

VILNIAUS UNIVERSITETAS

URTĖ LINA ORLOVA

SOCIALIAI GLOBOJAMŲ VYRESNIO AMŽIAUS ASMENŲ
GYVENIMO KOKYBĖS VEIKSNIAI

DAKTARO DISERTACIJA
SOCIALINIAI MOKSLAI, SOCIOLOGIJA (05 S)

VILNIUS 2014

Disertacija rengta 2009–2013 metais Vilniaus universitete.

Mokslinis vadovas: prof. dr. Boguslavas Gruževskis (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – 05S).

Esu labai dėkinga visiems, suteikusiems įkvėpimą ir palaikymą, pasidalinusiems neįkainojama gyvenimo patirtimi ir įžvalgomis.

TURINYS

LENTELĖS IR PAVEIKSLAI	6
ĮVADAS	8
I DALIS. PIRMINĖ MOKSLINĖS LITERATŪROS APŽVALGA.....	17
1. DAUGIADIMENSINĖ GYVENIMO KOKYBĖS SAMPRATA	17
1.1. Sąvokos „gyvenimo kokybė“ etimologija ir raida.....	18
1.2. Gyvenimo kokybės diskurso vystymosi kryptys.....	23
1.3. Gyvenimo kokybės vyresniame amžiuje tyrimai	33
2. SOCIALIAI GLOBOJAMI VYRESNIO AMŽIAUS ASMENYS	40
2.1. „Vyresnio amžiaus“ samprata ir senėjimas kaip socialinis procesas.....	40
2.2. Vyresnio amžiaus asmenys Lietuvoje	42
2.3. Institucinės ilgalaikės socialinės globos samprata	50
2.4. Vyresnio amžiaus asmenų socialinės globos normos Lietuvoje	55
2.5. Ilgalaikės socialinės globos institucijose gyvenančių vyresnio amžiaus asmenų portretas Lietuvoje	62
II DALIS. TEORINIAI IR METODOLOGINIAI TYRIMO PRINCIPAI.....	67
1. SOCIALINIO KONSTRAVIMO TEORIJA	67
2. KONSTRUKTYVISTINĖS GRINDŽIAMOSIOS TEORIJOS KŪRIMO ŽINGSNIAI	74
3. TYRIMO METODIKA.....	86
3.1. Tyrimo etika	86
3.2. Tyrimo eiga	88
3.3. Interviu išrašai ir memos.....	91
3.4. Tyrėjas tyrimo procese	96
III DALIS. DUOMENŲ ANALIZĖ IR INTERPRETACIJA	101
1. PIRMINIS KODAVIMAS: GYVENIMO ISTORIJOS	101
1.1. Kaimo žmogus: „Sunkus darbas apsimozojus ir su traktorium, o ne darbas, kai žmogus sėdi halstuką pasirišęs“.....	103
1.2. Klajūnas: „Tokie va reikaliukai, nuobodu“	108
1.3. Motina ir močiutė. „Mes“	115
1.4. Tremtinė: „Gyvenimas – tai savarankiškumas ir kova“	120
1.5. Pirmosios kartos didmiesčio gyventojas: „Aš ponia Rainienė“	127
1.6. Svarbias pareigas ėjęs asmuo: „Gyvenimas ne sunkus, o sudėtingas“.....	135
2. FOKUSUOTAS KODAVIMAS: KATEGORIJOS IR KATEGORIJŲ ŠEIMOS.....	143
2.1. Kategorijų šeima „Socialinis statusas“	147
2.2. Kategorijų šeima „Savastis“	152
2.3. Kategorijų šeima „Prieraišumas prie svarbių asmenų“	158
2.4. Kategorijų šeima „Gyvybingumas“	165

2.5. Kategorijų šeima „Trapumo pojūtis“	171
2.6. Kategorijų šeima „Vertybinės nuostatos“	175
2.7. Kategorijų šeima „Tapsmas socialiai globojamu asmeniu“	184
3. TEORINIS KODAVIMAS – SOCIALIAI GLOBOJAMŲ VYRESNIO AMŽIAUS ASMENŲ GYVENIMO KOKYBĖS VEIKSNIAI.....	198
3.1. Gyvenimo kokybės veiksniai.....	198
3.2. Krizės įveika.....	212
3.3. „Galėjimas“ – ašinė kategorija	217
4. DISKUSIJA.....	223
IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS.....	237
LITERATŪRA.....	245
PRIEDAI	256

LENTELĖS IR PAVEIKSLAI

Lentelės

Lentelė 1. Žmogaus raidos indeksas	24
Lentelė 2. Legatum Indeksas: 2009–2012 valstybių reitingai.....	25
Lentelė 3. Gyvenimo kokybės vertinimas pagal W.Zapf.....	28
Lentelė 4. Gyvenimo kokybės indikatorių tipai	32
Lentelė 5. Svarbūs socialiniai įvykiai ir procesai vyresniame amžiuje.....	41
Lentelė 6. Socialinio savarankiškumo vertinimo kriterijai	57
Lentelė 7. Fizinio savarankiškumo vertinimo kriterijai	58
Lentelė 8. Formalios globojamo asmens gerovę lemiančios normos.....	61
Lentelė 9. Vieniši asmenys, gyvenantys globos įstaigose ir savarankiško gyvenimo namuose seniems žmonėms bei suaugusiems asmenims su negalia	65
Lentelė 10. Konstruktyvistinės grindžiamosios teorijos pagrindiniai elementai.....	78
Lentelė 11. Kodavimo <i>eilutė po eilutės</i> bei kategorijų vystymo pavyzdys.....	83
Lentelė 12. Tyrimo dalyviai	89
Lentelė 13. Tyrimo dalyvių šeimos kartos	161
Lentelė 14. Kokybinėje tradicijoje atlikti gyvenimo kokybės tyrimai.....	225

Paveikslai

Pav. 1. Gyvenimo kokybės konceptas.....	22
Pav. 2. Asmenų, sukakusių 80 ir daugiau metų, skaičius Lietuvoje	44
Pav. 3. Vyresnio amžiaus asmenų skaičius Lietuvoje.....	44
Pav. 4. Vyresnio amžiaus asmenų šeiminiškas statusas	45
Pav. 5. Prognozuojamas 65 metų ir vyresnio amžiaus žmonių skaičius, tenkantis šimtui 15–64 metų amžiaus gyventojų (proc.).....	46
Pav. 6. Gyventojų, sergančių lėtine liga ar turinčių ilgalaikių sveikatos sutrikimų, dalis.....	47
Pav. 7. Subjektyvus gyventojų savo sveikatos vertinimas	48
Pav. 8. Gyventojai, kurie dėl ilgalaikių sveikatos sutrikimų rečiau išeina arba neišeina iš namų, ir pagalbos poreikis jiems	49
Pav. 9. Globos įstaigų vyresnio amžiaus asmenims skaičius	55
Pav. 10. Gyventojų skaičius globos įstaigose	63
Pav. 11. Asmenų, gyvenančių globos įstaigose vyresnio amžiaus asmenims, skaičius pagal amžiaus grupes.....	63

Pav. 12. Atvykimo gyventi į globos įstaigą vyresnio amžiaus asmenims priežastys	64
Pav. 13. Asmenų, besinaudojančių socialinėmis paslaugomis namuose, skaičius.....	64
Pav. 14. Pokalbio metu objektyvizuojama tikrovė bei asmens tapatumo lygmenys.....	73
Pav. 15. Grindžiamosios teorijos procesas.....	80
Pav. 16. Kodai – kategorijos – teoriniai konceptai.....	84
Pav. 17. Tyrimo dalyvio laisvalaikis.....	94
Pav. 18. Tyrimo dalyvė, gyvenanti globos namuose, rodo savo šeimos nuotraukas	94
Pav. 19. Minimalistinis reikšmingų dalykų koliažas kambaryje, kuriame gyvena trise	95
Pav. 20. Prisotintas reikšmingų dalykų koliažas dalyvės namų svetainėje	95
Pav. 21. Interviu eiga tyrimo metu.....	99
Pav. 22. Gyvenimo istorija „Kaimo žmogus“	108
Pav. 23. Gyvenimo istorija: „Klajūnas“	115
Pav. 24. Gyvenimo istorija: „Mama ir močiutė“	119
Pav. 25. Gyvenimo istorija „Tremtinė“.....	126
Pav. 26. Gyvenimo istorija: „Pirmos kartos didmiesčio gyventojas“	134
Pav. 27. Gyvenimo istorija „Svarbias pareigas ėjęs žmogus“.....	141
Pav. 28. Gyvenimo istorijų elementų visuma	146
Pav. 29. Tapsmo socialiai priklausomu vyresniame amžiuje priežastys, procesas ir pasekmės..	187
Pav. 30. Gyvenimo kokybės vyresniame amžiuje veiksniai.	200
Pav. 31 Socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės konstruktas	209
Pav. 32. Gyvenimo kokybės vertinimo modeliai	211
Pav. 33. Gyvenimo kokybės veiksniai ir ašinė kategorija.....	222

IVADAS

Vyresnio amžiaus asmenų pažeidžiamumas, socialinė vyresnio amžiaus asmenų globa ir siekis užtikrinti jų gyvenimo kokybę yra ypatingai svarbūs dalykai, nes atsižvelgiant į Lietuvos gyventojų amžiaus struktūros pokyčius ir prognozuojamas tendencijas ateityje – vyriausių gyventojų gausėjimą, vidurinės ir jaunosios dalies mažėjimą – Lietuvą kartu su kitomis Baltijos šalimis galima priskirti prie labiausiai senėjančių šalių pasaulyje (Gedvilaitė-Kordušienė, Baublytė, 2011; Berzins, Zvidrins, 2011).

Šio tyrimo laukas yra Lietuvoje veikianti institucinės ilgalaikės socialinės globos sistema, orientuota į pažeidžiamus asmenis, kuriems yra priskiriami ir vyresnio amžiaus visuomenės nariai (vyresnio amžiaus socialiai globojami asmenys nėra „probleminė grupė“ *per se*, tačiau jie yra laikomi pažeidžiamais ir potencialiai galinčiais patirti socialinę atskirtį (Eriksson, Wolf, 2005). Visuomenė, sprendama socialinės atskirties ir socialinės globos klausimus, sukuria pagalbos pažeidžiamiesiems asmenims tinklą, skatinantį kuo didesnę asmens savarankiškumą ir artimųjų pagalbą. Viena šio pagalbos tinklo dalių yra ilgalaikės socialinės globos paslaugas vyresnio amžiaus asmenims teikiančios įstaigos (dar žinomos kaip senelių namai, pensionai, globos namai). Jos, tikėtina, užtikrina jose gyvenantiems socialiai globojamiems asmenims kokybišką gyvenimą paskutiniame žmogiško gyvenimo etape, kai savarankiškumo, artimųjų pagalbos išteklių išnaudoti arba nebepakankami. Ilgalaikė globa reikalinga įvairaus amžiaus žmonėms (dauguma jų – vyresni nei 65 m.). Dėl mažėjančios galios savarankiškai atlikti kasdienio gyvenimo funkcijas ilgalaikė stacionari globa ypač aktuali vyresniems nei 75 metų asmenims, todėl jie pradeda naudotis skirtingose institucijose organizuojamomis socialinės globos paslaugomis, kurios tarpusavyje skiriasi pagal jų suteikiamas autonomiškumo galimybes. Mažiausiai asmens autonomiją apribojančios paslaugos yra įvertinimo, pirminės sveikatos

priežiūros, pagalbos namuose, dienos centruose ar ambulatorinės reabilitacijos paslaugos. Daugiausiai apribojančios yra institucinės globos paslaugos, kurios gali būti organizuojamos kaip vyresnio amžiaus žmonių gyvenvietės, grupinio gyvenimo namai, globos namai ir slaugos ligoninės (Naujanienė, 2008).

Stacionarios globos įstaigos vertinamos nevienareikšmiškai: dažnai jos yra suvokiamos kaip uždaros, asmeninę laisvę ribojančios ir su socialine izoliacija siejamos sistemos. Tačiau jose yra kompensuojamas negalėjimas be pagalbos vykdyti kasdienio gyvenimo veiklą – maitintis, rengtis, judėti aplinkoje ir pan. Šios srities tyrėjai dažniausiai pasisako radikalčiai „už“ arba „prieš“ institucinę globą (Jack, 1984:10). Ši diskusija prasidėjo prieš daugiau nei keturis dešimtmečius ir buvo paskatinta E. Goffmano (1963) darbų. Taip vadinamoji disfunkcijos literatūros srovė ir jai priskiriami autoriai kritiškai vertina institucinę globos sistemą (Goffmann, 1961; Townsed, 1962; Robb, 1972). Būdingai tvirtinama, kad specializuotos įstaigos globojamus asmenis atskiria nuo bendruomenės ir dažnai pasižymi tokiais bruožais kaip nuasmeninimas, griežta tvarka, grupinė priežiūra ir socialinis nuotolis (pabrėžia skirtingą personalo ir globojamų asmenų statusą). Institucinei ilgalaikės globos sistemai dažnai priešpastatoma bene vienintelė alternatyva – bendruomeninė globa (Tikslinės..., 2009; Dirgėlienė, 2010). Tačiau taip pat ieškoma ir „vidurio kelio“, teigiant, kad vertinant institucinės globos teikiamą naudą ar keliamą žalą asmeniui svarbu atsižvelgti į socialinį kontekstą ir individualias asmenų gyvenimo istorijas, kurios, tikėtina, ir atskleidžia tikrąsias institucinės globos poreikio priežastis (Jack, 1998; Moriarty, Levin, 1998; Jones, 2004). Kai kada iš tikrųjų galimi priešlaikiniai vyresnio amžiaus asmenų institucinės socialinės globos atvejai, kuomet asmuo dar galėtų gyventi savarankiškai, o bendruomeninės socialinės pagalbos formos būtų pakankamos. Tačiau iširus šeimos (artimųjų) ryšiams, sulaukus gilios senatvės ar dėl sveikatos būklės tai yra stipri alternatyva visoms kitoms socialinės globos formoms. Ilgalaikės globos sistemai nefunkcionuojant, seno žmogaus gyvenamieji namai gali tapti geriatrinės slaugos vieta be reikalingų tam sąlygų, įrangos ir profesionalų pagalbos (Ovenstone, Bean, 1981:39). Šiame tyrime nesiekama įrodyti ar

paneigti ilgalaikės socialinės globos reikalingumą. Tačiau daug dėmesio skiriama autentiškam institucinės socialinės globos Lietuvoje socialiniam kontekstui, per kurį ir atsiskleidžia socialiai globojamo vyresnio amžiaus asmens gyvenimo kokybės veiksniai. Taip pat daug dėmesio skiriama gyvenimo istorijų analizei ir, remiantis šiais duomenimis, siekiama aprašyti ilgalaikės stacionarios globos patirtis „iš vidaus“ – pačių senatvės sulaukusių socialiai globojamų asmenų akimis.

Tyrimo aktualumas. Užsienyje socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės tyrimai nėra naujiena, tačiau Lietuvoje tai gana nauja, todėl svarbi tyrimų sritis. Be to, socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų senstančioje Lietuvos visuomenėje daugėja. Tai reiškia, jog ši socialinio darbo klientų grupė reikalauja vis didėjančių finansinių ir žmogiškųjų resursų. Todėl svarbu žinoti, kas aktualu patiems vyresnio amžiaus asmenims, kaip socialinių paslaugų teikimą ilgalaikės globos institucijose vertina ir jos galimybėmis naudojasi vyresnio amžiaus socialiai globojami asmenys, kokią reikšmę socialiai globojamo asmens statusui suteikia patys vyresnio amžiaus asmenys. Juk gyvenimas tapus socialiai globojamu asmeniu implikuoja galimybę tapti priklausomu arba, jei tai brandus pagalbos situacijos suvokimas, tapti brandaus tarpusavio priklausomumo sąveikos dalyviu ir jos kūrėju¹.

Senėjimo problematiką Lietuvoje tiria įvairios disciplinos – sveikatos apsaugos sistemos (Butikis, 2009; Juozulynas et al, 2009; Filipavičiūtė et al, 2009), socialinės politikos (Skučienė, 2012), viešojo administravimo (Merkys et al, 2008), sociologinės (Rapolienė, 2012), gerontologijos (Mikulionienė, 2011; Kanopienė, Mikulionienė, 2006; Čeremnych, Mereckas, 2009; Spirgienė, Macijauskienė, 2008), socialinio darbo (Žalimienė, 2005, 2007; Naujanienė, 2007, 2008). Tačiau tyrimų apie socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų, gyvenančių ilgalaikės socialinės globos institucijose, problematiką nėra gausu. Todėl šio tyrimo rezultatai aktualūs ir tyrėjams, ir socialinio darbo praktikams, nes praplečia žinojimą apie gerontologinio socialinio darbo praktiką. Taip užpildoma mokslinio žinojimo erdvė, nes

mokslinių tyrimų, atliktų ilgalaikės globos institucijose, nėra daug, o ir pačios institucijos nepateikia išsamių duomenų apie gyventojus (Spirgienė, Macijauskienė, 2008).

Tyrimo naujumas. Tyrimo „Socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės veiksniai“ naujumą atskleidžia siekis įsigilinti ir ištirti šių asmenų gyvenimo kokybės veiksnius iš jų pačių perspektyvos ir remiantis jų autentiškomis patirtimis. Šis tyrimas yra sukoncentruotas į Lietuvoje mažai nagrinėtą vyresnio amžiaus asmenų, gyvenančių ilgalaikės socialinės globos įstaigose, subjektyvios gyvenimo kokybės temą. Tai svarbu, nes tyrimų apie pažeidžiamus vyresnio amžiaus asmenis (60 metų ir vyresnius) Lietuvoje publikuota mažai.

Tyrimas leidžia atskleisti pačių socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų kaip laisvų, atsakingų veikėjų vaidmenį socialinės globos procese. Pasirinkta socialinio konstravimo teorija pagal P. Bergerį ir Th. Luckmanną (1966) leidžia nagrinėti socialinės sąveikos procesus, kurių metu vyresnio amžiaus asmenys, gyvenantys ilgalaikės socialinės globos įstaigose, gali aktyviai kurti gyvenimo kokybę, išnaudodami jiems teikiamą socialinę globą kaip vieną iš gyvenimo kokybės veiksnių. P. Bergeris ir Th. Luckmannas apibrėžia tikrovę kaip socialiai konstruojamą socialinės sąveikos tarp veikiančių asmenų metu. Ši teorinė prieiga pripažįsta objektyvią socialinę tikrovę, tačiau pabrėžia, kad ją sudaro žmonių veikla, išreiškianti subjektyvias reikšmes. Socialinio konstravimo procesai yra reflektyvūs, o pagrindiniai šių procesų veikėjai yra sąmoningi ir valingi socialiniai subjektai, intersubjektyviai kuriantys konvencines prasmes.

Svarbu ir tai, jog vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybę nagrinėjama, akcentuojant socialinės globos įtaką subjektyviai asmens gyvenimo kokybei. Šio tiriamojo darbo rezultatai ir gyvenimo kokybės veiksnių analizė yra ypač svarbi bei naudinga, nes šiuo metu Lietuvoje plačiai diskutuojama dėl stacionarių socialinės globos įstaigų reorganizavimo. Todėl atliktas tyrimas leis geriau suvokti stacionarios globos įstaigų įtaką vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybei. Šiuo tarpdisciplininiu – sociologijos ir socialinio darbo

sričių – tyrimu siekiama prisidėti prie Lietuvoje plėtojamose gyvenimo kokybės tyrimų tradicijos plėtojimo, kurioje dominuoja su sveikata susijusios gyvenimo kokybės temos (Krančiukaitė et al, 2007; Mikaliūkštienė, 2011; Butikis, 2009; Luneckaitė, 2009; Butvilas, 2010 (a, b); Alekna et al, 2006). Gyvenimo kokybės tyrimai taip pat atliekami ir gerontologinio socialinio darbo (Naujanienė, 2007), ekonomikos (Starkauskienė, 2011), gerontologijos (Juozulynas et al, 2009; Kazlauskaitė, Rėklaitienė, 2005; Tamutienė, 2011; Stepukonis, Svensson, 2007; Vazonienė, 2011), urbanistikos (Juškevičius, 2005), sociologijos (Gataūlinas, 2010; 2013), viešojo administravimo (Merkys et al, 2008), psichologijos (Miškinytė, 2011; Bagdonas et al, 2013) kryptimis.

Tyrimas taip pat leidžia naujai įvertinti grindžiamosios teorijos taikymo galimybes gyvenimo kokybės tyrimų srityje, atsižvelgiant į tai, jog Lietuvos gyvenimo kokybės tyrimų tradicijoje labai stiprias pozicijas užima kiekybinės metodologijos tyrimai. Šiame tyrime buvo dirbama remiantis konstruktyvistinės grindžiamosios teorijos (Charmaz, 2006) prieiga. Ši metodologija buvo pasirinkta kaip analitinis instrumentas ir teorijos generavimo metodas, atsižvelgiant į tyrimo objekto specifiką (pažeidžiamų, socialiai globojamų asmenų subjektyvios patirtys). Duomenų interpretacijos ir analizės procese siekiama atskleisti gyvenimo kokybės veiksnius, susijusius su socialine integracija, atskirtimi, asmeniniu pasitikėjimu, kontrolės mechanizmais, autonomija ir savarankiškumu, taip pat – lūkesčiais, norais ir vertybėmis. Šiame tyrime paliečiamos esminės temos apie žmogaus gyvenimą ir jo šerdį – nagrinėjamos fundamentalios vertybės bei požiūriai į asmens autonomiją ir prierašumą, moralę ir atsakomybę, abejonę keliančius dalykus ir tiesas, kurios atrodo esančios neginčijamos.

Analizuojant Lietuvos ilgalaikės socialinės vyresnio amžiaus asmenų globos sistemos ypatybes iškyla problema, jog iš tikrųjų nėra žinoma, kaip keičiasi gyvenimo kokybė vyresnio amžiaus asmenims apsigyvenant ilgalaikės socialinės globos įstaigoje. Kaip keičiasi jų pačių subjektyvus gyvenimo kokybės vertinimas. Kokie gyvenimo kokybės veiksniai subjektyviai yra laikomi svarbiausiais. Atsakymas į šiuos klausimus turėtų labai didelę reikšmę

rengiant ir efektyvinant ilgalaikės socialinės globos sistemos veiklą Lietuvoje bei padėtų išsiaiškinti, kaip geriau panaudoti turimus socialinės globos sistemos išteklius (laiką, lėšas bei žmogiškąjį kapitalą).

Taigi bus siekiama sukurti grindžiamąją teoriją ir atsakyti į disertacijos **mokslinę tyrimo problemą** sudarantį klausimą: kaip vyresnio amžiaus socialiai globojami asmenys, gyvenantys ilgalaikės socialinės globos institucijose, vertina savo gyvenimo kokybę ir kokie yra jų subjektyvios gyvenimo kokybės veiksniai. Gyvenimo kokybė šiame tyrime yra suprantama kaip daugialypis, individualiomis vertybėmis pagrįstas ir kintantis dabartinių (čia ir dabar) asmens gyvenimo aplinkybių vertinimas. Vyresnio amžiaus socialiai globojamų asmenų gyvenimo kokybė individo (mikro) lygmeniu šiame tyrime yra analizuojama kaip subjektyvių gyvenimo sąlygų vertinimų visuma, kurią lemia kultūrinė aplinka, socialinis kontekstas, idealūs asmenys, gebančio atlikti subjektyvią laimės, pasitenkinimo pojūčio savianalizę, įsivaizdavimai, poreikiai ir vertybinės nuostatos.

Tyrimo objektas – vyresnio amžiaus asmenų, gyvenančių ilgalaikės socialinės globos institucijose, subjektyvios gyvenimo kokybės veiksniai.

Disertacinio **tyrimo tikslas** – sukurti grindžiamąją teoriją, paaiškinančią socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų subjektyviai patiriamos gyvenimo kokybės veiksnius institucinės ilgalaikės socialinės globos kontekste.

Darbo uždaviniai:

- 1) išanalizuoti ir aprašyti gyvenimo kokybės, kaip savarankiškos tyrimų srities, aspektus;
- 2) aptarti socialinės globos poreikio perspektyvas Lietuvos visuomenės senėjimo procesų kontekste;
- 3) aptarti ilgalaikės socialinės globos sistemos, orientuotos į vyresnio amžiaus asmenis, funkcionavimo ypatumus, charakteristikas bei normatyviai apibrėžtą gyvenimo kokybės sampratą;
- 4) aprašyti konstruktyvistinės grindžiamosios teorijos principus;

- 5) aprašyti, analizuoti ir interpretuoti socialiai globojamų vyresnio amžiaus žmonių subjektyvios gyvenimo kokybės veiksnius, gyvenant ilgalaikės socialinės globos namuose.

Tyrimo metodai. Disertacinis tyrimas buvo planuojamas ir vykdomas laikantis konstruktyvistinės grindžiamosios teorijos gairių (Charmaz, 2006). Pasirinkta teorinė kryptis nepateikia priežastinių hipotezių, o kelia pagrindinį tikslą – aprašyti bei pasiūlyti teorinį modelį, paaiškinantį nagrinėjamą socialinį reiškinį. Šiame darbe aprašant, analizuojant ir interpretuojant subjektyviai patiriamą vyresnio amžiaus žmonių gyvenimo kokybę, daugiausia dėmesio skiriama subjektyviai patirčiai, motyvacijai atskleisti, socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų subjektyvioms patirtims ilgalaikės socialinės globos kontekste, jų emocijoms, individualioms gyvenimo istorijoms. Taip pat siekiama nagrinėti gyvenimo kokybę, neprimetant išankstinių hipotezių ar schemų, į viską žiūrėti tyrimo dalyvio akimis.

Pagrindiniai tyrime naudoti metodai yra:

- 1) Mokslinės literatūros analizė;
- 2) Dokumentų analizė (socialinės globos procesą reglamentuojantys teisiniai aktai);
- 3) Statistinių duomenų analizė;
- 4) Giluminiai interviu pusiau struktūruoti, atlikti su socialiai globojamais vyresnio amžiaus asmenimis;
- 5) Interviu išrašų analizė, laikantis konstruktyvistinės grindžiamosios teorijos nuostatų.

Darbo struktūra. Šį darbą sudaro įvadas, trys dalys bei išvados.

Laikantis grindžiamosios teorijos nuostatų, pirmosios dalies „Pirminė mokslinės literatūros apžvalga“ tikslas yra išanalizuoti pagrindinių kategorijų turinį bei charakterizuoti tyrimų lauką. Šie aspektai nagrinėjami visuomenės senėjimo proceso kontekste, atskleidžiant socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės veiksnių tyrimo aktualumą. Pirmosios

dalies pirmajame skyriuje „Daugiadimensinė gyvenimo kokybės samprata“ analizuojamas kategorijos „gyvenimo kokybė“ turinys, gyvenimo kokybės tyrimų kaip savarankiškos tyrimų srities problematika, apžvelgiant pagrindines gyvenimo kokybės diskurso vystymosi kryptis. Taip pat aptariami vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės tyrimų rezultatai. Antrajame skyriuje „Socialiai globojami vyresnio amžiaus asmenys“ remiantis statistiniais duomenimis ir socialinės globos procesus Lietuvoje reglamentuojančiais teisiniais dokumentais, aptariamos tyrimo kontekste aktualios ilgalaikės socialinės globos sistemos Lietuvoje charakteristikos. Socialiai globojamų vyresnio amžiaus žmonių portretas senėjančios Lietuvos visuomenės kontekste yra aprašomas remiantis oficialiais statistiniais duomenimis.

Antrojoje dalyje „Teoriniai ir metodologiniai tyrimo principai“ apibrėžiami esminiai disertacinio tyrimo teoriniai ir metodologiniai principai. Pristatomos pagrindinės teorinės socialinio konstravimo kategorijos (Berger, Luckmann, 1999). Taip pat analizuojama konstruktyvistinės grindžiamosios teorijos prieiga (Charmaz, 2006). Kadangi šios metodologijos rėmuose atlikti tyrimai Lietuvoje yra itin reti, dėmesys skiriamas detaliai darbo eigai su empiriniais duomenimis aprašymui, etikai ir darbo su duomenimis principams. Aptariami klausimai, susiję su tyrėjo įtaka tyrimo procesui.

Trečiojoje dalyje „Duomenų analizė ir interpretacija“ pristatomi 2011–2013 metais atlikto tyrimo „Socialiai globojamų vyresnio amžiaus žmonių gyvenimo kokybė“ rezultatai. Skyriuje „Pirminis kodavimas: gyvenimo istorijos“ pateikiama duomenų analizė, laikantis grindžiamosios teorijos principų, aprašant pirminio kodavimo procese išvystytus vyresnio amžiaus asmenų tipinius gyvenimo scenarijus. Antrajame skyriuje „Fokusuotas kodavimas: kategorijos ir kategorijų šeimos“ analizuojamos pagrindinės iš tyrimo duomenų kylančios kategorijos ir jų šeimos. Kiekviena kategorijų šeima aprašoma ir analizuojama šiais pjūviais: (a) kategorijų šeimos apibrėžimas; (b) kategorijų šeimos charakteristikų aprašymas; (c) sąlygos, kurioms esant kategorijų šeima pasireiškia ir kinta; (d) pokyčio pasekmės; (e) kategorijos ryšys su kitomis kategorijomis. Trečiajame skyriuje „Teorinis kodavimas – socialiai globojamų

asmenų gyvenimo kokybės veiksniai“ analizuojami gyvenimo kokybės veiksniai. Taip pat nagrinėjama krizės įveikos situacija bei ašinė „Galėjimo“ kategorija. Skyriuje „Diskusija“ disertacinio tyrimo rezultatai aptariami remiantis artimos metodologijos ir mokslinio žinojimo problematikos tyrimų perspektyvoje.

Darbo pabaigoje pateikiamos išvados. Rekomendacijos, kylančios iš šio disertacinio tyrimo, yra įnašas į socialinių paslaugų teikimo vyresnio amžiaus asmenims tobulinimo procesą ir kvietimas gilintis į šią mokslinio tyrimo sritį. Taip pat tyrimo rezultatai suteikia įžvalgų, kaip geriausiai derėtų panaudoti pačių socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų potencialą ir juos globojančių socialinių darbuotojų turimus išteklius – laiką, žinias, finansus ir psichologinius resursus, kurie svarbūs dirbant su socialiai globojamais vyresnio amžiaus asmenimis.

Galiausiai pateikiamas naudotos mokslinės literatūros sąrašas bei interviu su tyrimo dalyviu išrašas. Dėl didelės interviu išrašų apimties nėra galimybės publikuoti visus išrašus, tačiau tekste pateikiama daug interviu ištraukų, kurios atskleidžia autentišką tyrimo dalyvių patirtį bei sodrią kalbą. Visi tyrime naudotų interviu išrašai yra saugomi tyrimo autorės.

IDALIS. PIRMINĖ MOKSLINĖS LITERATŪROS APŽVALGA

Vyresnio amžiaus socialiai globojamų asmenų gyvenimo kokybės tyrimas buvo atliekamas laikantis konstruktyvistinės grindžiamosios teorijos (Charmaz, 2006) principų. Vienas pirmųjų žingsnių yra pirminė mokslinės literatūros analizė. Vėliau rekomenduojama susitelkti į empirinį tyrimą ir teorijos apie nagrinėjamą reiškinį vystymą, išsamią teorinės literatūros analizę atidedant vėlesniam tyrimo etapui (Charmaz, 2006:166). Pirminė literatūros apžvalga atliekama siekiant išanalizuoti su šiuo tyrimu susijusius mokslinius darbus, tyrimų tradicijas, taip pat padeda apibrėžti mokslinio pažinimo erdvę, joje esančias netyrinėtas ar mažai tyrinėtas sritis (Charmaz, 1983, 2006; Hernandez, 2012).

1. Daugiadimensinė gyvenimo kokybės samprata

Gyvenimo kokybė yra svarbi sąvoka daugelyje mokslo sričių – sociologijoje, politologijoje, filosofijoje, socialinės ekologijos studijose, medicinoje ir kt. Tačiau kiekviena akademinė disciplina vysto skirtingas perspektyvas, kuriose ir nagrinėja „gyvenimo kokybės“ konstrukta (Beham et al, 2006). „Gyvenimo kokybė“ yra teorinis konstruktas, susiejantis skirtingus socialinės gerovės analizės lygmenis. Tai: a) makro lygmuo (bendros socialinės sąlygos ir prielaidos); b) bendruomenės lygmuo (konkrečios galimybės, paslaugų infrastruktūra ir kokybė); c) individo lygmuo (faktiškas pasinaudojimas socialiniais ištekliais, taip pat subjektyvus galimybių, pasitenkinimo vertinimas iš individualios patirties perspektyvos).

Nors sąvoka „gyvenimo kokybė“ yra tarsi savaimė suprantama, tačiau apibendrinant šios srities mokslinės literatūros apžvalgą tenka pripažinti, kad šis terminas yra taip pat hipotetiškai apibrėžiamas kaip ir „laimė“ ar „intelektualumas“. Gyvenimo kokybei apibrėžti naudojama aibė (paralelinių,

susijusių, papildančių ar patikslinančių) terminų: laimė; pasitenkinimas gyvenimu; savęs realizavimas; objektyvus funkcionavimas; balansas, pusiausvyra; tikras džiaugsmas; psichologinė ir materialinė gerovė; aukštas BVP; mėgavimasis, džiaugsmas; pilnavertė ir prasminga egzistencija ir kiti (Rapley, 2008). Nagrinėjant šios srities mokslinių tyrimų aprašymus būtina įsigilinti, ką būtent konkretūs autoriai apibrėžia kaip gyvenimo kokybę.

Šiuolaikinis gyvenimo kokybės tyrimų diskursas yra tarpdisciplininis, gyvas ir aktyviai besiplėtojantis diskursas, siūlantis naujus pagrindinės sąvokos „gyvenimo kokybė“ apibrėžimus ir kartu naujas tyrimų kryptis. Gyvenimo kokybės tyrimų diskursas vystosi keliomis kryptimis – tiriama su sveikata susijusi gyvenimo kokybė; gyvenimo kokybė vertinama kultūriniame kontekste; gyvenimo kokybė siejama su individo vertybinėmis nuostatomis; tiriant gyvenimo kokybę gali būti laikomasi ir pragmatinio požiūrio, kai nesiekama pateikti nagrinėjamo fenomeno teorinio apibrėžimo.

Siekiant aptarti šios sąvokos daugiadimensiškumą, toliau trumpai apžvelgiama istorinė sąvokos „gyvenimo kokybės“ raida bei šios sąvokos turinio apibrėžimų įvairovė, kai gyvenimo kokybės tyrimų laukas apima objektyvius faktus apie socialinę realybę bei asmeninius vertinimus, patirtis ir įsitikinimus apie kultūrinius, socialinius, ekonominius, politinius bei etinius kasdienybės aspektus. Taip pat apžvelgiami Lietuvoje skirtingų disciplinų rėmuose vykdomi gyvenimo kokybės tyrimai bei aptariami sąvokos „gyvenimo kokybė“ elementai, akcentuojant vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės aspektus.

1.1. Sąvokos „gyvenimo kokybė“ etimologija ir raida

Prieš pradėdant „gyvenimo kokybės“ apibrėžimų apžvalgą tikslinga išsiaiškinti ir tarsi savaime suprantamų sąvokų reikšmes: gyvenimas ir kokybė. Nemažai autorių, rašančių gyvenimo kokybės tematika, dažnai neskiria atskiro dėmesio pačiai sąvokai „gyvenimo kokybė“ ir jos dedamosioms aptarti. Todėl šis aspektas nagrinėjamas kiek detaliau, panaudojant ne tik mokslinius šaltinius, bet ir žodynų bei enciklopedijų pateikiamą informaciją. Tai leidžia

pajusti specifiką sąvokos, kuri skirtingose mokslinėse paradigmosse įgyja skirtingą skambesį. Toks metodas yra taikomas, aptariant socialiniuose moksluose naudojamas kertines sąvokas (Tatarkiewicz, 1985; Žvinklienė, 2009; Parton, O'Byrne, 2000).

Lietuvių kalbos žodynas „gyvenimą“ apibrėžia kaip buvimą; egzistavimą (pvz.: „išėjau didelę gyvenimo mokyklą“); amžių (pvz.: „visą gyvenimą mokėsi“). „Gyventi“ tai – egzistuoti; būti tam tikroje vietoje; verstis, laikytis; patirti, išgyventi (pvz.: „išgyvena kūrybinį pakilimą“)¹ (Dabartinės lietuvių ..., 2000).

„Kokybė“ apibrėžiama kaip kategorija, charakterizuojanti daiktus ir reiškinius pagal jų rūšies esmę, taip pat – ypatybę, vertę, tikimo laipsnis² (Dabartinės lietuvių ..., 2000). „Kokybė“ yra tik viena iš nagrinėjamo objekto ar reiškinių charakteristikų (McCall, 2005). Kitos savybės galėtų būti naudingumas, efektyvumas, vertė, nauda, gražumas ir pan. Kiekvieno objekto kokybei įvertinti reikalingas atskiras, jam būdingas kriterijų rinkinys³. Objekto kokybė yra ir daugiakriterinė, nes savybė „kokybiškas“ objektui priskiriama tik esant vieniems kriterijams ir nesant kitų kriterijų (McCall, 2005).

Lietuvoje gyvenimo kokybės tyrėjams svarbu ir šio termino vertimas į lietuvių kalbą. Tai gali tapti ir tampa iššūkiu – ar gyvenimo kokybė yra tapatinama su laime (buvimas laimingam kaip emociškai išgyvenamas pasitenkinimas (ang.: *happiness*), su gerove kaip visišku ir nuolatiniu

¹ Lotynų kalboje „gyvenimas“ (lot. *vita*) naudojamas „gyvensenos“, „gyvasties“, „gyvenimo“ prasmėmis (Kuzavinis, 2006). Anglosaksiškoje kalbinėje tradicijoje „gyvenimas“ (ang.: *life*) apibrėžiamas kaip fizinį ir protinį patyrimų sėka, kuri ir sudaro individo egzistenciją. Taip pat „gyvenimas“ apibrėžiamas kaip tarpsnis tarp gimimo ir mirties, tačiau pateikiamos ir kitos prasmės – fizinės mirties transcendavimas dėl dvasinio gyvenimo ar buvimas reikalingam, populiariam, vitališkam (Encyclopaedia Britannica... 2012 (a)).

² Gyvenimo kokybės termino etimologija (konkreto žodžio kilmės aiškinimas) yra siejama su lotynų kalbos žodžiais „qualis“ (kokios rūšies) ir „qua“ (kas). Anglosaksiškoje kalbinėje tradicijoje „kokybė“ (ang.: *quality*) yra apibrėžiama kaip (a) tam tikra esminė savybė, (2) socialinis statusas (aristokratija), (3) pirmenybė kito atžvilgiu ar kaip (4) įgimtas bruožas (Encyclopaedia Britannica... 2012 (b)).

³ Šis teiginys vaizdžiai paaiškinamas, naudojant vyno ir audinio pavyzdžius. Vyno kokybė yra vertinama tokiais kriterijais kaip išlaikymas, spalva, kvapas, klampumas ir pan. Audinio kokybė gali būti įvardijama skirtingu kriterijų rinkiniu – gerai nešiojasi, malonus liesti ir pan. Taigi kiekvienam objektui tipui yra savitas kokybę išreiškiančių kriterijų rinkinys (ang. *type-dependant*) (McCall, 2005).

pasitenkinimu gyvenimo visuma (ang.: *life quality*) ar gerove kaip materialiai aprūpintu gyvenimu (ang.: *welfare*)? Sąvoka „gyvenimo pilnatvė“ (Butvilas et al, 2010 (a), kuri naudojama vietoj jau įprasto termino „gyvenimo kokybė“ galėtų būti vertimo į lietuvių kalbą pavyzdys (Gruževskis, Orlova, 2012).

Vieningo sąvokos „gyvenimo kokybė“ apibrėžimo nėra, ir tai, iš vienos pusės, tampa sudėtinga užduotimi tyrėjams, privalantiems konceptualizuoti pagrindinę sąvoką kiekvienam konkrečiam tyrimui (Gilhooly et al, 2005; Starkauskienė, 2011). Antra vertus, šis terminas nurodo į atvirą, gyvą ir besivystantį gyvenimo kokybės mokslinį diskursą, kuriame kiekvienas naujas tyrimas gali įnešti svarbių išvalgų. Trumpas ekskursas į istorinę gyvenimo kokybės tyrimų raidos apžvalgą tai puikiai demonstruoja.

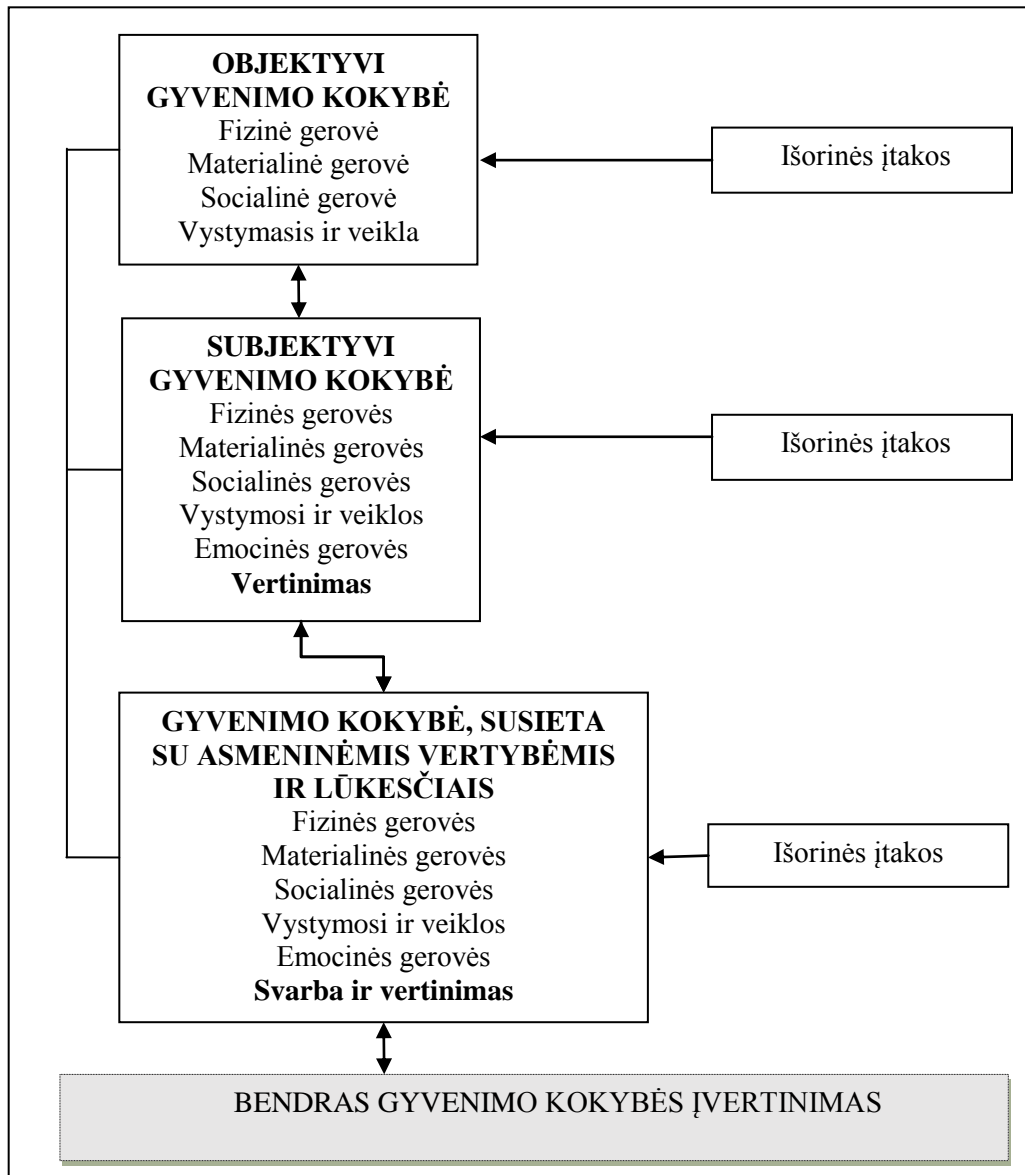
Sąvoka „gyvenimo kokybė“ istoriškai vystėsi įgydama daug įvairiausių prasmių. Šis terminas pirmąsyk buvo paminėtas Aristotelio (384–322 m. pr. Kr.) veikaluose, o apie 1960-uosius metus gyvenimo kokybės tyrimai įsitvirtino kaip savarankiška tyrimų sritis ir sudarė prielaidas ieškoti tinkamų būdų gyvenimo kokybei tirti. Iki 1970 metų gyvenimo kokybė buvo tiriama sudarant socialinius indeksus, apibūdinančius socialines problemas ir žyminčius socialines tendencijas (Schulz, 2000; Merkys et al, 2008; Handbook..., 1989). Šiuolaikinėje mokslinėje literatūroje ir taikomuosiuose empiriniuose tyrimuose daugiausia dėmesio buvo skiriama su materialinių išteklių paskirstymu susijusiai gerovės sampratai: po Antrojo pasaulinio karo manyta, kad ekonominis augimas, pagrįstas pajamų didinimu, yra pagrindinė priemonė gyvenimo kokybei gerinti (Rapley, 2008).

XX a. antrojoje pusėje pastebima tendencija išplėsti gyvenimo kokybės apibrėžimą, siekiant įvertinti kiekvieno asmens pasirinkimo galimybes ir gebėjimus, teisingą išteklių paskirstymą ir jų naudą kiekvienam visuomenės nariui. M. Rapley (2008) teigia, kad apie 1960-uosius metus sąvoka „gyvenimo kokybė“ buvo įsitvirtinusi kaip viešojo politinio diskurso terminas ir buvo naudojama politinėje retorikoje teigiant, jog svarbu ne „kiek daug, o kaip gerai“. Socialinės politikos srities specialistams buvo parankūs makro lygmens gyvenimo kokybės tyrimai, o jų rezultatai Vakarų visuomenėse tapdavo svariu

argumentu priimant politinius sprendimus visuomenės socialinėms ir ekonominėms problemoms spręsti. Plėtojant gyvenimo kokybės tyrimus pradėta diskutuoti, kaip identifikuoti tikslines arba prioritetines grupes, kurių gyvenimo kokybę verta tirti, kokie tyrimo metodai suteiktų patikimus ir vertingus duomenis, ypač jei tiriamos kelios valstybės ir kyla duomenų palyginamumo klausimas (Andrews, Ingelhart, 2005). Tačiau gyvenimo kokybės terminas, nors ir turi ilgą raidos istoriją, 1968 m. išleistoje *Tarptautinėje socialinių mokslų enciklopedijoje* dar nebuvo įrašytas (Janušauskaitė, 2008).

Apie 1980-uosius pastebimas vis didesnis susidomėjimas gyvenimo kokybe kaip individo lygmenis konstruktui. Naujasis požiūrio taškas tapo opozicija „gyvenimo kokybei“, kuri buvo apibūdinama padedant skirtingiems socialiniams indeksams. Naujosios kartos tyrėjai pradėjo domėtis net tik socialiniais ir ekonominiais aspektais, bet ir nematerialia individo gerove, subjektyviais tikrovės vertinimais ir pasitenkinimu gyvenimu. M. Rapley teigia, jog 1996-aisiais tyrėjų Felce ir Perry (beje, vykdžiusių mokslinę-tiriamąją veiklą pažeidžiamų asmenų globos srityje) pateiktas gyvenimo kokybės apibrėžimas yra vienas iš plačiausiai taikomų šiuolaikinių šios sąvokos apibrėžimų: „gyvenimo kokybė yra apibrėžiama kaip visa apimanti gerovė (ang. *well-being*), kuri apima objektyvius parametrus ir subjektyvius fizinės, materialinės, socialinės ir emocinės gerovės vertinimus, taip pat – asmeninį vystymąsi ir tikslingą veiklą, viskam vykstant asmeniniame vertybių sistemos kontekste“ (Rapley, 2008:53) (1 pav.).

Vienas svarbiausių uždavinių, su kuriuo susiduria gyvenimo kokybės tyrėjai, yra pačios sąvokos apibrėžimas. Kaip teigia V. Starkauskienė, „gyvenimo kokybė tiek teoriniuose, tiek empiriniuose tyrimuose traktuojama labai skirtingai. Mokslinėje literatūroje pasigendama aiškaus, platų mokslinių sričių spektrą integruojančio gyvenimo kokybės apibrėžimo ir vieningos nuomonės apie ją lemiančius veiksnius bei jų tarpusavio ryšį“ (Starkauskienė, 2011:35).

Pav. 1. Gyvenimo kokybės konceptas.

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Felce, Perry (1996), cit.: Rapley (2008).

Kai kurie mokslininkai gyvenimo kokybės sampratą daugiasluoksniškumą vertina kaip probleminę. Pavyzdžiui, W. Wolfensberger (1994:318), kritikuodamas šią „beviltingą“ „gyvenimo kokybės“ sąvoką, pasiūlė radikaliai atsisakyti šio termino naudojimo moksliniame diskurse, o vietoj jo vystyti tikslines tyrimų programas, nesiekiančias generalizacijų, o autentiškai atskleidžiančių tiriamąjį fenomeną.

Apibendrinant galima teigti, kad gyvenimo kokybės įvertinimas gali būti grindžiamas objektyviais faktais, taip pat ir pagal individo subjektyvų suvokimą. Individo lygmeniu būtina įvertinti, jog gyvenimo kokybė yra

susijusi su individo asmenybės vystymusi ir todėl yra kintanti. Gyvenimo kokybę ir jos veiksnius reikėtų vertinti atsižvelgiant į kultūrinį, vertybinį kontekstą, kuriame veikia individai.

1.2. Gyvenimo kokybės diskurso vystymosi kryptys

Galima išskirti kelias vyraujančias gyvenimo kokybės tyrimų tendencijas. Kaip teigia H. H. Noll (2004), klasikinė takoskyra gyvenimo kokybės tyrimuose yra objektyvios ir subjektyvios gyvenimo kokybės atskyrimas, arba skandinaviškasis požiūris į gyvenimo kokybę, kai analizuojamos objektyvios gyvenimo sąlygos, ir amerikietiškas požiūris, kai tiriama subjektyvi gyvenimo kokybė. Šios dvi kryptys susiformavo skirtingose mokslinėse disciplinose. Sociologai ir ekonomistai išvystė visuomenės (makro) lygmens konceptus. Subjektyvios gyvenimo kokybės individo (mezo ir mikro lygmenyje) samprata buvo aktuali organizacinės, socialinės psichologijos specialistams (Beham et al, 2006).

Objektyvi gyvenimo kokybė matuojama kiekybiniais (statistiniais, ekonominiais) indikatoriais, yra siekiama palyginamumo tarp valstybių ar užfiksuoti gyvenimo kokybės indikatorių reikšmių (jų struktūros) dinamiką laike. Vienas žinomiausių gerovės indeksų yra Žmogaus raidos indeksasⁱⁱ (Human..., 2011) (1 lent.). Objektyvios gyvenimo kokybės indekse taip pat yra nagrinėjama senėjimo problematika, tačiau ne tik iš atskirų valstybių, o ir pasaulio regionų (Vakarų Europa, Rytų Azija ir pan.) perspektyvos. Pavyzdžiui, 2013 metų Žmogaus raidos indekso ataskaitoje Rytų Azijos šalyse yra prognozuojamas (iki 2050 metų) aštrus vyresnio amžiaus asmenų skaičiaus šuolis, siekiantis 25,8 proc., ir šis rodiklis viršija Vakarų Europos visuomenėse prognozuojamą pokytį (Human ..., 2013). Šį indeksą ekspertai vertina kaip išsamų, tačiau pripažįstama, kad indeksas neatspindi svarbių gyvenimo kokybės dedamųjų dalių, pavyzdžiui, užimtumo, nors ši ekonominio ir socialinio žmogaus gyvenimo erdvė vis labiau daro įtaką žmogaus pasitenkinimą sąlygojantiems veiksniams bei gyvenimo kokybei tiek asmeniniu, tiek ir nacionaliniu lygmeniu (Gruževskis, 2001).

<i>Valstybė</i>	<i>Indekso reikšmė (2011 metai)</i>	<i>Indekso reikšmė (2012 metai)</i>
Norvegija	0.943 (1 pozicija)	0.955 (1 pozicija)
Australija	0.929 (2 pozicija)	0.938 (2 pozicija)
Nyderlandai	0.910 (3 pozicija)	0.921 (3 pozicija)
(...)	(...)	(...)
Vengrija	0.816 (38 pozicija)	0.831 (37 pozicija)
Lenkija	0.813 (39 pozicija)	0.821 (39 pozicija)
Lietuva	0.810 (40 pozicija)	0.818 (41 pozicija)
...	...	
Filipinai	0.644 (112 pozicija)	0.418 (77 pozicija)
Egiptas	0.644 (113 pozicija)	0.590 (126 pozicija)
Palestina	0.641 (114 pozicija)	...
(...)	(...)	(...)
Burundis	0.316 (185 pozicija)	0.355 (178 pozicija)
Nigeris	0.295 (186 pozicija)	0.304 (186 pozicija)
Kongas	0.286 (187 pozicija)	0.534 (142 pozicija)

Lentelė 1. Žmogaus raidos indeksas

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Human Development Index 2011 ir Human Development Index 2012.

Kitas objektyvios gerovės tyrimų pavyzdys gali būti *Legatam Institute* (Dž. Britanija) ruošiamas pasaulio valstybių gerovės indeksas (*Prosperity Index*), jame derinami objektyvūs ir subjektyvūs statistinės prigimties gyvenimo kokybės indikatoriai. Šis indeksas vertina 143 valstybes (nors JTO narėmis yra pripažintos 192 valstybės (Press..., 2013) ir yra padalytas į aštuonis subindeksus, kiekvienas iš jų yra identifikuojamas kaip viena iš sudėtinių gerovės dalių. Subindeksai yra sudaromi statistiškai analizuojant veiksnius, kurie veikia pajamas *per capita* ir valstybių piliečių pasitenkinimą gyvenimu. Subindeksai apima aštuonias sritis: (1) ekonomiką, (2) verslumą ir galimybes, (3) valstybės valdymą, (4) švietimą, (5) sveikatą, (6) saugumą (*ang.: safety and security*), (7) asmeninę laisvę ir (8) socialinį kapitalą. Pavyzdžiui, nagrinėjant socialinį kapitalą, siekiama atsakyti į klausimą, kokie socialinių ryšių tinklai, santykiai ir institutai yra siejami su aukštesniu gerovės lygiu. Vertinama tokių kintamųjų kaip savanorystė, pagalba svetimiesiems, labdarinių organizacijų

rėmimas įtaka ekonomikai ir pasitenkinimui gyvenimu bendrai. Socialinio kapitalo subindeksu taip pat vertinamas pasitikėjimo visuomenėje lygmuo ir būdas, kuriuo piliečiai jaučiasi galintys pasitikėti vienas kitu (*The 2011 Legatum Index...*, 2011). Anot šio indekso sudarytojo *Legatum Institute*, 2012 metų duomenimis, palyginus tarpusavyje 142 visų pasaulio regionų valstybes, Norvegija užima pirmąją vietą, Togas – paskutinę 142-ąją, Lietuva – 43-ąją vietą (2012 metų duomenys, 2 lent.).

<i>Valstybė</i>	<i>Indekse priskirta pozicija 2009 metais</i>	<i>Indekse priskirta pozicija 2010 metais</i>	<i>Indekse priskirta pozicija 2011 metais</i>	<i>Indekse priskirta pozicija 2012 metais</i>
Norvegija	1	1	1	1
Danija	2	2	2	2
Australija	5	4	3	4
...				
Malaizija	43	43	43	45
Lietuva	40	42	44	43
Tailandas	54	52	45	56
...				
Etiopija	108	107	108	133
Zimbabvė	110	110	109	135
Centrinės Afrikos Respublika	109	108	110	132
Togas	132	98	85	142

Lentelė 2. Legatum Indeksas: 2009–2012 valstybių reitingai
 Šaltinis: sudaryta autorės pagal Legatum Index [2013-02-04] prieigą internete: <http://www.prosperity.com/RankingTable-1.aspx>; žiūrėta.

Šie duomenys vertingi, jei siekiama palyginti ar numatyti valstybių (taip pat ir geopolitinių regionų) raidos tendencijas (pvz., visuomenės senėjimo prognozes skirtinguose pasaulio regionuose ar kitus socialinius procesus). Reikia pripažinti, jog šis indeksas, nors ir atspindi bendras tendencijas, tačiau nesuteikia jokios informacijos apie tautas, kurios net ir turėdamos stiprų tautinį identitetą neturi savo valstybės ir gyvena kelių valstybių teritorijose, arba valstybių neturinčias tautas. Indeksas pateikia statistiškai patikimus duomenis, tačiau ar jie pakankami, siekiant suprasti socialinę realybę? Ką individams iš tikrųjų reiškia indekso dinamikoje matomi pokyčiai, tarkime, Toge, kur gerovės indeksas per trejus metus kyla iš 132 į 98 vietą ir krenta į paskutinę

poziciją sąrašė – 142-ąją vietą? Galima daryti prielaidą, jog vienas ar kitas faktiškai pasiektas, objektyviais ekonometriniais rodikliais apibūdintas gyvenimo kokybės lygmuo įvairių asmenų, esančių įvairiuose kontekstuose, gali būti vertinamas labai skirtingai, ir tai priklauso nuo kultūros, papročių, individualių aspiracijų (Merkys et al, 2008). Be to, kyla daug klausimų, kaip ir ar įmanoma išversti realių asmenų subjektyvias patirtis į formaliai apibrėžtus, operacionalizuotus konceptus.

Subjektyvi gyvenimo kokybė kaip savarankiška tyrimo kryptis pradėta vystyti JAV XX a. šeštajame dešimtmetyje (Andrews, 1974). Amerikietiškas požiūris akcentuoja subjektyvią gyvenimo kokybę taip, kaip ją supranta individai. Remiantis W. Tatarkiewicz (1985), subjektyvi gyvenimo kokybė yra apibrėžiama kaip nuolatinis ir visiškas pasitenkinimas gyvenimo visuma. Subjektyvi gyvenimo kokybė parodo, kaip objektyvias sąlygas vertina ir jose jaučiasi individas (Diener, Lucas, 1999; Diener, 2005, 2006; Veenhoven, 1991). Subjektyvios gyvenimo kokybės konstruktas turi keturis elementus: pasitenkinimas gyvenimu (gyvenimo vertinimas apskritai), pasitenkinimas atskiromis gyvenimo sritimis (darbas, šeima, sveikata ir t. t.), pozityvus afektas (gerų emocijų, nuotaikų patyrimas) ir žemas/ retas neigiamo efekto patyrimas (nemalonių emocijų, nuotaikų patyrimas). Subjektyvios gyvenimo kokybės sritimis laikoma: bendruomeniškumo jausmas; valdomas materialus turtas; saugumo jausmas; laimė; pasitenkinimas gyvenimu; santykiai su šeima; pasitenkinimas darbu; seksualinis gyvenimas; gėrybių paskirstymo teisingumo suvokimas; klasinis tapatumas; pomėgių turėjimas, priklausymas laisvalaikio klubams.

Analizuojant subjektyvią gyvenimo kokybę, dažnai naudojami objektyvūs indikatoriai, taip apibūdinant visuomenės gyvenimo kokybės lygį ir atsižvelgiant į subjektyvius socialinių sąlygų vertinimus (pavyzdžiui, tiriama, kaip koreliuoja tarpusavyje x valstybės BVP augimas ir jos gyventojų laimės jausmas). Subjektyvios gerovės (ang.: *well-being*) ir subjektyvios negerovės (ang.: *ill-being*) indikatoriai apima daugybę socialinio gyvenimo sričių – sveikatos apsaugą, visuomenės sveikatą, socialines paslaugas, rekreaciją,

darbinį gyvenimą, šeimos gyvenimą, transportavimą, aplinkosaugą (Diener, 2005). Lietuvoje subjektyvi gyvenimo kokybė yra tiriama ir analizuojama tiek empiriniu (Vazonienė, 2011), tiek teoriniu lygmeniu (Kuzmickas, 2001; Gataūlinas, 2010, 2013; Merkys et al, 2008).

Subjektyvios gyvenimo kokybės vertinimo indeksais pavyzdžiu gali būti GESIS (Vokietijos tyrimų tradicija, publikuojanti analitinius straipsnius išimtinai vokiečių kalba). Kitas pavyzdys – Australijos gyvenimo kokybės centro naudojama metodologija (*Australian centre of quality of life*), kai gyvenimo gerovė matuojama pagal „Asmeninės gerovės indeksą“ ir „Nacionalinės gerovės indeksą“. Šie indeksai yra alternatyva tokiems visuomeninės gerovės objektyviems indikatoriums kaip BVP, nusikalstamumas ar visuomenės sveikatos rodikliai. Indeksas matuoja gyvenimo kokybę kaip ją subjektyviai patiria statistinis australas. Indeksas yra išskaidytas į sudėtinės dalis, ir, tarkim, „Asmeninės gerovės indeksas“ apima aštuonias pasitenkinimo sritis, darančias įtaką gyvenimo kokybei: gyvenimo sąlygas, sveikatą, pasiekimus gyvenime, santykius, saugumą, ryšius su bendruomene, saugumą ateityje ir dvasingumą/ religingumą. Šios aštuonios sritys reprezentuoja pirmąjį esminio klausimo: „*Bendrai kalbant, kaip esate patenkintas savo gyvenimu?*“ dekonstravimo lygmenį. Taip pat yra paruoštos ir tyrimuose naudojamos skalės ne tik suaugusiųjų, bet ir ikimokyklinio, ir mokyklinio amžiaus vaikų ar psichiškai neįgalių asmenų subjektyviai gyvenimo kokybei tirti.

Vienas iš daugelio subjektyvios gyvenimo kokybės tyrimo pavyzdžių galėtų būti 2012 metų tyrimo ataskaita „Australų gerovė: šeimos įtaka“ (Australian Unity..., 2012). Duomenys yra interpretuojami „Subjektyvios gerovės Homeostazės teorijos“ (ang.: *theory of Subjective Wellbeing Homeostasis*) rėmuose, teigiant, kad kiekvienas asmuo turi subjektyvios patiriamos gerovės tašką (ang.: „*set-point*“ – „stabilų, fiksuotą aukščiausią tašką“) ir ši savybė yra nulemta genetiškai. Kitaip sakant, tyrimų rezultatai leidžia teigti, kad egzistuoja genetiškai nulemtos gerovės patyrimo „lubos“. Ilgalaikėje perspektyvoje jos apriboja tokių veiksnių kaip pinigai ar socialiniai

ryšiai įtaką asmens gerovei. Antra vertus, šios „lubos“ gali tapti „grindimis“, apsaugančiomis asmenį negatyvios patirties atvejais (Cummins, 2012:14).

Objektyvios gyvenimo sąlygos ir subjektyvios gyvenimo sąlygos. Makro lygmens indeksai „gyvenimo kokybę“ nagrinėja tarsi savaime suprantamą dalyką. Dažnai indeksai yra konstruojami ne remiantis konkrečiu teoriniu pagrindu, o vadovaujantis „sveiku protu“ apie tai, kas yra „kokybiškas gyvenimas“. Pavyzdžiui, matuojamas nedarbo lygis visuomenėje; jei rodiklis laikomas aukštu, daroma išvada, kad gyvenimo kokybės lygis yra žemas. Tačiau ar visuomet toks faktas tai įrodo? Ieškant atsakymo į šį klausimą, puikių įžvalgų suteikia Wolfgango Zapfo (1984, cit. Noll (b), 2004:6) teiginys, jog gyvenimo kokybės konstruktas turi dvi ašis (3 lent.) – objektyvias gyvenimo sąlygas ir subjektyvias gyvenimo sąlygas. Priklausomai nuo sąlygų dermės yra galimos kelios situacijos, apibūdinančios gyvenimo kokybės vertinimą:

	Subjektyvios gyvenimo sąlygos yra geros	Subjektyvios gyvenimo sąlygos yra blogos
Objektyvios gyvenimo sąlygos yra geros	Pilnatvė	Disonansas „nepasitenkinimo dilema“
Objektyvios gyvenimo sąlygos yra blogos	Adaptacija („pasitenkinimo paradoksas“)	Deprivacija

Lentelė 3. Gyvenimo kokybės vertinimas pagal W.Zapf

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Wolfgang Zapf (1984), cit.: Noll (2004:6).

Išsamios analizės reikalautų *adaptacijos* ir *disonanso* situacijos. Adaptacijos situacijoje atskirai nagrinėjamas reiškinys, kuriam suteiktas pavadinimas „pasitenkinimo paradoksas“, kai net ir esant objektyviai blogoms gyvenimo sąlygoms subjektyvi gyvenimo kokybė vertinama teigiamai. Disonanso situacijoje atskirai nagrinėjamas reiškinys, kuriam suteiktas pavadinimas „nepasitenkinimo dilema“, kai subjektyvi gyvenimo kokybė vertinama neigiamai, nors objektyvios gyvenimo sąlygos gali būti laikomos geromis.

Individo gyvenimo kokybė yra sudėtingai susijusi su kitų asmenų jo/ jos aplinkoje gyvenimo kokybe. Todėl aplinka gali sąlygoti individų vertinimus, kurie gali būti labai skirtingi priklausomai nuo lyties, amžiaus, kultūros, etninės priklausomybės bei religijos. Asmens gyvenimo kokybė taip pat atspindi paties asmens ir jį supančios aplinkos kultūrinį palikimą. Pavyzdžiui, laisvalaikis kaip vienas iš gyvenimo kokybės parametrų yra dažnai įtraukiamas į gyvenimo kokybės konstruktus. Svarbu suprasti, kad „laisvalaikio“ koncepcija nurodo į konkretų socialinį kontekstą (tai, kas vadinama laisvalaikiu, yra Vakarų kultūros visuomenių vidurinėsios klasės realybė). Kitose kultūrose laisvalaikio idėja apima kitokį turinį nei esame įpratę manyti, todėl universalių gyvenimo kokybės kriterijų, tinkamų skirtingoms kultūroms, suradimas buvo ir tebėra iššūkis mokslininkams (Andrews, 1974).

Viena stipriausiai išvystytų gyvenimo kokybės tyrimo sričių yra **su sveikata susijusios gyvenimo kokybė**. Gyvenimo kokybės sąvoka su sveikata buvo pradėta sieti po 1948 metų (Šumskienė, 2005). Šioje gyvenimo kokybės tyrimų srityje viena pagrindinių tyrimo problemų yra sąsajos tarp objektyvių aplinkybių ir jų subjektyvaus suvokimo (Rapley, 2008). Medicinoje dažniausiai tyrinėjama gyvenimo kokybė apima fizinį, psichinį ir socialinį sveikatos lygmenį, turinčius įtakos asmens patirčiai, įsitikinimams, lūkesčiams ir pojūčiams (Hernandez, 2012). Galima teigti, kad Lietuvoje dominuoja su sveikata susijusios gerovės tyrimų tema. Šioje srityje dirbantys mokslininkai analizuoja pačius įvairiausius sveikatos ir gyvenimo kokybės aspektus. Paprastai analizuojama grupės individų, turinčių bendrą sveikatos būklės požymių, gyvenimo kokybę. Pavyzdžiui, sergančiųjų cukriniu diabetu gyvenimo kokybė (Mikaliūkštienė, 2011), amžiaus ir gyvenimo kokybės sąsajų tyrimas (Butikis, 2009), onkologinių ligonių gyvenimo kokybė (Luneckaitė, 2009). Lietuvos kontekste išskirtinis yra epilepsija sergančių jaunų žmonių gyvenimo pilnatvės tyrimas (Butvilas et al, 2010 (b)), nes buvo atliktas kokybinės metodologijos rėmuose.

Praktinis požiūris. Gyvenimo kokybės tyrimai vystosi ir dėl praktinių priežasčių. Tokiais atvejais sąvokos „gyvenimo kokybė“ turinys labai

priklauso nuo atliekamo tyrimo tikslo (Rapley, 2008). Pavyzdžiui, gyvenimo kokybės tyrėjai, vykdydami vyresnio amžiaus žmonių gyvenimo kokybės tyrimus, pasirinko visiškai praktinį požiūrį ir gyvenimo kokybę apibrėžė kaip tai, kas matuojama jų pasirinktais kriterijais (Gilhooly et al, 2002). M. Gilhooly ir kolegos atliko tyrimus apie viešojo ir privataus transporto įtaką vyresnio amžiaus žmonių gyvenimo kokybei. Tyrėjai nagrinėjo problemas, kurios atsiranda naudojantis viešuoju transportu, apie gyvenimo pasikeitimus nustojus vairuoti automobilį ir pan. Tyrėjų grupė nesiekė pateikti teorinio, apibendrinančio „gyvenimo kokybės“ apibrėžimo, tačiau pateikė praktines rekomendacijas viešojo transporto klausimus sprendžiančioms institucijoms.

Anksčiau minėtuose pavyzdžiuose gyvenimo kokybė apibrėžiama remiantis laimės ar pasitenkinimo/ nepasitenkinimo sąvokomis, o S. McCall (2005) apibrėžia gyvenimo kokybę ne kaip visuomenės narių individualaus pasitenkinimo būsenų sumą, bet kaip laimei būtinų sąlygų buvimą visuomenėje. Būtinios sąlygos yra siejamos ne su asmens troškimais ir lūkesčiais, o labiau su galimybėmis patenkinti poreikius. Būtinieji poreikiai yra vienodi visiems žmonijos atstovams, nepriklausomai nuo regiono, kuriame žmonės gyvena. Svarbi bendrųjų poreikių charakteristika yra ta, kad jie yra apibrėžti, tačiau žmonių troškimai ir lūkesčiai turi tendenciją nuolat keistis ir augti. Šis lūkesčių didėjimo fenomenas, anot autoriaus, gali paaiškinti šiuolaikinio žmogaus gyvenimo situaciją. Nors gyvenimo standartai yra gerokai pakilę, tačiau vis tiek manoma, kad ankstesnės kartos gyveno geriau. Šis reiškinys buvo žinomas epikūrininkams, kurie tai išreiškia formule (McCall, 2005:129) (1 formulė):

PL = P/L PL – pasitenkinimo lygis P – pasiekimai L – lūkesčiai	(1)
---	-----

S. McCall pateiktame apibrėžime aiškiai išskiriami du gyvenimo kokybės elementai, tačiau rekomenduojama gilintis į būtinųjų poreikių sritį (ypač jei siekiama palyginti tarpusavyje atskirus regionus ar visuomenes).

Malonumas vienam ir laimė visiems. Gyvenimo kokybė gali būti apibrėžiama terminais *hedonizmas*⁴ ir *eudaimonija*⁵. Iš antikos laikų atėjusi diskusija tęsiama ir šiuolaikiniame gyvenimo kokybės tyrimų diskurse. Hedonistinė laimė yra suprantama kaip individualių teigiamų patirčių visuma (patenkinami baziniai psichologiniai ir fiziologiniai poreikiai), o eudaimonija yra suprantama kaip pasitenkinimo ir laimės patyrimo lygmuo, atsiskleidžiantis nagrinėjant prasmės, kilnaus tikslo siekimo aspektus, sietinus su sudėtingesniais socialiniais ir kultūriniais gebėjimais (Fredrikson et al, 2010). Tyrėjai siūlo tokį gyvenimo kokybės apibrėžimą: „*gyvenimo kokybę sudaro hedonistinė laimė (malonumas pats savaime) ir tai, kas gali būti laikoma svarbiais eudaimonijos elementais: kontrolė, asmens autonomija ir – tai centrinė eudaimonijos sąvoka – savirealizacija*“ (Gilhooly et al, 2005:9).

Hedonizmo ir eudaimonijos sąvokos yra naudojamos, pavyzdžiui, empiriniuose kiekybiniuose tyrimuose kaip atspirties taškai, nagrinėjant subjektyvaus laimės pojūčio priežastis, kurios yra nulemtos genetiškai (Fredrikson, Grewen et al, 2013). Anot šių mokslininkų grupės, genetiškai yra nulemtas ne tik laimės, pasitenkinimo gyvenimo kokybe pojūtis bendrai, bet net ir tai, kokio lygmens (tipo) laimę ir pasitenkinimą yra labiau linkę jausti asmuo. Hedonizmas ir eudaimonija yra užkoduoti genetiniame lygmenyje, tad šias sampratas galima analizuoti per genomo (žmogaus genų sistemos) prizmę, siekiant suprasti, kuris laimės (gerovės) pojūčio tipas lemia ilgaamžiškumą ir fizinę sveikatą.

4 Hedonizmas (gr. *hedone* – mėgavimasis) yra etinė nuostata, pripažįstanti, kad žmogaus būties pagrindas yra siekimas mėgautis. Aplinkinis pasaulis taip pat suvokiamas kaip estetinio ir jausminio pasitenkinimo objektas. Radikalus hedonizmo pasireiškimas yra individualizmo nuostatos, kuomet pripažįstama žmogaus galimybė patirti malonumą kito žmogaus ar visuomenės sąskaita (Всемирная энциклопедия... 2001:216).

5 Eudaimonija (gr. *eudemonia* – laimė) – etinė nuostata, teigianti, kad laimė yra visos žmogiškos veiklos motyvas ir tikslas. Čia postuluojamas nepajudinamas ryšys tarp laimės ir dorybingo elgesio, kai žmogus vysto savo asmenybės potencialą, kartu suteikdamas laimę ir savo aplinkai. Ypač akcentuojama būtinybė nepriklausyti nuo likimo diktato. Socialinės eudaimonijos kryptis teigia, kad aukščiausias socialinio vystymosi tikslas yra siekis suteikti kuo didesnę laimę kuo didesniai skaičiui (Всемирная энциклопедия ... 2001:1240).

Apibendrinant galima teigti, kad gyvenimo kokybė gali būti analizuojama keliais lygmenimis (Schulz, 2000) (4 lentelė). Grupei A priskirtini kiekybiniai socialinės stratifikacijos, demografiniai tyrimai, kai tiriami tokie objektyvūs indikatoriai kaip, pavyzdžiui, pasiskirstymas tam tikro amžiaus grupėse, išsilavinimas, pajamos ir pan. B grupei priskiriami tyrimai, kuriais siekiama atskleisti skirtumus tarp įvairių visuomenių pagal pragyvenimo lygį, valdomus išteklius, socialinių santykių tinklo charakteristikas. Grupėms C ir D priskiriami tyrimai, kuriais siekiama paaikškinti subjektyvius gyvenimo kokybės vertinimus. Skirtumas tarp šių grupių, kaip teigia Schulz (2000), yra tai, koku būdu šie tyrimai analizuoja realybę – grupės C tyrimai akcentuoja kiekybinę prieigą, o grupės D tyrimai būna atliekami kokybinėje tradicijoje ir analizuoja „gyvenimą kaip visumą“.

	A	B	C	D
Tyrimo laukas	Socialinė struktūra (<i>demografiniai, stratifikacijos tyrimai</i>)	Ištekliai ir elgsena (<i>socialinės/ ekonominės/ politinės sistemos konkrečiose visuomenėse charakteristikos</i>)	Gyvenimo sąlygų vertinimai (<i>gyvenimo sąlygų palyginimas skirtingų valstybių perspektyvoje</i>)	Subjektyviai patiriama gyvenimo kokybė
Indikatoriai (galimi pavyzdžiai)	Amžius Lytis Profesija Namų ūkio charakteristikos	Gyvenamasis būstas Sveikata Išsilavinimas Darbas Pajamos	Palyginimas su faktais praeityje ar su lūkesčiais ateityje	Pozityvios ar negatyvios emocijos, viltys, baimės, nuotaikos, nerimas
Tyrimų tradicija	Kiekybinė	Kiekybinė Kokybinė	Kiekybinė	Kokybinė

Lentelė 4. Gyvenimo kokybės indikatorių tipai
Šaltinis: sudaryta autorės pagal Schulz (2000).

Vyresnio amžiaus (ir specifiskai – socialiai globojamų) asmenų gyvenimo kokybės veiksniai šiame tyrime nagrinėjami subjektyvios gyvenimo kokybės perspektyvoje (D). Gyvenimo kokybė yra suprantama kaip daugialypis, pagrįstas individualiomis vertybėmis ir kintantis dabartinių (čia ir dabar) asmens gyvenimo aplinkybių vertinimas. Analizuojant subjektyviai patiriamą gyvenimo kokybę (kuri gali būti suvokiama kaip nuolat vykstantis procesas), būtina atsižvelgti į asmens praeities patirtis ir lūkesčius ateityje. Gyvenimo

kokybė gali būti nagrinėjama, analizuojant ir objektyvius indikatorius, tačiau jie suteikia tik dalį informacijos ir geriau apibūdina atskiras gerovės detales (kiekybinės prigimties objektyvūs ir subjektyvūs vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės indikatoriai šiame tyrime apžvelgiami kaip gretutiniai informacijos šaltiniai). Subjektyvios gerovės samprata papildo šios informacijos trūkumą ir leidžia visapusiškai įvertinti gyvenimo kokybę, kurią lemia kultūrinė aplinka, socialinis kontekstas, idealūs asmens, gebančio atlikti subjektyvią laimės, pasitenkinimo pojūčio savianalizę, įsivaizdavimai, poreikiai ir vertybinės nuostatos (Veenhoven, 1991; 2000).

1.3. Gyvenimo kokybės vyresniame amžiuje tyrimai

Šiame skyriuje yra nagrinėjami empirinių tyrimų pavyzdžiai, aprašantys ir analizuojantys gyvenimo kokybės vyresniame amžiuje veiksnius:

Su sveikata susijusi gyvenimo kokybė vyresniame amžiuje. Senstant ir silpstant sveikatai žmogaus organizmas anksčiau ar vėliau nebepajėgia priešintis ligoms ir negalėms, todėl sulaukus vyresnio amžiaus daugelį vargina įvairūs sveikatos sutrikimai. Nustatyta, kad žmonėms, vyresniems nei 65 metai, kas penkerius metus prisideda po vieną lėtinę neinfekcinę ligą (Šurkienė et al, 2012). Su sveikata susijusios gyvenimo kokybės vyresniame amžiuje tyrimai paprastai analizuoja, kaip gyvenimo kokybė skiriasi esant tam tikrai medicininei diagnozei ir jos neturint (labai svarbu, kaip konkrečiame tyrime yra operacionalizuojama su sveikata susijusios gyvenimo kokybės samprata) (Filipavičiūtė et al, 2010). Dažniausiai tiriamos vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybei įtakos turinčios diagnozės yra lėtinis bronchitas, širdies ir kraujotakos ligos, hipertenzija, diabetas, nugaros skausmai, reumatoidinis artritas ir kiti nusiskundimai dėl sąnarių, migrena ir nuolatiniai galvos skausmai, su dermatologiniais negalavimais susijusios ligos. Taip pat gausu specifinių, vienai medicininei diagnozei skirtų tyrimų (Spirgienė et al. 2012; Jievaltienė et al, 2011). Apibendrintai galima teigti, kad tyrimų rezultatai rodo, jog didžiausią įtaką neigiamam gyvenimo kokybės vertinimui turi reumatoidinis artritas ir kitos sąnarių ligos, nes itin apriboja judėjimo, taigi ir

socialinio aktyvumo, galimybes (Gertrudis et al, 1997). Socialinį funkcionavimą taip pat labai riboja chroniškos kvėpavimo takų ligos (astma, bronchitas). Taigi, senatvė ir ypač kūno senėjimas, remiantis biomedicininio požiūriu gali būti suprantamas kaip „patologinė problema“ ir siejamas su „nykimu“, „priklausomybe“, „smukimu“, „nenormalumu“ bei „nusidėvėjimu“ (Rapolienė, Juozulynas, 2009:131). Tačiau taip pat pripažįstama, kad gyvenimo kokybei įtakos turi ne tik sveikatos būklė (ne tik medicininė diagnozė), kai konstatuojami fiziologiniai sutrikimai, bet ir bendra vyresnio amžiaus asmens savijauta. Psichinei vyresnio amžiaus žmogaus gerovei visi anksčiau išvardyti sutrikimai statistikai reikšmingos įtakos nedaro, jei konkretus asmuo adaptyviai reaguoja į savo kūno negalias (ypač sunkios ligos ir psichiatrinės diagnozės, be abejonės, yra atskiri atvejai). Vis dėlto psichikos sveikatos sutrikimai, tokie kaip depresija, nerimas, demencija, yra ypač svarbūs gyvenimo kokybės veiksniai, nes jie mažina vyresnio amžiaus asmens savarankiškumą, pavyzdžiui, sergančiųjų demencija būklė blogėja palaiptai su amžiumi, kol galiausiai dauguma ligonių tampa priklausomi nuo kitų pagalbos. Gyvenimo kokybė mkranta, o liga tamoa našta tiek ligoniams, tiek jų artimiesiems dėl didelių priežiūros poreikių (Dementia..., 2012).

Socioekonominis kontekstas: šeimisinis statusas, lytis ir materialinė gerovė.

Namų ūkių tyrimo metu Dž. Britanijos kontekste (Growing older..., 2004) buvo nagrinėjami duomenys apie vyresnius nei 65 metų žmones. Tyrėjai (Higgs et al, 2005) teigia, jog išsiskyrusios, našlės ir vienišos moterys yra pažeidžiamiausioje, sudėtingiausioje materialinėje padėtyje palyginti su kitomis asmenų grupėmis – jos dažnai neturi nuosavo būsto ir automobilio, kuris šio tyrimo kontekste suprantamas kaip priemonė užtikrinti mobilumui, socialiniam aktyvumui (tai – ir autonomija, galimybė aktyviai leisti laisvalaikį, gauti medicinos paslaugas, spręsti buitinius klausimus be pagalbos iš šalies). Šiuos rezultatus patvirtina ir Lietuvoje atlikti tyrimai, kuriais remiantis galima teigti, kad vyresnio amžiaus moterys, netekusios sutuoktinio ar praradusios jo paramą, tampa mažiau socialiai apsaugotos, joms reikia daugiau dėmesio iš aplinkos (Butėnaitė, Bulotaitė, 2011).

Easterlin (2001) atliktame tyrime nagrinėjama materialinės gerovės įtaka gyvenimo kokybei. Respondentų buvo klausama, ar pinigai padarytų juos laimingesnius? Dauguma respondentų atsakė teigiamai, tačiau vis dėlto pripažino, kad yra ir kitų veiksnių, lemiančių laimės pojūtį. Vienas jų – socialinė sąveika su šeimos nariais. Gyvenime asmenys turi ir atlieka daug vaidmenų – sutuoktinių, tėvų, senelio ar senelių, šeimos maitintojo, apmokamo darbuotojo ir kt. Kaip socialiniai vaidmenys, jų gausa veikia gyvenimo kokybę? Atsakymai į šį klausimą svyruoja, jais remiantis daromos tarpusavyje prieštaraujantys išvados, priklausančios nuo tyrėjų naudojamos teorinės priemonės (Goode, 1990).

Tarpgeneraciniai santykiai. Tyrimų rezultatai rodo, jog svarbu ne tik pats atliekamų vaidmenų šeimoje skaičius, bet ir jų turinys. Vyresnio amžiaus žmonėms gyvenimo kokybė yra tai, kokią vaidmenį jie atlieka šeimoje, kokie yra ryšiai tarp jų ir kitų šeimos narių (emocinis, praktinis, finansinis palaikymas, abipusio įsipareigojimo jausmas ar jo nebuvimas). Vyresnio amžiaus asmenims buvimas seneliais yra vienas svarbiausių ryšių (Clarke et al, 2005). Čia analizuojami tokie aspektai kaip senelių vaidmuo, dalyvavimo lygiai, veiklos įvairovė, kurią pasirenka patys seneliai ar yra pasirenkama už juos. Analizuojant pagyvenusių ir senų žmonių tėvystės vaidmenų kaitą galima teigti, kad didėjant priklausomybei nuo suaugusių vaikų silpnėja tėvystės vaidmuo ir dominuojančiu šeimoje tampa senelių vaidmuo. Jie gali būti šeimos istorikai, krizių sprendėjai, teisėjai, advokatai ar tarpininkai, mokytojai, anūkų prižiūrėtojai (Pivorienė, 2008).

Gyvenamoji aplinka. Gyvenamoji aplinka yra vienas svarbiausių veiksnių, veikiančių gyvenimo kokybės vertinimą. Sąvoka „gyvenimo kokybė“ nurodo ne tik į privačius gyvenimo standartus, bet taip pat apima ir bendrąsias aplinkos, kurioje gyvena vyresnio amžiaus asmenys, sąlygas: viešosios infrastruktūros ar aplinkos apsaugos standartų laikymosi, pavyzdžiui, oro tarša gyvenamojoje vietoje ir pan. (Fadda, Jiron, 1999). Vyresniame amžiuje svarbūs tampa visi aplinkos elementai: fiziniai barjerai (skirtingi grindų aukščiai, laiptai), eismo srautai ir gatvės, transporto sistema, kriminogeninė

padėtis gyvenamojoje vietoje (pavyzdžiui, vienkiemiuose gyvenančių vyresnio amžiaus žmonių saugumo jausmas (Uscila, 2006), bendravimo normos gyvenamajame rajone, komforto zonos norimoje įveikti trajektorijoje (pasivaikščiojimo zonos, poilsio vietos, tualetai (Methodology..., 1999).

Socialinis aktyvumas. Socialinis aktyvumas ir gyvenimo kokybė yra tarpiai susiję, o pagrindiniu veiksniumi yra laikoma socialinė lytis – vyriškumas ir moteriškumas. Analizuojant šį aspektą tiriami socialiniai tinklai ir jų dinamika vyresniame amžiuje. Išskirti šie svarbūs aspektai: kaip bendraujama tarp skirtingų kultūrinių, etinių grupių atstovų, kaip bendraujama ir kaip šis procesas (ir jo turinys) kinta bėgant laikui (toje pačioje kultūroje), kaip kinta bendravimas to paties asmens gyvenime longitiudinėje perspektyvoje (Davidson, 2005).

Vyresnio amžiaus vyrų socialinis aktyvumas siejamas su jų šeiminiu statusu: tyrimo dalyvis yra vedęs, našlys, išsiskyręs ar niekada nevedęs. Aktyviausiai socialiniuose tinkluose dalyvauja vedusieji ir našliai. Mažiausiai aktyvūs niekada nevedę vyrai. Vyrų socialiniai tinklai susitraukia, jei jų gyvenime nelieka moters (skyrų ar mirties atveju). Vienių 65–84 metų vyrų mirtingumo rodiklis stipriai padidėja palyginti su tais, kurie gyvena šeimoje (partnerystėje). Tokia priklausomybė nepastebėta tarp moterų (Berleen, 2004).

Vyresnio amžiaus moterų socialinis dalyvavimo klausimas yra labai svarbus ir platus. Kasdienis įprastų socialinių vaidmenų atlikimas, pačių vaidmenų aiškumas, apibrėžtumas yra vertinama labai pozityviai ir laikoma reikšmingu veiksniumi, gyvenimo kokybės veiksniumi. Moterų socialiniam aktyvumui įtaką daro jų etniškumas – baltosios moterys turi platesnį bendravimo ratą, yra mobilesnes, tačiau kitų etninių grupių moterys turi aiškias ribas dėl kalbos barjero (Dž. Britanijos atvejis) (Higgs et al, 2003). Todėl etniniu pagrindu veikiančios centrai laikomi labai svarbia gyvenimo dalimi.

Kūniškumas ir trapumas sename amžiuje. Kūniškumas, senstantis kūnas ir ši suvokimą lydintis trapumo jausmas yra pagrindinės šios tyrimų grupės temos (McGeorge, 2011; McKee, 1998). Staigus kūno jausmo pokytis yra apibūdinamas terminu „body drop“ (kūno sukritimas). Tai subjektyvus pojūčio

vertinimas, kuomet pats vyresnio amžiaus žmogus gali užfiksuoti įvykusį pokytį. Antrasis trapumo jausmo aspektas yra vėlgi subjektyvus praradimo jausmas, kuris apibrėžiamas kaip iškritimas iš šio pasaulio (pavyzdžiui, dėl akivaizdaus atminties silpnėjimo). Kriterijus, nurodantis į kūno trapumą vyresniame amžiuje, yra ligų pasekmės, kai vyresnio amžiaus asmuo tampa fiziškai silpnas ir priklausomas. Dažniausias gyvenimo scenarijus tokiais atvejais yra apsigyvenimas senelių ar slaugos namuose. Vienas svarbiausių pokyčių, susijusių su gyvenamosios vietos pakeitimu, yra senų socialinių ryšių nutrūkimas, bet taip pat ir naujų socialinių ryšių kūrimas. Kai kuriais atvejais pastebimas atsiribojimas nuo „kitokių“ senelių (pvz., protinės negalios atvejai), su kuriais gyvenama toje pačioje ilgalaikės globos įstaigoje (McGeorge, 2011). Mažėjanti protinė veikla kaip vienas iš psichologinio senėjimo indikatorių taip pat keičia gyvenimo kokybės standartus ir jų vertinimą.

Tačiau vertinant su sveikata susijusią subjektyvią gyvenimo kokybę makro (visuomenės) lygyje, galima teigti, kad šiuolaikinės visuomenės nesensta biologiniu požiūriuⁱⁱⁱ. Naujosios vyresnio amžiaus asmenų kartos, „senatvės“ amžiaus, biologiniu ir sveikatingumo požiūriu nuolat „jaunėja“, palyginti su prieš juos gyvenusiais. Jei išliks pastarųjų dešimtmečių tendencijos, ateityje ir toliau gausės 65-erių, 80-mečių, 100-mečių, tačiau jie bus sveikesni ir kartu „jaunesni“, dažniau galintys apsieiti be kitų žmonių pagalbos, pasenę tik demografiniu požiūriu (Stepukonis, Svensson, 2007).

Gyvenimas solo. Gyvenimo partnerio praradimas ir našlystė kaip gyvenimo etapas yra svarbus gyvenimo kokybės vyresniame amžiuje veiksnys (Bennet et al, 2004; Speck et al, 2005). Sutuoktinio vaidmens praradimas, susijęs su ilgalaikiu netekties išgyvenimu, didina priklausomybę nuo vaikų, keičia vienišų tėvų ir suaugusių vaikų santykius (Pivorienė, 2008). Tai iššūkis ir globos profesionalui, ir vyresnio amžiaus asmeniui, nes tenka išmokti gyventi vienišo žmogaus gyvenimą, kitaip sakant, išmokti gyventi solo. Esminis pagalbos metodas praradimų atvejais yra visos istorijos išklausymas apie mirusį sutuoktinį, nes tai ir pagarba išėjusiam asmeniui, ir psichologinė parama likusiam gyvam asmeniui. Šie procesai yra svarbūs ne tik gedėjimo proceso

metu, bet ir gali būti suvokiami kaip itin svarbi socialinė sąveika, nes tokių pokalbių metu vyksta ir naujo identiteto kūrimo procesas (Victor et al, 2005).

Socialiai globojamų vyresnio amžiaus gyventojų gyvenimo kokybė.

Ilgalaikės globos įstaigų gyventojų gyvenimo kokybės klausimas užsienio mokslinėje literatūroje yra tiriamas iš įvairių perspektyvų (Lee et al, 2009)^{iv}. Deja, užsienio šalyse tyrimų rezultatai yra sunkiai pasiekiami dėl kalbos barjero, o tai ypač aktualu kokybinių tyrimų atveju, kada rezultatų analizė, interpretavimas vyksta gimtąja tyrėjo (-ų) kalba, todėl į tarptautines kalbas verčiami ir publikuojami tik į keletą aspektų sufokusuoti analitiniai straipsniai, o išsamus tyrimas yra pasiekiamas tik originalo kalba. Kiekybiniais metodais atlikti tyrimai nagrinėja tokius aspektus kaip eksperimentinių darbo metodų (muzikos terapijos) įtaka pasitenkinimui su globojamais asmenimis rezultatams išmatuoti (Burack et al, 2002), socioekonominio statuso įtaka gyvenimo kokybei (Luleci al, 2008), gyvenimo sąlygų mažuose globos namuose vertinimas (Kane et al, 2007). Kiekybinėje tradicijoje atliktiems tyrimams būdinga klasikinė schema – tyrėjai tikrina išankstines hipotezes, nustato kintamųjų tarpusavio priklausomybės ryšio stiprumą.

Kokybinių tyrimų metu siekiama identifikuoti, patikslinti svarbius gyvenimo kokybės veiksnius, jų turinį, pavyzdžiui, galėjimą komunikuoti su kitais (Aller, Coeling, 1995), identifikuoti gyvenimo kokybės veiksnių visumą (Ball et al, 2000) arba nagrinėti subtilius gyvenimo kokybės aspektus kaip saugumo pojūtis (Hjaltadottir, Gustafdottir, 2007), valgiaraščio pasirinkimas, personalo kalbos maniera (Hikoyeda, Wallace, 2001).

Stacionarių globos įstaigų gyventojų, sulaukusių senatvės, gyvenimo kokybės tyrimai Lietuvoje paprastai yra sutelkti į specializuotą sritį: vyresnio amžiaus moterų, gyvenančių stacionariose globos įstaigose, senėjimo patyrimas (Čeremnych, Mereckas, 2009), socialinis aktyvumas ilgalaikėse globos įstaigose (Spirgienė et al, 2010), gyvenimo kokybės standartai socialinės globos įstaigose ir užsienio šalių standartų taikymo Lietuvos kontekste adekvatumas (Spirgienė, Macijauskienė, 2008; Žalimienė, 2007). Vyresnio amžiaus asmenų, gyvenančių socialinės globos įstaigose, gyvenimo

kokybės sritis Lietuvoje yra tiriama, tačiau mokslinės žinios gali būti vertinamos kaip fragmentiškos (Filipavičiūtė et al, 2009).

Apibendrinant galima teigti, kad gyvenimo kokybės tyrimuose vystomas tarpdisciplininis požiūris, pastebima tokių mokslų kaip antropologija, ekonomika, edukologija, psichologija, socialinė gerontologija, socialinė politika, socialinis darbas, socialinė statistika ir sociologija įtaka. Galima teigti, kad:

- Gyvenimo kokybės diskurso pradžia galima laikyti antikos filosofų darbus, tačiau gyvenimo kokybės tyrimai kaip atskira tyrimų sritis išsiskyrė apie 1960-uosius metus. Gyvenimo kokybė yra analizuojama iš medicinos, ekonomikos, sociologijos ir kitų mokslinių disciplinų perspektyvos.
- Sąvokos „gyvenimo kokybė“ turinys yra daugiasluoksnis. Gyvenimo kokybė gali būti vertinama pagal objektyvius faktus bei subjektyvius vertinimus. Gyvenimo kokybė taip pat gali būti vertinama atsižvelgiant į tiriamųjų etinę laikyseną, jų vertybinę orientaciją (individualizuoti laimės, pasitenkinimo indikatoriai).
- Lietuvoje gyvenimo kokybės tyrimų tradicija yra aktyviai vystoma, ypač su sveikata susijusios gyvenimo kokybės srityje. Dominuoja kiekybinių tyrimų tradicija. Gyvenimo kokybės tyrimai Lietuvoje gali būti skiriami į dvi kryptis. Pirmojoje gyvenimo kokybė tiriama naudojant standartizuotus tyrimo metodus, siekiama galimybės palyginti rezultatus su kitomis šalimis. Antroji kryptis siekia pasiūlyti naujas gyvenimo kokybės tyrimų perspektyvas.
- Vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės tyrimai nagrinėja su sveikata susijusius gyvenimo kokybės pokyčius, taip pat reikšmingus pasikeitimus socioekonominėje, šeimos vaidmenų, socialinio dalyvumo plotmėse, taip pat tiria tokius veiksnius kaip kintantis kūniškumo patyrimas, gyvenimo pokyčiai (netekus sutuoktinio) ar keičiantis gyvenimo būdui (tampant socialiai globojamu asmeniu ir apsigyvenant socialinės globos institucijose).

- Remiantis užsienyje atliktais kokybiniais tyrimais, socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės veiksniais yra laikomas nepriklausomumas, autonomija ir individualumas.

2. SOCIALIAI GLOBOJAMI VYRESNIO AMŽIAUS ASMENYS

Šio skyriaus tikslas yra išanalizuoti vienos pagrindinių darbe naudojamos sampratos „vyresnio amžiaus asmuo, gyvenantis stacionarioje ilgalaikės socialinės globos įstaigoje“ elementus. Apžvelgiami vyresnio amžiaus asmenų objektyvios ir subjektyvios gyvenimo kokybės aspektai Lietuvoje. Taip pat nagrinėjama normatyvi, teisinėmis priemonėmis apibrėžta socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės ilgalaikės socialinės globos įstaigose samprata. Skyriaus pabaigoje yra pateikiami apibendrinimai ir užduodami klausimai, į kuriuos atsakymų tikimasi rasti atliekant empirinį socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės tyrimą.

2.1. „Vyresnio amžiaus“ samprata ir senėjimas kaip socialinis procesas

Galimi keli sąvokos „vyresnio amžiaus“ (kaip sutartinės ribos) apibrėžimai, jie tarpusavyje skiriasi pagal akcentuojamą senėjimo aspektą: vieno tipo apibrėžimai remiasi chronologiniu amžiumi ir akcentuoja fiziologinį senėjimo procesą (Pasaulio sveikatos organizacija (PSO) rekomendacija^v). Antrojo tipo apibrėžimai senatvę (ypač jos pradžią) tapatina su pensiniu amžiumi^{vi}. Trečiojo tipo senatvės apibrėžimas, kuriuo ir remiamasi šiame tyrime, senėjimą aprašo kaip socialinį procesą, kurio metu vyksta svarbūs žmogaus gyvenime įvykiai bei pastebima socialinių normų, lūkesčių vyresnio amžiaus asmenų atžvilgiu kaita.

Gerontologai A. Harbert ir L. H. Ginsberg (1979) žmogaus gyvenimą analizuoja pasitelkdami gyvenimo ciklą sampratą. Ši samprata akcentuoja socialinius procesus, vykstančius konkrečiame gyvenimo tarpsnyje, o chronologiško amžiaus ribas pateikia tik kaip orientacines koordinatas.

Žmogaus gyvenimas yra dalijamas į ciklus nuo gimimo, kūdikystės, vaikystės, paauglystės, jaunystės iki vyresnio amžiaus. Vyresnio amžiaus samprata apima tokius ciklus kaip vidurinysis amžius (ang.: *middle age*) nuo 40 iki 50 metų, vėlyvoji branda (ang.: *later maturity*) nuo 60 iki 75 metų ir senatvė (ang.: *old age*), prasidedanti sulaukus 75–80 metų (5 lentelėje nurodomi pagrindiniai gyvenimo įvykiai vyresniame amžiuje bei orientacinės amžiaus ciklų ribos).

Vidurinysis amžius	Vėlyvoji branda	Senatvė
40 50	60 70	80 90 ir daugiau
Darbinės karjeros stabilizacija Tuščio lizdo etapas Maži sveikatos negalavimai	Gyvenimo partnerio ir draugų praradimas Chroniški sveikatos sutrikimai Turėto socialinio statuso praradimas Daug laisvo laiko Išėjimas į pensiją Sumažėjusios pajamos Sumažėjęs socialinis suvaržymas (mažiau socialinių normų)	Žymūs sveikatos sutrikimai Padidėjusi priklausomybė nuo aplinkinių pagalbos Gyvybės praradimas

Lentelė 5. Svarbūs socialiniai įvykiai ir procesai vyresniame amžiuje
Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis A. Harbert ir L. H. Ginsberg (1979).

Socialinis senėjimas vyksta socializacijos vyresniame amžiuje proceso metu. Kaip pastebi L. Bengston (1972), senatvė kasdieniame gyvenime yra aiškiai apibrėžta, su ja yra susietos vertybės ir elgesio normos. Senatvė iš kitų gyvenimo tarpsnių išsiskiria santykinai nedideliu kiekiu socialinių normų: iš seno žmogaus tikimasi, kad jis rūpinsis anūkais, praktikuos religines praktikas, palaikys ryšį su vaikais ir stengsis tiek ilgai būti finansiškai nepriklausomas, kiek tai įmanoma. Ir viskas. Socialinių normų nebuvimas sukelia ir pozityvias, ir negatyvias pasekmes. Pozityvu yra tai, kad normų nebuvimas palieka daugiau laisvės asmeniniam pasirinkimui, leidžia vyresnio amžiaus asmeniui susikoncentruoti į save. Antra vertus, normų nebuvimas pasireiškia ir neigiama

prasmė – sukuriama erdvė, kurioje nebėra lūkesčių ateičiai, tampa sudėtinga struktūruoti savo kasdienį gyvenimą (Bengston, 1972). Kiekvienas iš gyvenimo etapų yra charakterizuojamas svarbiausiais vykstančiais socialiniais procesais. Chronologinio amžiaus ribos nurodomos tik orientacinės ir nėra griežtai fiksuotos. Lietuvos atveju senas amžius kaip vienas iš gyvenimo ciklų prasideda apie 65 metus (Kazlauskaitė, Rėklaitienė, 2005).

2.2. Vyresnio amžiaus asmenys Lietuvoje

Subjektyvi gerovė priklauso ir nuo materialinių išteklių, ir nuo asmens charakteristikų. Pagyvenusių žmonių subjektyvios gerovės lygis labai priklauso nuo sveikatos būklės, finansinių išteklių, gebėjimo būti aktyviems, žinojimo, kad gaus visą reikiamą priežiūrą, kai jos reikės (Skučienė, 2012). Koncentruojant dėmesį į Lietuvos vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės problematiką, gyvenimo kokybės veiksniais taip pat laikomi tokie aspektai kaip ryšiai su artimaisiais, gyvenamoji aplinka (Vaznonienė, 2011), sveikatos būklės subjektyvus vertinimas bei papildomos pagalbos poreikis.

Gyvenimo kokybę vyresniame amžiuje galima nagrinėti taip pat ir makro lygiu. Visuomenės senėjimo tendenciją atskleidžia tokie rodikliai kaip vis didėjanti vyresnio amžiaus asmenų dalis visuomenėje, ilgėjanti prognozuojama gyvenimo trukmė. Vyresnio amžiaus asmenų materialinę gerovę (kaip vieną ir objektyvios, ir subjektyvios gyvenimo kokybės veiksnių) iliustruoja tokie duomenys kaip pensinių išmokų dydžiai, paramos senatvėje dydžiai ar skurdo rizikos dinamikos kriterijai. Ir nors makro lygmens rodikliai iš esmės yra informatyvūs ir naudingi, tačiau jie nesuteikia pakankamai informacijos, kuria remiantis būtų galima analizuoti mikro lygmens subjektyvios gyvenimo kokybės sampratą.

Visuomenės senėjimas ir senatvės feminizacija. Sidabrinis cunamis⁶ pasiekė Lietuvos visuomenę ir vis stiprėja, taip galima teigti analizuojant statistinius duomenis, susijusius su senėjimo procesu.

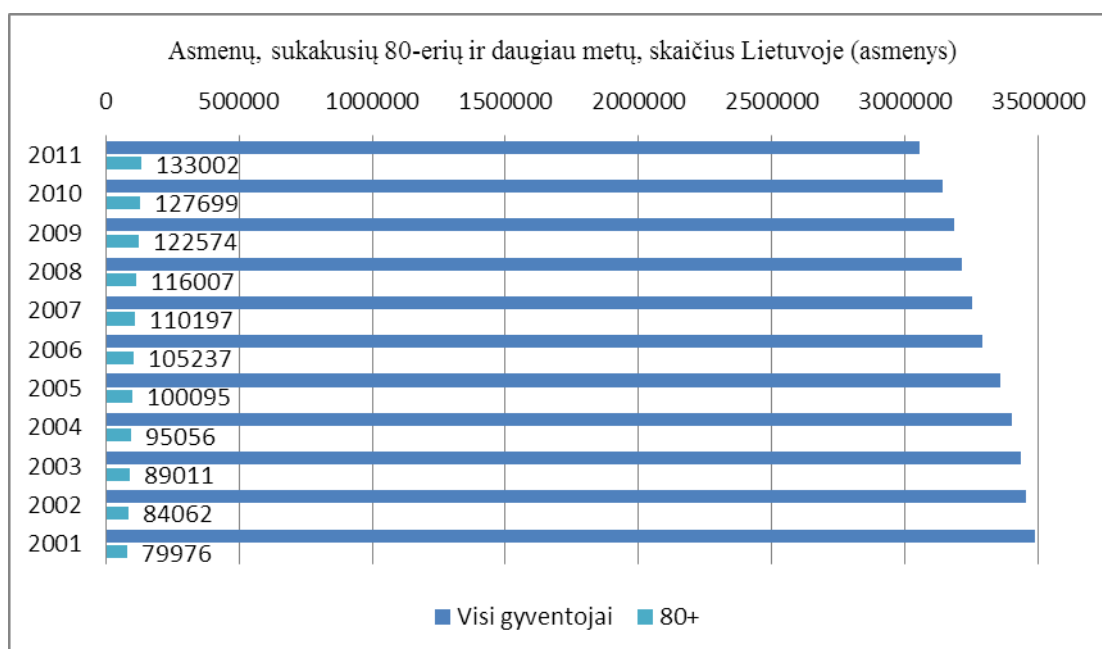
Pagal 1982 m. Pasaulio asamblėjos senėjimo klausimais nutarimą, visuomenės senėjimą apibūdina 60 metų ir vyresnių asmenų dalis bendrame valstybės gyventojų skaičiuje. Jungtinių Tautų Organizacijos (JTO) prognozės teigia, kad vyresnių nei 80-ies metų asmenų grupė per pirmuosius XXI amžiaus dešimtmečius sudarys apie 5 proc. visų valstybės gyventojų ir tai, jog šis procesas bus labai staigus (Žalimienė, 2005:12). 2011 metais šie asmenys sudarė 4,35 proc. visų Lietuvos gyventojų (2 pav.).

Vyresnio amžiaus asmenų (60 ir daugiau metų) Lietuvoje nuolat daugėja. Ypač didėja vyresnio seno amžiaus asmenų grupės (nuo 75 metų ir vyresnių). Pastarojo dešimtmečio nuo 2001 iki 2011 metų Lietuvos gyventojų (+60) skaičiaus dinamiką^{vii} demonstruoja (3 pav.).

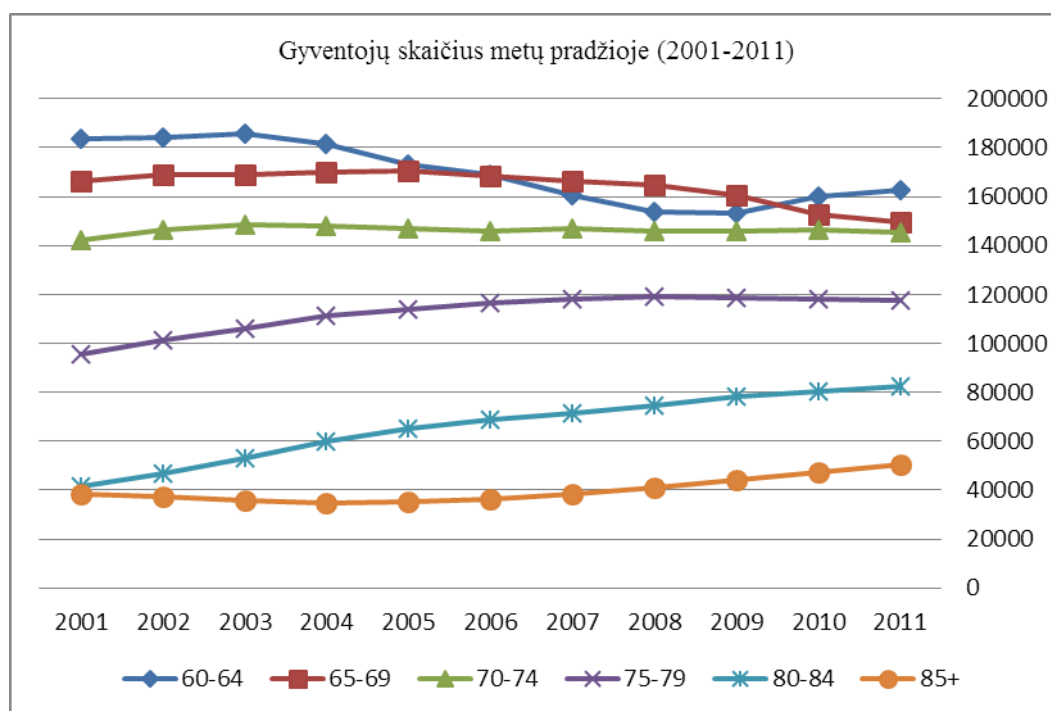
Lietuvos gyventojų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė per visą XX amžių pailgėjo maždaug trimis dešimtmečiais (Kanopienė, Mikulionienė, 2006). Pastebima didėjanti prognozuojamos vidutinės gyvenimo trukmės tendencija visose seno amžiaus grupėse (nuo 60 iki 85 ir daugiau metų). Šis rodiklis rodo, kad sulaukę 60 metų amžiaus, vyrai gali tikėtis gyventi daugiau nei 17 metų, o moterys – 23 metus^{viii}.

Peržengę senatvės amžiaus slenkstį (60–65 metai) vyresnio amžiaus asmenys gyvena ilgą savo gyvenimo tarpsnį, o gyvenimo kokybę, kitaip nei ankstesniais gyvenimo metais, priklauso ne tik nuo jų pačių elgsenos ir pasirinkimų, bet ir nuo tokių išorinių veiksnių, kaip valstybės teikiamos paramos, arba socialinės bei sveikatos politikos efektyvumo (Kanopienė, Mikulionienė, 2006).

6 Terminas „sidabrinis cunamis“ (ang. silver tsunami) nurodo į vis augančią vyresnio amžiaus asmenų grupę išsivysčiusiose valstybėse ir su tuo susijusius pokyčius visuomenėse (Perry, 2009).

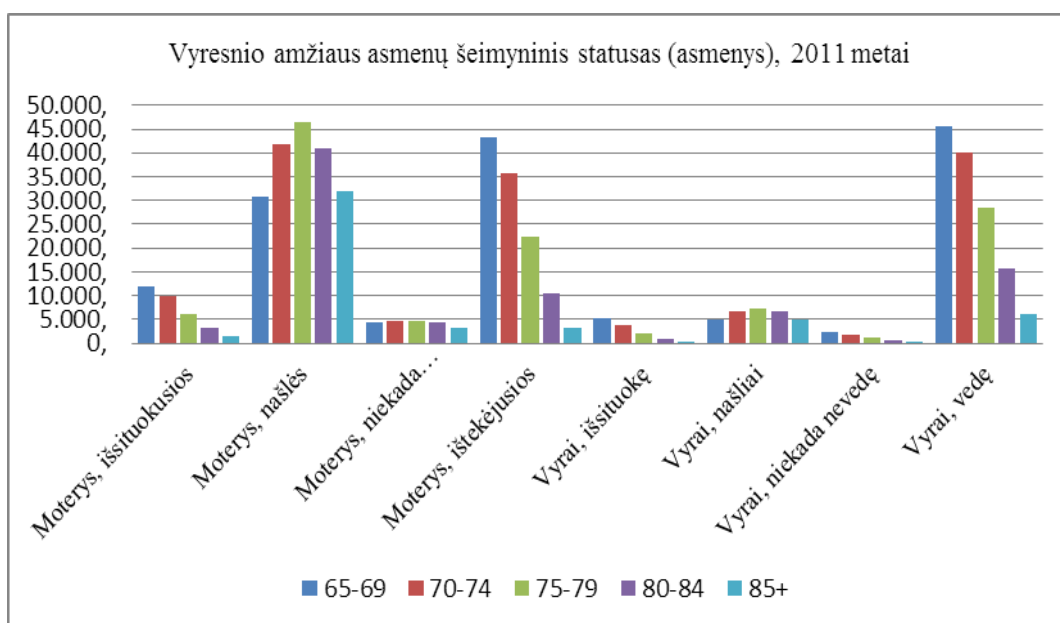
Pav. 2. Asmenų, sukakusių 80 ir daugiau metų, skaičius Lietuvoje
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Pav. 3. Vyresnio amžiaus asmenų skaičius Lietuvoje
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Nagrinėjant vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybę, *šeiminis statusas* yra vienas svarbiausių gyvenimo kokybės veiksnių (Vazonienė, 2011).

Lietuvos senų žmonių pasaulis, remiantis statistiniais duomenimis, yra vienišų moterų pasaulis. Ši senatvės feminizacijos tendencija stiprėja Lietuvos gyventojams sulaukus 70 metų, o sulaukusių 85 metų amžiaus našlių moterų Lietuvoje 2011 metais buvo per 30 tūkst., o vyrų našlių, sulaukusių 85 metų amžiaus, buvo 4,8 tūkst.^{ix} (4 pav.). Vaidmens pasikeitimas iš sutuoktinio į našlio/ našlės yra reikšmingas subjektyvios gyvenimo kokybės veiksnys: praradimas silpnina socialinių ryšių tinklą, keičia vienišų pagyvenusių ir senų asmenų bei jų vaikų tarpusavio santykius. Dažnai kaip alternatyva šeimoje silpnėjantiems vaidmenims reikšmingesni tampa santykiai su draugais (Pivorienė, 2008).

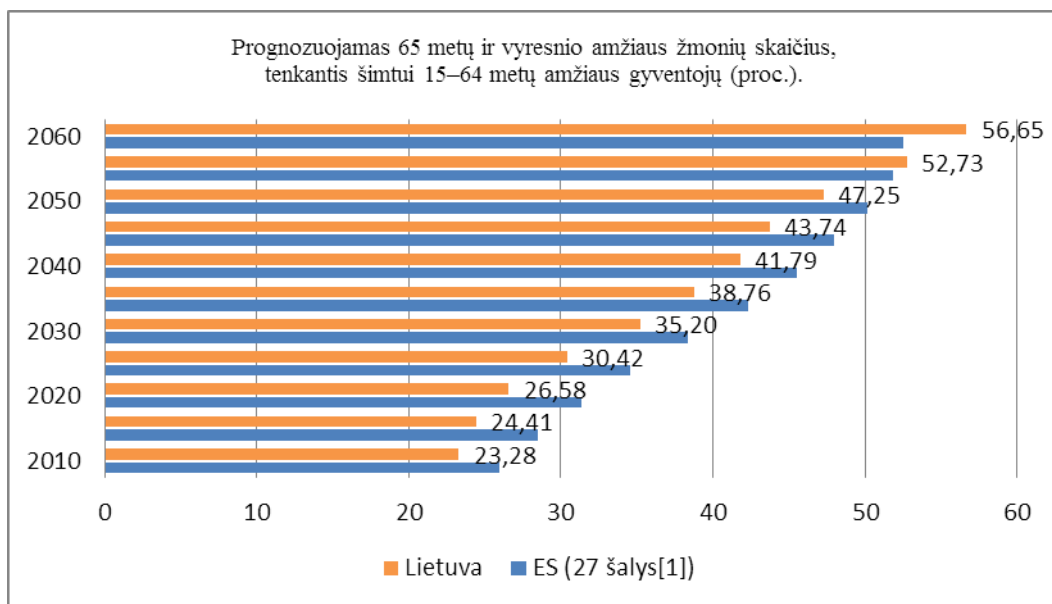

Pav. 4. Vyresnio amžiaus asmenų šeimyninis statusas
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Vyresnio amžiaus žmonių priklausomybės rodiklio^x augimas rodo, jog mažėjant gimstamumui, jaunesnio amžiaus kohortos yra mažiau gausios, palyginti su vyresnėmis. Kitaip tariant, kiekybiškai mažėja jaunesnio amžiaus giminaičių, kurie galbūt galėtų pasirūpinti vyresniaisiais, skaičius^{xi} (5 pav.).

Materialinė gerovė gali būti suprantama kaip ypač didelę įtaką gyvenimo kokybei ir jos subjektyviam vertinimui darantis veiksnys. Mažos pajamos didina emocinį skausmą, susijusį su artimųjų praradimu, prasta sveikata ar vienatve. Didelės pajamos užtikrina pasitenkinimą gyvenimu, tačiau ne laimę,

o mažos pajamos yra susijusios su žemu gyvenimo vertinimu ir žema emocine gerove (Skučienė, 2012; Kahneman, Deaton, 2010).

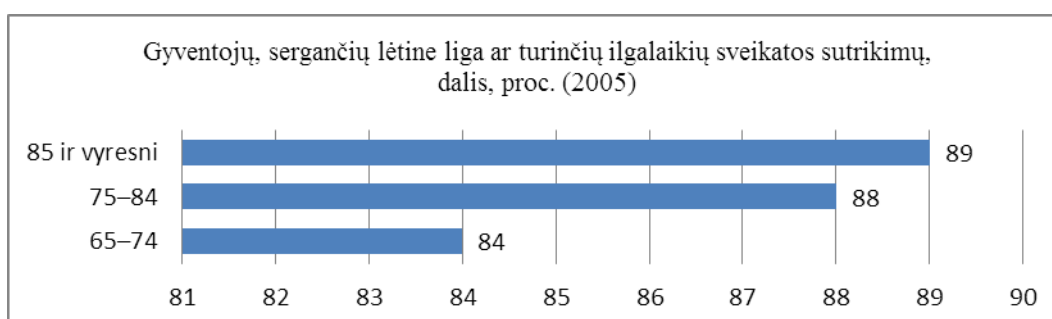
Pav. 5. Prognozuojamas 65 metų ir vyresnio amžiaus žmonių skaičius, tenkantis šimtui 15–64 metų amžiaus gyventojų (proc.).
Šaltinis: Eurostat.

Pagrindiniu pajamų šaltiniu pensiniame amžiuje Lietuvoje gali būti laikoma senatvės pensija. 2012 metais vidutinė pensija siekė 815,57 Lt^{xii}. Statistiniai duomenys rodo, kad išmokėta vidutinė senatvės pensija 2011 m. buvo 1 litu mažesnė už skurdo rizikos ribą vienam gyvenančiam asmeniui (748 litai). Skurdo rizikos lygis 2012 m. Lietuvoje siekė 18,6 proc. (749 litai per mėnesį vienam gyvenančiam asmeniui ir 1572 litai – šeimai, susidedančiai iš dviejų suaugusių asmenų ir dviejų vaikų iki 14 metų amžiaus). 65 metų ir vyresnio amžiaus asmenų skurdo rizikos lygis 2012 m. sudarė 18,7 procento ir, palyginti su 2011 m., padidėjo 9 procentiniais punktais. Taigi, vieni gyvenantys senatvės pensininkai, gaunantys vidutinę ar mažesnę už vidutinę senatvės pensiją, atsidūrė žemiau skurdo rizikos ribos. Skurdo rizikos gylio rodiklis rodo, kad žemiau skurdo ribos gyvena 20,8 procento senatvės pensininkų (asmenų) (Lietuvos statistikos departamento duomenys).

Remiantis Eurostat duomenimis, galima palyginti, kiek lėšų Lietuvoje ir kitose Europos Sąjungos valstybėse yra skiriama vyresnio amžiaus asmenų globai. 2005–2008 metų duomenimis, išsiskiria pirmojoje pozicijoje esanti

Švedija. Lietuvos statistiniai rezultatai situaciją mūsų valstybėje leidžia lyginti su ES šalių vidurkiu bei su Slovakija ir Ispanija, paskutinę vietą statistinių duomenų lentelėje užima Rumunija. Pagal išlaidų vyresnio amžiaus asmenų globai dinamiką 2005–2008 metais ES27 valstybėse rodiklį ypač išsiskiria Švedija, Danija ir Norvegija, šiose valstybėse rodiklis išlieka stabiliai aukštas. Atkreiptinas dėmesys į Islandiją, kur pastebimas staigus rodiklio reikšmės mažėjimas 2007–2008 metais. O Lietuvos atvejis išsiskiria tuo, jog pastebimas rodiklio reikšmės padidėjimas 2008 metais (nagrinėjamu laikotarpiu rodiklio reikšmė didėja kasmet)^{xiii}. Socialinės globos išlaidos, skirtos socialinei paramai senatvėje, Lietuvoje nuolat didėja. Tačiau palyginamuoju aspektu tarp Europos šalių Lietuvos pensininkų subjektyvi gerovė yra žema (Skučienė, 2012).

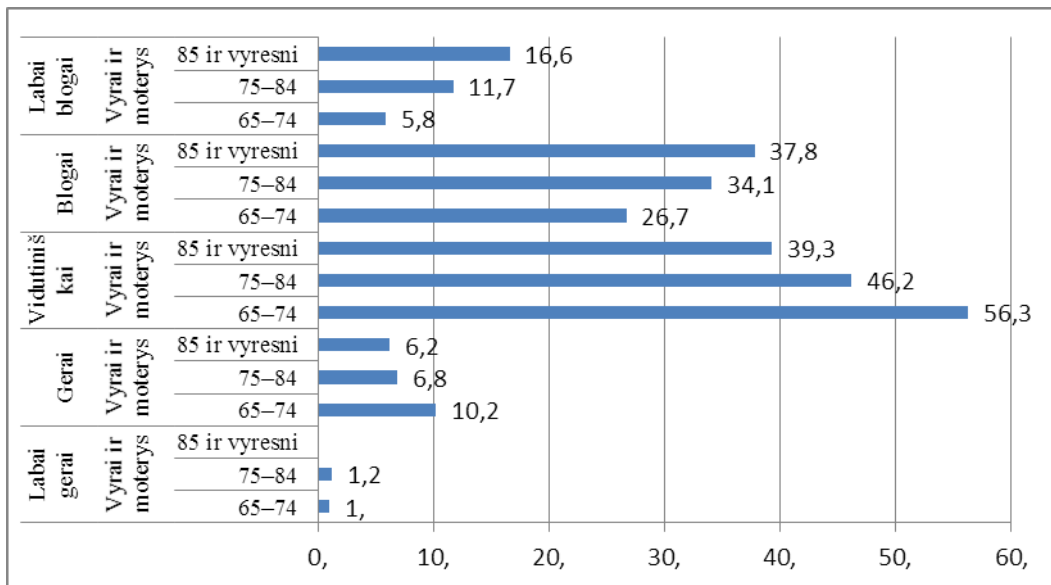
Vyresnio amžiaus asmenų *sveikatos būklė ir subjektyvus jos vertinimas*. Vyresnio amžiaus žmonių sveikatingumo, gyvenimo kokybės tyrimai atliekami rečiau (galbūt ir dėl prioriteto teikimo darbinio amžiaus gyventojams, nes analizuoti ekonomiškai neproduktyvių ir neperspektyvių, bebaigiančių gyvenimą gyventojų problemas nematoma būtinybės (Stepukonis, Svensson, 2007). Lietuvos statistikos departamento duomenys teigia, kad sergančių lėtine liga ar turinčių ilgalaikių sveikatos sutrikimų 65 metų ir vyresnių asmenų 2005 metais buvo 84 proc. Sirgimas lėtinėmis ligomis (širdies ir kraujagyslių, onkologinėmis, lėtinėmis kvėpavimo sistemos, sąnarių, osteoporozė, demencija) didėja kartu su amžiumi (6 pav.).

Pav. 6. Gyventojų, sergančių lėtine liga ar turinčių ilgalaikių sveikatos sutrikimų, dalis.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

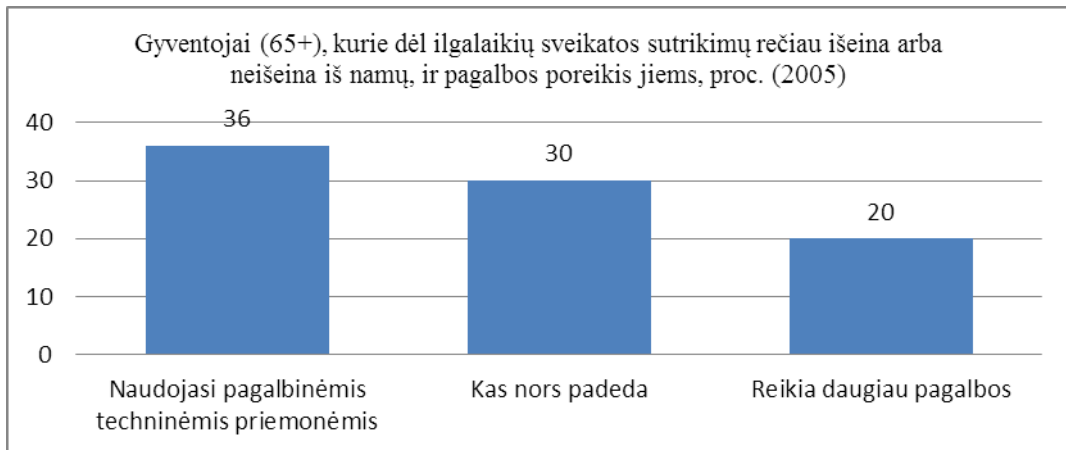
Subjektyvūs sveikatos būklės vertinimai rodo, kad dauguma Lietuvos vyresnio amžiaus asmenų subjektyviai savo sveikatos būklę vertina neigiamai. Neigiamas savo sveikatos būklės vertinimas stiprėja kartu su amžiumi, o labai gerai savo sveikatą vertinančių 85 metų ir vyresnių asmenų statistiniai duomenys teigia nesant (2005 metai) (7 pav.).

Pav. 7. Subjektyvus gyventojų savo sveikatos vertinimas
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Vyresni nei 65 metų asmenys, kurie rečiau išeina arba neišeina iš namų dėl ilgalaikių sveikatos sutrikimų, teigia, jog jiems reikia daugiau pagalbos, nepaisant to, jog jie patys naudojami pagalbinėmis priemonėmis, jiems butyje pagalbą suteikia kiti asmenys, tačiau nedetalizuoja, kas yra šie pagalbininkai (8 pav.).

Pagalbos poreikis ir žemas sveikatos vertinimas gali būti siejamas ir su pajamų lygiu. Kita vertus, žemas sveikatos vertinimas gali būti viena iš žemo gyvenimo bendrai vertinimo priežasčių (Skučienė, 2012). Lietuvoje atlikti subjektyvios gyvenimo kokybės vyresniame amžiuje tyrimai rodo, kad vyresni asmenys savo gyvenimą, laimę ir pasitenkinimą dabartinėmis („čia ir dabar“) gyvenimo sąlygomis vertina vidutiniškai, kai kuriais atvejais labiau neigiamai nei teigiamai (kitaip sakant, prasčiau nei vidutiniškai) (Vazonienė, 2011).

Pav. 8. Gyventojai, kurie dėl ilgalaikių sveikatos sutrikimų rečiau išeina arba neišeina iš namų, ir pagalbos poreikis jiems, proc. (2005)
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Apibendrintai galima teigti, kad, remiantis statistiniais duomenimis, Lietuvoje yra prognozuojama ilgesnė gyvenimo trukmė, daugėja vyresnio amžiaus asmenų, ypač išryškėja didėjanti asmenų, kuriems 75 ir daugiau metų, grupė. Galima teigti, kad Lietuvos visuomenėje vyksta senatvės feminizacijos procesas, tai reiškia, kad vyresnio amžiaus asmenų pasaulis Lietuvoje yra vienišų moterų (našlių) pasaulis.

Ir nors vyresnio amžiaus asmenų daugėja, statistiniai sergamumo rodikliai rodo, kad vyresnio amžiaus asmenų sergamumas lėtinėmis ligomis yra didelis (iki 84 proc.), savo sveikatos būklę vyresnio amžiaus asmenys vertina neigiamai, neigiamas vertinimas stiprėja kartu su amžiumi. Bendrai savo gyvenimą, pasitenkinimą ir laimę vyresnio amžiaus asmenys Lietuvoje vertina vidutiniškai.

Aptarti rodikliai bei subjektyvūs gyvenimo kokybės vertinimai leidžia daryti hipotetinę prielaidą, kad vis didesniai skaičiai asmenų potencialiai gali būti reikalinga ilgalaikė socialinė globa. Šis potencialus poreikis tai pat yra susijęs su socio-demografiniais šiuolaikinės visuomenės raidos ypatumais. Pirma, dėl nepilnų šeimų gausėjimo, šeimos struktūrų nestabilumo, teritorinio mobilumo silpnėja šeimos globos funkcija, giminystės ryšių tinklai tampa fragmentiški, kartu silpnėja šeimos narių galimybės rūpintis ir teikti reikiamą priežiūrą bei globą vyresnio amžiaus giminaičiams. Antra, tradiciškai

rūpinimasis vyresnių kartų šeimos nariais yra moterų pareiga, tačiau profesinė veikla, užimtumo augimas labai riboja jų galimybes prižiūrėti senyvo amžiaus artimuosius, ypač teikiant jiems nuolatinę globą. Trečia, mažėjant gimstamumui, jaunesnio amžiaus kohortos yra mažiau gausios, palyginti su vyresnėmis, todėl kiekybiškai mažėja jaunesnio amžiaus giminaičių, galinčių pasirūpinti vyresniais šeimos nariais, skaičius (Kanopienė, Mikulionienė, 2006).

2.3. Institucinės ilgalaikės socialinės globos samprata

Klausimus, susijusius su ilgalaikę pažeidžiamų asmenų globa socialinės globos institucijose, būtina kontekstualizuoti, apibrėžiant vykstančius debatus už ir prieš institucinę globą. Ši tema pradėta nagrinėti E. Goffmano darbų įtakoje (Jack, 1998). Dualistinė ilgalaikės globos sistemos samprata (kurios charakteringu simboliu įsivaizduojamas uždaras pastatas, nepasiekiamas iš išorės ir įkalinantis esančiuosius viduje) tarsi verčia pasirinkti – būti arba tik „už“, arba tik „prieš“ institucinę globą, kuriai priešpastatoma bendruomeninės globos alternatyva. Kritika institucinės globos atžvilgiu yra tokia stipri, jog, remiantis R. Jack, nuo 1960 metų pradėjo formuotis vadinamoji disfunkcijos literatūros srovė, kuriai priskiriami autoriai kategoriškai pasisako prieš institucinę globą (Goffmann, 1961; Townsed, 1962; Robb, 1972). Tiek šios krypties mokslininkai, tiek ekspertų grupės, nagrinėjančios galimybes reformuoti ilgalaikės globos sistemą, tvirtina, kad globa specializuotose įstaigose seno amžiaus, taip pat ir kitus asmenis atskiria nuo bendruomenės ir dažnai pasižymi tokiais bruožais kaip nuasmeninimas, griežta tvarka, grupinė priežiūra ir socialinis nuotolis (pabrėžia skirtingą personalo ir globojamų asmenų statusą) (Tikslinės..., 2009). Tačiau, kaip pabrėžia R. Jack (1998), dauguma mokslinių studijų neatsižvelgia į tai, kaip vystėsi konkretaus asmens gyvenimas iki patekimo į institucinės globos įstaigą, ir taip yra ignoruojamas socialinis ilgalaikės globos kontekstas. Pavyzdžiui, Tobin ir Liebermann (1976), nagrinėję vyresnio amžiaus asmenų socialinės globos institucijas, teigia, kad asmens vienpusė priklausomybė nuo kitų pagalbą teikiančių asmenų

prasideda dar iki įsikeliant gyventi į socialinės globos įstaigą. Paprastai tai yra sprendimas, priimamas jau įvykus tokioms esminėms gyvenimo krizėms kaip šeimos iširimasis, seno asmens gyvenimas be priežiūros ar globojusių šeimos narių mirtis. Kitaip sakant, institucinės ilgalaikės globos pasekmės ne visada yra katastrofiškos, o bendruomeninės globos formos nėra visuotinė panacėja. Yra daugybė studijų, teigiančių, jog vyresnio amžiaus asmenys, net ir gyvendami savo ar šeimos narių namuose, patiria fizinį, psichologinį ar finansinį išnaudojimą, apie kurį yra kalbama ir institucinės globos kontekste (Jack, 1998:21). Taip pat būtina atsižvelgti ir į tai, kad sunkiai sergančio ar gilios senatvės sulaukusio šeimos nario nuolatinė priežiūra namuose potencialiai gali tapti nepakeliamos įtampos šaltiniu jį prižiūrintiems šeimos nariams. Dėl panašių priežasčių gyvenimas institucinės globos įstaigoje galėtų tapti optimaliu sprendimu abiem pusėms, jei tik pavyksta susitaikyti su kiek romantizuota idėja, jog tik šeimoje ir tik nuosavuose namuose senas asmuo gali būti laimingas. Ir tai ypač aktualu tiems šeimos nariams, kurie konkrečiai šį darbą ir atlieka: *„paprastai tai būna moterys, (...) dažniausiai jos jaučia asmeninio gyvenimo suvaržymą, (...) dažnai visa atsakomybė už globą tenka vienam asmeniui, o tai tampa rimtu išbandymu“* (Moriarty et al, 1993:5). Šiame kontekste būtina įvertinti ir feminizmo srovės autorių teiginius, kad institucinė globa leidžia moterims išsilaisvinti iš joms primetamo ir internalizuoto socialiai sukonstruoto moteriškumo, taigi ir globėjiškumo stereotipo (Finch, 1984). Taigi galima daryti išvadą, jog institucinė globa kaip intervencinė socialinės globos forma nėra kategoriškai vertintina tik „gera-bloga“ skalėje. Svarbu atsižvelgti į socialinį kontekstą ir individualias asmenų gyvenimo istorijas, kurios atskleidžia tikrąsias institucinės globos priežastis. Kai kada tai gali būti paankstinta socialinė globa, tačiau kai kuriais atvejais tai stipri alternatyva visoms kitoms socialinės globos formoms. Ilgalaikės globos sistemai nefunkcionuojant, seno žmogaus gyvenamieji namai tampa geriatrinės slaugos vieta be reikalingų tam sąlygų, įrangos ir profesionalų pagalbos (Ovenstone, Bean, 1981:139).

Siekiant suprasti lietuviškos ilgalaikės socialinės globos specifiką, tyrimo metu dėmesys buvo ypač kreipiamas į tyrimo dalyvių gyvenimo istoriją bei tapimo socialiai globojamu asmeniu procesą, jo priešistorę, siekiant identifikuoti priežastis, dėl kurių institucinė globa tapo vieninteliu sprendimu vyresnio amžiaus asmenims (žr. III dalies 1 skyrių „Pirminis kodavimas: gyvenimo istorijos“).

Trumpas ekskursas į institucinės ilgalaikės globos istorinę tradiciją atskleidžia mitus ir stereotipus apie institucinę globą, kurie, kaip rodo tyrimo duomenys (žr. III dalis, 3.2. skirsnis „Krizės įveika“), daro įtaką ir šiuolaikinėje Lietuvoje gyvenantiems vyresnio amžiaus asmenų bei jų artimųjų sprendimams. Istorinės institucinės socialinės globos idėjos ištakos yra XVI amžiaus Anglijos Vargšų įstatymai, kuriais siekta išspręsti globos ir socialinės tvarkos klausimus (Polanyj, 2002). Istorškai globos poreikį visuomenėje patenkindavo krikščioniškos organizacijos, vėliau šias funkcijas perėmė viešajam interesui atstovaujanti organizacijos, privačios į verslą orientuotos įmonės arba savanoryste paremtos iniciatyvos (Dartington, 2010). Iš vienos pusės, socialinės globos institutas stereotipiškai yra laikomas stigmatizuojančiu – dėl su stacionariomis globos įstaigomis siejamo skurdo, beprotybės ir nusikalstamumo (Payne, 2005). Iš kitos pusės, socialinės pagalbos sistema Vakarų kultūros visuomenėse atsiranda kaip būdas patenkinti konkretų poreikį, kuris yra toks svarbus, kad yra sutelkiami finansiniai šaltiniai, sukuriamos medicininės slaugos, socialinės globos įstaigos, ligoninės ir pan. O asmens pažeidžiamumas pradedamas vertinti pagarbiai (Dartington, 2010). Pagalbos sistema yra viešojo intereso dalykas – globojamos pažeidžiamų asmenų (mažų, jaunų, senų fiziškai ir psichiškai neįgalių) grupės, tačiau kai kurie atvejai yra tikras altruizmo egzaminas visuomenei – kodėl iš tikrųjų reikia globoti senus žmones, kurie nebėra naudingi ekonomiškai, o savo pareigą visuomenės genetiniam fondui jau yra atlikę?

Žinios apie senų žmonių globos istorinę raidą Lietuvoje yra fragmentiškos, tačiau galima daryti šiuos apibendrinimus. Lietuvoje, kaip ir kitose Vakarų Europos šalyse, pirmieji senelių namai (skirti nepajėgiems dirbti seniems

asmenims) buvo steigiami XVI–XVII a. krikščioniškų parapijų bažnyčių ir vienuolynų pastangomis ir iniciatyva. Senelių namais sukurtos socialinės erdvės nebuvo vadinamos, joms buvo taikomas „špitolių“ (ligoninių prototipai) terminas. Špitolėse galėdavo apsigyventi ir minimalias sąlygas išgyvenimui gauti seni ir vieniši asmenys, pirmoji tokia įstaiga Vilniuje įsteigta 1518 metais (Račkelienė, 2006). Špitolės rėmė ir finansavo aukštuomenė, dvasininkija, humanistinių pažiūrų visuomenės veikėjai. Šio tipo įstaigos vystėsi, keitėsi jų veiklos pobūdis ir tikslinės grupės: pradėtos steigti globos įstaigos ne tik paliegusiems seneliams, bet ir vaikams, motinoms, neturtingiems asmenims. Tokių pagalbos organizacijų 1938 metais Lietuvoje buvo 174, jose gyveno apie 5000 vyresnio amžiaus asmenų. Šios įstaigos, galima spėti, nesiekė sukurti namų atmosferos, tačiau parūpindavo minimalius išgyvenimo standartus garantuojančius dalykus – stogą virš galvos ir maisto (Žalimienė, 2005:98).

Sovietinės Lietuvos laikais vyresnio amžiaus asmenų priežiūra buvo organizuojama steigiant dideles, stacionarias valstybines globos įstaigas, kuriose kiekvienoje gyvendavo po kelis šimtus asmenų (Bagdonas, 2002). Šių įstaigų pagrindinė veiklos kryptis buvo būtinųjų medicinos paslaugų teikimas bei fizinių poreikių tenkinimas. Toks vyraujantis medicinos pagalbos modelis sudarė galimybes vyresnio amžiaus asmenis matyti kaip pacientus. Remiantis šiuo požiūriu tašku, buvo konstruojama ir gyvenamoji aplinka, atitikusi sveikatos priežiūros įstaigų sampratą (Žalimienė, 2005:98). Tokios įstaigos, vertinant jų veiklą iš šiandienos perspektyvos, sudarė visas sąlygas vyresnio amžiaus asmenų socialinei atskirčiai, asmens orumo nebuvo paisoma.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, laipsniškai buvo reformuojama asmeninių socialinių paslaugų teikimo sistema⁷. Iš sovietinio periodo Lietuva

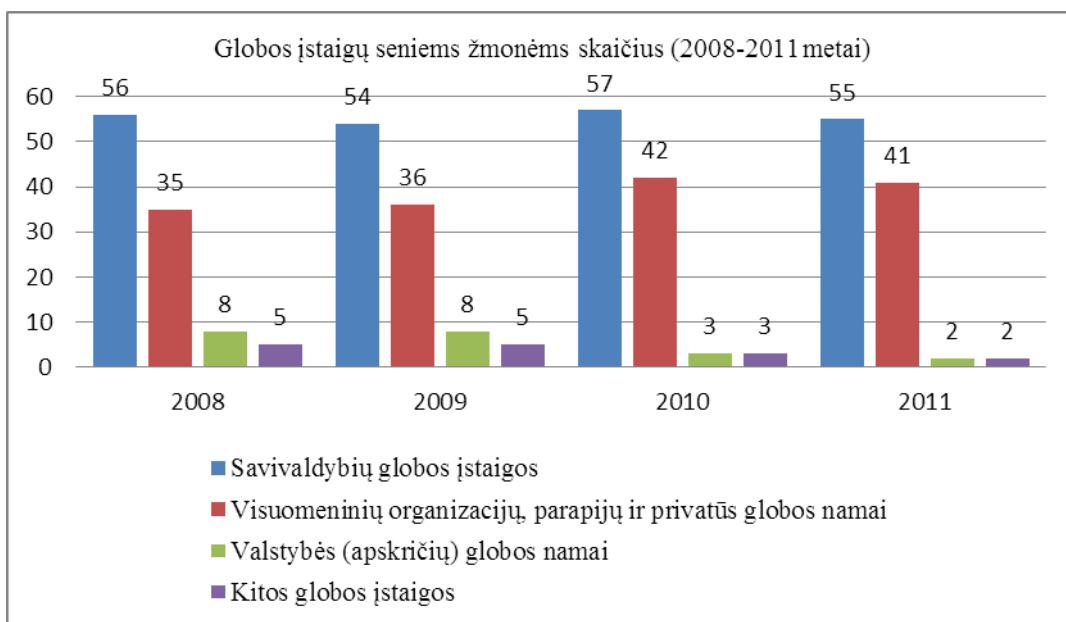
7 Dabartinis socialinės globos paslaugų apibrėžimas yra itin platus ir išsamus. Socialinės globos paslaugos užtikrina nepiniginę pagalbą asmenims, patiriantiems tokią socialinę riziką, kaip invalidumas, senatvė, našlystė, nedarbas, būsto neturėjimas, vaikų nepriežiūra, socialinė atskirtis. Taigi šių paslaugų gavėjai yra neįgalieji, senyvo amžiaus asmenys, socialinės rizikos šeimos ir vaikai, alkoholiu ar narkotikais piktnaudžiaujantys asmenys, ilgalaikiai bedarbiai, prekybos žmonėmis aukos ir kt. Vienas iš pamatinių socialinės globos paslaugų bruožų yra tai, kad galimybė gauti socialinę globą priklauso nuo institucijos, nustatančios kriterijus, kam socialinės globos paslaugos gali būti teikiamos. Pats asmuo, kuris dažnai būna socialiai

paveldėjo stacionarias asmenines socialines paslaugas teikiančias įstaigas, hierarchinį organizacijų ir paslaugų gavėjų valdymo būdą bei darbuotojus. Šiuolaikinė Lietuvos asmeninių socialinių paslaugų sistema yra vystoma skatinant pažeidžiamo asmens savarankiškumą. Lietuvoje įgyvendinant institucinės ir organizacinės struktūros pokyčius, paveldėta socialinių paslaugų teikimo sistema nebuvo išardyta, bet adaptuota (Dunajevs, 2011:203).

XX a. pabaigos socialinėje ir ekonominėje politikoje atsiradusios sąvokos „mišri globos ekonomika“, „mišri gerovės ekonomika“ rodo socialinės globos teikėjų įvairovės didėjimą (Stewart, 2002). Su įprastiniais viešųjų paslaugų teikėjais, dažniausiai – vietos valdžios įstaigomis, pradeda konkuruoti nevyriausybinių organizacijų ar pelno siekiantys paslaugų teikėjai (Žalimienė, Lazutka, 2009:25). Socialinės globos paslaugas dažniausiai teikia viešasis (valstybinis), visuomeninis (ne pelno), privatusis (pelno) ir „neformalusis“, apimantis šeimą, draugus, kaimynus ir kt., sektoriai.

Statistiniai duomenys rodo, jog globos įstaigų skaičius Lietuvoje kinta nežymiai^{xiv}, dominuojantis ilgalaikės socialinės globos paslaugų vyresnio amžiaus asmenims teikėjas yra savivaldybėms priklausančios globos įstaigos, tačiau vystosi ir privatus sektorius. Socialinės globos įstaigų kontekste išsiskiria visuomeninių organizacijų, parapijų ir privačių globos namų kūrimosi tendencija (9 pav.). Ši tendencija atitinka užsienio valstybių socialinės globos sistemos vystymosi kryptis, pavyzdžiui, Dž. Britanijoje privataus sektoriaus augimas nuo 1990-ųjų yra itin pastebimas, nepaisant kai kuriais atvejais išankstinės nuostatos, kad pelno siekimas nesuderinamas su globos paslaugų teikimu (Hardy, Wistow, 2000).

pažeidžiamas, disponuoja mažesniu žmogiškuoju ir socialiniu kapitalu (Žalimienė, Lazutka, 2009:24).

Pav. 9. Globos įstaigų vyresnio amžiaus asmenims skaičius

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Taigi istorinėje perspektyvoje socialinės globos tikslas ir samprata kardinaliai kito – nuo minimalias išgyvenimo sąlygas palaikiusių špitolių (XVI amžius) iki socialinės globos įstaigos, kurioje siekiama namams artimos aplinkos (XXI amžius). Šiuolaikinė socialinės globos paslaugų samprata akcentuoja socialinę vyresnio amžiaus asmens integraciją ir atkreipia dėmesį į socialinės globos įstaigos pareigą sudaryti savo klientams visas sąlygas ir sukurti tokią gyvenimo aplinką, kuri maksimaliai primintų namus, kuriuose yra gyvenama, o ne standartizuotą įstaigą.

2.4. Vyresnio amžiaus asmenų socialinės globos normos Lietuvoje

R. Naujanienė (2008:37) nurodo, kad nėra akivaizdaus ryšio tarp funkcinių poreikių tenkinimo ir poreikio apsigyventi globos namuose: pagrindinis veiksnys, lemiantis žmogaus sprendimą apsigyventi globos namuose, yra pasitikėjimo gyventi namuose paradimas, ypač jei žmogus gyvena vienas. Vis dėlto socialinės globos sistema funkcionuoja pagal formalius veiklos standartus, taip nustatydamą savo veikimo ribas bei apibrėždamą situacijas, kuriose konkretus vyresnio amžiaus asmuo įgyja teisę tapti jos dalyviu, realiai

tampa juo, sykiu įgydamas socialinius vaidmenis ir su jais susijusias teises bei pareigas (Kellaher, 1998).

Lietuvoje socialinių paslaugų (tarp jų ir pagyvenusiems žmonėms) kokybės reguliavimo modelis buvo konstruojamas naudojant standartų sistemą. Socialinės globos normų struktūra apima tokius pagrindinius aspektus kaip paslaugų poreikio vertinimas, paslaugų planavimas, asmeninė globa, kasdienis gyvenimas, gyventojų teisių apsauga, aplinka, būstas, personalas, valdymas (Žalimienė, 2007). Šis modelis atitinka Vakarų kultūros visuomenių tendencijas^{xv}. Nors terminai, standartų detalumas ar struktūra skirtingose šalyse gali būti skirtinga, faktiškai visų šalių (remiamasi Dž. Britanijos, Vokietijos, Australijos, JAV atvejų analize) standartuose akcentuojami tie patys dalykai: žmonių teisės, pasirinkimo galimybės, pagarba grįsti santykiai, pakankamas ir kvalifikuotas personalas, pritaikyta ir privatumą užtikrinanti aplinka ir kt. (Žalimienė, 2007).

Pagrindiniai socialinių paslaugų teikimo organizatoriai Lietuvoje yra savivaldybės, jos atsako už socialinių paslaugų teikimą savo teritorijos gyventojams, socialinių paslaugų planavimą, organizavimą ir kokybę. Prieš priimant sprendimą dėl socialinės globos, socialiniai darbuotojai privalo įvertinti potencialaus socialinių paslaugų gavėjo socialinio ir fizinio savarankiškumo lygį. Socialinio ir fizinio savarankiškumo lygio nustatymas yra vienas esminių veiksnių, lemiančių, ar vyresnio amžiaus asmeniui bus teikiamos ilgalaikės ar trumpalaikės socialinės globos paslaugos. Socialinio ir fizinio savarankiškumo vertinimas yra formalizuotas, vertinamas balais ir pagal balų sumą nustatoma socialinių paslaugų būtinybė ir pobūdis.

Socialinis savarankiškumas vertinamas pagal dešimt kriterijų, kiekvieną iš jų įvertinant sąlyginiais balais. Priklausomai nuo vertinimų, vyresnio amžiaus asmuo gali būti laikomas „savarankišku“, „iš dalies savarankišku“, „nesavarankišku“ (6 lentelė).

	<i>Socialinio savarankiškumo kriterijai</i>	<i>Maksimaliu balu vertinamas gebėjimas</i>	<i>Įvertinimo balais svoris</i>
1	Asmens bendruomeniniai ryšiai	Dalyvavimas bendruomeniniuose ryšiuose (lanko maldos namus, biblioteką), domisi visuomeniniu gyvenimu	+5; 0; -5
2	Asmens bendravimas, komunikabilumas	Asmeninis bendravimas ir komunikabilumas, darnus sugyvenimas su artimaisiais, aplinkiniais asmenimis, numatomos bendravimo pasekmės (nėra proto, psichikos, elgesio ar emocinių sutrikimų)	+5; 0; -5; -10
3	Laisvalaikio praleidimas	Aktyvus laisvalaikio praleidimas tiek namuose, tiek už jų ribų (draugų lankymas, ėjimas į maldos namus, teatrą, užsiėmimas mėgstama veikla)	+5; 0; -5
4	Gyvenamojo būsto ir aplinkos pritaikymas asmens poreikiams	Gyvenamasis būstas pritaikytas asmens poreikiams	+5; 0; -5
5	Kokiais reikalais gali išeiti iš namų	Savarankiškumas už namų ribų: galėjimas apsipirkti, aplankyti gydytojus, giminaičius, sumokėti mokesčius	+1; 0; -1
6	Kaip dažnai palaiko ryšius su artimaisiais	Kasdienis ryšių palaikymas su šeimos nariais, giminaičiais ar kitais artimais asmenimis	+2; 0; -2
7	Veiknumas	Veiknumas	Tik konstatuojamas faktas
8	Šeimos pagalba asmeniui	Aktyvi šeimos narių ar kitų artimųjų pagalba atliekant buitinius darbus, maudantis, tvarkant finansinius klausimus, tenkinant dvasinius poreikius	+1; 0; -1
9	Pagalbos priėmimas	Geranoriškas pagalbos priėmimas iš artimųjų, draugų, kaimynų, pagalbos teikimo esmės supratimas	+5; 0; -5
10	Šeimos galimybės teikti pagalbą	Šeimos nariai turi galimybes rūpintis vyresnio amžiaus asmeniu, nėra fiziškai ar dvasiškai pervargę, išsekę	+2; 0; -5

Lentelė 6. Socialinio savarankiškumo vertinimo kriterijai

Šaltinis: Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. liepos 18 d. įsakymo Nr. A1-200 redakcija

Didžiausią svorį pagal šią schemą turi vienas parametras – asmens komunikabilumas, galėjimas ir norėjimas bendrauti, nuspėjamos asmens reakcijos.

Fizinis savarankiškumas vertinamas 7 kriterijų ribose, kiekvienam jų suteikiant skirtingą balą. Didžiausią svorį fiziniam savarankiškumui įvertinti turi (1) nesutrikusi orientacija aplinkoje, nesutrikusi reakcija, kalba, emocijų

raiška bei (2) pakankamas savarankiškumas buityje, asmeniniuose ir visuomeniniuose santykiuose (7 lentelė).

	Fizinis savarankiškumo kriterijus	Maksimaliu balu vertinamas gebėjimas	Įvertinimo balais svoris
1	Savęs priežiūra	Galėjimas pasirūpinti asmenine higiena	+5; +2; 0; -5
2	Kūno funkcijų ir kūno struktūrų sutrikimai	Didelių kūno struktūros ir kūno funkcijų sutrikimų nebuvimas (galėjimas bendrauti su techninės pagalbos priemonėmis, jei jų reikia)	+5; +2; 0; -5
3	Maitinimasis	Galėjimas savarankiškai gaminti valgį ir maitintis	+5; +2; 0; -5
4	Namų ruoša	Galėjimas atlikti namų ruošos darbus – skalbti, valyti, lyginti skalbinius	+5; +2; 0; -5
5	Asmens finansiniai sugebėjimai	Galėjimas tvarkyti asmeninius finansinius klausimus	+5; 0; -5
6	Asmens pažinimo funkcijos, suvokimas, emocijos, elgesys	Orientavimasis aplinkoje, nesutrikusi atmintis, nenustatyti pažinimo, suvokimo, kalbos, emocijų raiškos sutrikimai, nesutrikusios reakcijos į situacijas	+5; +; -10
7	Asmens veiklos galimybės ir pagalbos poreikis	Asmens galimybės pagrindinėse veiklos srityse (buityje, asmeniniame ir visuomeniniame gyvenime) beveik neribotos, pagalba beveik nereikalinga	+5; +; -10

Lentelė 7. Fizinio savarankiškumo vertinimo kriterijai

Šaltinis: Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. liepos 18 d. įsakymo Nr. A1-200 redakcija

Šios metodikos, be abejonės, yra standartizuotas įrankis, palengvinantis praktinę socialinio darbuotojo veiklą bei supaprastinantis socialinės globos poreikio įvertinimo procedūrą labiausiai paplitusiais, tipiniais atvejais. Tačiau, analizuojant klausimynus, kyla klausimai:

- Kaip suprantamas laisvalaikio leidimas miesto ir kaimo gyventojų atvejais?
- Kaip įvertinamas galėjimas atlikti buitines darbus kaimo ir miesto gyventojų atvejais?
- Kaip įvertinamas galėjimas išeiti iš namų ir už namų ribų tvarkyti reikalus (sumokėti mokesčius, aplankyti gydytojus, artimuosius) miesto ir kaimo gyventojų atvejais?

Taip pat oficialiuose dokumentuose nepavyko rasti duomenų, kad socialiniams darbuotojams būtų rekomenduojama atsižvelgti į tokius veiksnius

kaip paties asmens sprendimą, nusiteikimą, poreikį naudotis ilgalaikės socialinės globos paslaugomis.

Ilgalaikės socialinės globos suteikimo forma ir turinys. Po fizinio ir socialinio savarankiškumo įvertinimo yra nustatoma socialinės globos suteikimo forma^{xvi}. Galimos kelios socialinės globos suteikimo formos: socialinė priežiūra asmens namuose, socialinė priežiūra savarankiško gyvenimo namuose, dienos socialinė globa asmens namuose, dienos socialinė globa institucijoje, trumpalaikė socialinė globa asmens namuose, trumpalaikė socialinė globa institucijoje ir ilgalaikė socialinė globa institucijoje. Apsigyvenimas ilgalaikės socialinės globos įstaigoje yra kraštutinė, pati radikaliausia socialinės globos forma. Tačiau tyrimo duomenys rodo, kad vyresnio amžiaus asmenys institucinės socialinės globos formą patiria „peršokdami“ visas kitas, ne tokias radikalias, intervencijos formas, ir šis šuolis daro įtaką jų subjektyviai patiriamai gyvenimo kokybei (žr. III dalies 2.7. skirsnį „Kategorijų šeima „Tapsmas socialiai globojamu asmeniu“).

Socialinių paslaugų priežiūros departamento prie Socialinių reikalų ir darbo ministerijos duomenimis, 2012 metais buvo nustatyti socialinių paslaugų teikimo vyresnio amžiaus socialiai globojamiems asmenims įkainiai: ilgalaikė (trumpalaikė) socialinės globos, teikiama socialinės globos namuose, paslaugų kaina per mėnesį svyravo nuo 1684 Lt iki 1980 Lt, priklausomai nuo negalios sunkumo^{xvii}. Mokėjimo už ilgalaikę socialinę globą dydis nustatomas atsižvelgiant į asmens pajamas ir turtą. Asmens socialinių paslaugų poreikį bei finansines galimybes mokėti už socialines paslaugas vertina asmens gyvenamosios vietos savivaldybė. Mokėjimo dydis kiekvienam asmeniui nustatomas individualiai, atsižvelgiant į asmens finansines galimybes bei teikiamų paslaugų rūšį.

Vyresnio amžiaus asmenų socialinė globa apibrėžiama kaip visumą paslaugų, kuriomis asmeniui teikiama kompleksinė pagalba, kai reikalinga nuolatinė specialistų priežiūra. Formalūs normatyviniai socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės kriterijai apima 30 punktų. Kiekvienas jų aptaria specifinį socialinės globos aspektą: gyventojų

informuotumas (turint omenyje paslaugų teikimo sutarties pasirašymą), aplinkos ir būsto įrengimo, buities komfortabilumo klausimai, gyventojų teisių apsauga ir pan.). Normatyvų aprašas paruoštas atsižvelgiant į visas procese dalyvaujančias puses – patį vyresnio amžiaus asmenį, globos namų personalą, socialinius darbuotojus, dirbančius su vyresnio amžiaus asmenimis, pastarųjų artimaisiais ar šeimos nariais. Maksimalus aprašytų rekomenduojamų normų užpildymas socialinio darbo praktikoje reikštų priartėjimą prie aukščiausio lygio gyvenimo standartų ilgalaikės globos namuose, kai yra atsižvelgiama į subtiliausias socialiai globojamo asmens poreikius. Šiuo metu galiojantis socialinės globos paslaugų vyresnio amžiaus asmenims standartas numato šią socialinės globos normų visumą institucinės globos kontekste (8 lentelė).

Sritis	Socialinės globos normos socialinės globos namuose
Informuotumas	Galimybė senyvo amžiaus asmeniui ar jo globėjams, šeimos nariams susipažinti su globos įstaiga
Profesionalus globos poreikio vertinimas	Užtikrinamas išsamus poreikių vertinimas (savarankiškumo lygio nustatymas, taip pat poreikiai, susiję su kalba, religija, lytimi, rasine priklausomybe)
Teisinis susitarimas dėl socialinės globos paslaugų teikimo	Pasirašoma paslaugų teikimo sutartis
Asmeninis paslaugų teikimo planas ir jo periodinis peržiūrėjimas	Sudaromas asmeninis socialinių paslaugų teikimo planas, jis periodiškai peržiūrinamas
Asmens gerovės užtikrinimas	Užtikrinama asmens gerovė: (1) organizuojamos sveikatos priežiūros paslaugos, užtikrinančios fizinę bei psichinę sveikatą; (2) mirštančiam suteikiama kvalifikuota priežiūra ir dvasinė pagalba
Savarankiškumas	Poreikių užtikrinimas: asmens kasdienė veikla organizuojama ir buitinės paslaugos teikiamos taip, kad motyvuotų asmenį būti kuo labiau savarankišką.
Aktyvinimas	Asmens aktyvumas, dalyvavimas bei prisidėjimas prie bendruomenės veiklos yra skatinamas ir palaikomas
Pasitikėjimas, pagarba, meilė	Asmeniui užtikrinama aplinka, pagrįsta abipusiu asmens ir socialinio darbuotojo pasitikėjimu, pagarba ir meile. Parenkamas „savas žmogus“.
Ryšiai su artimaisiais	Socialinės globos namai tarpininkauja, kad asmuo atkurtų nutrūkusius ryšius su artimaisiais, giminaičiais, draugais, pažįstamais, kitais globos namų gyventojais, jei tai neprieštaruoja asmens interesams
Mityba	Asmeniui užtikrinamas reikiamo kaloringumo maistas

(1-2. 8 lentelės tęsinys kt. pulspapyje)

(2-2. 8 lentelės tęsinys)

Asmens teisės	Ginamos asmens teisės, jei asmuo yra neveiksnius (taip pat – esant ribotam veiksniumi) : - konsultacijos pinigų, materialinių vertybių, testamento sudarymo klausimais; - asmens saugumas gyvenamajame kambaryje; - tarpininkaujama, kad asmuo atliktų pilietines pareigas
Atsižvelgimas į asmeninę nuomonę	Asmuo turi galimybę išsakyti savo nuomonę gyventojų taryboje
Sankcijos už nepriimtina elgesį	Nesilaikant įstaigos vidaus tvarkos taisyklių, asmuo gali būti pašalintas iš įstaigos
Išvykimo galimybė	Asmuo gali laikinai ar visam laikui išvykti iš socialinės globos įstaigos
Saugi, poreikiams pritaikyta aplinka	Globos namų teritorija ir gyvenamųjų patalpų planas atitinka vyresnio amžiaus asmenų poreikius
Privati erdvė	Asmeniui suteikiama galimybė turėti savo asmeninę erdvę (kambarys ar širma atskirta erdvė). Užtikrinamos asmens higienos patalpos, komunaliniai patogumai.
Namams artima aplinka	Aplinka turi būti artima asmens namų aplinkai
Profesionalus personalas	Tinkamas profesionalaus personalo skaičius dienos ir nakties metu. Užtikrinama, kad teikiamos savanorių paslaugos yra kokybiškos.
Socialinės globos paslaugų vadyba	Pagrindiniai vadybos principai: juridinių dokumentų buvimas; skaidrumas; informuotumas; konstruktyvi reakcija į skundus; informacijos konfidencialumas.

Lentelė 8. Formalios globojamo asmens gerovę lemiančios normos

Šaltinis: LR socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl socialinės globos normų aprašo patvirtinimo“ (2007 m. vasario 20 d. Nr. A1-46).

Apibendrinant galima teigti, kad formalus socialinės globos teikimo normų aprašymas atkreipia dėmesį į du aspektus. Pirma, socialinės globos teikimą siekiama formalizuoti (pavyzdžiui, įvertinamas poreikis, pasirašoma paslaugų teikimo ir gavimo sutartis, siekiama informuotumo iš įstaigos vadovų pusės, kriterijus atitinkantis personalo išsilavinimas ir veiklos atestacija, užtikrinama asmens nuomonės išsakymo galimybė įstaigos gyventojų taryboje). Antra vertus, socialinės globos procesui teisiškai keliami ypatingi socialinės sąveikos tarp profesionalių darbuotojų ir jų klientų reikalavimai. Pavyzdžiui, ilgalaikės globos namų aplinka turi būti artima asmens namų aplinkai, globojamas asmuo ir jį globojantis socialinis darbuotojas (-ai) savo tarpusavio santykius grindžia tarpusavio supratimu, *pagarba ir meile*.

Šis normų aprašymas taip pat sufleruoja klausimus, į kuriuos vertėtų atkreipti dėmesį empirinio tyrimo metu. Pavyzdžiui, socialinių paslaugų teikimo normų apraše teigiama, kad „*savo asmens*“ vaidmuo gali būti

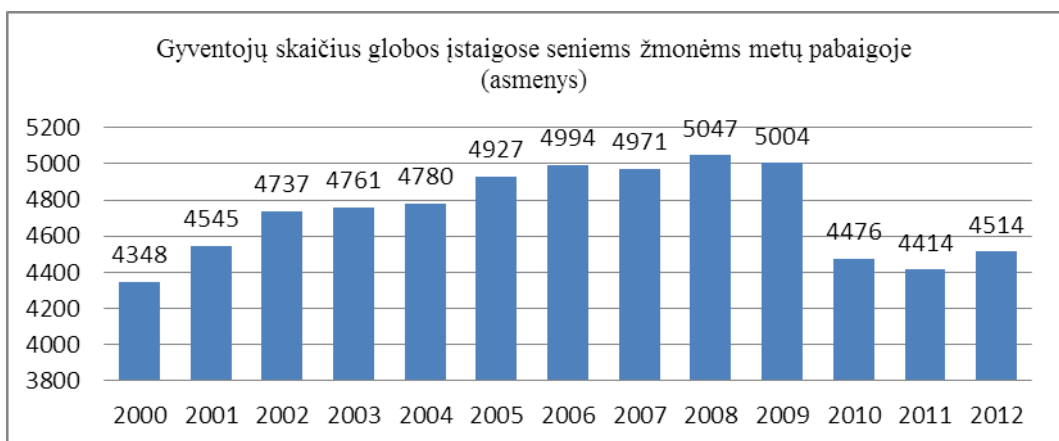
paskiriamas konkrečiam globos įstaigos darbuotojui su gyventojų pritarimu. Ar veikia ir kaip veikia šis formaliai (iš išorės) inicijuota socialinė sąveika? Kaip galima charakterizuoti socialinio darbuotojo ir globojamo vyresnio amžiaus asmens sąveiką? Kurie iš šių formalių socialinės globos procesą reglamentuojančių aspektų yra svarbūs patiems globojamiems asmenims?

2.5. Ilgalaikės socialinės globos institucijose gyvenančių vyresnio amžiaus asmenų portretas Lietuvoje

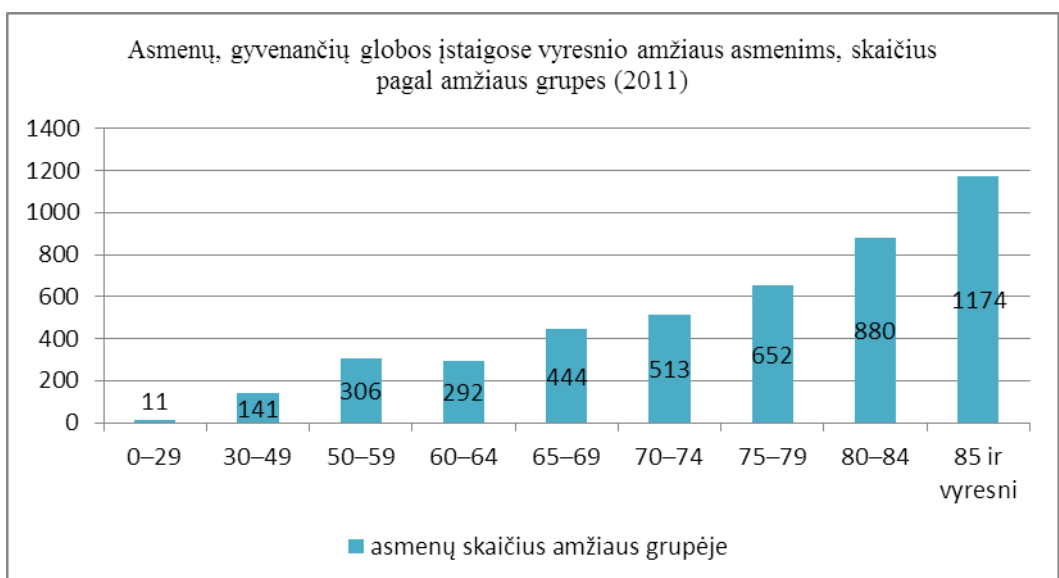
Lietuvoje 2012 metais ilgalaikės socialinės globos įstaigose gyveno 4,5 tūkst. asmenų^{xviii}. Gyventojų skaičiaus šiose įstaigose nuo 2000 iki 2012 metų dinamika demonstruojama paveiksle Nr. 10.

Globos įstaigos, kuriose gyvena vyresnio amžiaus socialiai globojami asmenys, pasižymi labai įvairia gyventojų sudėtimi, vertinant pagal amžiaus grupes, kurioms priklauso globos įstaigų gyventojai^{xix}. Statistiniai duomenys rodo, jog didžiausią šių įstaigų gyventojų dalį sudaro patys vyriausi senyvo amžiaus asmenys, sulaukę 85 ir daugiau metų. Tačiau globos įstaigose gyvena įvairių amžiaus grupių asmenys, netgi imtinai nuo gimimo iki 29 metų (11 pav.). Šie duomenys rodo, kad toje pačioje globos įstaigoje gyvena kelios kartos: tai yra daroma sąmoningai (pavyzdžiui, globos namai „Kartų namai“ Kaune) ar dėl kitų priežasčių, kurių statistiniai duomenys neatskleidžia.

Šie statistiniai duomenys duoda užuominą apie specifinį gyvenimo būdą, bendravimo kultūrą ir socialinę sąveiką tarp skirtingoms kartoms priklausančių asmenų, kurie dėl susiklosčiusių aplinkybių gyvena bendroje erdvėje ir vienoje bendruomenėje. Dėl šios priežasties net ir įstaigų pavadinimas „senelių namai“, „senų žmonių globos namai“ šioms institucijoms gali būti taikomas tik su išlygomis.

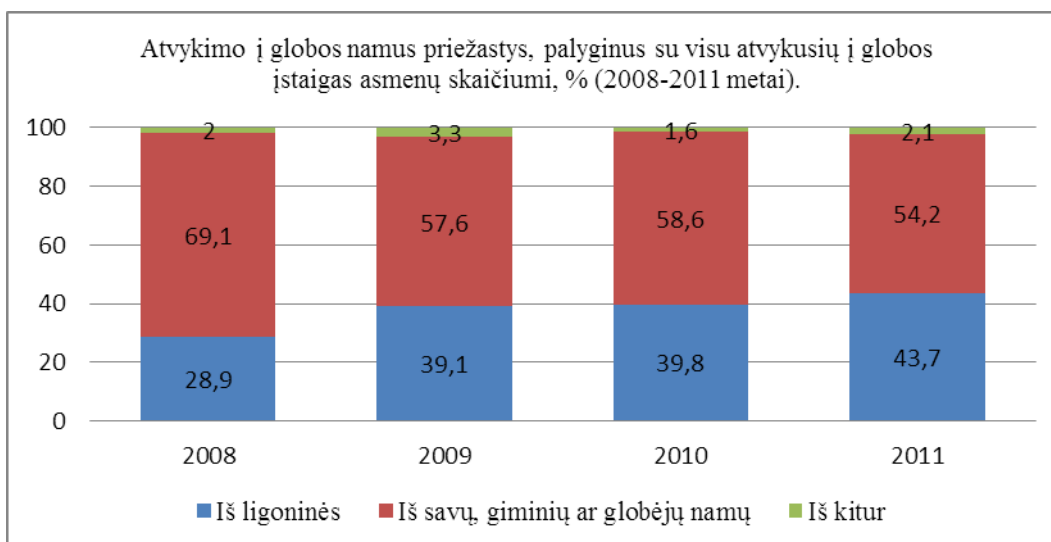
Pav. 10. Gyventojų skaičius globos įstaigose
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Pav. 11. Asmenų, gyvenančių globos įstaigose vyresnio amžiaus asmenims, skaičius
pagal amžiaus grupes
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

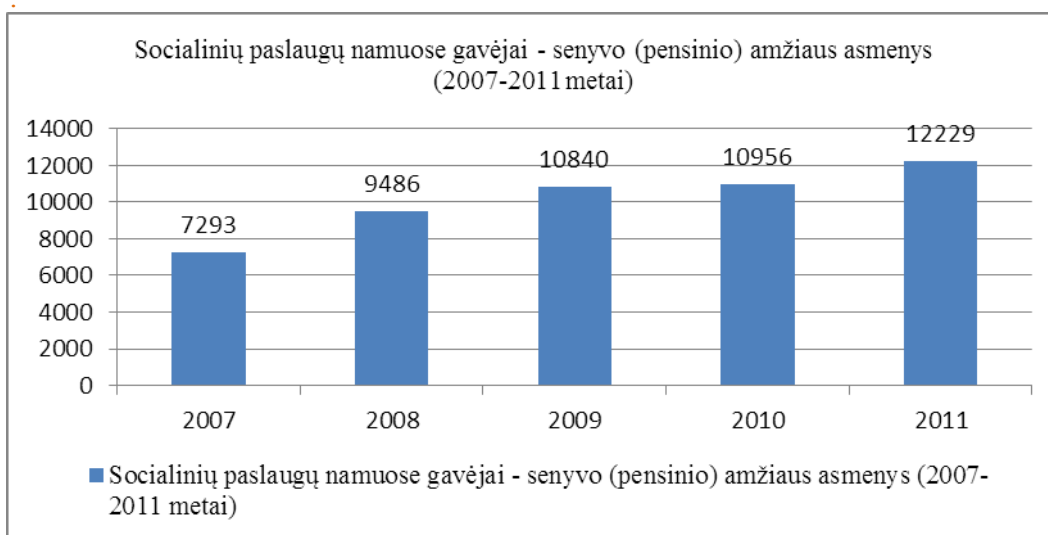
Remiantis statistiniais duomenimis, galima įvardyti tik tris priežastis, dėl kurių asmuo pasirenka gyventi ilgalaikės socialinės globos įstaigoje – atvykdamas iš ligoninės, atvykdamas iš savo namų ir dėl „kitų“ priežasčių.

Pastebima tendencija, jog į globos įstaigas kiekvienais metais atvyksta daugiau asmenų su sveikatos sutrikimais (iš ligoninių) ir mažėja atvykstančių iš savo, giminių ar globėjų namų^{xx} (12 pav.).

Pav. 12. Atvykimo gyventi į globos įstaigą vyresnio amžiaus asmenims priežastys
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Statistinė informacija apie asmenis, kurie naudojami socialinės globos paslaugomis namuose, nėra gausi. Tačiau turimi duomenys rodo stabiliai didėjantį socialinės globos namuose paslaugomis besinaudojančių asmenų skaičių – 2011 metais šiomis paslaugomis naudojosi apie 5000 daugiau asmenų nei 2007 metais^{xxi} (13 pav.).

Pav. 13. Asmenų, besinaudojančių socialinėmis paslaugomis namuose, skaičius
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Klientų grupė, kuriai potencialiai gali reikėti daugiau socialinių darbuotojų ir kitų globos profesionalų dėmesio, yra vieniši asmenys, gyvenantys socialinės globos įstaigose. Tokių asmenų yra beveik trečdalis. Pastebimas nežymus

vienišų vyresnio amžiaus asmenų, gyvenančių socialinės globos įstaigose, skaičiaus didėjimas (9 lentelė).

	Metų pabaigoje, Vieniši gyventojai, iš viso		Vienišų gyventojų dalis bendrame globos namų gyventojų skaičiuje, %	
	2010	2011	2010	2011
Globos įstaigose seniems žmonėms	1314	1226	29,7	27,8
Globos įstaigose suaugusiems asmenims su negalia	2367	2220	40,2	36,6
Savarankiško gyvenimo namuose	82	78	36,1	36,8

Lentelė 9. Vieniši asmenys, gyvenantys globos įstaigose ir savarankiško gyvenimo namuose seniems žmonėms bei suaugusiems asmenims su negalia

Šaltinis: Socialinės statistikos departamentas

Išanalizavus duomenis apie socialinės globos įstaigose gyvenančius vyresnio amžiaus asmenis, statistinis kliento portretas būtų toks: vyresnis nei 85 metų amžiaus, vienišas, į globos įstaigą atkeliavęs ne iš namų, taigi jau turėdamas nesavarankiško gyvenimo (ne savo namuose) patirties. Savivaldybei priklausančioje socialinės globos įstaigoje šis asmuo gyvena kartu su kitais labai įvairaus amžiaus asmenimis. Socialinis darbuotojas, laikydamasis griežtai reglamentuotų kriterijų sistemos, įvertina ir nusprendžia, ar vyresnio amžiaus asmuo gali gyventi socialinės globos įstaigoje. Socialinės globos įstaigų skaičius išlieka stabilus, tačiau šiose įstaigose kasmet apsigyvena vis daugiau vyresnio amžiaus asmenų. Įstaigose, skirtose vyresnio amžiaus asmenims, gyvena visų amžiaus grupių asmenys. Vis daugiau asmenų į socialinės globos įstaigas persikelia gyventi iš gydymo įstaigų, o ne iš savo, šeimos narių ar globėjų namų. Daugėja asmenų, besinaudojančių socialine pagalba namuose.

Išanalizavus Lietuvos Respublikos įstatymų bazėje numatytus socialinės globos principus, galima apibendrintai teigti, kad socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės normos yra dvejopos: viena vertus, siekiama socialinės globos teikimo procesą formalizuoti, akcentuojant teisinius profesionalios socialinės globos teikimo aspektus, antra vertus, normose kaip siekiamybė yra minima ypatingo turinio socialinė sąveika tarp globos

profesionalo ir jo globojamo vyresnio amžiaus asmens. Čia akcentuojamas ne tik asmens teisių užtikrinimas, bendražmogiška pagarba, bet ir santykiai, grindžiami tarpusavio supratimu bei *meile*, kuomet socialinis darbuotojas gali atsidurti paskirtojo „savo žmogaus“ vaidmenyje.

Oficiali statistinė informacija ir formaliai apibrėžti socialinės globos standartai atspindi tam tikrą socialinės realybės dalį, kurioje veikia ir socialiniai darbuotojai, ir socialiai globojami vyresnio amžiaus asmenys. Šie duomenys leidžia kelti svarbius klausimus:

- Kaip vyresnio amžiaus asmenys įgyja socialiai globojamo asmens statusą? Dėl kokių motyvų yra priimamas šis sprendimas? Kas iš tikrųjų priima šį sprendimą?
- Kaip savo gyvenimo kokybę patiria asmenys, gyvenantys socialinės globos įstaigose? Kokie veiksniai, jų nuomone, nulemia gyvenimo kokybę?
- Kaip vyresnio amžiaus asmenys mato socialinius darbuotojus, teikiančius socialinės globos paslaugas? Kokį patiria santykį su jais?

II DALIS. TEORINIAI IR METODOLOGINIAI TYRIMO PRINCIPAI

1. SOCIALINIO KONSTRAVIMO TEORIJA

Socialinio konstruktyvizmo perspektyva daro įtaką daugeliui socialinių mokslų disciplinų, orientuotų į praktinę veiklą ir siekiančių pakeisti, atkurti ar pagerinti visuomenės narių gyvenimo kokybę. Socialinio konstruktyvizmo principais remiasi, pavyzdžiui, fenomenologinė psichologija ir psichoterapinė praktika (Owen, 1989; Burr, 2003). Socialinio konstruktyvizmo įtaka pastebima ir socialinio darbo srityje – tai konstruktyvistinio socialinio darbo teorijos ištakos (Parton, O'Byrne, 2000; Naujanienė, 2007). Socialinio konstruktyvizmo idėjos taip pat reikšmingos socialinių mokslų metodologijos raidoje bei formuojantis konstruktyvistinei grindžiamajai teorijai (Charmaz, 2006). Socialinio konstruktyvizmo paradigma atpažįstama ir nišiniuose, fokusuotuose socialinių mokslų tyrimo laukuose, pavyzdžiui, ludologijos (ang.: *ludology*) arba žaidimų (ang.: *games*) ir žaismo (ang.: *play*) srityje (Montola, 2012). I. R. Owen (1989:5) teigia, jog socialinio konstrukcionizmo paradigmoje galima išskirti keletą skirtingų versijų, tačiau į terapinę, praktinę veiklą orientuotos disciplinos dažniausiai remiasi vienos iš socialinio konstrukcionizmo versijų – intersubjektyviojo konstrukcionizmo (ang.: *intersubjective constructionism*) – prielaidomis, kaip jos išdėstytos P. Bergerio ir Th. Luckmanno knygoje „Socialinis tikrovės konstravimas“ (1966).

P. L. Bergeris ir Th. Luckmannas apibrėžia tikrovę kaip socialiai konstruojamą socialinės sąveikos tarp veikiančių asmenų metu. Šią teoriją P. Bergeris ir Th. Luckmannas priskiria žinojimo sociologijos šakai, o pagrindinį dėmesį sutelkia į socialinį veiksma. Socialinis konstrukcionizmas pripažįsta objektyvią socialinę tikrovę, tačiau pabrėžia, kad ją sudaro žmonių veikla, išreiškianti subjektyvias reikšmes (Valantiejus, 2004:377). Socialinio

konstravimo procesai yra reflektyvūs, pagrindiniai šių procesų veikėjai yra sąmoningi ir valingi socialiniai subjektai, intersubjektyviai kuriantys konvencines prasmes.

P. Bergeris ir Th. Luckmannas teigia, kad socialinė realybė egzistuoja kaip subjektyvi tikrovė ir yra patiriama (žinoma) kaip objektyvi. Šis nenutrūkstamas dialektinis procesas yra sudarytas iš trijų momentų – eksternalizacijos (nes nė vienas asmuo „negali gyventi užsislendęs savo vidujybėje. Žmogus turi nuolat eksternalizuoti save per veiklą. Šią antropologinę būtinybę nulemia žmogaus biologinis aparatas“ (Berger, Luckmann, 1999:73); objektyvizacijos proceso, kai eksternalizuoti žmogaus veiklos produktai dėl habitualizacijos (kuomet šablonu tampa kiekvienas dažnai kartojamas veiksmas) bei dėl institucionalizacijos procesų įgyja objektyvų pobūdį; ir internalizacijos, kuri vyksta, kai veikėjas objektyvuotą socialinį pasaulį perkelia į sąmonę socializacijos procesų metu.

Habitualizacijos, institucionalizacijos ir legitimacijos procesai suformuoja socialinio pasaulio objektyvumą, kuris – nors ir atrodo objektyvus – tačiau yra sukonstruotas objektyvumas. Vienas objektyvacijos momentų yra signifikacija (ženklų ir jų sistemų kūrimas), leidžianti suvokti subjektyvias intencijas atsietai nuo „čia ir dabar“ momentų. Viena svarbiausių ženklų sistemų yra „kalba, kuri atsiranda kasdieniame gyvenime ir jį nurodo pirmiausiai“ (Berger, Luckmann, 1999:55). Sukauptuose semantiniuose laukuose įmanoma kaupti ir išlaikyti tiek asmeninę, tiek istorinę patirtį. Šio kaupimo rezultatas yra socialinis žinojimo bagažas, jis perduodamas iš kartos į kartą ir yra prieinamas individui kasdieniame gyvenime. Socialinio žinojimo bagažas leidžia lokalizuoti individus visuomenėje ir atitinkamai juos traktuoti, suteikia „receptus“ (arba kitaip – pragmatinį žinojimą), ką reikia daryti rutiniškose situacijose (Berger, Luckmann, 1999:59). Ir nors socialinio žinojimo bagažas pateikia „kasdienį pasaulį kaip integruotą ir jį diferencijuoja į pažįstamas ir tolimas zonas, vis dėlto pasaulio visuma lieka neaiški. Kitaip sakant, kasdienio gyvenimo tikrovė visada iškyla kaip šviesi zona, o už jos driekiasi tamsus fonas“ (Berger, Luckmann, 1999:62). Ši sociologijos kryptis domisi ne tiek socialinių struktūrų

aprašymu ir ne tiek žmonių intencijomis, kiek socialinio veiksmo aplinkos visuma ir reflektviu sąveikaujančių veikėjų gebėjimu jį tęsti.

Šioje disertacijoje P. Bergerio ir Th. Luckmann socialinio konstravimo teorija pasirinkta interpretuoti ir analizuoti socialiai globojamų asmenų gyvenimo kokybės veiksnius, nes daugelis teorijos analitinių kategorijų tinkamos ir pritaikomos šiame tyrimo lauke.

Sudaiktinimas, žiūrint iš socialinio konstruktyvizmo perspektyvos, yra pagrindinė sociologijos problema (Berger, Luckmann, 1966). Tai – žmogiškų reiškinių suvokimas kaip daiktiškų, kuomet asmuo savo pasaulį suvokia kaip svetimą, nekontroliuojamą faktiškumą, bet ne kaip savo paties veiklos rezultatą. P. Bergeris ir Th. Luckmannas (1999:115–118) teigia, kad „žmogus sugeba užmiršti, jog jis yra žmogiško pasaulio autorius“, ir tęsia, kad „sudaiktinti gali tiek ikiteorinė, tiek teorinė sąmonė. Sudėtingas teorines sistemas galima apibūdinti kaip sudaiktinimus, nors, ko gero, jų ištakos glūdi ikiteoriniuose sudaiktinimuose, atsirandančiuose vienoje ar kitoje socialinėje situacijoje. Taigi būtų klaida sudaiktinimo sąvoką tapatinti tik su mentalinėmis konstrukcijomis. Sudaiktinti gali eilinio žmogaus sąmonė, o tai iš tikrųjų labai reikšminga praktiniu atžvilgiu“. Sudaiktinimo spektras gali būti labai platus – sudaiktinti galima ir patį tapatumą (tiek savo paties, tiek kitų asmenų). Tokiais atvejais individas visiškai susitapatina su socialiai jam priskiriamu tipu ir pats suvokiamas tik kaip toks tipas. Sudaiktinami gali būti ir atliekami socialiniai vaidmenys, o paradigmė šitokio sudaiktinimo formuluotė yra teiginys: „Neturiu galimybės rinktis, aš turiu šitaip elgtis, nes tokia mano padėtis.“ Tokiu būdu savimonės dalis, kuri buvo objektyvizuota kaip vaidmuo, suvokiama kaip neišvengiamas likimas, už kurį asmuo gali neprisiimti atsakomybės. Galiausiai tiek visą institucinę tvarką, tiek jos segmentus galima suprasti kaip sudaiktintus – institucijoms suteikiamas nuo žmogaus veiklos ir signifikacijos nepriklausomas ontologinis statusas.

P. Bergeris ir Th. Luckmannas (1999) teigia, kad socialinės tikrovės pamatinis faktorius yra nuolatinis kalbos vartojimas, siekiant objektyvuoti asmeninę patirtį. Per kalbą kasdienio gyvenimo tikrovė yra objektyvuojama: ją

sudarantys objektai yra įvardijami kaip objektai, anksčiau nei veikiantis asmuo pasirodantys scenoje. Per kalbą kasdienis pasaulis tampa prasmingas veikiančiam asmeniui, gyvenančiam konkrečiose koordinatėse (geografiniame regione, tam tikroje kultūroje, tam tikroje socialinėje aplinkoje).

Socialinės sąveikos prototipas yra akistatos situacija. Visų kitų formų socialinis ryšys vyksta daugiau ar mažiau per atstumą. Kuo labiau situacija yra nutolusi nuo akistatos, tuo ji yra anonimiškesnė. Savęs paties (veikiančio asmens) refleksija dažnai būna veidrodinė – ją sukelia kito asmens rodomas požiūris į veikiantį asmenį (Berger, Luckmann, 1999:45). Tais atvejais, jei neįmanoma akistatos situacija, kurioje bendravimas yra iš tiesų autentiškas, pokalbis gali būti tęsiamas kad ir susirašinėjant, jei pokalbio dalyvius skiria didelis fizinis atstumas. Akistatos situacijoje (jos mažiausioje formoje) visuomet sąveikauja dvi tipizacijos schemas ir jos nuolat tarpusavyje veda derybas – „aš suvokiu kitą kaip tipą ir sąveikauju su juo situacijoje, kuri pati savaime yra tipiška“ (Berger, Luckmann, 1999:7). Didėjant atitolimui nuo akistatos situacijos ar mažėjant suinteresuotumui esama situacija, socialinės sąveikos tipizacijos anonimiškumas, slypintis kiekvienoje tipizacijoje, didėja.

Kasdienė tikrovė. Kasdienė tikrovė yra viena iš daugybės tikrovių, po kurias gali keliauti asmens sąmonė. P. Bergeris ir Th. Luckmannas rašo:

„Taigi mano sąmonė sugeba keliauti per skirtingas tikrovės sritis. Kitaip sakant, aš suvokiu savo pasaulį kaip sudarytą iš daugybės tikrovių. Persikeldamos iš vienos tikrovės į kitą perėjimą išgyvenu kaip savotišką sukrėtimą. Reikia manyti, kad šį sukrėtimą sukelia dėmesio slinktis, susijusi su perėjimu.“ (1999:35)

Iš daugybės realybių viena jų pasirodo kaip tikrovė *par excellence* – kasdienio pasaulio tikrovė. Kasdienės tikrovės neįmanoma ignoruoti, ji verčia būti visiškai dėmesingą. Ji sutvarkyta ir klasifikuota, nors laikoma savaime suprantama. Gyvenimo kasdienė tikrovė yra organizuojama pagal veikiančio asmens kūno „čia“ ir asmens dabarties „dabar“ aspektus. Be to, ši tikrovė yra intersubjektyvus pasaulis, kuriuo yra dalijamasi su „kitais“. Kol kasdienio gyvenimo tikrovė nėra sutrikdyta, tol ji laikoma neproblemine. Įvykus probleminei situacijai siekiama probleminį sektorių integruoti į neprobleminį.

Tikrovės internalizacija socializacijos procesų metu. Kasdienio pasaulio tikrovė palaiko save per rutiniškumą, be to, ji nuolat patvirtinama socialinių sąveikų metu su reikšmingais „kitais“. Kiti asmenys gali būti dvejopi – jie arba artimi, emociškai įtakingi konkrečiam individui, arba „kiti“, atliekantys [graikiškųjų dramų] choro vaidmenį. Reikšmingų kitų vaidmuo ir įtaka dramatiškai keičiasi, kuomet asmuo iš pirminės socializacijos patenka į antrinės socializacijos procesus. P. Bergeris ir Th. Luckmannas teigia, kad pirminė socializacija yra ontogenetiškas procesas, kuris gali būti apibūdinamas kaip visapusiškas ir nuoseklus individo įsitraukimas į objektyvų visuomenės pasaulį ar į kurią nors jo sritį. Pirminę socializaciją individas patiria vaikystėje ir jos metu tampa visuomenės nariu (1999:165). Pirminė tikrovė yra „namai“, ji yra natūrali, ryšiai su svarbiais kitais yra gilūs ir emocionalūs. Visos kitos tikrovės, įgyjamos antrinės socializacijos metu, yra (palyginti su pirmine) dirbtinės. Antrinė socializacija yra tolesnis procesas, padedantis jau socializuotam individui įsitraukti į naujas objektyvaus jo visuomenės pasaulio sritis, kitaip sakant, tai konkretaus vaidmens nulemto žinojimo įgijimas. Pirminės socializacijos metu yra perimamas „pamatinis pasaulis“, o antrinės socializacijos metu yra internalizuojami „subpasauliai“ (arba kitaip – dalinės tikrovės). Šio proceso metu yra perimami konkrečių vaidmenų žodynai, o tai reiškia, kad internalizuojami semantiniai laukai, kurie struktūrina tam tikrai sričiai būdingas rutiniškas interpretacijas bei elgesį (Berger, Luckmann, 1999:174).

Pamatinė antrinės socializacijos problema yra tai, jog visos naujos tikrovės turi kuriuo nors būdu šlietis prie jau esančios tikrovės (įgytos pirminės socializacijos metu). Naujosios tikrovės – arba subpasauliai – paprastai būna dalinės tikrovės, daugiau ar mažiau vientisos, joms reikia bent jau legitimuojančio aparato užuomazgų – ritualinių arba materialinių simbolių. P. Bergeris ir Th. Luckmannas teigia, jog socializacija niekada nebūna visiškai sėkminga – visada išlieka galimybė, kad simetrija tarp objektyvios ir subjektyvios tikrovės gali suirti. Todėl bent jau teoriškai galima išskirti du bendruosius tikrovės palaikymo tipus – rutiniškąjį ir krizinį.

Kasdienio pasaulio tikrovės palaikymo pagrindinis metodas yra pokalbis. Netgi manoma, kad individo kasdienį gyvenimą dera suprasti kaip nuolat veikiančią pokalbių mechanizmą, kuris nuolat palaiko, keičia ir rekonstruoja socialinę tikrovę. Beje, rutiniški pokalbiai dažnai vyksta tokia pasaulyje, kuris laikomas savaime suprantamu – jame nevartojama pernelyg daug žodžių pasaulio prigimčiai apibrėžti (Berger, Luckmann, 1999:191).

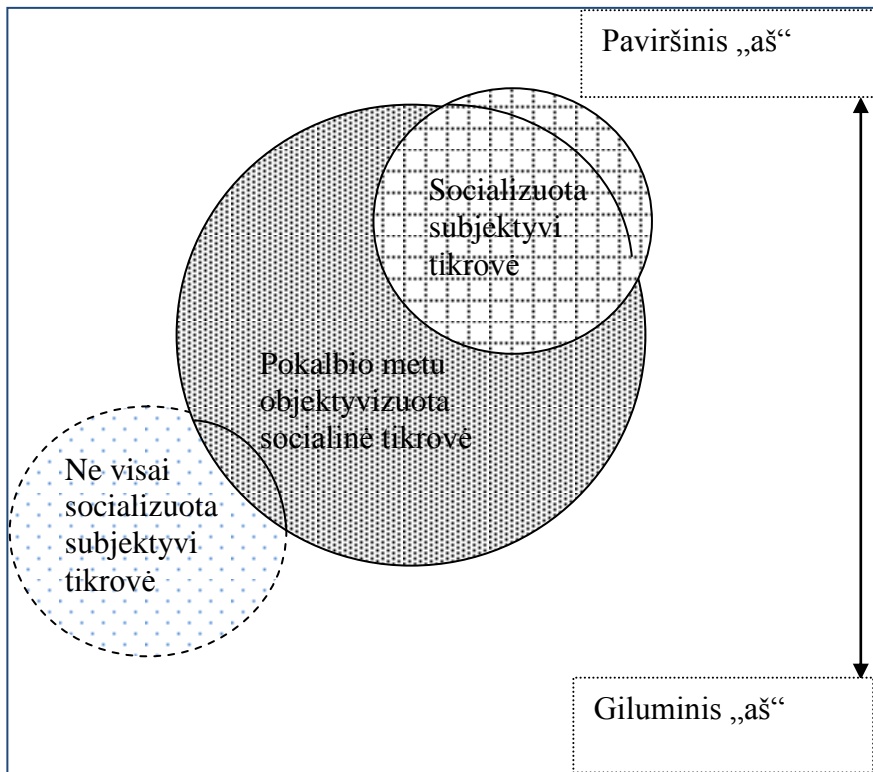
Be rutiniškų kasdienio pasaulio palaikymo situacijų, asmens gyvenime gali nutikti kritinės situacijos. „Ekstremalus pasaulio perjungimo atvejis“, arba „alternacijos procesai“, iš esmės perdėlioja tikrovės akcentus. Sėkmingos alternacijos receptas yra veikianti įtikinamumą laiduojanti struktūra, t. y. socialinė bazė, esanti tarsi transformacijos laboratorija.

Krizinėje situacijoje labai svarbūs „kiti“, kurie tampa gidais, vedančiais į kitą realybę – atlikdami aiškiai apibrėžtus savo vaidmenis, jie perduoda individui naują kasdienio pasaulio tikrovę. Šioje alternacijos situacijoje sėkmingą socializaciją lemia stiprus emocinis tapatinimasis su naujos tikrovės elementais, taip pat su atsiradusiais „kitais“ svarbiais veikėjais, kurių galbūt net nebuvo ankstesnėse situacijose (Berger, Luckmann, 1999:197).

Socializacijos procesas niekada nebūna absoliučiai sėkmingas arba absoliučiai nesėkmingas – tai greičiau du nutolę kontinuumo taškai, teorinės galimybės (14 pav.). Pagrindinė socialinio veiksmo koncentracija yra tarp šių nutolusių taškų, o šioje erdvėje pokalbio metu yra objektyvizuojama subjektyvi patirtis. Sėkmingos socializacijos atvejis reiškia simetriją tarp objektyvios ir subjektyvios tikrovių.

Tapatumo sluoksniai. P. Bergeris ir Th. Luckmannas teoriškai aprašo galimus asmenybės lygmenis, išskirdami „paviršinį aš“ (sėkmingai socializuotą) ir „gelminį aš“ (nesocializuotą „aš“), nurodantį į tai, kas nėra konkretaus asmens įsisąmoninta (Berger, Luckmann, 1999:206). Pastovūs „aš“ sluoksniai dažnai yra fiksuoti, tačiau vykstant sudėtingiems socializacijos procesams, kai gaunama patirtis apie skirtingus socialinius pasaulius, galimi asmens tapatumo pasikeitimai. Skirtingos socialinės struktūros sukuria

skirtingus asmens tapatumo tipus, atpažįstamus visuomenės istorijoje. Asmens elgesys ir orientacija konkrečioje situacijoje priklauso nuo šių tapatumo tipų.

Pav. 14. Pokalbio metu objektyvizuojama tikrovė bei asmens tapatumo lygmenys.
Šaltinis: sudaryta autorės pagal P.Berger ir Th.Luckmann (1966).

Laikas ir erdvė. Asmens sąmonė visada turi laiko struktūrą. Galima išskirti kelis laikiškumo lygmenis: (i) vidinė laiko tėkmė, kuri siejama su kūno pojūčiu, nors ir nėra tapati jam; (ii) standartinis laikas, kuris yra suvokiamas intersubjektyviai ir tapatinamas (išreiškiamas) kaip kalendoriaus sistema, egzistuojanti x visuomenėje. Laikas yra suvokiamas kaip baigtinis, laiko struktūra paprastai yra prievartinio pobūdžio – laiko tėkmė suvokiama kaip nesustabdoma, neapgręžiama atgal, nepakeičiama įvykių seka. Tokia laiko struktūra lemia istoriškumą, kuris determinuoja asmens situaciją kasdienio gyvenimo pasaulyje: visos biografinės datos yra lokalizuojamos platesnėje istorijoje, o šis lokalizavimas lemtingai formuoja konkretaus asmens subjektyviai suvokiamą situaciją.

2. KONSTRUKTYVISTINĖS GRINDŽIAMOSIOS TEORIJOS KŪRIMO ŽINGSNIAI

Slaugos, socialinės globos sričių tyrėjai bei šių sričių profesionalai praktikai naudojami itin įvairiais tyrimo metodais, siekdami surinkti *praktikos patirtimi pagrįstus* duomenis. Kokybinių tyrimų visuma apima daugybę tyrimo metodologijų: nuo minimalistinio pasyvaus interviu technikos, darbo su vizualinėmis priemonėmis (Edgar, 2004) iki socialinio veiksmo tyrimų (ang. *social action research model*) (New qualitative..., 2004; Fleming, Ward, 2004). Naujieji kokybiniai tyrimai dažnai pasiekia tik intuityvumu, savo išvalgomis apibrėžiamus fenomenus (Rapport, N., 2004), o globojamų ar slaugomų asmenų pasakojamos gyvenimo, negalios, globos patirties istorijos dažnai interpretuojamos tyrėjų grupės (o ne vieno, savarankiško tyrėjo) (Falk et al, 2012). Grindžiamoji teorija yra vienas iš kokybinių metodų, kurie pripažįstami esantys tinkami tirti globos, slaugos problematikai ir – tai labai svarbu – *susieti teoriją su globos profesijų praktikos patirtimi* iš globos profesionalų ar jų klientų perspektyvos. Grindžiamoji teorija pripažįstamas kaip vienas klasikinių metodų, taikomų globos ir slaugos srities tyrimuose (Biley, 2004). Ši metodologija yra naudojama tiriant pagalbos profesijų problemas – slaugos (McGeorge, 2011), chroniškų ligų (Charmaz, 2006; Liu, 2009), socialiniame darbe taikomų metodų praktika (de Zeeuw Wright, 2011), vyresnio amžiaus asmenų ilgalaikės socialinės globos (Nakashima et al, 2004; Falk et al, 2012; Leung et al, 2004) atvejus.

Grindžiamosios teorijos metodą – kaip išskirtinai sociologinį metodą – sukūrė B. Glaser ir A. Strauss (1965; 1967). Šie mokslininkai pasiūlė tuo metu revoliucingą, naują požiūrį į socialinių mokslų metodologijos problemas. Pastebėtina, kad kokybiniai metodai tuo metu buvo aštriai kritikuojami dėl jų neva nemoksliskumo, nepatikimumo (vertinant iš kiekybinių tyrimų perspektyvos), o kokybinio tyrimo elementai buvo naudojami kaip pilotiniai tyrimai, tikintis sukonstruoti patikimesnį tyrimo klausimyną. Ilgainiui šis

metodas evoliucionavo ir įsitvirtino kaip klasikinis socialinių mokslų tyrimo metodas.

Grindžiamosios teorijos metodologijos fundamentalusis principas yra duomenų konceptualizavimas, parodant ryšį tarp empirinių duomenų ir abstrakčios teorijos, kuri sukurta remiantis būtent turimais empiriniais duomenimis. Šis ryšys sukuriamas (atskleidžiamas) kodavimo proceso metu, kai empirinio tyrimo lygmenyje tyrėjas turimus empirinius duomenis išskaido į mažiausius dėmenis (kodus). Vėliau šie mažiausi informaciniai vienetai – kodai – yra konceptualizuojami, siekiant atrasti jų visumoje glūdinčias tendencijas, vystymosi kryptis, kurias ir nurodo empirinių duomenų pagrindu sukurta grindžiamoji teorija. Kodavimo proceso esmė yra siekis, remiantis duomenimis, kurie iš pradžių gali atrodyti išsibarstę, paviršutiniški, aprašyti vykstančius socialinius procesus. Analitinis procesas geriausiai charakterizuojamas kaip sisteminis, cikliško pobūdžio tiriamasis veiksmas, kuomet informacijos blokai nuolat yra lyginami tarpusavyje, o šio proceso rezultatu laikoma teorinės kategorijos ar jų visuma (Morse, 2000:238).

Lietuvoje grindžiamosios teorijos metodas yra analizuojamas moksliniuose leidiniuose, taip pat taikomas empirikoje. Moksliniuose straipsniuose yra aptariamos metodologinės pastabos (Luobikienė, 2006; Kardelis, 2008), galimybės taikyti šią metodologiją edukologijos ar slaugos srityse (Žydžiūnaitė et al., 2006), analizuojamos ir lyginamos tarpusavyje šio metodo pagrindinės mokyklos bei jų esminiai teiginiai (Petružytė, 2008), naudojant grindžiamosios teorijos modelį ar elementus paruoštos ir apgintos kelios daktaro disertacijos (Rapolienė, 2012; Butvilas, 2010; Ruolytė-Verschoore, 2013).

Vėlyviausio grindžiamosios teorijos modelio autorė Kathy Charmaz vadina konstruktyvistine grindžiamosios teorijos versija (ang.: *constructivist version of grounded theory*), o G. H. Meado ir H. Blumer (1969) simbolinio interakcionizmo idėjas mano esant šio metodo ištakomis. Šis grindžiamosios teorijos modelis teigia, kad konstruktyvizmo principas – abipusis tiriamojo ir tyrėjo įsitraukimas ir bendradarbiavimas kuriant socialinę sąveiką – turi būti pripažįstamas kaip vienas iš vidurinio lygio (ang.: *mid-range*) teorijos kūrimo

proceso elementų, taip papildant klasikinės grindžiamosios teorijos modelį (Williams, Keady, 2012). Dauguma kokybinių tyrimų, anot K. Charmaz, užduoda klausimus „kas“ ir „kaip“. Kadangi kokybinė metodologija yra deskriptyvaus charakterio, todėl svarbu atrasti būdus, kuriais galima ją (kokybinę metodologiją) padaryti labiau teorine. Grindžiamoji teorija, teigia K. Charmaz, gali į šį iššūkį atsakyti. Žinoma, grindžiamoji teorija nepretenduoja į reprezentatyvumą kiekybinių metodų prasme, tačiau šis metodas irgi padeda sukurti teorinį žinojimą, interpretuoti studijuojamą socialinį reiškinių, atsakant į klausimus „kodėl?“

Epistemologinė tyrėjo pozicija yra labai svarbi grindžiamosios teorijos atveju. K. Charmaz nesutinka su B. Glaser ir jo pasekėjais, tvirtinančiais, kad GT metodologija yra veiksmi skirtingose epistemologinėse aplinkose. Anot K. Charmaz (2012) pranešimo Dž. Britanijos sociologų konferencijoje, svarbu tiksliai įvertinti skirtingų epistemologinių pozicijų įtaką tyrimo procesui: atlikti kokybinį tyrimą ir stengtis išlikti objektyviam ar neutraliam, vadinasi, iš tikrųjų nesilaikyti nė vienos epistemologinės pozicijos. K. Charmaz nuomone, tyrėjui būtina išlikti tikram, autentiškam, o ne analitiškam ir objektyviam, nes tyrėjas visuomet turi savo požiūrio tašką: jis ar ji ateina iš specifinės aplinkos (įtaką daro tokie veiksniai kaip socialinė klasė, etniškumas, tautybė) ir nagrinėja galbūt visiškai skirtingą socialinę realybę, kurioje gyvena tyrimo dalyviai. Tai reikalauja iš tyrėjo atvirumo ir nusiteikimo ištirti iki tol galbūt nepažintą socialinės realybės aspektą.

Konstruktivistinės grindžiamosios teorijos indėlis į šio metodo raidą yra tyrėjo ir tiriamojo tarpusavio ryšio artikuliavimas. Būtent šis aspektas parodo skirtumą tarp K. Charmaz konstruktyvistinės grindžiamosios teorijos ir B. Glaser klasikinės, objektyvistinės grindžiamosios teorijos. Tai pripažįsta ir pati K. Charmaz, teigdama, kad jos vystoma konstruktyvistinė grindžiamoji teorija yra artimesnė A. Strauss ir J. Corbin (2008) grindžiamajai teorijai. K. Charmaz teigimu, KGT implikuoja šiuos tyrėjo laikysenos principus:

- Atvirumą visoms įmanomoms teorinėms įžvalgoms;

- Negalutinių, atsargių interpretacijų, iš kurių gimsta teorinės kategorijos, vystymas;
- Nuolatinis grįžimas į tyrimo lauką, siekiant, kad teorinės kategorijos būtų tobulinamos, remiantis empiriniais duomenimis. Laikytis šios nuostatos ne visuomet įmanoma, ypač jei tyrimas atliekamas medicininės slaugos ar socialinės globos srityje, kur būtina gauti leidimus tolesniems, papildomiems tyrimo etapams. Todėl vienas iš sprendimo būdų, kuriais galima naudotis, – kokybinio tyrimo klausimynus nuolat papildyti kylančiais klausimais.

Taigi grindžiamosios teorijos metodas yra sisteminis tyrimo būdas, kurio tikslas yra sukonstruoti teoriją. Šis metodas apima kelias duomenų rinkimo ir analizės strategijas (Charmaz, 2012):

- induktyvumą analizuojant duomenis;
- pasikartojimą renkant duomenis ir juos analizuojant;
- lyginamumą, suprantamą kaip nuolatinį duomenų su kodais, kodų su kodais lyginimą tarpusavyje;
- interaktyvumą, suprantamą kaip nuolatinį kontakto palaikymą su tyrimo procesu ir su tyrimo duomenimis.

Grindžiamoji teorija yra į baigtinį rezultatą orientuotas metodas. Šis aspektas aktualus, jei grindžiamosios teorijos metodas lyginamas su kitais tyrimo metodais, pavyzdžiui, etnografiniu tyrimu, kur stebėjimas ir stebėjimo aprašymas gali tęstis itin ilgai. Kaip teigia K. Charmaz, ankstesnės grindžiamosios teorijos versijos buvo linkusios nagrinėti fenomeną iš išorės, tarsi apeinant ratu ir apžiūrint iš visų pusių. KGT autorė rekomenduoja įeiti į tiriamą fenomeną ir patirti unikalias situacijas, susijusias su šio fenomeno pažinimu. Žinoma, į tą patį fenomeną tyrėjas įeis kitaip nei jo ar jos tyrimo dalyviai, nes tyrėjas jau turi sociologinį ar kitos disciplinos perspektyvos nulemtą įsivaizdavimą.

KGT yra vertinama individuali gyvenimo istorija bei asmeninės respondentų patirtys. Klasikiniai grindžiamosios teorijos teoretikai ieško

„pagrindinio ir esminio“ elemento (kategorijos), o šioje grindžiamosios teorijos versijoje teigiama, kad yra daugybė socialinių realybių ir visi bandymai generalizuoti yra daliniai, sąlyginiai ir apriboti laiko ir vietos, kurioje jie vyksta (Charmaz, 2006:141). Bendras duomenų kūrimas (ang.: *co-constructing data*) su tyrimo dalyviu, subjektyvumo įtakos pripažinimas yra tos gairės, kuriomis vadovaujasi šį metodą vystantis tyrėjas.

Konceptualizavimas (esminės, ašinės kategorijos radimas) ir teorinis situacijos analizavimas KGT yra svarbus, tačiau prioritetas yra teikiamas detalėmis turtingam situacijos aprašymui, tyrimo dalyvio naratyvui. Besivystančios, besiplėtojančios temos (o ne konceptai ar kategorijos) šioje grindžiamosios teorijos versijoje užima svarbiausią vietą (10 lentelė).

Kathy Charmaz (2006) išskiria tokius KGT procesus (pav. 15): (a) tyrimo problematikos apibrėžimas; (b) pirminis duomenų rinkimas ir kodavimas; (c) antrinis duomenų rinkimas ir kategorijų išskyrimas; (d) teorinių konceptų vystymas ir (e) memų rašymas kaip nuolatinis procesas tyrimo metu.

Esminė tyrėjo veiksmų charakteristika dirbant KGT metodu yra cikliškumas – nuolatinis grįžimas prie tyrimo duomenų ir vystomų kategorijų tikslinimas, remiantis, pagrindžiant jas realiais realių interviu metu surinktais duomenimis.

Tyrimo proceso charakteristika	Prieš pradėdant tyrimą apžvelgiamos svarbiausios disciplinų sąvokos
Fundamentalus tyrimo tikslas	Teorijos sukūrimas, taip pat detalus, detalėmis prisodrintas socialinio proceso aprašymas. Daug dėmesio kreipiama į tyrimo dalyvio gyvenimo istoriją
Kodavimo lygmenys	Pradinis Fokusuotas Teorinis
Kategorijų radimas	Besivystančių temų atradimas, o ne vienos pagrindinės kategorijos paieška
Reflektyvumas	Tai viena svarbiausių tyrimo proceso charakteristikų
Duomenys, kurie analizuojami	Kokybiniai
Memos (refleksijos)	Visų formų pastabos (rašytinės, grafinės), memos ypač išsamios ir nuolat vystomos
Interviu ypatybės	Tyrėjas gali dalyvauti pokalbyje, būti iš anksto pasiruošęs klausimus, klausimus tyrimo metu gali tobulinti ir modifikuoti

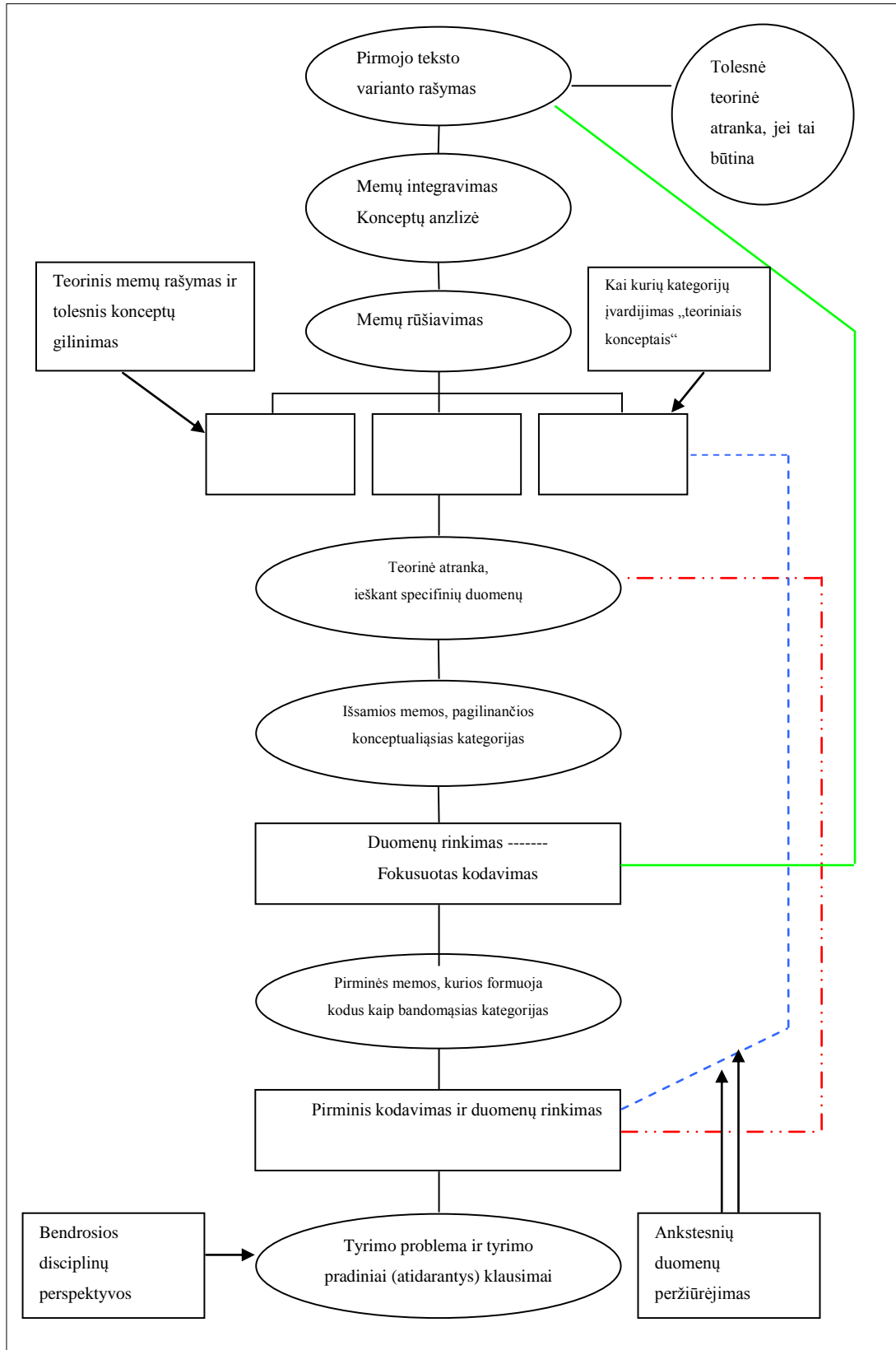
Lentelė 10. Konstruktyvistinės grindžiamosios teorijos pagrindiniai elementai
Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Charmmaz, 2006.

Tyrimas pradedamas nuo empirinės imties formavimo žingsnių. Vėliau tyrimo metu (jei tai būtina) tyrėjas gali vykdyti teorinę atranką. Empirinė atranka vykdoma tol, kol duomenys nebeiškelia naujų analitinių vienetų ir tampa prisodrinti. Teorinė imtis kelia visai kito pobūdžio klausimus ir tikslus. Šiame etape tyrėjas sąmoningai ieško atvejų, kurie galėtų pagilinti jo ar jos žinojimą apie formuojamas teorines kategorijas. Teorinės imties tikslas – suteikti duomenų teoriniam žinojimui gilinti, analitiniam procesui skatinti, teorinių kategorijų aprašymui ir analizei (Charmaz, 2006:105).

Pirminis kodavimas. Mažiausi informaciniai duomenų analizės vienetai KGT kontekste yra kodai, kurie suformuluojami kodavimo proceso metu ir tik vėliau pereinama prie išsamių, plačių apibendrinimų. Kodavimas apibrėžiamas kaip procesas, kai analizuojamas socialinis veiksmas – socialiniai ar socialiniai-psichologiniai procesai. K. Charmaz nurodo tris kodavimo būdus^{xxii}, tačiau išskirtinai akcentuoja (o ir pačios mokslininkės darbo stilius gali būti siejamas) su kodavimo eilutė po eilutės metodu. Šis kodavimo būdas yra puikus įrankis duomenų analizei. Sistemingai ir preciziškai atlikdamas kodavimo procesą tyrėjas gali pastebėti būtinybę peržiūrėti klausimų formuluotes.

KGT kūrimo procese tyrėjas gali tikslinti klausimus, fokusuoti juos į specifinį, tyrimo rėmuose aktualų socialinio proceso aspektą ir taip išvengti paviršutiniškos teksto analizės, kai maži informacijos gabalėliai yra tiesiog praleidžiami, nors galbūt yra labai svarbūs latentiniame pasakojimo lygmenyje (tame, kas yra norima pasakyti, nors nepasakoma tiesiai).

K. Charmaz nurodo kelis klausimus, kurie padeda lengviau identifikuoti vykstančius svarbius procesus: koks procesas vyksta dabar? Kaip galima jį apibrėžti? Kaip šis procesas vystosi? Kaip elgiasi veikėjai, kurie yra įtraukti į šį procesą? Kaip jaučiasi ir ką galvoja tyrimo dalyvis (dalyviai), būdami įtraukti ir dalyvaudami šiame procese? Ką galėtų rodyti jos ar jo elgesys? Kada, kodėl ir kaip procesas keičiasi? Kokios yra proceso pasekmės?

Pav. 15. Grindžiamosios teorijos procesas
 Šaltinis: sudaryta autorės pagal Charmaz (2010:11)

Savarankiška kodų grupė yra *in vivo* kodai, kurie gali būti randami duomenyse ir kurių autoriai yra patys tyrimo dalyviai. Kaip ir kiekvienas kitas kodas, *in vivo* kodai turi būti analizuojami ir tikrinami palyginimo būdu. K. Charmaz nurodo tris *in vivo* kodų tipus: (a) bendrieji terminai, kuriuos visi „žino“ ir kurie nurodo į prisotintas, labai reikšmingas prasmes; (b) dalyvio naudojami inovatyvūs terminai, kurie unikaliai nurodo į patirtis ar prasmes; (c) situacijos vidinio dalyvio (ang.: *insider*) naudojami sutrumpinimai, darbiniai kodai, kurie yra suprantami tam tikrai grupei žmonių ir atspindi jų požiūrį, jų suvokiamą perspektyvą.

K. Charmaz akcentuoja dar vieną subtilų kodavimo proceso aspektą ir rekomenduoja vartoti anglų kalbos „gerund“ formą (Charmaz, 2006:136). Ši forma (lot. *gerundium*^{xxiii} – veiksmožodinis daiktavardis) lietuvių kalboje padeda atskleisti tęstinį veiksmą, veiksmo tendenciją, padeda išeiti iš daiktavardžiais aprašomų statinių būsenų aprašymo ar tiesiog objekto savybių konstatavimo.

Taigi šiame tyrime buvo pasirinktas *eilutė po eilutės* pradinio kodavimo principas. Tai reiškia, kad empiriniai duomenys buvo analizuojami itin sistemiškai, kiekvienai eilutei priskiriant kodą. Kodai buvo formuluojami stengiantis naudoti gerundyvus. Kodavimo pavyzdžiu gali būti ištrauka iš vieno interviu su tyrimo dalyve E. L. (11 lentelė). Duomenų analizė prasidėjo nuo detalios interviu transkripcijos, užfiksuojant pasakojimo tempą, emocijas, tylos pauzes. Taip pat transkribuojant buvo siekiama užrašyti autentišką respondentų kalbą.

<i>Kategorijos</i>	<i>Kod o Nr.</i>	<i>Kodai</i>	<i>Eilutės Nr.</i>	<i>Interviu išrašas (tekstas)</i>
Su senučiukais vargstamas vargas	1	Save įvardija kaip „senučiukę“	15	r. Tai vargo vargt su senučiukėm? Su senukėm.
	2	Paklausia tyrėjo motyvacijos	16	Nu / ar turėsit kantrybės dirbt su senais žmonėmis? / Turėsit?
	3	Įvertina tyrėjo motyvaciją – esą su senais gali dirbti tik geros širdies žmonės	17	Tai jūs labai geros širdies esat.

(1-3. 11 lentelės tęsinys kt. pusl.)

(2-3. 11 lentelės tęsinys)

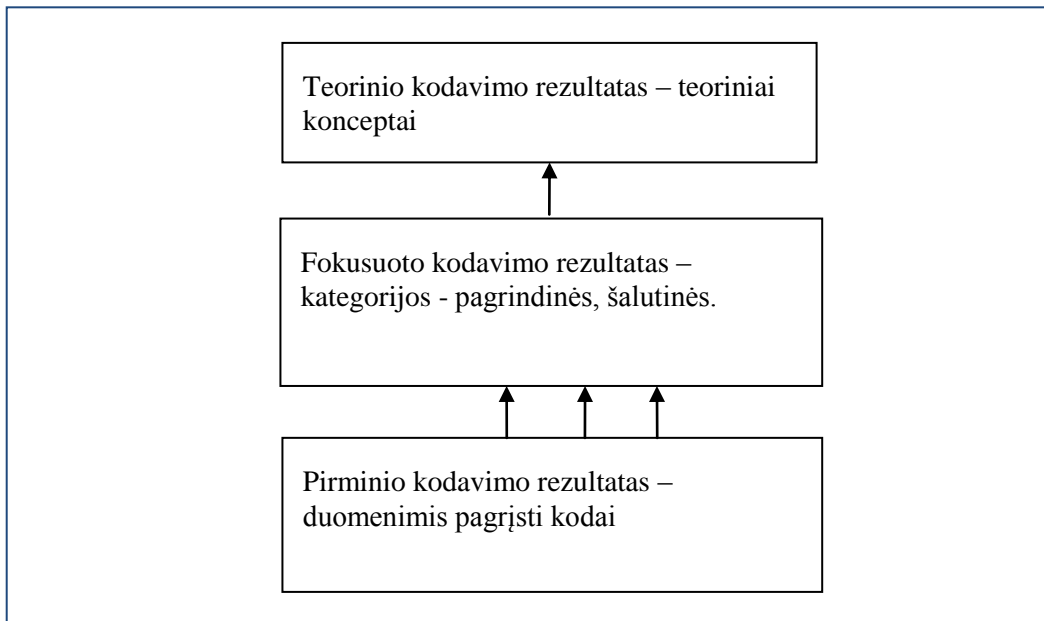
<i>Kategorijos</i>	<i>Kod o Nr.</i>	<i>Kodai</i>	<i>Eilutės Nr.</i>	<i>Interviu išrašas (tekstas)</i>	
Buvimas senu reiškia buvimą nepakenčiamu	4	Konstatuojama, kad seni žmonės nemylimi	18	Nes kaip sykis senų žmonių niekas nebemyli. [liūdnai nusišypso].	
	5	Bandyamas vertinti situaciją objektyviai	19	Nu žiūrėkit – žiūrėkim teisybei į akis, grubiai išsireiškus.	
	6	Sunkus patyrimas – gavės jaunimas iš senos moters tyčiojasi	20	„Sene, mauk šalin, kad mes tavi čia nematytume. Kai aš tau spirsiu į vieną vietą.“	
			21	Taip jaunimas šneka su mumis. Tas yra gavės jaunimas, tai jis taip kalba su mumis, iš tikrųjų.	
	7	Kitas pasityčiojimo iš senos moters epizodas – autobuse („senė“)	22	Arba dar kitą kartą, jei, žinot, / nu sunku kur vietą surast atsisėst, tai – „Ką ta senė čia dar velkasi? Tai dar kur reikia čia valkiotis.“ Šitaip yra. /	
	8	Būti senu – reiškia būti nebepakenčiamu	23	Tai iš to darau sau išvadą, kad mes esame nebe... nebepakenčiami.	
	9	Nepyksta už neapykantą sau kaip senučiukei	24	Aš nepykstu už tai.	
		10	Žino, kad žmonės greitai sensta	25	Aš žinau, mmm, vaikeliai, kur tu taip šneki, tai rytoj irgi būsi tokia pati, nu ne rytoj / bet tie meteliai bėga greitaaaai.
		11	Jaučiasi netikėtai pasenusi	26	Man atrodo, jei kaip čia – visai nedaug laiko praėjo, aš buvau tokia pat, ir nieką aš /
			27	t. Tai kiek Jums metų, ponია Elžbieta?	
Didžiavimasis savo senu amžiumi	12	Neatsako iš karto į klausimą apie amžių	28	r. Mmm.	
			29	t. Šešiasdešimt penki?	
	13	Su pasididžiavimu konstatuojamas amžius – itin tiksliai	30	r. AŠTUONIASDEŠIMT tuoj bus šeši šį rudenį, po trijų keturių mėnesių.	
	14	Ateities perspektyva yra – devyniasdešimt metų	31	Jau devyniasdešimt man mojuoja į akis.	
			32	t. Niekad taip nepasakytum.	

(3-3. 11 lentelės tęsinys)

Kategorijos	Kod o Nr.	Kodai	Eilutės Nr.	Interviu išrašas (tekstas)
Svajonių ir realybės neatitikimas	15	Juokas – mėginimas sušvelninti situaciją, kad ji staiga paseno	33	r. Nu taip yra. Aš irgi kartais taip, *kaip sakome* [juokauja] apsimetu / kaip anksčiau sakydavo – šlangu, ir galvoju, nuuu, nu aš dar čia visai ne taip seniai gyvenu,
	16	Svajojimas, kad dar gali padaryti tai, ką nori	34	aš dar ten galiu, aš dar tą galiu – nu teip jau, svajoju.
	17	Realybės priėmimas – faktiškai užrašyti savo amžių	35	Paskiau... paimu paskui pieštuką – čia buvo tokia viena diena – ir parašiau ant popieriaus savo metus. /
	18	Sulaukti daug metų yra baisu	36	Vaje, koks bausis skaičius.
	19	Ironizavimas savęs kaip 86-metės	37	Ir man *TIEK metų?!* [linksmai kalba]. Tai man tiek metų?
	20	Sulaukus 86, negalima norėti	38	Tai ko aš dar noriu? [juokiasi]

Lentelė 11. Kodavimo *eilutė po eilutės* bei kategorijų vystymo pavyzdys
 Šaltinis: sudaryta autorės pagal tyrimo dalyvės E. L. interviu išrašo dalį

Fokusuotas kodavimas. Fokusuoto kodavimo procesas yra antrasis duomenų analizės etapas, kuriame dirbama su iš kodų kylančiomis kategorijomis. Šio etapo metu atsirandantys kodai yra tikslingesni, selektyvūs ir konceptualesni nei *žodis po žodžio*, *eilutė po eilutės* ar *įvykis po įvykio* kodavimo rezultatai. Šio etapo tikslas – paaiškinti gilesnius ir platesnius duomenų segmentus, ir tyrėjas turi priimti sprendimą, kurie iš kodų yra labiau tinkami tolesnei analizei ir turi didesnę analitinę potencialą (16 pav.).

Pav. 16. Kodai – kategorijos – teoriniai konceptai
Šaltinis: sudaryta autorės pagal Charmaz (2006:139).

Pirmajame etape kodavimo procesas buvo labiau linijinis, o šiame žingsnyje pastaroji charakteristika nebėra taip ryškiai išreikšta. Tyrėjas, anot K. Charmaz, turi ir gali nuolat grįžti prie interviu, juos lyginti tarpusavyje, analizuoti ir konstruoti jų formuluotes. Tyrimo metu kategorijos vystomos atliekant šiuos žingsnius (Charmaz, 2006:92): kategorijos apibrėžimas, apibūdinimas; kategorijos charakteristikų aprašymas; nurodomos sąlygos, kurioms esant kategorija pasireiškia ir keičiasi; nurodomos pokyčio pasekmės; parodoma, kaip kategorija siejasi su kitomis kategorijomis.

Kategorijomis taip pat gali tapti *in vivo* kodai, kilę tiesiog iš tyrimo dalyvių diskurso. Kategorijomis taip pat gali būti tyrėjo apibrėžti konceptai, nurodantys į tai, kas vyksta duomenyse⁸.

Teorinis kodavimas yra sofistikuotas kodavimo lygmuo, einantis po kategorijų vystymo lygmens. Apibrėžiant labai trumpai, teorinis kodavimas

8 K. Charmaz kaip pavyzdžius nurodo dvi kategorijas, apibrėžiančias sunkiai sergančių asmenų patirtis: „gyventi vieną dieną vienu metu“ (ang.: living one day at a time) arba „geros dienos ir blogos dienos“ (ang.: good days and bad days). Šios kategorijos yra *in vivo* kodai. Analizuodama kategoriją, o vėliau ir teorinį konceptą „gyventi vieną dieną vienu metu“ K. Charmaz jį sieja su trimis pagrindiniais konceptais – „laiko perspektyvos“ (ang.: time perspectives), „laiko struktūros“ (ang.: time structures) ir „savęs lokalizavimas laike“ (ang.: situating self in time) (Charmaz, 2006:148).

nusako ryšius tarp kategorijų ir tarsi atgal sudėlioja į visumą išskaidytus, smulkius analitinius vienetus. Analizuojant kategorijas galima pastebėti, jog kai kurias jų galima sujungti į kategorijų šeimas, kurios nurodo laiko ir erdvės aspektus, svarbius nagrinėjamam fenomenui suprasti. Tikslaus kategorijų šeimos apibrėžimo K. Charmaz nepateikia – šį analitinį instrumentą abstrakčiai apibūdina kaip duomenis integruojančią sąvoką. Teorinio kodavimo pavyzdžiu galima laikyti „pasakojimo“ (ang.: *telling*) teorinio koncepto išskleidimą. Šis konceptas parodo, kaip sunkia liga susirgęs asmenys atskleidžia aplinkiniams savo diagnozę. Teorinis konceptas parodo, kokios galimos strategijos (emocionalus atsivėrimas ar informavimas), koks kiekis informacijos yra atskleidžiamas ir pan. (Charmaz, 2006:62)

Tyrėjas baigia empirinių duomenų rinkimo procesą, kuomet vystomos kategorijos yra aprašytos, analizei ir aprašymui pakanka turimų duomenų, aprašymas išsemia situaciją. Teoriniai konceptai yra naudojami kaip interpretacinės sistemos ir gali perteikti abstraktų žinojimą apie vykstančias socialines sąveikas (Charmaz, 2006:140). Teoriniai konceptai paprastai yra reikšmingesni nei kategorijos, apima didesnę informacijos lauką ir yra akivaizdesni. Tyrėjas priima sprendimą, kurias kategorijas verta vystyti ir plėsti, lyginant jas su kitomis kategorijomis bei duomenimis. Tokiu būdu tyrėjo veiksmai keičia tyrimą ir daro jam didelę įtaką. Tyrėjas ne suranda jau egzistuojančią tvarką turimuose duomenyse, bet sukuria duomenų išskleidimo, organizavimo ir jų pristatymo procesą (Charmaz, 2006:140). Memų rašymas yra vienas iš rekomenduojamų analizės metodų, primenančių tyrėjo vidinį monologą ir nesustojamą srautą analitinių klausimų pačiam sau apie tiriamą fenomeną.

Ankstyvosioms tyrėjo memoms netaikomi kalbos, stiliaus reikalavimai. Jų esminė charakteristika yra spontaniškas, beveik be vidinės cenzūros vykstantis impresijų užrašymas (Charmaz, 2006:80). Pagalbiniai klausimai galėtų būti tokie: ką sako informantai? Ką jie veikia? Kas vyksta tyrimo lauke? Kokie procesai vyksta? Kokioms sąlygoms esant šie procesai vyksta? Kada procesas keičiasi? Išvystytos memos (refleksijos) yra rašomos antroje tyrimo proceso

pusėje, kuomet tyrėjas pradeda analitinį darbą su iš duomenų iškilusiomis kategorijomis. Padedantys, nukreipiantys klausimai galėtų būti tokie: kategorijų aprašymas, kaip kategorija atsiranda ir kinta; įsitikinimų, kurie palaiko šios kategorijos tikrumą, aprašymas; temos aprašymas iš įvairių pusių; palyginimas (to paties tyrimo dalyvio besikeičianti pozicija laike), jei reikalinga, siekiant tyrimo tikslų). K. Charmaz rekomenduoja memose naudoti grafinio vaizdavimo elementus ir vystomas teorines kategorijas siekti atvaizduoti schemomis. Vizualinis duomenų pateikimas yra vienas iš svarbių grindžiamosios teorijos konstravimo aspektų (Charmaz, 2006; Williams, Keady, 2012).

3. TYRIMO METODIKA

Šioje darbo dalyje aprašoma 2011–2013 metais atlikto tyrimo „Socialiai globojamų vyresnio amžiaus žmonių gyvenimo kokybė“ metodika. Interviu ir metu surinktų duomenų analizė ir interpretavimas vertintini kaip atsargūs empirinio pobūdžio apibendrinimai. Analizės metu vengta išankstinių teorinių apibrėžčių, apibūdinimų, taip išsaugant kokybinei metodologijai bendrai charakteringą atvirumo principą (Žydzžiūnaitė, Merkys, Jonušaitė, 2005).

3.1. Tyrimo etika

Vykdam inteviu buvo laikomasi šių tyrimo etikos principų: inteviu įrašai atliekami sutikus tyrimo dalyviams; dalyvavimas tyrime buvo savanoriškas; buvo laikomasi konfidencialumo. Pokalbių išrašuose pakeisti tiek pačių tyrimo dalyvių, tiek kitų pasakojamose istorijose veikiančių asmenų vardai ir pavardės, pareigos. Demografiniai duomenys rinkti tik tie, kurie tiesiogiai susiję su tyrimo uždaviniais.

Vyresnio amžiaus tyrimo dalyviai, nors ir dažnai pabrėžia savo jaunatviškumą, energingumą ir pasiryžimą priimti iššūkius, yra emociškai trapūs – kalbėdami apie jautrias temas jie greitai susijaudina, pravirksta ar

nuliūsta. Dirbdamas su jautriomis temomis, tyrėjas turėtų vengti nereikalingo smalsavimo, siekiant tik asmeninių ambicijų, niekur nevedančio smalsumo patenkinimo ir gebėti pagrįsti, jog jo užduodami klausimai yra reikalingi tyrimui, suteikia svarbios informacijos ir išplečia žinojimą apie tiriamą lauką. Jautrumas tyrimo dalyviui yra būtina tyrimo proceso sąlyga. Šioje sąveikoje galimi tokie epizodai, kuriuose paliečiamos jautrios temos, kurių nebuvo galima numatyti prieš pradėdant tyrimą ar patį interviu (klausimai apie respondento šeimą ir santykius šeimoje, sveikatos būklę, finansinę respondento situaciją, patirtą agresiją, mirtį ir pan.). McLaughlin (2007:64) taip pat tyrėjui rekomenduoja pasirūpinti, kad apie vykstančią pokalbio eigą žinotų su tyrimo dalyviu dirbantis socialinis darbuotojas. Tai aktualu tais atvejais, jei respondentas po interviu jaučia stresą, galintį atsirasti dėl pokalbio metu paliestų jautrių temų. Dažnai negalima nuspėti respondento reakcijos į, atrodytų, neutralius klausimus, nes būna situacijų, kuomet neutralūs klausimai sukuria etiškai sudėtingas situacijas.

Atsižvelgiant į šias rekomendacijas, interviu metu buvo itin atidžiai sekama tyrimo dalyvio emocinė būseną, jautrumas, jei buvo paliečiamos skaudžios tyrimo dalyviui temos, į jas buvo gilinamasi tik paties tyrimo dalyvio iniciatyva. Pokalbio metu kalbant jautriomis temomis naudoju aiškiai suformuluotus klausimus, vengiau neapibrėžtumo, kad pašnekovai nebūtų įvedami į jiems skausmingų temų lauką, kurio jie kitokiu atveju stengtųsi išvengti (McLaughlin, 2007; Schutze, 2009). Esant tokiai situacijai pasitikrindavau, ar pašnekovas nori tęsti pokalbį, o galbūt reikalinga atokvėpio pertrauka ar pokalbio atidėjimas vėlesniam laikui. Buvo atvejų, kai tyrimo dalyviai interviu metu pasijuto pavargę. Tokiais atvejais interviu tuoj pat baigdavome. Būtent dėl šios priežasties trys interviu buvo nutraukti ir nėra analizuojami. Po pokalbių su respondentais trumpai informuodavau tyrimo dalyvį globojantį socialinį darbuotoją apie interviu eigą, kad esant galimoms sudėtingoms tyrimo dalyvio emocinėms reakcijoms socialinis darbuotojas žinotų ir galėtų tinkamai reaguoti į situaciją.

3.2. Tyrimo eiga

Tyrimas buvo vykdomas nuo 2011 metų lapkričio iki 2013 metų kovo. Atlikti 24 interviu su vyresnio amžiaus asmenimis. Tyrimas buvo atliekamas Antaviliuose (Vilniaus raj.), Leliūnuose (Utenos raj.), Zarasuose, Vilniuje, Rudaminoje (Vilniaus raj.), Kražiuose (Kelmės raj.), Lioliuose (Kelmės raj.), Kelmėje.

Planuojant socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų pirminės imties atranką buvo pasirinkti keli atraminiai taškai: (a) *Naudojimasis socialinės globos paslaugomis*: nuolat gyvenantys ilgalaikės socialinės globos namuose arba gyvenantys savarankiškai ir besinaudojantys socialinėmis paslaugomis namuose, tačiau aktyviai svarstantys galimybę apsigyventi ilgalaikės globos įstaigoje; (b) *Amžius*: vyresni nei 60 metų asmenys. Pasirenkant šį kriterijų buvo atsi(c) *Šeiminė tyrimo dalyvio padėtis* žvelgta į formalią senatvės pensijos amžiaus ribą. Viršutinė amžiaus riba nebuvo numatyta; vedęs/ ištekėjusi; išsiskyręs/ išsiskyrusi; našlys/ našlė; niekada nevedęs/ niekada netekėjusi. Taip pat planuojant atranką buvo numatyta galimybė, jog bus tyrimo dalyvių, kurių šeiminės padėties statusas yra dar kitoks nei anksčiau išvardintieji, pvz., gyvenimas partnerystėje; (d) *Potencialaus tyrimo dalyvio gera savijauta*, kuomet tyrimo dalyvis turi pakankamai sveikatos išteklių dalyvauti pokalbyje. Į šį kriterijų atsižvelgti yra labai svarbu, nes esant fizinei ar protinei negalei būtų reikalingi ypatingi interviu vedimo metodai; (e) *Lytis*. Buvo siekiama pagal galimybes apklausti ir vyrus, ir moteris, gyvenančius tose pačiose socialinės globos įstaigose.

Renkant empirinę tyrimo dalyvių imtį buvo siekiama maksimalios tyrimo dalyvių kaip socialinių statusų, profesijų ir gyvenimo būdo (pavyzdžiui, miesto ir kaimo gyventojai) įvairovės. Imties duomenys yra apibendrinti 12 lentelėje.

Nors tyrimo metu buvo atliekami pusiau struktūruoti interviu, suteikiantys pokalbiui daugiau vystymosi laisvės, tačiau tyrėja siekė visuose interviu giliau analizuoti specifines, tyrimo tikslus atitinkančias temas. Toks modelis yra tinkamas ir tyrėjui, ir tyrimo dalyviui, kuris taip yra apsaugomas nuo

priverstinio atviravimo asmeninėmis temomis, o fokusuojantis į dalykiškai svarbias tyrimo temas (Wimpenny, Gass, 2000).

	Tyrimo dalyvis (vardai – tik darbinėje versijoje)	Gimimo metai	Šeiminė padėtis	Pokalbio trukmė
1	AP	1926	Našlė	0:58:03
2	KA	1926	Vedęs	0:47:37
3	EL	1925	Našlė	1:08:46
4	RI	1930	Našlė	1:24:00
5	GE	1935	Našlė	0:56:20
6	NA	1922	Našlė	0:46:39
7	JN	1923	Našlė	0:46:32
8	DJ	1920	Našlė	0:46:30
9	GR	1932	Našlys	0:59:51
10	AL	1941	Našlys	0:49:23
11	JA	1921	Našlė	0:58:19
12	BL	1935	Išsiskyrusi	1:11:59
13	VI	1939	Vedęs	1:43:48
14	ST	1940	Netekėjusi	0:57:03
15	JU	1916	Netekėjusi	1:08:08
16	BO	1950	Našlys	1:20:50
17	ST	1936	Našlė	1:20:50
18	EU	1925	Našlė	1:02:05
19	EL	1931	Našlė	0:49:00
20	JL	1927	Našlė	0:57:36
21	JoN	1930	Išsiskyręs	1:03:57
22	AT	1941	Išsiskyręs	(nenaudojamas)
23	DO	1940	Vieniša	(nenaudojamas)
24	JO	1936	Vienišas	(nenaudojamas)

Lentelė 12. Tyrimo dalyviai.
Šaltinis: sudaryta autorės

Pirmame interviu etape buvo atliekami interviu su septyniolika socialinės globos įstaigoje gyvenančių vyresnio amžiaus asmenų. Šiame etape pokalbis su tyrimo dalyviais vystėsi pagal jų pasirinktus papasakoti gyvenimo epizodus (kuomet buvo kalbama apie asmens gyvenimo istoriją). Pokalbio pabaigoje buvo užduodami klausimai apie gyvenimą globos namuose, kaip tyrimo dalyvis vertina savo gyvenimo sąlygas. Taip pat buvo užduodami tiksliniai klausimai, susiję su gyvenimo kokybės vertinimu bendrai.

Tyrėjos klausimai daugiausia buvo palaikantys, patikslinantys ar nukreipiantys pokalbį. Didžiąją laiko dalį tyrėja atliko aktyvaus klausytojo vaidmenį, taip suteikdama galimybę pačiam tyrimo dalyviui papasakoti apie

savo gyvenimo erdvę, ją pasakojimo metu sukurti bei iš karto pademonstruoti tyrėjai. Interviu metu buvo laikomasi nuostatos pasikalbėti su tyrimo dalyviu šiomis temomis:

Asmens savimonė, kuri atsiskleidžia pasakojamoje biografijoje. Būtent nuo gyvenimo istorijos buvo planuojama pradėti visus tyrimo pokalbius. Viena vertus, tai logiška pokalbio pradžia, kai susitinkama su nepažįstamu žmogumi ir kuris jau žino (su tyrimo dalyviais dėl pokalbio būdavo sutarta prieš kelias dienas), jog jis dalyvaus tyrime. Kita vertus – tai galimybė suprasti seno žmogaus gyvenimo „čia ir dabar“ kontekstą bei sužinoti esminius žmogaus tapatybę formavusius socialinius, istorinius gyvenimo įvykius.

Senėjimo patyrimas. Viena pagrindinių šio tyrimo temų, tikėtina, apibrėžia autentiškus tyrimo dalyvių patyrimus. Požiūris į senėjimą, senėjimo pojūtį, kintančius socialinius vaidmenis ir santykius, asmens kūniškumą, mirtį kaip viso gyvenimo proceso atomazgą gali būti vertinamas kaip vienas svarbiausių gyvenimo kokybės vyresniame amžiuje veiksnių.

Socialiai globojamas (priklausomas) asmuo ir jo kasdienis pasaulis. Ši tema atspindi subjektyviai suvokiamą realybės kaitą – savarankiškai gyvenusio asmens tapsmą socialiai globojamu asmeniu. Tyrimo rėmuose aktualu išanalizuoti aspektą, kaip keičiasi (ar keičiasi?) globojamų asmenų nuomonė apie socialinę pagalbą ir socialiai globojamo asmens statusą. Tikėtina, kad ankstesnėse kartose (potencialių tyrimo dalyvių tėvų kartoje) būti išlaikomam ir gyventi globos namuose reiškė padaryti gėdą sau ir vaikams, kurie sutinka savo seną šeimos narį atiduoti į globos namus, kurie laikomi visiško socialinio dugno pasiekimo ženklu. Tačiau, tikėtina, galima kalbėti ir apie naująjį požiūrį, kai tyrimo dalyvis teigia priėmęs racionalų sprendimą – kad ir jam, ir kitiems būtų komfortabilu gyventi.

Priėmus sprendimą tapti socialiai globojamu asmeniu, aktyviai veikti pradeda iki tol tarsi neegzistavę profesionalūs socialinės globos paslaugų teikėjai – socialiniai darbuotojai. Empiriniame lygyje šis aspektas gali būti nagrinėjamas kaip visuma socialinių ryšių, palaikomų su svarbiais aplinkiniais asmenimis. Svarbūs aplinkiniai asmenys – tai sutuoktinis, vaikai, kiti šeimos

nariai, tolimi giminaičiai, draugai, kolegos, kaimynai, kambario kaimynai socialinės globos namuose, gyvenamojo korpuso ar aukšto kaimynai, bendragyventojai globos namuose.

Antruoju interviu etapu buvo siekiama patikslinti bei pagilinti žinojimą apie iš pirmojo interviu etapo duomenų išsivysčiusias kategorijas/ vyraujančias temas. Papildomai buvo atlikti keturi interviu su asmenimis, kurie gyvena savarankiškai, tačiau aktyviai svarsto galimybę gyventi globos namuose.

Pokalbių struktūra antrajame interviu etape buvo kitokia, palyginti su pirmuoju interviu etapu. Gyvenimo istorijos dalis, taip pat klausimai apie vertybinę orientaciją išliko, tačiau interviu metu ypač buvo akcentuojami klausimai, susiję su kategorijomis, apibrėžtomis pirmojo interviu etapo metu. Papildomas teminis klausimų blokas buvo apie tai, kaip vyresnio amžiaus žmonės, nepaisant paplitusio stereotipo, vertina paradoksalią situaciją, jog senelių namuose gyventi yra gėda (ir pačiam seneliui, ir jo vaikams), kad į senelių namus atsikrausto gyventi tik dėl didelės gyvenime įvykusios tragedijos, tačiau senelių namų skaičius Lietuvoje lieka didėja.

Užduodant klausimus, buvo laikomasi nuostatos perskaityti juos pagal tą pačią preliminarią formuluotę. Tačiau kai kuriais atvejais vyresnio amžiaus žmonės prašydavo patikslinti klausimą, nes galbūt jo nenugirsdavo, nesuprasdavo ar nežinodavo, ką į tokį jiems neįprastą ar abstraktų klausimą atsakyti.

3.3. *Interviu išrašai ir memos*

K. Charmaz (2010) rekomenduojamos grindžiamosios teorijos konstravimo metodinėmis gairės nenurodo jokių specifinių pokalbių transkribavimo taisyklių. Jos pateikiamuose transkribavimo ir kodavimo pavyzdžiuose taip pat nenurodomi jokie ypatingi skiriamieji ženklai, kurie pažymėtų emocijas, intonacijos kaitą ar panašiai.

Atliekant pokalbių transkribavimą, buvo laikomasi šių taisyklių bei naudojami tokie simboliai:

„r.“ - tyrimo dalyvis
„t.“ – tyrėjas
„/“ – pauzė apie 3 sekundes
„//“ – pauzė apie 6 sekundes
„///“ – pauzė apie 9 sekundes
„...“ – nusileidžianti balso intonacija
„LABAI“ – sakomo žodžio, frazės intonacija, balso garsumas yra pakelti
[*labai juokinga* juokiasi] – žodžiais nepasakomos, bet girdimos, matomos emocijos, žvaigždutėmis išskiriamas tekstas, kurio metu pastebima emocija, veiksmas
[į kambarį įėjo kaimynė] – pažymima, kas vyksta pokalbio metu
„A chočėš posmotret?“ „Nu aišku, chočiu“ – kabutėmis išskiriami tyrimo dalyvio perpasakojami dialogai.
„Milda. (...)“ – kitas pokalbyje dalyvavęs asmuo
Interviu išrašų eilutės numeruotos.
Tiriamųjų vardai bei interviu metu minimų asmenų vardai, pavardės, taip pat vietovardžiai yra pakeisti.

Transkribuojant pokalbius buvo laikomasi nuostatos rašyti normine lietuvių kalba, tačiau buvo užrašomi visi tyrimo dalyvio tarmės žodžiai (pavyzdžiui, „*jis mani insmylėjo*“ (Nastutė, 151 eilutė), taip pat buvo fiksuojamas užsienio kalbos (ar kalbų) išsireiškimų naudojimas interviu metu (pavyzdžiui, „*Aš jai ir sakau „Dobryj den, pani“*“ (V. I., 373 eilutė). Taip pat atskirai buvo pažymimi kiti svarbūs pokalbio elementai, nes tai suteikia papildomos vertės, analizuojant emociškai jautrias temas (pvz., mirties baimė, artimųjų praradimai), tyrimo dalyvio pasakojamas juokingas istorijas ir anekdotus, kurie dažnai turi „antrąjį dugną“, arba tai, kas pasakoma ne žodžiais, o emocija, tarkim, juoku (pvz., moters juokas kalbant apie seksualumą).

Interviu išrašuose naudojami įprastiniai rašytinės kalbos ženklai – klausukai, taškai, daugtaškiai. Interviu išrašuose pažymėtos ir pauzės, jei pokalbis buvo pertraukiamas į kambarį įėjus kitiems asmenims – socialiniams darbuotojams, kitiems globos įstaigos darbuotojams, kaimynams, giminaičiams. Kadangi tyrimo dalyviai priimdavo tyrėją pokalbiui savo namuose (asmeniniuose namuose ar savo kambarielyje globos namuose), interviu metu jie rodydavo savo ir savo šeimos nuotraukas, komentuodavo ant sienų pakabintus paveikslus, fotografijas, garbės raštus ar paveikslų reprodukcijas, virdavo arbatą ar kavą ir pan. Interviu išrašuose dėl šių priežasčių atsiradusios pauzės ar nuotraukų komentarai yra pažymėti.

Visi tyrimo metu atlikti interviu buvo transkribuoti naudojant specialią šiam tikslui sukurtą programą *F4*. Duomenų analizei nebuvo naudojamos kompiuterinės programos. Originalūs tyrimo duomenys – autentiški interviu garso įrašai bei transkribuoti interviu yra saugomi tyrimo autorės.

Po kiekvieno pokalbio, pasibaigus interviu, tyrėja užrašydavo savo pastebėjimus *memų* forma. Memose atsispindi stebėtos aplinkos elementai – gyvenamosios erdvės planas, interjero daiktų gausumas, išdėstymas, respondento galimybė judėti savo artimoje aplinkoje. Memos buvo rašomos laisvu stiliumi ir neapsiribojant apimtimi. Rašant memas buvo pradėtos vystyti grafinės schemas, vizualizacijos. Ypač daug dėmesio buvo skiriama memoms, skirtoms pagrindiniams conceptams, taip vystant juos teorinių kategorijų kryptimi:

- Gyvenimo istorijos, apimančios esminius gyvenimo momentus, pagrindines plėtojamas siužetines temas;
- Senėjimo proceso patyrimas;
- Tapsmas socialiai globojamu: kaip kinta bendravimo taisyklės – kaip asmuo tampa priklausomas nuo kitų pagalbos? Kokios oficialios taisyklės senelių namuose?
- Šešėlis arba tylos zonos: apie ką nekalbama išreikštai. Kuomet informantai pasakoja, detalizuoja vieną ar kitą fenomeną, labai svarbu atsižvelgti, ar kalba apie tai savo vardu, ar pasakoja iš kitų asmenų pozicijos. Jei kalbama kitų asmenų vardu, tokie duomenys vadinami „šešėliniais“ duomenimis (ang.: *shadowed data*) (Morse et al, 2009). Tyrimo dalyviai save gali matyti kartu su panašiais į save (generalizuoti „mes“) arba atskirti save nuo kitų (generalizuoti „kiti“). Toks kategorizavimas leidžia išskirti svarbias socialinei sąveikai grupes, kurių turinį galima tikslinti tyrimo proceso metu (Morse, 2007:239).
- Ryšys su svarbiais asmenimis: šeima, artimaisiais; draugais; socialinės globos profesionalais.

Vizualinės memos. Memos dažnai ne tik užrašydavau, bet nupiešdavau. Ši nuostata atitinka konstruktyvistinės grindžiamosios teorijos metodologines rekomendacijas analizuoti memas bei tyrimo metu išskylančias teorines kategorijas vaizduojant grafiškai. Kai kuriais atvejais, gavus tyrimo dalyvio sutikimą, buvo fotografuojama tyrimo dalyvio gyvenamojoje ar laisvalaikio erdvėje, siekiant vizualiai užfiksuoti gyvenamosios erdvės aspektus (17 pav.).

Pav. 17. Laisvalaikio erdvė
Šaltinis: autorės nuotr.

Pav. 18. Tyrimo dalyvė, gyvenanti globos namuose, rodo savo šeimos nuotraukas
Šaltinis: autorės nuotr.

Reportažinių fotografijų naudą sunku pervertinti – jose atsispindi tyrimo dalyvių kasdienybė, gyvenamosios erdvės planas, apsirengimo stilius. Ypač tyrimo autorė kreipė dėmesį užfiksuoti centrinę gyvenamąją vietą. Dažnai tai būdavo tyrimo dalyvio lova – tai ir baldas, ir kartu asmeninė, intymi erdvė, kurioje vyksta daugumos vyresnio amžiaus tyrimo dalyvių pagrindinės gyvenimo veiklos.

Pav. 19. Minimalistinis reikšmingų dalykų koliažas kambaryje, kuriame gyvena trise
Šaltinis: autorės nuotr.

Savo namuose gyvenančių ar gyvenančių „vienutėse“ (vienas asmuo kambaryje) tyrimo dalyvių koliažai yra gerokai sodresni, pilnesni detalių, matyti, kad reikšmingi dalykai būna kaupiami ilgą laiką (20 pav.).

Pav. 20. Prisotintas reikšmingų dalykų koliažas dalyvės namų svetainėje
Šaltinis: autorės nuotr.

Taip pat vyresnio amžiaus tyrimo dalyviai sukuria dar vieną asmeninę, intymią erdvę, kurioje „apgyvendina“ visus jiems reikšmingus simbolius: artimųjų nuotraukas (ypač mėgstamos mažų vaikų nuotraukos), gimtąsias vietas primenančias fotografijas, religinius simbolius, sentimentus informantams keliančias smulkmenas (pavyzdžiui, spalvingai įpakuotą proginį šokoladą), garbės raštus ar meno kūrinius.

Kai kurie koliažai būna paprasti, minimalistiniai, nedaug atskleidžiantys tyrimo dalyvio asmenybę, pomėgius ir gyvenimą (18 ir 19 pav.). Minimalizmas paprastai vyrauja tuose kambariuose, kuriuose gyvena du, trys ar keturi vyresnio amžiaus asmenys ir jų asmeninė erdvė yra gerokai apribota.

Šiame tyrime naudotasi šia metodologine rekomendacija: duomenų interpretacijos, analizės rezultatai ir apibendrinimų rezultatai gali būti pateikiami grafinio vaizdavimo forma, taip analizės procesui suteikiant papildomų analitinių galimybių (Wassermann et al, 2009). Įkvėpimą grafiniam interpretacijų ir analizės vaizdavimui taip pat suteikė 1887 metais Bostone išleistas veikalas, kurio autorius B. W. Betts siekė pasiūlyti modelį, leidžiantį grafiškai atvaizduoti žmogaus sąmoningumą kaip procesą, dinamiškai kintantį laike (Betts, 1887).

3.4. Tyrėjas tyrimo procese

Tyrimo laikas ir socialinės globos įstaigos, kuriose gyvena (tyrimo metu gyveno) tyrimo dalyviai buvo pasirinkti tyrimo autorės, taip pat interviu buvo atlikti pačios autorės. Todėl autentiška tyrimo aplinkos, procesai, vykstantys iki paties interviu ir po jo tapo papildomais informacijos šaltiniais, leidžiančiais giliau suvokti tiriamo reiškinių specifiką. Toliau norėčiau aptarti svarbiausius pastebėjimus, kurie leidžia tiksliau interpretuoti tyrimo duomenis: „kalbantis tyrimo dalyvis“, „sėkmės istorijos“, „privertos durys“, „senas žmogus“, „pokalbio eiga“ ir „asmeninio santykio siekimas“.

Kalbantis tyrimo dalyvis. Visi pokalbiai su globos namuose gyvenančiais informantais bei jų socialiniais darbuotojais, taip pat – namuose gyvenančiais asmenimis vyko gavus globos įstaigos administracijos ar tiesioginio vadovo

(socialinių paslaugų skyriaus vedėjo) leidimą. Su dauguma tyrimo dalyvių (tų, kurie gyvena globos namuose, ar tų, kurie gyvendami savarankiškai gauna socialines paslaugas) susipažinau jų socialinių darbuotojų dėka. Socialiniai darbuotojai šiuo atveju atliko eksperto vaidmenį, savarankiškai nusprenddami, kuris jų globojamas asmuo yra, jų manymu, pajėgus dalyvauti tyrime ir yra „kalbantis“. Šį terminą galima laikyti profesiniu terminu, apibrėžiančiu asmenį, kuris linkęs bendrauti, sutinka dalyvauti pokalbyje su nepažįstamaisiais (šiuo atveju – tyrėja). „Kalbantis“ tyrimo dalyvis pirmiausia yra tas, kuris dėl savo sveikatos būklės yra pajėgus palaikyti pokalbį. Dauguma globos namų gyventojų, pasak socialinių darbuotojų, turi skirtingo laipsnio sveikatos sutrikimų, dėl kai kurių iš jų pokalbis yra „neįmanomas“. Tačiau „kalbantis“ globos namų gyventojas dažnai iš kitų gyventojų išsiskiria ne tik savo sveikatos būkle, „tinkama“ ir „pakankama“ pokalbiui, bet ir kitomis charakteristikomis bei savo atliekamu vaidmeniu globos namų bendruomenėje. Potencialus tyrimo dalyvis yra nuomonės lyderis, dalyvauja sprendimų priėmime, yra finansiškai turtingesnis už kitus, išsiskiria iš kitų dėl itin sunkios gyvenimo istorijos, kuri pažymėta dideliais artimųjų žmonių ar turto praradimais.

Sėkmės istorijos. Taip pat galima daryti prielaidą, kad socialiniai darbuotojai rekomenduodavo pokalbiui tuos gyventojus, kurių gyvenimuose yra „sėkmės istorijos“ aspektas. Socialiniai darbuotojai, nusprenddami su kuo tyrėjas gali bendrauti ir kurie asmenys yra „kalbantys“, savotiškai filtravo informaciją apie globos namų gyvenimo kasdienę rutiną, vertinimų ar nuomonių įvairovę. Tokią išvadą galima daryti pagal tai, kad absoliučiai visi tyrimo dalyviai iš globos namų išreiškė visišką ir beveik absoliutų pasitenkinimą gyvenimo sąlygomis, nepasakydami nė mažiausios kritikos. Todėl – su tam tikromis išlygomis – būtų galima teigti, kad šiame tyrime atsispindi tai, kas senelių namų globos kontekste yra laikoma sėkmingu, geru, mažiausiai probleminiu vyresnio amžiaus asmens gyvenimu.

Taigi kada „paprastas“ gyvenimas tampa „sėkmės istorija“? Šio tyrimo kontekste būtų galima laikyti tokius veiksnius:

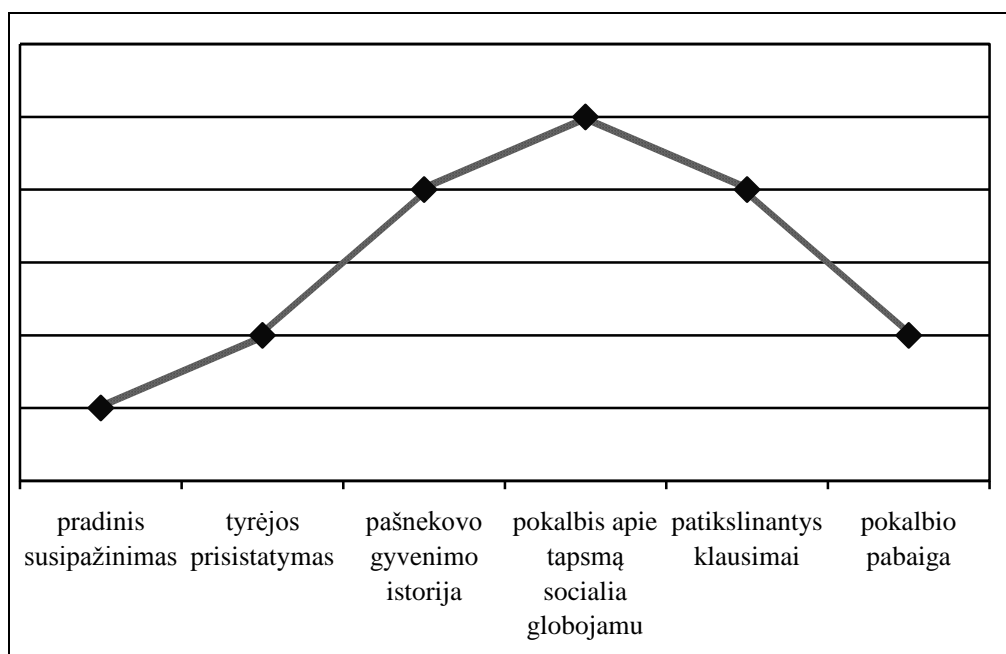
- gerai emociškai besijaučiantis asmuo. Tai žmogus, kuris (bent jau tyrimo metu) nekonfliktuoja su socialiniu darbuotoju ar globos namų administracija (visi tyrimo informantai galėtų būti priskirti šiai grupei);
- aktyviai dalyvauja globos namų renginiuose ne kaip žiūrovas, o kaip aktyvus veikėjas arba pats inicijuoja susibūrimus, įvykius;
- asmuo, kurio socializacijos globos namuose procesą socialinis darbuotojas vertina pozityviai (iš pradžių buvo užsidaręs ir konfliktinis, tačiau (ir dėl socialinio darbuotojo pastangų) atsivėrė ir prisitaikė prie pakitusio gyvenimo būdo);
- asmuo, kuris, socialinio darbuotojo manymu, turi teigiamos patirties naudojantis socialinėmis paslaugomis namuose.

„*Privertos durys*“. O kitos grupės tyrimo dalyvių pasiekti nepavyko dėl taip pat galimo socialinių darbuotojų nustatyto filtro – jie nerekomendavo bendrauti su vyrais, sergančiais alkoholizmu, pasižyminčiais agresija. Išvedant paralelę su „stiklinių sienų“ simbolika, šio tyrimo kontekste tyrėja susidūrė su tuo, ką šio tyrimo kontekste galima vadinti „privertų durų“ fenomenu – tyrėja yra įsileidžiama į veikiančią socialinę sąveiką, tačiau laisvė rinktis tyrimo dalyvius yra aiškiai ribota. Ir nors potencialūs respondentai yra tarsi ranka pasiekiami (jie čia pat, savo kambariuose, kurių durys pravertos ir jie smalsiai žvalgosi pro duris į atėjusią tyrėją), tačiau kontakto be socialinio darbuotojo leidimo užmegzti galimybių nėra.

„*Senas žmogus*“. Tariantis dėl pokalbio galimybės, sąmoningai nebuvo įvardijama, kokio amžiaus galėtų būti tyrimo dalyviai. Socialiniai darbuotojai parinko, rekomendavo susitikti su asmenimis, kurie tyrimo metu (2011, 2012, 2013 metai) buvo vyresni nei 70 metų miestuose ir vyresni nei 60 metų kaimiškose vietovėse. Taip socialiniai darbuotojai iš savo ekspertinės pozicijos *de facto* apibrėžė pačią sąvoką „senas žmogus“.

Pokalbio eiga. Kiekvienas pokalbis prasidėdavo nuo pažinties ir prisistatymo, pasišnekėjimo su respondentu bendromis temomis. Šio įvadinio pašnekesio metu diktofonas nebuvo jungiamas. Trumpai prisistačius tyrėjai ir pristačius tyrimo bei konkretaus pokalbio tikslą, gavus sutikimą įrašyti pokalbį,

buvo įjungiamas ir diktofonas. Klausimai buvo užduodami ir interviu vedamas laikantis nuostatos emociškai sunkius klausimus užduoti antroje interviu pusėje, kad, viena vertus, išgirdęs tokius klausimus tyrimo dalyvis neužsivertų, antra vertus, kad, išgirdęs klausimus pokalbio pabaigoje, nebūtų paliktas sukeltų emocijų fone. Aukščiausias pokalbio emocinis taškas visų interviu metu būdavo klausimai, susiję su socialiai globojamo asmens statusu. 21 paveiksle pavaizduota linijinė interviu pokalbio schema, tačiau kai kurie interviu buvo labiau cikliški, tyrimo dalyvis, atsakydamas į tyrėjos klausimus, vis cikliška grįždavo prie gyvenimo istorijos, svarbių, skaudamų temų.

Pav. 21. Interviu eiga tyrimo metu
Šaltinis: sudaryta autorės

Asmeninio santykio siekimas. Labai svarbu pripažinti, kad tyrėja kaip asmuo, dalyvaujantis pokalbyje, darė įtaką pokalbio eigai. Tyrimo dalyviai tyrėjos vizitą vertindavo kaip reikšmingą, neįprastą vizitą, kurio metu buvo kalbama apie netikėtus dalykus, užduodami neįprasti klausimai.

Jei iš pradžių pokalbio tonas būdavo santūrus, mandagus, kiek uždaras, pabaigoje situacija pasikeisdavo – tyrėja sulaukdavo kvietimų aplankyti dar, komplimentų ir padėkų už apsilankymą. Taip pat tyrimo dalyviai ieškodavo labai asmeninio santykio galimybių, labai domėjosi tyrėjos asmeniniu

gyvenimu, siekdami išvesti paraleles su savo gyvenimo istorija, savo artimaisiais. Pavyzdžiui, tyrimo dalyviai kartais referuodavo į tyrėją, domėdavosi tyrėjos amžiumi, gyvenimu, šeimine padėtimi („*Ar turite vaikų? Mano anūkai irgi neskuba*“ arba „*Atai kokia mergytė? O gal jau ištekėjusi, jau gal ponis?*“). Reikia pripažinti, kad mano kaip tyrėjos, jauno asmens ir pan. kitoniškumas buvo svarbi aplinkybė, turėjusi įtakos tyrimo dalyvių kalbos manierai, bendravimo būdai, kai kuriais atvejais ir pačiai pokalbio eigai.

III DALIS. DUOMENŲ ANALIZĖ IR INTERPRETACIJA

Duomenų analizės rezultatai pateikiami šia tvarka – iš pradžių analizuojamos gyvenimo istorijos (pirmasis kodavimo etapas), vėliau nagrinėjamos išskirtų kategorijų šeimos (fokusuotas kodavimas), o pabaigoje pristatomas teorinis socialiai globojamų asmenų gyvenimo kokybę ir jos veiksnius aprašantis modelis (teorinio kodavimo etapas).

1. PIRMINIS KODAVIMAS: GYVENIMO ISTORIJOS

Pirminio kodavimo *eilutė po eilutės* metu ypatingas dėmesys buvo skiriamas respondentų pasakotoms gyvenimo istorijoms, kuriose atsiskleidžia tyrimo dalyvių savasties suvokimas. Gyvenimo istorijų analizė, grafinis gyvenimo tėkmės vaizdavimas gali būti laikomi atsargiomis interpretacijomis tų naratyvų, kurie buvo pasakojami autentiškoje dviejų asmenų, atliekančių specifinius vaidmenis – tyrėjo ir tiriamojo, socialinės sąveikos situacijoje.

Analizuojant buvo išskirtos kelios pagrindinės teminės linijos, kurios apibendrintai gali būti vadinamos Lietuvoje XX–XXI amžiuje gyvenusių žmonių gyvenimo scenarijais. Nors kiekvieno tyrimo dalyvio gyvenimo istorija iš pirmo žvilgsnio atrodo labai ypatinga, asmeniška ir unikali, tačiau jas detaliai nagrinėjant bei lyginant tarpusavyje vis dėlto galima išskirti tipinius gyvenimo scenarijus, kurie išryškėja analizuojant Lietuvos vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo istorijas:

- a) kaimo žmogus;
- b) klajūnas;
- c) tremtinys;
- d) motina ir močiutė;
- e) pirmos kartos didmiesčio gyventojas;
- f) svarbias pareigas ėjęs asmuo;

Šios gyvenimo istorijos rodo ilgalaikės socialinės globos įstaigose gyvenančių vyresnio amžiaus asmenų grupės įvairumą, taip pat labai skirtingus socialinės globos poreikius ir, galiausiai, socialiai globojamo vyresnio amžiaus asmens savimonės modelių spektrą, nulemtą XX amžiaus istorinių turbulencijų, kuomet per santykinai trumpą laiką Lietuvoje keitėsi politinės santvarkos, visuomeninė sąranga, pačiu dramatiškiausiu būdu keitėsi tuo metu gyvenusių asmenų socialiniai statusai ir gyvenimo būdas, ypač jei nagrinėjama atskirų Lietuvos regionų, pavyzdžiui, Klaipėdos krašto istoriniai procesai XX amžiaus antroje pusėje (Žostautaitė, 1991).

Taip pat šios gyvenimo istorijos atskleidžia tipinius scenarijus, kaip yra tampama socialiai globojamu asmeniu – ar tai yra sąmoningas tyrimo dalyvio pasirinkimas, ar netikėtas įvykis, kurio tyrimo dalyvis nesitikėjo ir jam nesiruošė. Tyrimo duomenys leidžia teigti, kad tapus socialiai globojamu asmeniui ši statusą vyresnio amžiaus asmenys traktuoja nevienareikšmiškai. Dvi aiškiausiai išreikštos kraštutinės pozicijos galėtų būti: (1) gėda būti socialiai išlaikomu arba (b) ši situacija vertinama iš esmės teigiamai dėl kartu su statusu įgyjamų privalumų (pavyzdžiui, išsprendusi benamystės problema).

Socialiai globojami asmenys nevienodu intensyvumu dalyvauja socialinės globos gavimo procese – jų bendravimas su socialiniais darbuotojais svyruoja nuo pasyvios, vartotojiškos pozicijos, apsiribojant minimalių poreikių patenkinimu iki aktyvios, veikiančios individo pozicijos, kuomet su socialiniais darbuotojais yra aktyviai bendraujama ar (ypatingais atvejais) netgi yra perimama nedidelė dalis jų atliekamų funkcijų (ypač bendravimo srityje).

Taigi toliau pateikiamos gyvenimo istorijos analizuojamos šiais pjūviais:

- Apžvelgiamos vyraujančios gyvenimo istorijos temos;
- Grafiškai atvaizduojama respondento gyvenimo tėkmė, kuomet fiksuojami „aukščiausi“ (geriausi, laimingiausias) ir sunkiausi gyvenimo taškai paties tyrimo dalyvio vertinimu. Pagal šiuos sąlyginius taškus galima interpretuoti, kaip tyrimo dalyviai jaučiasi dabartyje (čia ir dabar).

Kiekviena gyvenimo istorija yra apibendrinama iš teksto analizės (kodavimo) kilusiomis kategorijomis, naudojant gerundyvo formą, kuri geriausiai atskleidžia vykstantį socialinį procesą, veiksmą. Taip pat naudojami *in vivo* kodai. Analizei ir teiginiams pagrįsti pateikiamos interviu ištraukos, atskleidžiančios tyrimo dalyvių kalbos turtingumą ir savitumą, šiose ištraukose galima atrasti ir autentiškų pasakojimų detalių, tarmybių.

1.1. Kaimo žmogus: „Sunkus darbas apsimozojus ir su traktorium, o ne darbas, kai žmogus sėdi halstuką pasirišęs“

Tyrimo dalyvei J. N. 82 metai, ji gyvena vieniemyje su savo sūnumi, sergančiu alkoholizmu. Po ligos tyrimo dalyvės judėjimas yra labai ribotas – be pagalbos ji gali tik atsisėsti lovoje, minimaliai apsitarnauti. Ja kasdien rūpinasi socialinės darbuotojos surasta moteris, kitame kaime gyvenantys vaikai, iš miesto atvažiuojantys giminaičiai ir – pagal galimybes – toje pačioje sodyboje gyvenantis sūnus. Gyvenamoji aplinka fizinei negalei nepritaikyta, nesant galimybių tai padaryti. Tyrimo dalyvės pasakota gyvenimo istorija atrodo esanti labai paprasta. Atsakymai trumpi, kone telegramiški. Didelių, išraiškingų, emocijomis grįstų epizodų beveik nėra.

Kaimietiškas „biednas“ gyvenimas. Tyrimo dalyvė – kaimo moteris, ji visą gyvenimą sunkiai dirbo, visada gyveno tame pačiame kaime, augino vaikus. Tai tikras valstietiškas gyvenimo būdas, kurio nepakeitė netgi politinės santvarkos pasikeitimai. Tyrimo dalyvės šeimos netrėmė, nes jie buvo neturtingi. Taip pat („*prie ruso*“) nedarė iš jų ir komunistų, nes jie „*biedni žmonės*“.

JN 359–362

r. Aš nebuvo nė kokio. Nepadarė iš manęs tarybinio žmogaus [juokiasi]. Paprastų darbininkų nerūšio. Mano tėveliai buvo visi prasti darbininkai, turėjo tik 14 hektarų žemės, tai skaitos – biednas žmogus. Nerūšio. Biednų nevežė, bagotus tik, kurie žemės turėjo daug arba buvo biškį prie načalnykų.

Nesimokymas. Mokyti tyrimo dalyvė nenorėjo, o ir nesisekė. Vyras irgi nemokytas, pačios J. N. žodžiais sakant, durnas kaip ir ji pati.

JN 71–75

r. Toks par kaip ašen durnas. Aš tai tik penkias baigiau. Reikėjo karves ganyt.

t. O tai patiko mokytis?

r. [purto galvą] Nelabai. Nemokė. Nesnorėjo mokyt, nenorėjau. //

Gyvenimas šeimoje – tai buvimas motina ir močiute. Šeima yra svarbi viso gyvenimo erdvė. Ištekėjo anksti, nes reikėjo. Žodžio „žmona“ interviu metu J. N. nemini visiškai.

JN 24–32

r. Ištekėjau septyniolikos metų. Ištekėjau [akcentas]/

t. Kodėl taip anksti?

r. Trys vaikai. / Nu a kugi darysi? Raikėėjo / bėgt nuo savo tėvų, savo, savo šeimų kurt/ reikėjo.

Sutuoktinis šioje gyvenimo istorijoje pasirodo tik probrėškiamais. Vyrą tyrimo dalyvė susirado lauke, karves ganydama. Tai yra pirmasis epizodas, kuriame sutuoktinis minimas gyvenimo istorijos pasakojime.

JN 53–59

t. Tai o – vyrą kaip susiradot?

r. Aj, karves ganydama [juokiasi].

t. Tai papasakokit, papasakokit, gi nekasdien taip – karves ganant [juokiasi]

r. [juokiasi] Toks berniūktis aplinkui vaikščiojo vaikščiojo / kasdien į darbą – pro šalį.

Antrąkart vyras gyvenimo istorijoje paminimas pasakant, jog jis mirė.

JN 103–105

t. O tai kiek metų su vyru gyvenot?

r. Keturiasdešimt. Keturiasdešimt. Tadu jis pasimirė. Mirė.

Savo vaikus gyvenimo istorijos pasakojime J. N. pamini vos kelis kartus, tiesiog konstatuodama faktą, kad jie yra. Lygiai taip pat be didesnių emocijų ji suskaičiuoja, kiek vaikaičių ir provaikaičių jau turi.

JN 202–218

t. O su vaikais sutariat?

r. Gerai, labai gerai.

t. O anūkų turit?

r. Yra.

t. Kiek turit?

r. Trys. / oj ne, palaukit / anūkai? irgi trys. Ir proanūkai jau trys. Jau trys.

t. Dažnai atvažiuoja?

r. Atvažiuoja. / vienas sūnus turėjo dvi dukras, kitas vieną sūnų. Tai viena dukra žuvo. / Jaunimas – iš laisvo gyvenimo. Sakau, laisvas kaip vėjas. / Ir numirė. / Tai dabar du liko. /

Vaikaičiams savo lakoniškoje gyvenimo istorijoje J. N. skiria daugiau dėmesio nei savo vaikams. Parodo vaikaičių nuotraukas, o ypač grožisi

proanūkės portretu, kuris pakabintas matomoje vietoje kambaryje. Mergaitė su tėvais gyvena Airijoje.

JN 445–447

r. // [rodo nuotrauką, kuri padėta ant lentynėlės prie lovos] Va, proanūkė, prie Pirmos komunijos. Airijoje. Anūkės duktė.

Socialinės neteisybės jautimas. J. N. daug metų našlavo, jau nebepamena ir kiek tų metų praėjo. Gyvenimo būdo vyro mirtis nepakeitė. Tačiau tapo priežastimi pajusti ir apmąstyti skirtumus tarp skirtingų socialinių sluoksnių. Šioji refleksija atsiskleidžia retoriniame klausime, kurį pati sau ir tyrėjai užduoda pokalbio metu – kodėl jai kaip našlei moka kur kas mažesnę pensiją nei kad prezidentienei? „Juk žmogus tai tas pats“.

JN 386–397

r. A nieko gero nebus. / Anksčiau nebuvo milijonierių, buvo visi vienodi. Vienodi. Tiek aš kapeikų turiu, tiek ir tu. Visi vienodi. Netvėrėm, kad ooojjjj – milijonų suskraut. O dabar savo kišenėn milijonus kad vaaaro. Kas iškalbus – tam gerai. O šitas durnelis – paprastas žmogelis... Nu ar čia teisybė – šita Brazauskienė, Kristina, ana ne Brazauskienė, ana susdėjus gyvena, ir ana gauna septynis tūkstančius į mėnesį. Taip?

t. Nežinau, gali būti ir taip.

r. O ašei gaunu už vyrą, kai mirė – septyniasdešimt litų. Ar tai teisybė? Ar ne tas pats žmogus – ar mano vyras, ar Brazauskas. Tiek kad ne prezidentas [juokiasi]. Bet žmogus.

Gyvenimas susirgus – aktyvumo praradimas. Liga iš tikrųjų pakeitė J. N. gyvenimą. Iki tol aktyvi ir visada dirbanti moteris dabar guli lovoje ir yra priklausoma nuo kitų žmonių pagalbos, kadangi pati save apsitarnauti gali tik minimaliai – lovos ribose.

JN 130–133

r. Šita liga tokia. Skaudėt nieks neskauda, neskauda. Va tik vaikščiot negaliu. O taip gi tai ... Kad galėtum vaikščiot – laukan išeit, kadgi dabar negaliu. / Visa bėda, kad negaliu vaikščioti pati. Gi pati ir atsisėdu, ir valgau, ir miegu gerai. /

Tikėjimo susvyravimas. J. N. buvo praktikuojanti katalikė. Jos atsidavimo išraiška buvo pagalba bažnyčioje – mindavo ir mindavo dviračiu į bažnyčią, šluodavo šventorių. Tačiau kai jai prireikė pagalbos, niekas nepadeda. Jos tikėjimas susvyravo – kodėl taip? Jos klausime slypi reikalavimas ir nusivylimas. Iš ateities J. N. tikisi stebuklo. Stebuklingi vaistai ją pakels iš lovos. Galbūt kas nors atveš stebuklingų tablečių, ir ji atsistos ir vėl galės eiti. Šiame klausime slypi ir reikalavimas, ir stiprus gyvenimo geismas.

JN 242–247

r. / Kad aš taip labai tikėjau, labai. Tikėjau, stengiausi. Ir prie bažnyčios dirbdavau. Ir rudenį, ir pavasarį prie bažnyčios. Šluodavau. Daug, labai daug. Bet man niekas nepadėjo [apsiverkia]. // Teip galvoju, kad nors vieni meteliai laisvai pagyvent. Nebuvo. Liga. Tai aš dar netikiu, kad nuo tokios ligos nėra tablečių. Kodėl jų nėra, tą TABLEČIŲ? Kad atsikelt, kad ta liga nugalėt. Nu vat negali. Kur jos? Visi klausinėja – ir vaikai, ir Bronė. Jokių tablečių nėra, kad padėt atsikelt, kad pradėt vaikščiot.

Mirties nebijojimas. J. N. teigia, kad mirties ji nebijanti. Tačiau apie tai kalba tik paklausta, mirties temos vengia. Daugiau ar savo iniciatyva apie „tai“ nekalba. Gulėjimas lovoje, sirgimas, negalia J. N. yra tikroji mirtis, kurios ji bijo.

JN 259–263

t. Kiti žmonės labai bijo mirties. O jūs kaip?

r. O aš nebijau. Drąsiai, nebijau nieko. / Kiti bijo. / Nė kiek nebaisu. Baisu gulėt vo – pataluose. Va baisu, kiek metų – ne mėnuo, ne du ir ne trys. O METAI [apsiverkia]. /// Metų metai // O numirt – užsimerkei ir viskas. Ką gi te bijot //

Aktyvus pagalbos ieškojimas ir priėmimas. J. N. gyvena savo vienkiamio troboje su alkoholiku sūnumi, kuris galbūt ir galėtų jai padėti, tačiau realiai jis to nedaro – nenori ir negali dėl savo gyvenimo būdo. Todėl tyrimo dalyvė moka pas ją kasdien atvažiuojančiai šeimininkei, kuri jai pagamina valgį ir aptvarko namus.

JN 155–156

r. Pas mani atėjo socialinė darbuotoja. Socialinė darbuotoja atėjo ir aš paprašiau, paklausiau – „Man žmogaus reikia“. / tai va./ Ji ir surado. Moteris sutiko.

IR

JN 145–147

r. Atvažiuoja šeimininke. Atvažiuoja iš bažnytkaimio. Kaime nėra darbų, tai ji viską dirba. Šeimyna didelė, kapeikų reikia. Tai man valgyt padaro, apiplauna. / Moku jai. Moku. Aš jai iš savęs moku. Mes susitarę. Minimalų atlyginimą moku. Šešis šimtus.

Dėl šios priežasties J. N. artimieji yra „atleisti“ nuo kasdienės priežiūros atsakomybės, jų pagalba reikalinga perkant vaistus, lankant gydytojus ar tiesiog bendraujant su tyrimo dalyve.

JN 285–287

r. Į mėnesį vieną kartą. Į mėnesį. Pas gydytoją reikia važiuot. Sūnus nuveža. Arba marčia nuveina pas gydytoją, išrašo receptą vaistam. Be manęs, bet vis tiek išrašo. / Tai va. /

Šis pagalbos modelis yra puikiai tinkantis visiems šioje situacijoje dalyvaujantiems žmonėms. Taip pat ir pačiai J. N., nes su tokia pagalba ji gali gyventi savo namuose. Globos namų alternatyvą ji žino – globos namuose švaru ir gerai. Bet tai ne jai. Gyvendama globos namuose ji užtrauktą gėdą savo vaikams.

JN 304–307

r. O pensionatan – ne. Ne. Nepagarba. Vaikam nepagarba. Kaip tai - motina pensionati. / Jokiū būdu. // Į pensionatus – dabar švaru, gražu, pavalgę, viskas gerai. Aš tai jaučiu, kad teip. Visi taip sako, kad labai jau ti gerai.

Negalėjimas ką nors pakeisti. Tyrimo dalyvės nuomone, gyvenime nieko nepakeisi. Likimas yra toks, koks yra. Ji, berods, nesupranta klausimo apie tai, kad kažką galima padaryti, kad gyvenimas būtų geresnis. Nesupranta ne žodžių, o pačios minties – kad taip gali būti, jog žmogus keistų savo likimą pats.

JN 167–175

t. Koks yra gero gyvenimo receptas?

r. / Čionai/ – koks žmogaus likimas. / Koks žmogaus likimas duota, tai taip ir gyvena žmogus. Nei pakeisi, nei nieko nepadarysi. Nieko nieko.

t. Ir nieko nebepakeisi?

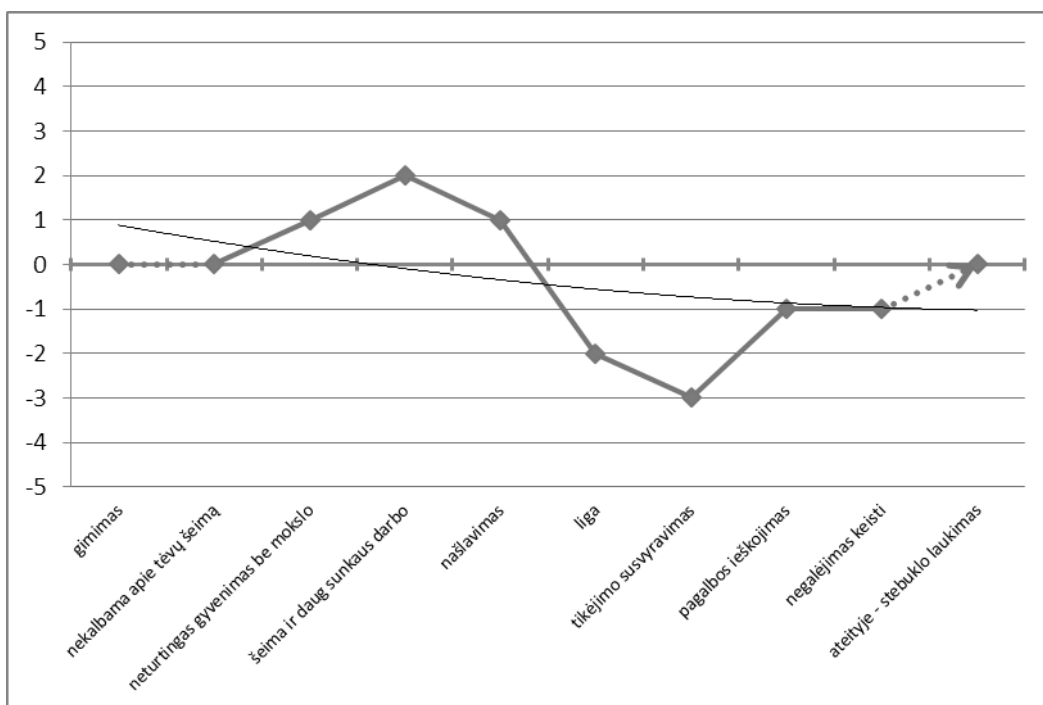
r. Nu, nieko /// taigi kiekvienas nori gerai gyvent, bet ne kiekvienam pasiseka. /

Apibendrinant šį gyvenimo scenarijų galima teigti, kad *sunkus fizinis darbas* yra bene vienintelis gyvenimo reikšmingumo įrodymas (22 pav.). Jausmai, emocijos yra arba slepiami, arba jiems neteikiama daug reikšmės. Tyrimo dalyvės gyvenimas, pasak jos pačios, buvo vidutinis, užpildytas sunkiu fiziniu darbu. Sunkus darbas yra vertybė, nes kuo jis sunkesnis, tuo reikšmingesnis tampa gyvenimas, o darbas „pasirišus halstuką“ – galbūt net nėra darbas.

JN 466–470

t. Visai paskutinis klausimas. Tai jei bendrai paėmus – kaip tas jūsų buvo gyvenimas – geras?

r. Vidutiniškas. / Vienių dienų geriau, kitų – blogiau, trečių – vėl. Vidutiniškas. Negalima sakyti, kad labai blogas. Negalima sakyti, kad pavydėtinas. Per vidurį.

Pav. 22. Gyvenimo istorija „Kaimo žmogus“
Šaltinis: sudaryta autorės

Gyvenimo kokybę ir savo gyvenimą J. N. vertina kaip vidutinišką (22 pav.):

J. N. 470–471

r. Vidutiniškas. / Vienų dienų geriau, kitų – blogiau, trečią – vėl. Vidutiniškas. Negalima sakyti, kad labai blogas. Negalima sakyti, kad pavydėtinas. Per vidurį.

Gyvenimo istorijos linija baigiama punktyrine nežymiai kylančia linija, atspindinčia vilties ir stebuklo tikėjimosi – kad ir vaistų bei stebuklingo išgijimo būdu.

1.2. Klajūnas: „Tokie va reikaliukai, nuobodu“

Tyrimo dalyviui A. L. 70 metų, jis gyvena kaimiškuose socialinės globos namuose. Turi nežymią fizinę negalią, dėl kurios jo judėjimas yra suvaržytas. Nors jis gali vaikščioti ir yra pajėgus įveikti nedideles distancijas (iki vietinės kaimo parduotuvės), tačiau tai yra sunki ir fiziškai alinanti užduotis.

Tylos pauzių išlaikymas ir gyvenimo istorijos pasakojimas neigiant. Tyrimo dalyvis pasakoja savo, paprasto darbininko, gyvenimo istoriją. Interviu iš visų kitų pokalbių išsiskiria tuo, kad jame yra itin ilgos pauzės, kai kada

trunkančios net iki 12 sekundžių. Tai labai retas atvejis, nes paprastai pauzės truko 3–5 sekundes⁹. Viena vertus, A. L. nėra iš tų, kurie dažnai pasakoja savo gyvenimo istorijas, o greičiausiai dėl tyrimo savo gyvenimo istoriją pasakoja apskritai pirmą kartą gyvenime. Antra vertus, galbūt tai ir jo asmenybės savybių pasireiškimas. O galbūt – pokalbio metu vyko ir gana sudėtingas vidinis monologas bei vidinė cenzūra, ką reikėtų pasakoti, o ką vis dėlto derėtų praleisti:

AL 305–306

r. Aišku, kad geriau stabiliau gyvent. Bet kad matai – ten šiandien vienaip, rytoj – vėl kitaip. ////

Miestietis, gyvenantis kaime. A. L. gimė pramoniniame Lietuvos mieste. Save vadina miestiečiu, nuolat pabrėždamas savo skirtumą šiuo aspektu nuo kitų globos namų gyventojų. Jam yra svarbu gyventi mieste, nes ten galima pasimėgauti miesto pramogomis – kinu, teatru ar tiesiog pasivaikščiojimu gatvėmis, užeinant į parduotuves be jokio didesnio tikslo. Šios pramogos – tiesiog pasivaikščiojimo miesto gatvėmis – nepasakojo nė vienas kaime gyvenęs tyrimo dalyvis.

AL 115–118

r. O ką norėčiau – pavyzdžiui mieste tai nueičiau gal į kultūrinį pasižiūrėti, gal ti ką rodys. Gali į kino teatrą užėiti ar ten vėl kur nors. Išėit, paimi perėjai per miestą, į parduotuve užėini, kur dar pasivaikščiot. Aš miesto žmogus, čia man kažkaip taip / nelabai /

Mokymasis – geriausi gyvenimo metai. Paklausus, kada vis dėlto buvo jo geriausi gyvenimo metai, atsako, kai mokėsi vidurinėje mokykloje.

AL 503–511

t. O kada buvo jūsų patys geriausi metai? Kada buvo pats gerumas?

r. Pats gerumas?

t. Pats gerumas.

r. Kai mokyklonėjau. [juokiasi] tokie laikai. A daugiau tai kas gi – įkiši nosį į darbą ir važiuoji. Jau be darbo – niekur nesidėsi. Kurgi bebūvi vis teik dirbti turi jau. Užsiimt. kažkokia veikla. // Kitiem išeina suderint darbą ir linksmybes. Kitiem neišeina [juokiasi].

⁹ Memos ištrauka. Pusę interviu A. L. davė labiau oficialią, gražią savo ataskaitą, atidirbtą pasakojimą apie gyvenimą. Pavyzdžiui, pasakojo, kad jo dokumentai sudegė, nors niekada ir nepasakojo, kad apskritai koks nors gaisras yra buvęs – nei kas degė, nei kada. Turbūt tai jo paties pasirinkta alegorija pasakyti apie pradingusį, slepiamą gyvenimą. Ką reikia taip slėpti?

Nesanti šeima. Šeimą A. L. sukūrė gana anksti, būdamas 23 metų, kaip pats sakė, į senbernius netaikė. Greitai po vedybų gimė sūnus. Didžioji gyvenimo tragedija, pakeitusi visą gyvenimą, buvo žmonos, kuomet ji buvo dar jauna (37 metų) netikėta mirtis. A. L. metė ankstesnį gyvenimą, taip pat ir tuomet 17-metį sūnų ir išvažiavo į Rusiją uždarbiauti. Jis pats sako, kad tai buvo būtina dėl pinigų, tą darė dėl ištikusios tragedijos. Antrasis įvykis, galutinai nulėmęs A. L. šeimos subyrėjimą, buvo sūnaus apgaulė. Sūnus be tėvo žinios pardavė namą ir pats išvažiavo į užsienį. Nuo to laiko jau 18 metų A. L. nėra bendravęs nei su sūnumi, nei su anūke.

AL 66–76

r. Tai va. tokie va ir reikaliukai. nuosavą namą turėjau Panevėžy. Gavosi taip, kad mane išdūrė./ Sūnus.

t. Sūnus?

r. Sūnus. Pardavė, tai kažkur dinga.

t. Ooo.

r. Išvažiavo Anglijoj ar kur. tai ku anas. Net anūkės neberandu. baigė universitetą ir / tai va taip ir atsidūriau čianais va.

Apie savo tėvų šeimą A. L. nepasakoja, tik trumpai pamini, kad su tėvais vaikystėje gyveno mieste, tiksliai pasako savo gatvę.

Valkatavimas. A. L. sako valkatavęs ir buvęs klajūnas. Jo darbai statybose Rusijoje, Sibire ar Kazachstane nuolat siejosi su dažnu keliavimu ir įvairiausiomis patirtimis.

AL 284–286

r. Aaa // kad nebuvo / toks gyvenimo būdas buvo. Kitoks gyvenimo būdas būtų, būtų / bet dabar nebeužsikrausi šeimos gi vėl kokios tai. Šitaip besitrąkydamas, kur tu gali / kurti šeimą /// pavalkatavau po visą tarybų sąjungą ir / nieko /

Viena pagrindinių žinių, susijusių su kelionėmis, yra ta, kad dėl santvarkos pasikeitimų A. L. prarado visus dokumentus, jog dirbo, todėl dabar jam tenka tik maža pensija – galima spėti, kad pinigų šiame gyvenimo etape jis turi labai mažai.

AL 50–52

r. Tokie vat reikaliukai / po Rusijos / man visi dokumentai buvo sudegi, tai ti pasikeitė valdžia, iš Rusijos nebepaimsi, ir Rusijoje, ir Kazachstane mano gi dirbta / Biškį sumažėjo man pensija /

Pats keliavimas ir klajojimas A. L. buvo ir yra svarbus dėl galimybės pamatyti kitus gyvenimo būdus ir juos palyginti su Lietuvoje įprastais ar bent jau matytais reiškiniais.

Netikėjimas. A. L. neatskleidžia savo religinių pažiūrų, tačiau komentuoja, kad pomirtinio gyvenimo, jo manymu, nėra. Į bažnyčią jis nevaikšto. O kai globos namų kaimynės („bobelės“) garsiai meldžiasi pasileidusios radiją, jam nepatinka, bet vis dėlto nepyksta.

AL 356–370

t. Tikintis esat?

r. Nu čia / ateina kunigas. Utenoj ir dirbau pas kleboną. Mano ten pusę klebonijos atremontuota. parapijos namai, pas kleboną // nelabai toks prisirišęs prie bažnyčios. kartas nuo karto apsilankau, iki bažnyčios nueinu, per Velykas kokias ar Kalėdas [juokiasi droviai]. // Čia yra tokios bobelas, tai jom kad tik ajajaj, ir radija pasilaidžia mišias būna, ir /

t. Tai išklauset norit nenorit.

r. Tik vienam kampe „sveika Marija, tik kitam kampe sveika Marija“. //

t. Nepikta?

r. A ką čia pyksi?/

Nuobodį kasdienybė senelių namuose. Gyvendamas senelių namuose pusantrų metų A. L. vis dar jaučiasi naujokas. Jis ir pats laikosi nuošaliai nuo globos namų gyvenimo, nes dar tikisi, jog galbūt persikels gyventi į mieste esančius globos namus – ten juk būtų daugiau ką veikti.

AL 101–102

r. Vasario mėnesį metai buvo, tai pusantrų metų. / Norėjau, kad Utenoj būtų. Prikalbino čia. / Kadai čia vieta buva. / Šiaip čia tai neblogą vietą gyvent.

Chroniškas nuobodžiavimas yra A. L. kasdienybė. Jam atsibosta kasdien skaityti knygas, žiūrėti televizorių ar bandyti skaityti laikraščius internete (mokėsi kurį laiką naudotis kompiuteriu).

Al 515–527

R. Čia jau labai apie vienodumą. Pastoviai vienodai, vienodai ir vienodai. Iš ryto pavalgai. Į lovą pavalgyt atneša [juokiasi]. Jeigu dar paskaitai ką, dar. O taip tai toks apmusijęs ir vaikštai. Va, kaip dulkiniu maišu trenktas. Ne tau ką nors galvot, nei ką /

T. Tik būni ir tiek.

R. Tik būni ir tiek. / nebėr ką ir norėt.

T. Tai negi jau taip ir nebeturi svajonių? Norų? Netikiu [šypsena]

R. / Biškį veiklos kad daugiau būtų. Ką čia daugiau ir prigalvosi. Veiklos kad būtų daugiau. Kažkaip tai / koncertą kokį nueiti. Į teatrą. Dar norėtusi. O šiaip tai ką.

Globos namuose, o ir pačiame savo gyvenime, A. L. yra visiškai izoliavęsis nuo bendravimo. Šeimos nariai yra nepasiekiami, apie brolius, seseris ar tolimesnius giminaičius jis net neužsimena, draugų iš senų laikų neturi.

AL 378–381

t. O su draugais palaikot ryšius?

r. Iš senesnių laikų – tai ką ten. Mano draugai tokio pat amžiaus, tai ką tenai. Nebe, ką ten sustiksi.

Senelių namuose pabendrauti irgi neturi su kuo – visi trys jo kaimynai vyrai yra neįgalūs. Apie tai, kad galėtų bendrauti su moterimis kaimynėmis, tyrimo dalyvis net neužsimena.

AL 89–93

t. Nuobodoka čia?

r. Mmmm / tokių draugų nėra. Va su kuo man šachmatais pažaišt ar nors kortom palošt. [šypsosi] ir to nėra su kuom. Aaaaa. Vienas va ten vaikšto ten, dar trys yra, bet jau tokie, kad ne // niekas neįdomu jiem.

Paklaustas, kaip sutaria su personalu, A. L. lakoniškai atsako, kad „neblogai“, galima numanyti, kad į bendravimą su globos namų personalu („tos bobelės visos neblogos“) ar bendradarbiavimą nesileidžia, o teikiamas paslaugas priima pasyviai, gal net atsainiai:

AL 335–346

t. O kaip personalas čia? Sutariat?

r. Neblogai čia. Tos bobelės visos neblogos. /

t. Nesunku su moterim?

r. O kas su jom // man tai tas pats.

t. O ką veikiat čia? Būna kokių užsiėmimų?

r. Ką aš veikiu – knygas skaitau, televizorių žiūriu ir dabar kompiuterį nupirko. Pasibovysiu dabar dabar dar su kompiuteriu.

Po tyrėjos užuominos, jog kiti žmonės senelių namus vadina ubagynu, A. L. užpyksta ir netgi šiek tiek įsižeidžia, leisdamas suprasti, jog, jo manymu, taip kalba tie, kurie nieko nežino iš tikrųjų. Ubagynas gal ir buvo seniau, dabar tai – senelių namai.

AL 392–395

r. Ubagynas / ubagynas ubagynas/ čia matai/ ką manai, labai bagota drybsodama lovoj? Eik jau / labai jau, nesąmonė [užpyksta]. Nebe tie laikai, dabar kitaip viskas/ tarybiniais laikais tai čia matai invalidus priimdavo į globos namus // o dar seniau tai ir tikri ubagai buvo. Daba visi ponai. Visi ponai, tik nėra kam tarbų nešiot [juokiasi].

Kalbėdamas apie mirtis globos namuose A. L. nėra dramatiškas. Mirtys tarsi įvyksta, bet tarsi nėra tikros – tokios, kad kartais net nepastebi, kad kažkas iš globos namų kaimynų mirė.

AL 484–487

R. Tai jau pasižiūri kad vienos jau nebėr. / Kitos nebėr. Tik va mano kambary du iš eilės mirė. A taip tai nepastebi kitą kartą. Atvažiuoja, išsiveža, nespėji pamatyt. / Kambary tik kai - va mano kambary kai buvo. Iš pradžių tai vienas kambary, rudenį. Pavasarį - kitas. [toks jausmas, kad tyrimo dalyvis pagaliau be kaukės, balsas tikras]

Nesveikata. Jei ne sveikatos būklė, kai sunku vaikščioti, ir jei ne itin mažos pajamos (čia tik spėjimas), A. L. nebūtų pasidavęs „rekomendacijai“ gyventi senelių namuose. Dabar jam teko sutikti su rekomendacija be didesnių kitų galimybių svarstymo.

AL 79–87

*t. Pats nusprendėt, kad norit važiuot, ar rekomendavo kažkas iš socialinių darbuotojų?
r. Tai jau rekomendavo. //
t. Tai dvejojot? Ar iškart ir sutikot?
r. Aš norėjau, kad mieste. ten gi / [šypsosi] šiek tiek veiklos daugiau. / Čia mat man kažkiek nuobodu.*

ir

AL 144–145

r. Papjaustė, dabar išoperavo. Va dabar dar paeinu. Jei nesmarkiai, tai dar ir normaliai paeinu. / Greičiau tai ne /

Gal ir norėtų stabilumo, tačiau į klausimą apie tai, ką darytų, kad gyvenimas būtų geresnis, A. L. sako, kad gyventų stabiliau, ne tiek keliautų. Tačiau, atsižvelgiant į jo pasakojimus apie visišką nuobodybę senelių namuose, stabilus gyvenimas jam yra sunkiai pakeliamas.

AL 323–330

*T. Tai taip pat ir gyventumėt, jei antrą sykį tektų?
R. Daugumą. // daugumą / gal tik ne tiek trankyčiausi po srietą. O daugumą – tai beveik tą patį. // Gal pastovesnį gyvenimą.
T. Bet dabar ir turit pastovesnį gyvenimą.
R. Dabar tai turiu. Pastovus jau. / [ironizuoja]*

Ateities planų neturėjimas. Ateities planų A. L. neturi. Jis tiesiog nuobodžiauja – atsikelia, pavalgo, paskaito ir vaikšto likusią dienos dalį kaip maišu trenktas. Dar pridėda, kad anksčiau dar buvo galima kažką daryti, dabar jau nieko nebepakeisi.

AL 431–444

t. O bendrai paėmus, pabaigai jau, iš esmės paėmus – geras tas jūsų gyvenimas? Laimingas esat?

r. Nepykstu ant gyvenimo. nepykstu. o ką čia. ma jį bala. ką čia keikt. valdžią? Save? Dar ką? ką jau čia sugalvosi? / Jau taip išėjo ir taip turi būt.

t. Bet gal galima kažką pakeist?

r. Tai kad jau vėlu man ką nors pakeist. Nieką / dvidešimt metų atgal tai gal dar / gal ką susijudintum, o dabar tai jau / dabar jau laukt tik kol - namo parveš /

t. / ? [žodžių nėra]

r. Tai ten, už bažnyčios [paaiškina savo juokelį, pats krizena]

Net ir mirtis šioje gyvenimo istorijoje yra nuvainikuojama, nes A. L. jau yra gerai pažįstama. Paklausus apie mirtį, A. L. sako, kad jos nebijęs visiškai, mirtį jis gerai pažįsta ir nesyk su ja yra susidūręs. Ir tikrai – jo gyvenime yra labai ypatingų patirčių, jis yra susidūręs su mirtimis dažniau nei tai galėtų nutikti statistiniam žmogui. Daug mirčių jis yra matęs ir iki senelių namų, o ir senelių namuose per pusantrų metų jis jau matė keletą atvejų. Apie mirtį jis kalba paprastai ir be didesnių emocijų. Su mirtimi jis, atrodo, yra susitaikęs, nors ir nepripratęs. Jis bijo ne pačios mirties, o skausmo ir kentėjimo.

AL 448–468

r. O ko jos bijot? Ko bijot? Kai prieis laikas. Tik kad neskausmingai. O taip tai // kad nereikėtų vaitot lovoj kokius metus /

t. Kaip jums atrodo, kas būna po mirties? Kas nutinka?

r. Kas nutinka? // Jeigu įlenda į dviejų metrų gylį - tai kas daugiau? Kas daugiau nutinka? Nieko daugiau. // Mirties aš / tokiais dalykais aš netikiu, dar niekas negrįžo ir niekas nepapasakojo / [krizena], kas ten yra ir kaip ti bus. Viena aišku, kad / kvapą išleidai ir viskas.

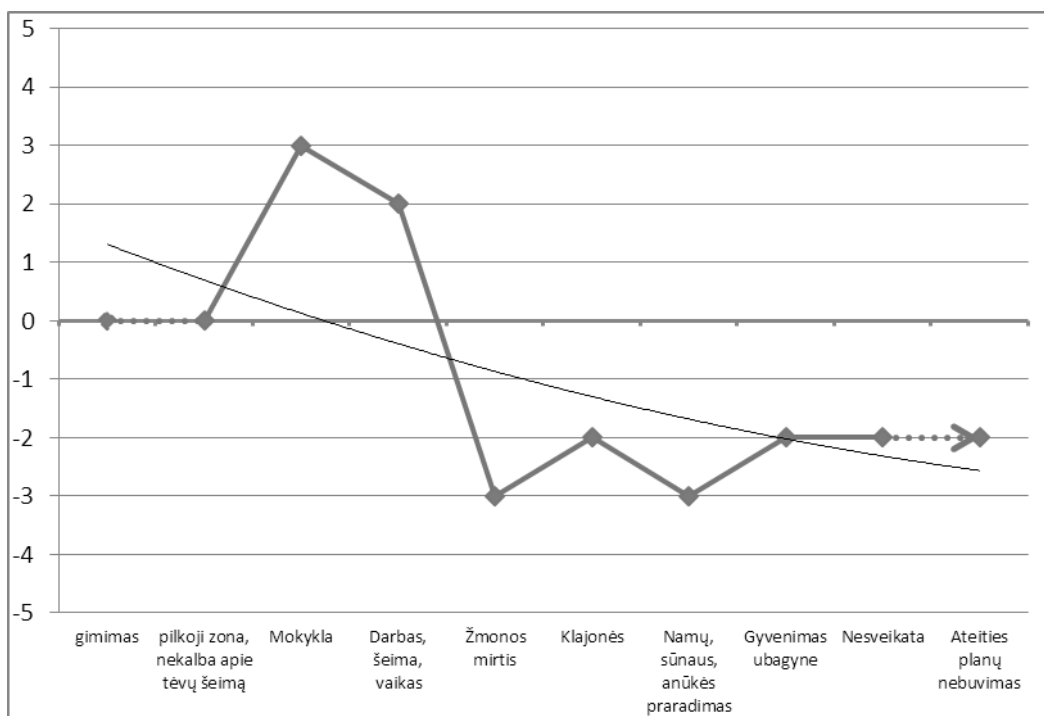
t. O koks jausmas, kai va čia gyvenat ir miršta kažkas iš?..

r. Aš tiek jau mirčių mačiau, kad man jau nieko.

Apibendrinant galima teigti, kad šio gyvenimo – gero gyvenimo – receptas vienas vienintelis – turėti gerą darbą ir jį dirbti (23 pav.).

AL 312–313

r. Receptas tai vienas – turėt gerą darbą. Ir [juokiasi] dirbt. Turėt gerą darbą. A daugiau tai čia / nėra darbo gero, tai nėra ir // stumsiesi ir stumsiesi va taip va /

Pav. 23. Gyvenimo istorija: „Klajūnas“
Šaltinis: sudaryta autorės

Savo gyvenimą A. L. vertina aptakiai neutraliai. Šiam tyrimo dalyviui socialinės globos namai yra tikras nuobodžios, bet komfortabilios ramybės uostas po klajonių ir, kaip sako pats, valkatavimo. Ramybės, komforto, teikiamų paslaugų, atrodytų, A. L. nevertina, o visu teikiamu gėriu naudojasi tik dėl to, kad jį čia apgyvendino.

1.3. Motina ir močiutė. „Mes“.

Tyrimo dalyvei N. A. interviu metu buvo 89 metai. Ji sunkiai judėjo, tačiau buvo šneki ir mielai bendraujanti. Jos pokalbio maniera priminė vieną ištisinį monologą. Šios tyrimo dalyvės gyvenimo istorija yra ypatinga dėl būdo, kuriuo ji yra pasakojama¹⁰. N. A. savo gyvenimo istoriją pradeda nuo savo senelių iš motinos pusės.

10 Memos ištrauka. Iš pradžių buvo pokalbis, o vėliau – tiesiog nesustojamas minties srautas apie penkis kartus: seneliai, tėvai, ji ir jos vyras, vaikai ir anūakai. Galbūt dėl kurtumo, o gal dėl kitų priežasčių N. A. ne visus klausimus girdėjo (pavyzdžiui, kaip dažnai susitinka su anūku). Puikiai atsimena datas ir eiles, pati kalba tarsi dainuojamosios poezijos būdu – kalba yra tarsi viena ištisinė melodija su tendencija greitėti, kai nebeatsikriami žodžiai, mintys, prisiminimai, o tiesiog teka viena laiko upė, kurioje praeitis nuo dabarties nėra atskirtos.

NA 87–90

r. Mes? Iš Marijampolės rajono. Tokis, mes kur gyvenome, dar in Marijampoli, pati miestą mums dvidešimt septyni kilometrai. Bet mes – tokį xxtokai, ar girdėti? – tai mums visai arti. Ten mes jau, jau ten visi, kas mirė, ir tenais jau šliūbus ėmę, ir tenai arčiausiai mum parduotuvė. Tai va.

N. A., kalbėdama apie savo gyvenimą, papasakoja kur kas daugiau nei vien savo asmeninę istoriją – jos pasakojime galima pamatyti kelių kartų likimus ir gyvenimus. Trumpame, greitame, beveik be emocijų pasakojime išsitenka penkios vienos šeimos kartos.

NA 338–343

*r. Tai atmintis gera, ačiū Dievui mieliausiam. Tai visas turtas. Senatvėj dar žmogui turėt protą. / nu vat taip. Ką aš žinau, dukrelė, ką tau daugiau /
t. Daug jau ir papasakojot.
r. Daug papasakojau, ir iš savo, ir iš tėvų ir anūky. Ir viską. Ir visaip gyvenom.*

Istorijoje tarsi nėra pagrindinio veikėjo. Trumpai ir lakoniškai pasakodama svarbiausius įvykius kiekvienos kartos gyvenime N. A. tarsi pranyksta kaip aktyvus, sprendžiantis veikėjas. Ji tiesiog yra gyvenimo tėkmėje – daro tai, kas priklauso, veikia nekvestionuodama aplinkinių sprendimų, nebando pakeisti gyvenimo sąlygų.

N. A. užsimena, kad mokėsi pradžios mokykloje. Daugiau jokių užuominų į ketinimus mokytis, norą mokytis jos gyvenime nebėra. Tai galbūt labai tiksliai apibūdina XX amžiaus pradžios stereotipą/ supratimą, jog moteriai pakanka mokėti siūti, nors tos pačios šeimos vyrai mokosi ir įgyja išsilavinimo reikalingas profesijas.

NA 174–176

r. Tai Jonas buvo girininku jau, Antanas buvo mokytojas, Valentinas Marijampolės elektros stoty prie bažnyčios, prie tilto, ten žinai? Tai ten buvo techniku, ir viena sesuo buvo. Tai seserį tik siūti leido mokytis.

Kiti asmenys yra labai svarbūs N. A. gyvenimo pasakojime. Ne ji pati, o kiti yra nulėmę daugelį jos gyvenimo svarbiausių įvykių:

(i) dirbo nuo ankstyvos vaikystės, nes taip liepė tėvai:

NA 125–132

*r. Aš tris vasaras pas svetimus, dvi vasaras pas svetimus ganiau, už piemenukę. Jau buvo tėvai lengviau. Mokiausi trečiam skyriui pradžios mokykloj. /
t. Tai kiek jums metų buvo?
r. Tai kokie devyni. O paskui dar vienus metus – jau ėjau šešioliktus metus – tai išleido tarnaut pas vieną tokį gaspadorių.*

(ii) ištekėjo anksti, nes vyras užsiaugino ir labai saugojo:

NA 158–163

r. Tai man aštuoniolika tik gruodį suėjo. Mažai jau trūko iki tų. Ir paskui ir, galima sakyti, pamartavau, galima sakyti, tik tris mėnesius, nes jau / spalio keturiasdešimt pirmais jau gimė sūnus. Bet nebuvo nei pradėta pirmiau, nei nieko, labai mylėjo mane, saugojo, aiškino man viską, kaip jeigu / jei pradeda ten paleistuvaut jaunos būdamos, tai būdavo visada šneka, kad reikia sulaukt tam tikro laiko, tu būsi mano žmona, mano vaikų motina, viską.

(iii) augino vaikaičių, nes to prašė dukra:

NA 198–204

r. Tai tiek gailėjo tą vaikutį in lopšį atiduot. / Tai paprašė ji / tai mudu su tėte ir jau / kad tą vaikutį kaime paaugint. Tai vienuolikos mėnesių atsivežė į kaimą, kad mėnesį pabūt, kad jis apsiprastų, kad jau nebūtų kaip pas svetimus paliktas. Tai mes vienam savaitgalį atšventėm metukus tam vaikučiui, o už savaitės laiko mano vyras mirė [virpteli balsas]. / / Infarktas buvo ar kas / jis buvo tada, kaip čia tau dabartės pasakyt, kiek jis tada buvo, jei dešimtais gimė... o septyniasdešimt septintais mirė. Tai nuo tada aš našlė. Tai aš pasilikau aš tą vaikutį augyt viena. Viena vienutukė.

(iv) išvažiavo gyventi iš savo sodybos kaime į nediduką dukters šeimos butą mieste, nes taip nusprendė duktė:

NA 219–221

r. Nu tai nutarė, parvažiavę iš Vilniaus, dukra sako „pasiimam mamą mes, tai bus mums vaikams spakaina“

(v) šeima nusprendė ir perkėlė N. A. gyventi į globos namus, nepaisydama jos ašarų.

NA 403–407

r. Tai jie taip ir nutarė ir mane čia patalpino. / Pirmų pirmiausiai int slaugą, tai slaugoj aš pagulėjau pustrėčio mėnesio, kaip verkiau, iš slaugos kaip reikėjo – mane ten taip mylėjo visi ir galėjau ten dar iki keturių mėnesių, dar pusanthro mėnesio dar galėjo, bet kaip tik čia vieta atsirado, tai sakė, močiute, verksi ar neverksit, jau kad šitaip tai pajamam ir viskas.

Iš N. A. gyvenimo pasakojimo galima spėti, kad pirmas tikras jos sprendimas, savarankiškas veiksmas įvyko tik globos namuose – kai reikėjo staiga apsispręsti dėl operacijos.

NA 388–391

r. Sakė ma šitaip „močiutė, čia operacija reikalinga skubi, rašykis, skambykit, kad atvažiuotų kas nors pasirašyti, / nes taip reikia“. O aš sakiau, niekam aš neskambinsiu, duokit aš pasirašau pati, aš sutinku. oj, močiute, ačiū, kad apsisprendėt. viską.

Močiutė. Buvimas močiute yra viena prasmingiausių gyvenimo veiklų bei tapatybės plotmių. Dukters vaikus ji augino nuo mažumės ir tapo jiems antra mama.

NA 245–250

r. Tai ir dukra vis prašė „tik mamute, mieliausia, tik žiūrėk savo sveikatos, kad šituos mano vaikelius užaugitum“. O jau su vyru taip gražiai gyveno, taip jis ją mylėjo baisiausiai. Vienas vyro brolis, tas kur girininkas buvo, gyveno Amerikoje, tai ir pinigų siuntė, ir vaistų siuntė. / ir vis tiek mirė. Išgyvenau po jos mirties su žentu dvidešimt du metus. Užaugo vaikai. Baigė mokslus, dabartės jau abudu vedę, jau yra pamatysį ant lango [nuotrauką] - proanūkėlė. Kokia iš sūnaus.

Našlavimas. N. A. gyvenime sutuoktinis buvo labai svarbus – jis ir mokytojas, ir protingas, ir gaspadorius. Po jo staigios mirties N. A. lieka gyventi kaime viena. Ūkiškas gyvenimas jai tinka, ji įpratusi dirbti.

NA 201–205

r. Viena vienutukė. Ir ūkiškai gyvenom, žinok. Tai kiek aš darbo turėjau, gi viena likau / gyvulėlius turėjau.

Kūno jausmas N. A. gyvenime yra vienas pagrindinių. Emocijos yra tarsi susidėvėję ir sudilę, tai kūno jausmas yra stiprus. Tačiau ir kūnas jaučiamas kaip susidėvėjęs, silpnas, jai reikia atramos net sėdint. Ji savo amžių (89) vadina gilia senatve – ji jau nebegali be kitų pagalbos nė žingsnelio nueiti.

NA 393–397

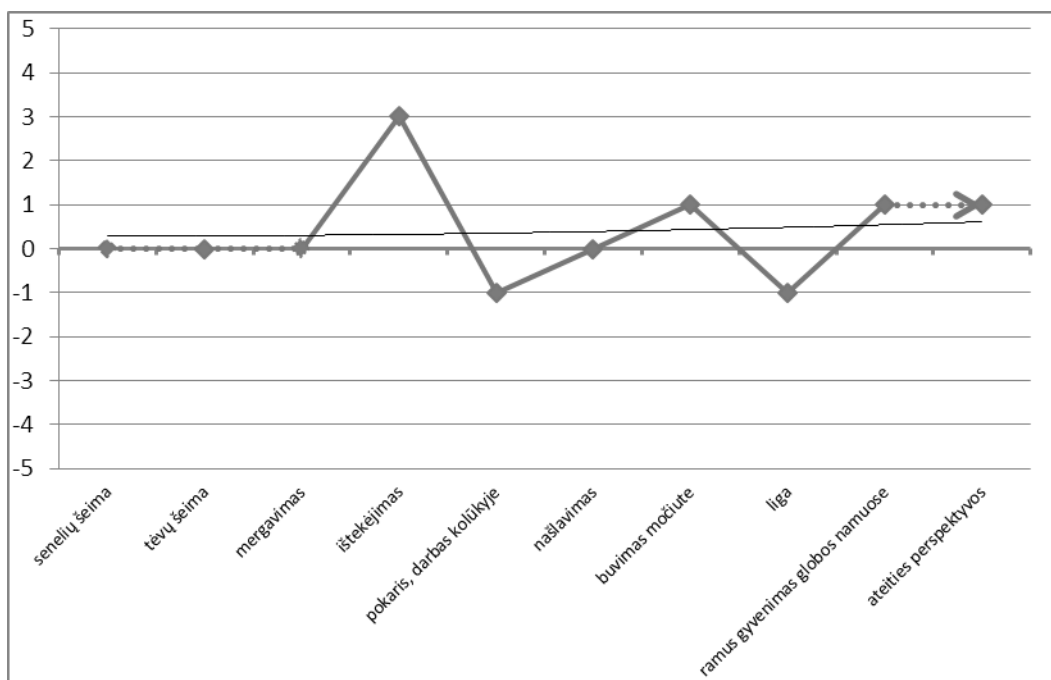
r. Apsiauvus buvau jau vieną koją ir aviausi va kitą, kaip susilenkiau dėt kojine ant pirštų tai kaip mane trenkė, tai suskilo kaulai va šitos rankos pečio. Dabar jau nebepakeliu, bet vis mankštiniu. Ir mane čia treniravo mėnesį laiko. Ir pavedžioja mane dabar, va su šituo oželiu vaikčioju. Ir vežimėlį turiu, kur važinėti. Viską sutvarkė. Jau va // o taip jau pati nenueinu nė žingsnio.

Ramus gyvenimas pensione. Tyrimo metu N. A. socialinės globos įstaigoje gyveno jau treji metai. Pensione ji aktyviai dalyvauja rengiamuose renginiuose – koncertuose ir minėjimuose, skaito eilėraščius ir tuo labai didžiuojasi, nes skaito eiles atmintinai. Mano, kad su dievo pagalba jos protas ir atmintis yra šviesūs. Draugų sampratos jos gyvenime tarsi ir nėra. Yra šeimos nariai ir pažįstami – plati kategorija žmonių, kurie gali būti ir kaimynai, ir bendradarbiai.

NA 325–336

t. O čia, pensione, draugų turit?

r. Draugų? [perklausia] draugų? Aš? Visi pažįstami. Nu bet žinai kitų aukštų tai aš niekur, žinai, nelandžioju, / bet va, kai koncertai dažnai, dažnai iš Vilniaus atvažiuoju stato kokius koncertus, ar ten patys, dabartės va tremtinių dieną minėjom, neseniai, antradienį atrodė, ar ką / tai va be mane jie jau visai neapsieina. Aš nežinau, aš labai jau sena, bet aš neužmirštu, eilėraščių labai daug moku visokiausių, visokiom progom. Ir nereikia man jokio popiergalio, jokio nieko, ir dar taip, ačiū dievui, mieliausiam vis dėkoju, nė vis nesumilinu. Kad ir ilgą, kad ir ilgiausiai, kad ir viską /

Pav. 24. Gyvenimo istorija: „Mama ir močiutė“
Šaltinis: sudaryta autorės

Pensione, N. A. teigimu, gera gyventi, nes jai nuolat suteikiama pagalba. Ji turi visas pagalbines priemones, reikalingas judėti. Ir yra mylima.

NA 411–414

r. Ir čia man gerai, visi mane myli, ir visi / sakau aš jiems eilėraščius visus, kada tik reikia, kada tik būna, kokiom padėkom kokiom, kurie čia jau atvažiuoja, tai vis jau gi be mane neapsieina, ir man gerai, / ir //

Tačiau, be eilių skaitymo, į globos namų gyvenimą N. A. neįsitraukia. Jos pasakojime nėra jai padedančių profesionalų ar kaimynų. Ji taip pat nedramatizuoja gyvenimo socialinės globos namuose, nekalba apie neigiamą požiūrį į socialiai globojamą vyresnio amžiaus asmenį.

Gyvenimą tyrimo dalyvė vertina labai lakoniškai, niekaip nepaaiškina, tiesiog „gerai“:

NA 259

r. Nu tai va matai. Man čia gerai./

Šios tyrimo dalyvės gyvenimo istorijos pasakojimas yra pats trumpiausias, bet ji į trumpą pokalbio laiką sutalpina visas penkias savo šeimos kartas. Ir tas šeimos, kelių kartų bendrumo jausmas yra svarbiau, galingiau, stipriau nei jos pačios asmeninis gyvenimas (24 pav.).

1.4. Tremtinė: „Gyvenimas – tai savarankiškumas ir kova“

Tyrimo dalyvei R. I. 81 metai, ji gyvena miesto socialinės globos namuose. Dėl sveikatos sutrikimų bei daugelio operacijų judėjimas yra ribotas – R. I. juda kambaryje, išeina pasivaikščioti į koridorių su specialia vaikštyne. Tyrimo dalyvė yra viena iš tų asmenų, kuriuos socialiniai darbuotojai vadina „kalbančiais“ – pomėgis bendrauti, sklandus kalbėjimas, nekonfliktiškas būdas yra tos savybės, dėl kurių tyrėjai buvo rekomenduota pabendrauti su R. I. Interviu vyko R. I. globos namų kambaryje, kuriame ji gyvena viena¹¹.

Savarankiškų sprendimų priėmimas. Tyrimo dalyvės gyvenimas buvo apspręstas ir pakreiptas dviejų dalykų – jos asmeninių apsisprendimų nuo mažų dienų iki pat senatvės ir jos priverstinės tremties jaunystėje. Pirmuoju laisvu apsisprendimu pati R. I. įvardija savo, tada dar penkiametės mergaitės, sprendimą pradėti mokytis.

RI 98–101

r. Kiek teko man gyventi, tai dabar galvoju, per tą aštuoniasdešimt metų, kiek aš patyriau gyvenime ir kiek buvo permainų įvairiausių. Nu žinot, aš labai jauna pradėjau mokytis, buvau tokia savarankiška. penkių metų pareiškiau tėveliams – gyvenau kaime, du kilometrai iki pradžios mokyklos /

Žinoma, penkiamečio vaiko sprendimus turėjo palaikyti, o ir – greičiausiai – palaikė R. I. tėvai: tėvas karininkas ir mama, kuri nors ir nesimokė mokykloje, tačiau buvo „pasimokiusi“. Apie mamos išsimokslinimą tyrimo dalyvė pasakoja:

RI 126–129.

r. Tėvelis buvo mano kariškis, mama irgi buvo šiek tiek pasimokiusi, labai gabi moteris. Bet tais laikais, ji norėjo ir toliau mokytis, bet žinot, labai gailla, tuo laiku kunigas išsikvietė tėvus ir pasakė: „Kam tu leidi vyriausią dukterį į mokyklą mokytis?! Dar toliau? Kad laiškus rašinėtų berniukams mylimiesiems?“ / Nu ir teko nutraukti.

Po svarbaus, didelę įtaką visam gyvenimui padariusio pirmojo sprendimo visi kiti sprendimai taip pat buvo priimami laisvai ir su pasitikėjimu. Tas pats

¹¹ Memos ištrauka. Pasakojimo pradžia – toks jausmas – jau daug sykių pasakota, nušlifluota gyvenimo istorija, su išraiškingai sudėliotais akcentais, tarsi būtų mini spektaklis. Tikros emocijos – gyvas balsas, juokas, atsirandantis pokalbio pabaigoje, kai pasakoja apie gyvenimo tikslus „dabar“.

bebaimis sprendimų priėmimo modelis atpažįstamas dar keliuose R. I. gyvenimo epizoduose:

(i) mokymasis būti savarankiška ir pradinis mokslas vaikystėje:

RI 98–101

r. Kiek teko man gyventi, tai dabar galvoju, per tą aštuoniasdešimt metų, kiek aš patyriau gyvenime ir kiek buvo permainų įvairiausių. Nu žinot, aš labai jauna pradėjau mokytis, buvau tokia savarankiška. Penkių metų pareiškiau tėveliams – gyvenau kaime, du kilometrai iki pradžios mokyklos /

(ii) savarankiškumas ir mokymosi tęsimas jaunystėje;

RI 116-122

r. Tai jūs įsivaizduojat - dešimt metų, ėjo tik vienuolikti - tėvukams pareiškiau: „Į šeštą skyrių neėsiu. /, O nuo penkių skyrių priiminėja į gimnaziją. Aš sakiau: „Noriu būti gimnazistė“. / Ir ką tėvukas? Ir išvežė mane keturiolikos metų į Kėdainius, tai yra vienuolikti ėjo, dešimties, keturiolika kilometrų atstumas, pasamdė man butuką. / Šeimininkė, reiškė, virė, mane maitino, tėvukai pristatydavo maistą. Ir aš, įsivaizduojat, savarankiškai. / Savarankiškai.

(iii) apsisprendimas išbandyti naujoves net ir tremtyje, net jei tai ir ginkluotų kareivių saugomas karceris tremtinių lageryje:

RI 334–332

r. Toks gyvenimas. Iš pradžių eidavom kas savaitę atsižymėt, o už pabėgimą – bet kas ten bėgs, per upes gi neperplauksi. / Aš tai tokia drąsi būdavau, mėgstu pajuokaut. Tai pajuokaudavau, kad va dabar pasirašau, o kitą savaitę jau Lietuvoj būsiu. Tai jie už tokį pajuokavimą mane į karcerį sodindavo. / O karceris – aš galvoju, labai įdomu pasižiūrėt, kas ten tie per karceriai. / [juokiasi] Sakau, jau tokia tolybė, reikia išbandyt viską. O karcery man patikdavo. Ir daug kartų buvau. Ten tokie jauni kareivukai simpatiški, a pasirodo, koks Ten darbas. Išvalyt jiems patalpas. Tai žinot, / sakau, kaip stengiuosi, kaip tvarkau, tai gal man duosit riekutę, gal sriubos. Tai aš paskui ir merginoms pasakiau: „Nebijokit to karcerio, ten pavalgius geriau esi“. /

(iv) apsisprendimas gyventi ne gimtajame mieste, o važiuoti į Vilnių;

RI 378–381

r. Mano buvęs fizikos mokytojas [pavardė], sužinojęs, kad aš čia grįžus su vaikais, jis labai norėjo priregistruot Kėdainiuose. Aš atsisakiau, nes norėjau važiuot į Vilnių, kad gal aš mokysiuos, gal aš darbą gausiu. /

(v) apsisprendimas gyventi globos namuose. Visuose sprendimuose galima pastebėti tendenciją – juos priimdama R. I. visada nutoldavo nuo savo šeimos ar artimų, jai padėti galinčių žmonių.

RI 481–484

r: Aš pati prisiprašiau. Ir kada keturis mėnesius gerontologijoj buvau reabilitacijoj, paskui slaugoj buvau metus ir du mėnesius, o paskui aš buvau visai gulinti. / Su šita koja, neįmanoma buvo, aš pati prašiausi. Sakau dukrai, surask man, kad mane aptarnautų kas nors.

Sprendimų priėmimas ir dėl to rizikavimas, dėl to ir grumtynės su sunkiomis aplinkybėmis, įprotis nugalėti sunkumus – tai ir yra R. I. gyvenimo variklis. Sunkumai jos gyvenime tik augo – nuo pradinės dviejų kilometrų distancijos, kurią ji, tada penkiametė, įveikdavo eidama iki mokyklos, iki apsisprendimo sulaukus senatvės eiti gyventi į globos namus.

Uždaras kaltės ratas. Ši gyvenimo istorija nuo anksčiau aptartų atvejų skiriasi tuo, kad joje aiškiai pastebima *kaltės* kategorija. Kaltės jausmas yra dvejojas – kaltinami ir kiti, kaltina save ir pati tyrimo dalyvė. Kaltės jausmas bei kaltinimo veiksmas tampa vienas svarbiausių gyvenimo istorijos variklių:

(i) Tėvą R. I. kaltina dėl nepasisekusios karjeros. R. I. santykiai su šeimos nariais tiek tėvų šeimoje, tiek jos pačios šeimoje yra sudėtingi, apie juos kalbama lakoniškai. Vaikystėje iš šeimos išėjusi gana anksti, ji geresnį kontaktą turėjo su motina. Tėvas, nors ir buvo R. I. gyvenime, tačiau namuose būdavo retai, nes buvo Lietuvos karininkas, o ir dėl tėvo, kaip mano tyrimo dalyvė, ji negalėjo tapti medike:

RI 157–162

r. Ir aš baigusi gimnaziją, padaviau dokumentus į mediciną.

t. Turbūt Kaune?

r. Ne, norėjau Vilniuje, Vilniuje. Na ir suprantat, gavau atsakymą neigiamą, nes su tėvuku, aišku, karjera buvo sužlugdyta.

(ii) Sutuoktinis taip pat yra kaltinamas dėl nepasisekusio šeiminio gyvenimo. Jos pačios šeiminis gyvenimas (santykiai su vyru) buvo probleminiai. Savo sutuoktinį R. I. kaltina apgavyste, nesąžiningumu, pasinaudojimu jos patiklumu.

RI 367–371

r. Bet mano šeimyninis gyvenimas buvo tragiškas. Aš jums galiu atvirai papasakoti. / Va. Jis gi buvo vedęs Lietuvoj, jis mane apgavo labai stipriai. Buvo man labai didelis smūgis. Ir kada aš jau gyvendama Irkutske sužinojau. Mes matot ir pasų neturėjom, nuėjom į zaksą ir mus surašė.

(iii) Kaltės jausmas prieš savo vaikus yra stipriai išreikštas. Santykiuose su dviem savo vaikais R. I. jautė ir tebejaučia kaltę dėl jų prastos sveikatos vaikystėje, sūnaus ankstyvos mirties, visą gyvenimą sergančios dukters.

RI 402–408

r. Ir kas man buvo labai sunku – kai atvažiuavau į Kėdainius su vaikais, jie ten, matot, gimė, aš juo parvežiau į Lietuvą ir jie labai sirgo, buvo abu visiškai prie mirties. Ir Kėdainiuose labai žymi gydytoja pasakė: „Jei tu nori, kad jie gyventų, turi važiuoti atgal tenai, jie čia neaklimatizuos“. Nu ir man tokia / kaltę aš tokią jaučiu, kad jie nukentėjo. Dukra ir sūnus išgyveno, dukra ir liko visą laiką serganti. Sūnus nesulaukęs nė penkiasdešimt metų numirė. Čia dėl klimato.

Buvimas tremtine. Profesionaliai pasakojama istorija apie tremtį yra vienas pagrindinių gyvenimo istorijos elementų. Tremties epizodai R. I. gyvenimo istorijoje užima didelę erdvę – ir geografinę, ir patirties, ir emocinę (pavyzdžiui, vienas iš kelių tremties epizodų buvo pasakojamas kaip beveik 17 minučių trukmės nepertraukiamas monologas). Tačiau pats pasakojimas, kurį pasakoja R. I., jau nebėra autentiškas, vykstantis „čia ir dabar“. Galima susidaryti įspūdį, kad savo tremties istoriją ji yra pasakojusi daugybę sykių ir jau yra išmintingai sudėliojusi akcentus, kurie reikalingi įtaigiam pasakojimui – R. I. jau žino, kas klausytojui gali būti įdomu, jau pasakoja savo pačios istorijas kaip mažus performansus su geruoju herojumi, bloguoju herojumi ir su nuspėjama epizodo pabaiga. Tremtinės savivoka yra esminė ir pati pirmoji savybė, kuria R. I. prisistato kaip asmuo:

RI 66–70

r. Nu aš pirmoj eilėj turiu prispažinti, kad netekau dėl to daug sveikatos, nes esu tremtinė. / Tremtinė esu, dešimt metų išbuvau / toli buvau / prie Jakutijos. Teko labai daug ką pamatyt. Ir dirbau aukso kasyklose. Labai sunkų darbą. Iš pradžių. Tai ten matyt ir netekau sveikatos, o senatvėj ir atsiliepia stoka.

Tremtinės patirtis ir statusas grįžus į Lietuvą R. I. buvo daug skaudesnė nei pati tremtis Sibire. Ji tą savo gyvenimo etapą vadina „antrąja tremtimi“:

RI 383–385

r. Labai sunku buvo, labai vargingai Lietuvoj. Aš kai prisimenu, tai aš labiau pergyvenau ir verkiau Lietuvoj, negu tremtyje.

Tremtis yra pagrindinė R. I. gyvenimo pasakojimo ašis. Tačiau tyrimo dalyvės sunkiausias gyvenimo etapas buvo antroji tremtis, grįžimas į Lietuvą po tremties. Nei šeima, nei darbas bei karjera, nei romantiški santykiai ar meilė, nei sąžiningumas bei darbštumas, nei kova už gyvenimą nėra tokie svarbūs. R. I. savo gyvenimo istoriją pasakoja taip, jog pačiame sunkiausiame epizode suranda geriausią situaciją ir aplink ją kuria visą tolimesnį pasakojimą.

Patys geriausi – mokymosi – ir patys blogiausi – po tremties – momentai yra jos gyvenimo istorijos kertiniai elementai.

Nežinojimas ir buvimas naivia gali būti interpretuojami kaip išgyvenimo strategijos. Tremties pasakojime R. I. nurodo daug sunkių išgyvenimų ir patyrimų. Vienas jų man atrodo itin svarbus – (apsimестinis?) naivumas, o galbūt patogios padėties ieškojimas, sudarant įspūdį, kad visai nesupranti, kas vyksta aplinkui, nesupranti, nei kodėl, nei už ką esi tremiamas.

RI 175–180

r. Ir kadangi sužinojom, kad aš sąrašė nebuva, tai valdytojas ir sako: „Ramiai ir toliau dirbk, pati pragyvensi, gal dar jiems padėsi“. Tai aš ir likau, ten patenkinta, nesijaučiau nieko kalta, aš apie tą politiką visiškai nebuva / kaip sakoma. Aš, žinot, tokie perversmai, tokiam amžiu, / tai domiuosi mokslais, o apie tą politiką, kad galbūt tėvukas už savo galbūt kaltę sėdi, nu mama gal irgi. Bet aš jau patikėjau, kad sąrašė manęs nėra.

Išgyvenimo strategija buvo ir toliau nesuprasti, kas įvyko jos gyvenime ir kodėl ji atsidūrė visuomenės užribyje:

RI 425–429

r. Kadangi aš pasižymėjau klinikų profsąjungose, profsąjungos kapitalinės statybos skyriuje labai reikėjo gero žmogaus. Susitarė su viršininke, nors ir buvau tremtinė. Jis davė man klausimą: „Tu ten beveik dešimt metų buvai, už ką tu ten buvai?“ Sakau: „Žinot, viršininke, jei jūs man atsakytumėte į tą klausimą, tai aš gal dabar sužinočiau, už ką. Aš pati nežinau.“ /

Karjeros darymas. Darbštumas – profesinės veiklos pagrindas. Antrosios tremties metu R. I. išgyvenimas buvo įmanomas ne tik dėl naivumo, bet ir dėl darbštumo, dirbant gerokai daugiau nei kiti bendradarbiai. Darbštumu tyrimo dalyvė sėkmingai paslėpė savo tremties patirtis:

RI 392–396

r. Dirbau buhalterė. Per savo darbą ir sąžiningumą, tapau vyr. ekonomiste. Va / ir profsąjungos pirmininkės pavaduotoja, ir išdininkė. Nepaisant visų tremčių. Pataikiau į labai gerą kolektyvą, jie matė, kad aš labai sąžininga, kad aš stengiuosi. Aš būdavo prabusedavau penktą valandą ir keldavausi. Nes ten buvo pusanthro tūkstančio darbuotojų, tai surinkt viską. Aš stengiausi, visus visur pavaduodavau.

Nebuvimas našta saviems senatvėje. R. I. yra įpratusi priimti sprendimus. Sprendimas gyventi senelių namuose buvo sudėtingas ne tik dėl paties išėjimo iš šeimos bei fiziškai pakeistos gyvenimo vietos, bet ir dėl juntamos, bet tiesiai į akis nepasakomos neigiamos aplinkinių nuomonės – esą dukrai gėda, jei ji išveža motiną į globos namus.

RI 543–545

r. *Tai kai kurie slaugos darbuotojai jau sužinojo, kad aš rūpinuosi į pensionatą, tai jie sakydavo, kad kaip čia dukra taip Ritą išveš. Gi ji jau pradeda vaikščiot. Ir į ją [dukrą] pradėjo žvairuot. / Nesupranta žmonės.*

Tyrimo dalyvės vienas svarbiausių sprendimų buvo atvažiuoti gyventi į globos namus. Taip nusprendusi, R. I. sako pajutusi palengvėjimą – ir jai pačiai dėl sveikatos būklės bus geriau, ir ji nesijaus kalta prieš savo dukterį, kuri būtų turėjusi slaugyti sergančią moterį.

RI 488–489

r. *Jau ketvirtį metų eina. Ir esu labai patenkinta ir laiminga. Aš žinau, kad aš dabar nesu našta dukrai.*

Globos namai ir naujieji kaimynai R. I. duoda galimybę būti kam nors reikalinga, pavyzdžiui, kam nors, ką galėtų paslaugyti ir palaikyti morališkai:

RI 496–503

r. *Aš labai mėgstu bendravimą, aš negaliu, nes jei aš galėsiu, tai aš susirasiu draugų. Aš labai noriu paslaugyt. aš dabar gi va slaugau dvylikto kambario močiutę. Kai ji sunkiam stovy buvo. Gi buvot pas ją.*

t. *Taip taip.*

r. *Tai aš jai ir tada, ir dabar aš jai padedu, tai apsirengt, tai užsisekt, tai aš jai paskaitau. / Nu ir žinot, aš čia jaučiuosi labai laiminga /*

Ir nors nei socialiniai darbuotojai, nei slaugytojai R. I. gyvenime neegzistuoja kaip personažai, verti būti įtraukti į gyvenimo istoriją, tačiau galima spėti, kad ji kaip veidrodis atspindi jai teikiamą dėmesį ir rūpestį.

Stiprybės turėjimas – gero gyvenimo receptas. Geras gyvenimas, anot R. I., pasiekiamas per pastangas. Ir toji pastanga – gebėjimas atsilaikyti prieš sunkumus gyvenime, stiprybės turėjimas ir kova.

RI 508–513

t. *[kreipiuosi į pašnekovę vardu], aš klausimą turiu. Du klausimus turiu, pirmas būtų toks: koks yra laimės gyvenime receptas?*

r. *Žinot, gyvenimo receptas būtų toks. Reikia gyventi taip, kad / aš tai save optimiste skaitau. Kad atsitikus kokiai didžiulei bėdai ar nelaimėi / reikia turėti stiprybės atsilaikyt. Nepasiduot, kovot kiek gali.*

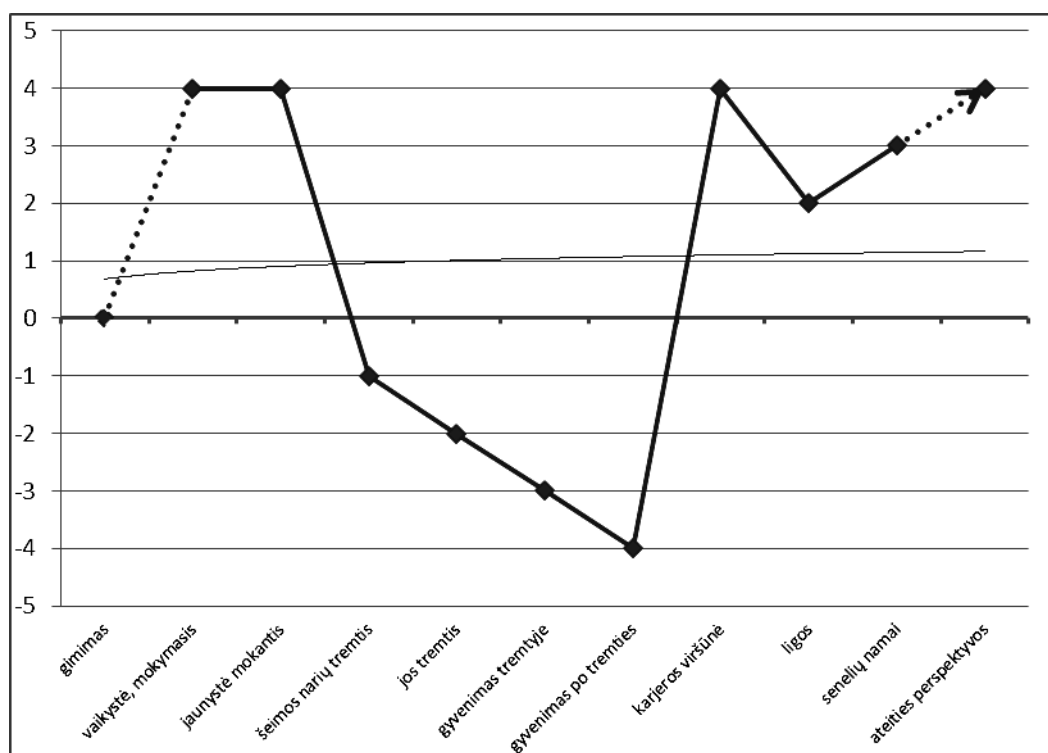
Keršto kitiems ir blogų minčių turėjimas, blogio darymas reiškia blogą gyvenimą. Iš uždaro rato (blogas yra gyvenimas, kai darai bloga) galima išsiveržti svajojant, prisimenant, išgyvenant tai, kas yra gera:

RI 526–437

t. *O ko, Rita, gyvenime nedarytumėte? Ko stengtumėtės išvengt?*

r. Išvengt tai žinote gyvenime / nereikėtų daryti kitiems blogo, pirmoj eilėj. Ir neturėt jokio keršto. Pavyzdžiui, aš dabar, kad ten dešimt metų buvau / aš dabar nieko nekaltinu. Aš tai dabar galvoju, kad ačiū, kad aš tą pamačiau. O tas, kas ką padarė, taigi sunku ir suprast, kas ką padarė mūsų gyvenime. // Va tai aš ir sakau, aš niekam nelinkiu nieko blogo. Ir kad kabintųsi žmonės į gyvenimą. O blogį daryt tai čia kiekvienas gali, bet sau tik tai kenkia. Ir blogos mintys aš / kiti tai sako, aš naktį nemiegu, ojoj, kaip čia blogai. Aš jeigu nemiegu, aš nepergyvenu. Aš svajoju, kaip ten buvo man jaunystėj, kaip mes šokom ir dainavom. [juokiasi] Ir aš begalvodama ir užmiegu. Gyvenime reikia gyventi taip, kad žmogus galėtų ką nors gero, gražaus prisimint. Kad neturėtum ant sąžinės nieko blogo.

Ateities siejimas su konkrečiu tikslu. Norėjimas būti prosenele ir yra ateities tikslas. Tik vienas asmuo – mažutė proanūkė – yra pelnęs ypatingą R. I. dėmesį ir yra labai reikšmingas – santykiyje su šiuo asmeniu nėra kaltės jausmo ar kaltinimo. Dėl šio asmens dėmesio R. I. yra pasirengusi kovoti ir atsikovoti ne tik savo sveikatą, gebėjimą judėti. R. I. dėl santykio su šiuo asmeniu yra pasiryžusi kovoti dėl savo gyvenimo – ji godžiai nori gyventi dar kelerius metus. Šis ypatingas asmuo – dar nė dvejų metų neturinti proanūkė, R. I. nuomone, yra visa į ją – tokia pat linksma, aktyvi ir stipri:

Pav. 25. Gyvenimo istorija „Tremtinė“
Šaltinis: sudaryta autorės

RI 574–582

r. Nu dabar su širdele gerai jaučiuosi, čia medicina. Daug vaistų naudoju ir tikiuosi. Ir noriu / ir reikia turėti gyvenime tikslą...

t. Na, na, sakykit, koks dabar tikslas?

r. Tai tikslas dabar buvo – kai apsigedė dukros sūnelis, tai galvojau, dabar kad ojoj greičiau pagimdytų jo žmona proanūkelį. Dabar, kai žmogus toks gobšus galbūt, tai galvoju, tai jei numirsiu, jei bloga pasidaro, tai ji [proanūkė] manęs neprisimins. Reikia pagyvent dar porą metų, kad ji mane prisimintų [juokiasi]

Savo R. I. gyvenimą dabartyje vertina gerai:

R.I. 504–505

r. Tai aš jai [kaimynei] ir tada, ir dabar aš jai padedu, tai apsirengt, tai užsisiekt, tai aš jai paskaitau. / Nu ir žinot, aš čia jaučiuosi labai laiminga /

Ko nėra pasakojime? Tyrimo dalyvės pasakojime nėra atsitiktinumo, mirties, dievo, nėra jai dabar padedančių žmonių – gydytojų ar socialinių darbuotojų, globos namų administracijos. Tarsi jie neegzistotų nei jos gyvenime, nei jos artimųjų gyvenime. Visus sprendimus priima tik pagrindinis veikėjas – pati tyrimo dalyvė (25 pav.).

1.5. Pirmosios kartos didmiesčio gyventoja: „Aš ponia Rainienė“

Tyrimo dalyvei G. E. 76 metai, ji jau ketvirtį metų gyvena socialinės globos namuose. Dėl ištikusių insultų galimybės judėti yra ribotos, taip pat šiek tiek pakitęs bendravimas – pokalbyje dominuoja monologai.

Materialiai aprūpinta vaikystė karo metu. Darbo kaip vertybės samprata, galima spėti, susiformavo dar G. E. vaikystės metais, jos tėvų šeimoje. Šeima gyveno pasiturinčiai, buvo nedidelio miesto gyventojai, tėtis buvo popieriaus gamybos specialistas, dirbęs Tilžėje. Savo vaikystę G. E. vertina kaip „nuostabią“ ir teiginį iliustruoja pasakojimu apie gerai uždirbusį tėvą:

GE 37–47

r. Tilžėj, matot. Ir šiandien – nuo mūsų Tauragės yra trisdešimt kilometrų siena buvo vokiečių, Tilžė – dabartinis Sovietskas. Ten buvo popierių fabrikas, ir vokiečiai ieškodavo žmonių, kad galėtų daugiau dirbti tokį juodą darbą. O popierių, tai žinot, gamina iš medienos. / Tai reikėdavo tėveliui, nebuvo jis joks specialistas, bet išmoko, ir paskui net tapo meistru, ir ten jau prie Smetonos turėjo leidimą ir važiuodavo traukinuku, buvo traukinukas specialiai padarytas, nuvažiuodavo, o paskui parveždavo. O paskui laikinai netgi ten gyveno. Atvažiuodavo tik šeštadieniais sekmadieniais. Nu bet žinot, uždarbis buvo labai geras, pas vokiečius tokia ta tvarka, o Rytprūsioose vokiškai mes visi mokėjom, ten Tauragėj tai kaip čia lenkiškai, tai ten taip vokiškai tiek vaikai, tiek tėveliai buvo išmokę. Žodžiu, tokią vaikystę turėjom gana turtingą ir gerą. Du broliai buvo. Mamytė, tėvelis, trys vaikai. Visi kažkaip taip mokėmės. Gyvenom [miestas] iki pat baigimo gimnazijos. /

Šis aspektas šią gyvenimo istoriją daro išskirtine – vaikystės neaptarinėja nė vienas iš tyrimo dalyvių, gyvenusių kaime. Vaikystės (pozityvūs) patyrimai šio tyrimo kontekste yra išskirtinai miestuose gyvenusių tyrimo dalyvių charakteristika.

Jaunystė didmiestyje – „panelė iš „miestelio“. Dėl atsitiktinumo ir naudingos pažinties G. E. turėjo galimybę savarankiškai gyventi pokariniame Vilniuje. Darbinės karjeros startas buvo, pasak G. E., labai aukštas, nors ji neturėjo nei darbinės patirties, nei kvalifikacijos. Faktas, kad buvo baigusi gimnaziją ir turėjo gerą braižą, buvo būtent tos savybės, kurių pakako pokariniame Vilniuje pradėdant savarankišką gyvenimą.

GE 94–100

r. Bet dėkui dievui, buvo vienas giminaitis, dirbo vyriausiu buhalteriu finansų ministerijoje, tai sakė: „Ką tu grįši į tą [miestelis], tai jau likt čia“. Tai taip ir likau Vilniuje ir kažkaip tai / žemės ūkio bankas – anksčiau būdavo, išklijuoja skelbimus: „Ieško buhalterės ekonomisto“. O aš jokio supratimo neturėjau, nei kas ta buhalterija, nei kas ekonomika. Ir žinot, jūs nepatikėsit, mane priėmė. Nu ir su tuo vyriausiu buhalteriu – jis sakė: „Jauna panelė, tokia nebloga, bet nieko nemoka“. Bet aš turėjau braižą tokį neblogą, ir gimnaziją baigusi, ir mane priėmė ekonomiste.

Karjeros moteris. Moters, siekiančios karjeros, gyvenimo istorija ypatinga tuo, jog G. E. pasakoja ir savo, kaip šeimos moters, gyvenimą, ir apie savo profesinę karjerą, pastarajai suteikdama daugiau svorio. Ji interviu pradžioje prisistato pavarde, o pokalbio metu kelis kartus apibūdina save kaip „ponia Rainienė“ (pavardė pakeista).

GE 469–72

r. Buvau mėgėja biškį pasipuošti, o kai užsieny pabuvau, tai iš viso skuduriukų parsiveždavau, tai mane vadindavo „ponia Rainienė“ [išdidžiai, linksmi]. Ir dabar jos atvažiuoja – „kaip mūsų ponia Rainienė?“ Aš gi viena pirmųjų pradėjau dirbti planavimo skyriuje.

Toks G. E. įprotis greičiausiai susiformavo dėl jos darbo vietoje einamų pareigų bei turėto aukšto socialinio statuso. Antra vertus, galbūt tai yra būdas išlaikyti formalų, kiek šaltoką atstumą su tyrėja. Kalbėdama apie save (ypač interviu pradžioje), G. E. „suteikia informaciją“ ir tokiu būdu „informuoja tyrėją“ [GE 29: r. galiu tuo pačiu jums tokią informaciją suteikti. /].

G. E. svarbus jos darbinės karjeros epizodas yra jos darbo rezultatai: visi ją vadindavo „ponia Rainienė“, tai, kad ji turėjo daug pinigų ir tai, kad mėgdavo

gražiai rengtis. Tam, kad pasiektų tokius rezultatus ir galėtų jais mėgautis, ji turėjo daug dirbti ir daryti karjerą. Iš esmės, G. E. teigia, kad profesinę karjerą nuo pat pradžios padarė ji pati, tik kartais pasinaudodama nedidele draugų pagalba.

GE 117–122

r. O [gamyklos pavadinimas] direktorius buvo mano kurso draugas [pavardė]. ir kažkaip atvažiavo mano brolis, jis buvo gavęs paskyrimą [mieste], [įmonės pavadinimas] viršininku dirbo. Atvažiavo į svečius manęs aplankyti, nuėjo į svečius pas tą [pavardė], tas [pavardė] sako, ką ji ten tam banke sėdės, tegu pereina pas mus į gamyklą. Išėjau į tą gamyklą, pagalvojau, nu gal ir gerai. Nuėjau į [gamyklos pavadinimas] dirbti, gavau gerą atlyginimą, geras premijas, tai buvau tenai karalaite.

Darydama karjerą, G. E. įgijo visus reikalingus profesinius įgūdžius ir išmoko palaikyti naudingus, praktiškus bendravimo santykius – ypač į akis krenta pokalbio metu pasakoti epizodai apie jos santykius su tiesiogine valdžia. Ji – daug dirbanti, labai lojali „valdžiai“, netgi – suokalbininkė, mielai pasinaudojanti rezultatais, atsirandančiais iš kolektyvinio normų laužymo:

GE 481–484

r. Tai man jau patikėjo, nes nuo pat pirmų dienų viską žinojau. Kas ta savikaina, kas ta darbo jėga, kaip tuos pinigus skirstyti, kaip juos dalinti, ir niekad neprieštaraudavau, jeigu viršininkas ateina prašyti, tai sakau patyliukais – „Pridėsiu“ ir Rainienei“. Ir pridėda 10 rublių.

Pasakodama savo profesinio augimo istoriją, G. E. nuolat ir tiksliai pabrėžia savo turėtą finansinę gerovę – detalai papasakoja apie uždarbį dalį, premijas ir priedus.

GE 201–207

r. Bet jūs jau žinot – uždirbau daug, gana didelius pinigus. Mes gaudavom, va pavyzdžiui, aš kaip vyriausia ekonomistė gaudavau 170 rublių, plius premijų 40 procentų kiekvieną mėnesį, ir dar visokių tokių. Kadangi darbo užmokesčio planavimo skyriuje dirbau, tai visokių tokių – aš planavau darbo jėgą visiem cechams, o cechų buvo apie 40, tai manęs jau niekada nepamiršdavo. Būdavo – socialinių lenktynių suvedimas rezultaty, tai už tą, tai už tą. tai už naują techniką, tai Rainienei visada įrašydavo dešimt rublių. Va taip./

Moteriškumas ir mėgavimasis dėmesiu. G. E. taip pat pasakoja, kad ji mokėjo naudotis ir savo moterišku žavesiu. Vyrų žavėjimasis ja ir rodomas dėmesys jai patiko. G. E. akcentuoja tai keliuose gyvenimo istorijos interviu epizoduose:

(i) Jaunystėje:

GE 74–77

r. Nes vienas brolis politechnikos institute, o kitas – dailės institute buvo. Ir būdavo man labai malonu, nes prie technikos universiteto tuo metu mergaičių beveik visiškai nebuvo, labai jau retai, kad mergaitės kokią vyrišką specialybę studijuotų. /

(ii) Ankstyvosios brandos metais:

GE 234–240

r. Pati mėgėja važinėti, turėjau mašiną, žiguliuką. Tuo laiku važiuoti tai buvo didelis dalykas – 91–92 metais. Ir va aš 40 metų už vairo. [šypsosi]

t. O, tai pagarba [šypsosi]

r. Nu kaip man vyrai kokie pypsena kavalieriai, tai aš tik nusišypsau [juokiasi] pilna šypsena. Nu taip, žodžiu. Gerai buvo.

(ii) Sulaukus vyresnio amžiaus:

GE 453–455

r. Žinoma, tokio bendravimo artimesnio / tikrai nėra daug, su daug nėra su kuo bendrauti. Bet daugiau jau su tais vyrais pakalbu – „Laba diena, kaip atrodo gražiai“, bet jau nepraeisiu pro šalį niekad. [šypsosi].

Susistygavimas šeimoje. G. E. ne tik dirbo, bet ir, jos pačios žodžiais kalbant, sėkmingai ištekėjo – jai tiesiog pasisekė su vyru. Šeima buvo jos atspirties taškas, ramybės vieta, kurioje visus esminius šeimos reikalus tvarkė jos vyras – užsiėmė vaikų auklėjimu, tvarkė namus ir net drabužius. Atrodo, kad G. E. mano, jog ji ir jos vyras buvo radę pusiausvyros tašką ir jų santuoka buvo stipri – ji pasitikėdavo vyru, jo nebardavo. Šituos dalykus ji paaiškina paklausta, kokį gyvenimo patarimą ji duotų:

GE 410–426

r. Nu, / moteris gal turi daugumą vyrui atleisti padarytų klaidų. Nematyti taip, ir paskui visa tai kažkaip išlyginti, rodyti vaikams didelę meilę. rūpestį. Šitas visas duoda tokį / gerbūvį. Ir kažkaip ta mūsų šeima buvo tokia tvirta. Mes viską darydavom visi kartu, niekad nepalikdavom vaikų vienu kažkur. Gal balius kažkur ar kaip, mes, būdavo, anksčiau, daug draugų turėjom, tai pabaliavot išeinam, tai vaikai jau nemaži jau. Tvirtai šeimą laikyti rankose, tai ir atneša tokį gražų gyvenimą. / Ir abudu sutardavom, va man, sakau, puikiai pasisekė su vyru. Mes, pavyzdžiui, rūbus plaudavom. Jisai plaudavo rūbus, jisai išnešdavo padžiaut. Aš niekad – aš niekad nesirūpinau, kaip vaikai mokykloj ar institute, niekada nesirūpinau tuo. Nesirūpinau, rūbus į valyklą jau jis nunešdavo. Tai kai jau aš pati į Lazdynų valyklą nuėjau, ta ponia sako – „kaip čia suprasti – kas jūs tokia būsit? Visada ateidavo toks vyras“. Tai sakau – „Vyras staigiai mirė“. Va, atrodo, smulkmenos, bet iš smulkmenų / Bet vyras buvo mėgėjas – kadangi tokioj vietoj dirbo, o anksčiau visokie suėjimai, visa kita. Tai jis „Mamyte, aš užtruksiu“. O tas užtrukimas, pasižiūriu, būdavo ir iki keturių ryto. Parėjęs jis man skambina į duris, aš jį apibaru apibaru: „Ko tu skambini, raktus turi, vaikus pakelsi“. Bet jei pradės kelt skandalą „Kur buvai?“, tai / moteris turi šeimoj daugiau nutylėt, atleist. Ir ypatingai turi būti šeimoj vienas kitu pasitikėjimas. Nu ir jei šeimoj nėra pasitikėjimo, tai nieko ir nebus.

Šiame epizode yra vidinių prieštaravimų, kurie krenta į akis pašaliniam asmeniui: „plaudavom rūbus“, o vėliau „jis plaudavo, išnešdavo padžiaut. Aš niekados“, tačiau G. E. pasakojime tokie nesutapimai yra nesureikšminami. „*Moters atlaidumas vyrui*“ – taip yra atsakoma į klausimą apie tai, kas yra gero gyvenimo receptas. Klaidų nematymas, situacijos užglaistymas atsitikus probleminei situacijai – buvo jos šeimos darnos išlaikymo strategija.

GE 406–411

t. O kitas klausimas – dabar iš priešingos pusės – tais atvejais, kai gyvenime viskas buvo gerai ir linksma – koks laimės receptas? Kaip gyventi taip, kad būtų gera gyventi?

r. Nu, / moteris gal turi daugumą vyrui atleisti padarytų klaidų. Nematyti taip, ir paskui visa tai kažkaip išlyginti, rodyti vaikams didelę meilę. Rūpestį. Šitas visas duoda tokį / gerbūvj.

Netikėta vyro mirtis tarsi pradėjo nelaimių virtinę. Per trumpą laiką mirė G. E. vyras, abu broliai. Likusi viena ji visą savo energiją skyrė savo sūnums, kurie, kaip rodo tyrimo dalyvės gyvenimo istorija, motinos atsidavimo ir pasiaukojimo neįvertino. Po vyro mirties jos gyvenimas ėmė risti žemyn:

GE 262–266

r. Visi išmirė, du broliai, išmirė, nu tėveliai, savaime aišku, jau buvo jau ir laika, kada jie išmirė, dar vyras numirė. Ir taip likau vienai viena. Su vaikais. Mano vaikai labai geri. Galvojau, kaip dievas davė, taip bus taip ir bus. Ir žinot, kaip toliau viskas gavosi / / Vienai gyventi tam keturių kambarių bute - grįžti, nėra nė ką daryti, nei kaip daryti.

IR

GE 309–313

r. Gyvenimas pradėjo griūti, vyras mirė, sūnui kalėjimas, mamutė visą turtą prarado, o vyresnysis sūnus pasakė, kad – „O kas jums, mamtyte, liepė taip viską atiduoti? Kas jums leido sutikti, kad eitų į biznį?“ Žodžiu, mane apkaltino visapusiškai ir galutiniam rezultate pasakė, kad jūs turit išeiti. Tai aš paskui pagyvenau sode.

Motinos pasiaukojimas vaikams. Likusi viena, G. E. visą savo gyvenimą paaukojo vaikams. Vienam jų atidavė visą savo turtą ir jo neteko, nes vaiką nureketavo „verslo partneriai“ Rusijoje. Kitam vaikui ji atidavė kelerius savo gyvenimo metus, padėdama auginti gimusius vaikaičius. Sūnaus šeima, paaugus vaikams, nebepriėmė močiutės gyventi kartu.

GE 288–291

r. Nu ir buvau jauna, sveika, sportiška tokia, mėgėja buvau stalo teniso, lauko teniso, pati mašiną vairavau visą gyvenimą. Kažkaip tokio fizinio darbo neteko dirbt. Tai galvoju, dieve mano, nu ką padarysi, padėjau vienam, reikia padėt ir kitam. Nu ir nuėjau.

Dėl netekto turto, dėl vienatvės, dėl to, kad neturi kur gyventi, G. E. buvo gėda prieš žmones, kurie ją pažinojo „ponios Rainienės“ amplua.

GE 312–320

r. Tai aš paskui pagyvenau sode. Mes turėjom sodą labai gražų. O sode buvo tik vasarinis namelis. Ir aš išėjau į tą sodą, gyventi. Ir man buvo tokia gėda. Žinot – visi tik sako, kad Rainienė tokius sūnus išaugino, gi per tiek metų ir gamykloj buvau labai žinoma, gerbiama buvau, vasaros metu su tais berniukais būdavau sode, o kaip ruduo ateina, tai išvažiuoju. O paskui vieną gražią dieną Rainienė lieka sode gyvent. Visi išvažiuoja, ir – „kodėl gi, – sako, – [tyrimo dalyvės vardas], kaip čia suprasti, kodėl tu tam sode?“ Sakiau, kad nenorėjau eiti pas vaikus gyventi. / neturėjau ką sakyti. Gėda buvo. Ir taip aš pragyvenau sode. Ir ta nervinė įtampa, ištiko insultas.

Gėdingas gyvenimas pensione. G. E. sako, kad ji pensione tik dėl fizinės sveikatos nebuvimo – tik dėl nelaimės, jog ištiko du insultai (vienas iš gėdos, kad gyvena sodo namelyje, o kitas po žinios, kad ji gyvens pensione). Pensioną G. E. vadina savo namais, pripažįsta, kad ji čia gyvena ir kad ji čia mirs. Tačiau jaučiama karti nuoskauda dėl tokios situacijos:

GE 353–357

r. O pensionatu aš asmeniškai esu labai patenkinta, ir dabar aš niekur niekur neisiu, čia jau mano namai yra. Ir vaikams jau pasakiau, net kai aš jau numirsiu, ir direktoriaus pavaduotojai pasakiau, kad mane tiktai į mus tą namelį, kur visus šarvoja, ir man nereikalinga jokių iškilmių, jokių gedulingų pietų, nieko, čia mano namai. Jei jau nebuvau reikalinga tada, kada buvau sveika, tai dabar / čia tikrai labai gerai.

G. E. sako, kad pensione nėra didesnio bendravimo, tačiau socialinius kontaktus ji palaiko:

GE 450–453

r. Tai kadangi gyvenau ten kitam korpuse, kol nebuvo šito pastato, bendravau su tais žmonėm, kurie ir be kojų, kurie ir vargšai, jie ir dabar atvažiuoja pas mane, jeigu kokia trūksta lito, ar dviejų, ar trijų. Jie ir dabar užsuka, aš sutariu su visais.

Taip pat G. E. patinka jai suteikiama globa – čia ja rūpinasi. Ji globos namuose turi kiek išskirtinę padėtį – ir dėl „užimamų pareigų“ globos namų gyventojų taryboje, ir dėl jos geros materialinės padėties, ir dėl ryšių palaikymo, ir dėl jos lankstaus, nuolaidaus bendravimo būdo.

GE 363–375

r. Bet labai gerai bendrauju su visais žmonėmis, turiu šiek tiek tokias pareigas, yra biblioteka, skaitau, ir svarbiausia – turiu savo atskirą kambariuką. / Maistu labai patenkinta. Man vaikai atveža visko, ko reikia, ko trūksta, pinigėlių man irgi užtenka susimokėti už šitą kambariuką. Nu čia 1000 kainuoja. Nu tai visą savo pensiją atiduodu, o rūbų tai čia užtenka. Man tai padeda labai labai. Ištisai. Tas sūnus, kuris kitur gyvena, nuolat skambina, ir pinigais aprūpina. Man jo tų pinigų ir nereikia, kadangi čia – bet maisto – ir pusryčių, ir vakarienės, tarp mūsų taip šnekant, – nevalgau. Pasiimu savo/ ir priežiūra nesiskundžiu,

slaugutės nuostabios moterys, labai pareigingos, sąžiningos. Gal nuo paties žmogaus irgi priklausu – kitas ten reikalauja, to, ko negali padaryti. / O šiaip tai ko man čia trūksta? Čia jau kaip mano pačios namai, aš jau sakau – „Einu namo“, jau pripratau. / Šeši metai jau kaip čia gyvenu. Ir medicininė priežiūra, [vardas], irgi ateina, jei kur ką ir vaistukus suleidžia, ir pastiprinimui. Žodžiu, aš laba patenkinta. Ir sakiau, daugiau jau man jokių insultų nebereikia [šypsosi]. / Va taip va gyvenimas ir praėjo.

Įprotis dominuoti bei palaikyti pagarbius santykius su valdžia (šiuo atveju – globos namų valdžia) yra labai svarbi charakteristika. G. E. svarbu, kai „valdžia“ (direktorius, administracija) ją pasveikina, su ja pasikalba. Ne mažiau ji didžiuojasi ir savo pareigomis gyventojų taryboje. Tačiau išskirtinis atvejis yra tai, kad jai ir globos namų valdžia, ir patys gyventojai suteikia autoritetą/ valdžią spręsti sudėtingas situacijas, kurios kartais nutinka globos namuose:

GE 495–498

r. Čia gi visokių visokiausių, tarp 238 žmonių visko būdavo, vyrai anksčiau labai gerdavo. / O šita atėjus nauja pavaduotoja labai griežtai ėmėsi. Policiją kviečia, tai įsivaizduojat, jeigu policijai neatidaro durų, tai ateina Rainienė – pradeda šnekėt už durų, atidaro duris, įsileidžia. Va taip ir išsiaiškindavom.

IR

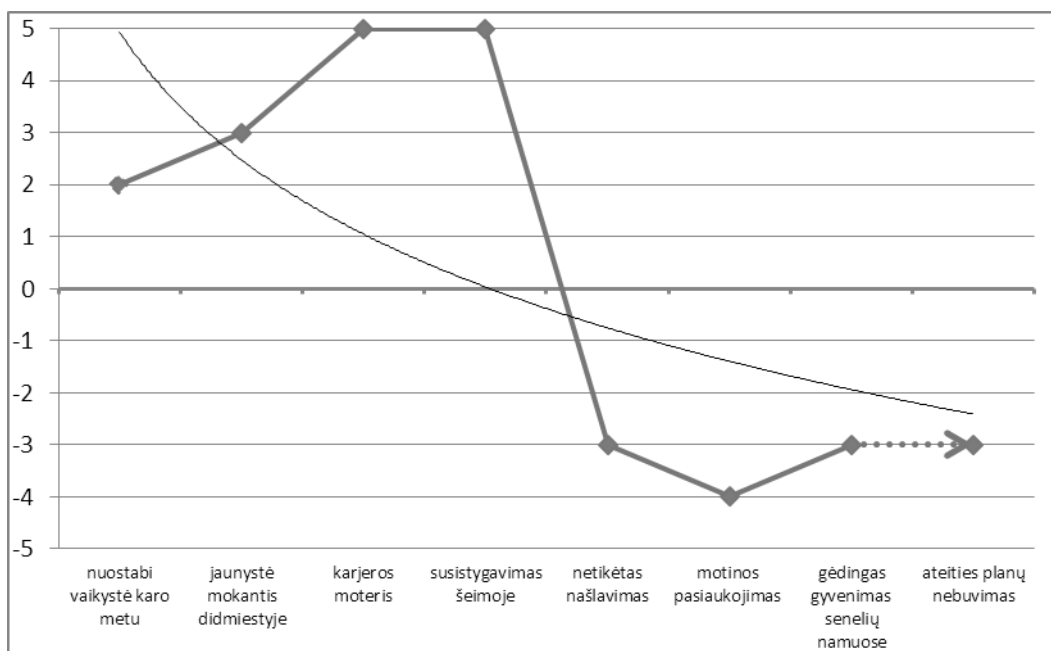
GE 488–493

r. Taip, žmogui reikia mokėti su žmonėmis. Jeigu tu dirbi su žmonėmis, tu pats būk žmogus. Va ir čia – aš visados išklausu visų mergaičių, nes aš čia jau esu tokia / tarybos narė. Tai jos visada čia ateina pas mane. Tai aš sakau: „Mergaitės, mes galim čia vietoj išsiaiškinti, kur ką reikia, o aš nueisiu, tyliai paprašysiu, ar pavaduotojos, ar ką, bet nereikia, neikim, nesiskųskim valdžiai“. Tai jos ir sako: „Rainienė su savo /“. Išlaikom kažkaip. Jeigu pradėdi pykti, tai su pykčiu tu nieko nepasieksi. Nieko nepadarysi.

Hedonistinis gyvenimas (26 pav.). Gyvenimo istorijos pasakojime sunku atrasti nuorodų, jog tyrimo dalyvė būtų domėjusis etikos ar moralės klausimais. G. E. manymu, gero gyvenimo veiksniai yra gerai sustyguota šeima, karjera ir įtaka, pinigų uždirbimas, bendradarbių pagarba, gražūs drabužiai ir kelionės užsienyje. Materialinė pusė, kuri, G. E. žodžiais, užvaldė jos sūnų, atrodo, buvo labai stipriai išreikšta ir jos pačios gyvenime. Nelaimėms ji nebuvo pasiruošusi – net nepagalvojo, kad senatvėje gali susirgti.

GE 393-404

t. ateina senatvė, aš gi niekad negalvojau, kad įvyks kažkokia tai nelaimė, kad tu susirgsi.

Pav. 26. Gyvenimo istorija: „Pirmos kartos didmiesčio gyventojas“
Šaltinis: sudaryta autorės

Sumaterialėjimą bei egoizmą G. E. mano esant ydomis ir siūlo su egoizmu kovoti dar didesniu egoizmu. Jei aplinkiniai yra užvaldyti egoistinių materialinių troškimų, nuo tokių skausmingų santykių galima apsiginti tuo pačiu, tik stipresniu nuodu – dar didesniu, į save nukreiptu savininkiškumu. G. E. šioje interviu vietoje yra atvira – ji jau kalba apie patirtį, o ne vien suteikia informaciją.

GE 397–404

t. O sakykit, iš viso savo gyvenimo ko dabar stengtumėtės išvengt?

r. Neatiduočiau visko vaikam. Visas gyvenimas parodo, kad yra reikalinga turėti sau. Kad – ypatingai – ateina senatvė, aš gi niekad negalvojau, kad įvyks kažkokia tai nelaimė, kad tu susirgsi. Kieno veikiami vaikai pasikeičia? Nežinau / bet mano vyriausias sūnus, kada buvo gyvenime toks geras ir rūpestingas, dabar jį užvaldė materialinė pusė. Ir turi tikrai pagalvoti apie save, ne viską atiduoti, nebepadaryčiau tokios klaidos, reikia ir sau palikt.

Taigi, nors tyrimo dalyvė teigia, kad senatvė ir liga ją užklupo netikėtai, socialinės globos namuose ji apsigyveno irgi netikėtai, dėl savo dabartinio statuso jai gėda. Tačiau ji aktyviai dalyvauja globos namų veikloje – yra gyventojų tarybos narė, kuriai patikima dalyvauti sunkių, konfliktinių situacijų sprendimuose.

Savo gyvenimą dabartyje G. E. vertina teigiamai:

1.6. Svarbias pareigas ėjęs asmuo: „Gyvenimas ne sunkus, o sudėtingas“

Tyrimo dalyviui K. A. 85 metai, jis visiškai savarankiškas, neturi jokių sveikatos sutrikimų¹². Globos namuose gyvena kartu su žmona, kuri visiškai nejudą dėl ligos ir yra slaugoma. Apsisprendė gyventi socialinės globos namuose savarankiškai, dėl sprendimo teisingumo neabejoja. Aktyviai dalyvauja socialinės globos įstaigos veikloje.

Šeimos kūrimas. Gyvenimo istorija prasideda nuo santuokos ir šeimos sukūrimo – K. A. sako, kad draugavo su savo žmona nuo pat ankstyvos jaunystės, kuomet abu dar žaisdavo kvadratą. Jo gyvenimo istorijos pagrindine ašimi viso pasakojimo metu išlieka viena ir ta pati – šeima.

KA 37–41

r. Baigiau tą karo mokyklą, visą laiką – kada ekonomikos mokykloje mokiausi – mes su ja [rodo į žmoną lovoje] / bendraudavom. Kvadratą žaisdavom, draugaudavom, lydėdavau namo. Ji kaime gyveno, aš mieste, bet kaip tai susidraugavom. Ir ji tuos aštuonis metus mane praktiškai laukė. / Ir aš / niekur neieškojau kokių panų. /

K. A. pripažįsta, kad žmona laikė šeimos gyvenimą ant savo pečių ir vežė visus namus, o jo darbas šeimoje buvo prižiūrėti automobilį ir garažą. Žmona buvo gera šeiminkė, taigi, K. A. sako, su ja jis buvo laimingas.

KA 111–114

r. Labai darbšti buvo žmona. Taip jau visada pasiaukojus. Aš jau visada sakiau – trys kampai jos, o vienas mano kampas buvo. / Kadangi mano, tai jau mašinos, garažai, kadangi turėjau galimybę [įstaigos pavadinimas] dirbdamas, /

Galima tik spėti, dėl kokių priežasčių vyro ir žmonos tarpusavio ryšys yra toks stiprus. Tačiau iš K. A. pasakojimo galima atsekti du svarbius vertybinio

12 Memos ištrauka: pokalbis vyksta K. A. ir jo žmonos namuose, jie dviese turi kambarį. Kambarys primena ne pensiono kambarį, o namus. Čia šviesu, labai tvarkinga. Ant sienų paveikslai, ant stalo – gražūs kavos puodeliai. Pokalbis prasideda nuo kavos ir arbatos bei K. A. klausimo man: „Gal dar ko stipresnio?“ ir iš spintelės ištraukiamo butelaitio. Pačioje pabaigoje K. A. papasakoja istoriją, kaip, nepaisant prieštaravimų, jie išvažiavo iš namų į pensiją. Kadangi vaikai neleido ir nesutiko, K. A. su žmona sulaukė, kada marti bus komandiruotėje ir... sėdo į taksį ir išvažiavo į globos namus. K. A. buvo viską sutaręs, paruošęs, laukė tik momento, kad būtų patogų ir nedramatiška padaryti tai, kas jau buvo stropiai suplanuota anksčiau.

pasirinkimo atvejus, susijusius su jų šeimos kūrimu. Pats K. A. buvo tarybinis karininkas, tarnavo tarybinėje armijoje ir atrodo nuoširdžiai tikėjo komunistiniais idealais. Tačiau už „šliubą“ bažnyčioje neteko posto kariuomenėje. Toks pradimas jaunai šeimai buvo didelis išbandymas. Vertybinį pasirinkimą, tekėdama už tarybinio karininko, turėjo padaryti ir K. A. žmona – jos pačios broliai buvo nepriklausomos Lietuvos karininkai, vėliau emigravę į užsienį:

KA 56–60

r. Nu ir ką – paskui, žinoma, ženyjausi [miestas], net negalvodamas, kad aš, šešioliktos divizijos buvau karininkas, ką blogai darau. Į bažnyčių nuėjom. Užkliuom vojenpolitiskate [neaiškus terminas]. Paskui sužinojau, kad paskundė mane kažkas, pranešė Maskvai, ir mane iš kariuomenės / ftiuj [garsu parodo, kad išmetė].

IR

KA 69–72

r. Labai sudėtinga tuo metu. Gyvenom mes vasarą [miestas], poligone / o ten turėjom paskui, kambariuką išsinuomavom pas žmones tokį nedidelį, virtuvytę, Giedraičių gatvėje / ir niekur į darbą nepriima, nes 58 straipsnis buvo toks, kur ir partizanų [kreivai šypsosi] tų buvo, ir mano tas straipsnis buvo.

Rūpestis. K. A. pastaruosius 10 metų savo dėmesį ir rūpestį skiria sergančiai žmonai. Kaip sako pats K. A., skolos savo žmonai už visą jos rūpestį šeima jis jau nebeatiduos. Žmonos liga yra vienintelė priežastis, dėl kurios jie paliko namus ir persikėlė gyventi į senelių namus – žmonai reikalinga nuolatinė priežiūra, ji visą laiką guli lovoje.

KA 118–121

r. Tai jo, žiūrėjo visą šeimą, maitindavo, darė, tvarkė. Labai, labai gera žmona buvo. Visą gyvenimą buvo ji, kovojo, šešiasdešimt metų, o jau dabar dešimt metų, kai jau man tenka pakovot, pašėfuot. Bet aš vis tiek jau niekada jau jai nekompensuosiu, neatsilyginsiu šituo. /

Tačiau nepaisant sudėtingos sveikatos būklės ir labai ribotų bendravimo galimybių (K. A. žmona nekalba ir beveik nejuda), ryšys tarp K. A. ir žmonos yra šiltas ir tvarus – ji girdi jį esant šalia, tame pačiame kambaryje, jei jo nėra ilgiau – ji sunerimsta, į klausimus ar tiesiog buvimą šalia reaguoja vos pastebimais rankos krustelėjimais. Tačiau ore sklando netekties nuojauta:

KA 532–536

r. O kaip nesirūpinsi? Ir su daktarėm pasikalbu, va, kuris mus gydo vat jau dvidešimt penki metai. O aš jau niekad neverkiu, bet va į pabaigą – / toks ašaros. „Jūs, – sako, – viską padarėt, sąžinė rami“. „Nu ką, – aš sakau, – sąžinė rami. kai netenki to žmogaus. Gal aš dar

pirma...“ Jinai gi visą laiką norėdavo – „Kad tik aš pirma“. [apsiverkia] / bet nieko nepadarysit /

Buvimas seneliu. Viena iš svarbiausių ir daugiausia džiaugsmo teikiančių temų K. A. gyvenimo istorijoje yra buvimas seneliu. Apie savo paties vaikus K. A. daug nepasakoja ir dažniau mini puikią bei rūpestingą marčią nei savo sūnų. Tačiau apie vaikaičius K. A. pasakoja daug ir džiaugsmingai. Su savo anūkais jis nuo pat jų mažumės palaiko šiltus ir gyvus santykius:

KA 444–446

r. Nuvažiavau į namus – tai vienas kambarys vien iš iškarpų šitų [juokiasi], piešinių. Jau neklausiau, kas ten. Bet labai gabi, labai darbšti – „Dieduliuk dieduliuk, mano mylimiausias, mano“ Tokia labai jau šaunuolė mergaitė. /

IR

KA 549–551

r. Anūkus labai gerus turiu. tai kai atėjo direktoriaus pavaduotoja nauja, tai ji sako – „Aš žiūrėjau į žurnalą, kad jus dažnai labai anūkai lanko“.

Darbinės karjeros siekimas lojalumu. K. A. visą savo darbinę karjerą darė sovietinėje partinėje biurokratinėje struktūroje. Jo darbas, kaip galima spėti iš papasakotų epizodų, buvo nuolatinis komunikavimas su žmonėmis ir sudėtingų situacijų sprendimas bendraujant, diskutuojant ar sakant programines kalbas:

KA 78–86

r. Nu ir mane nusiuntė į miesto finansų skyrių – miesto Vykdomasis, finansų skyrius – su tokiu rašteliu, ant špargalkės parašyta, kad prašau perkalbėti dėl darbo. Priėmė mane tenai iš karto, ir pradėjau darbą – penkiasdešimt antrais metais spalio pirmą. / pradėjau darbą, ir taip išdirbau / vykdomojo – dabar merijos, skaitosi – sistemoj trisdešimt penkis metus. sekėsi neblogai, iš pradžių inspektorium, paskui vyr. inspektorium, paskui vedėju, paskui / pirmininku padėjėju ten kur taryba buvo, paskui pirmininku, paskui miesto finansų skyriaus viršininku, viso skaitosi, paskui plano komisijos miesto, [su kiekviena pareigybe kyla ir balso intonacija, paskutinė pareigybė palydima juoku].

K. A. buvo itin lojalus savo tiesioginei valdžiai, tad jo gyvenimo istorijoje gana dažnai minimi ne tiek bičiuliai ar draugai, kiek pareigybės. Savo vadovybės nurodymus, anot K. A., jis vykdęs visada ir visomis aplinkybėmis.

KA 325–332

r. Sakau, ir technikos universitete buvau, ir pedagoginiam mane iškvietė. Studentai pareikalavo susitikimo su kuo tai iš valdžios. O aš Kaune laidotuvėse buvau, jos brolis buvo miręs. Skambina – „Ar negali greit sugrįžt, reikia į pedagoginį institutą mulėkt“. Parvažiavau, nuėjau į tą pedagoginį institutą, susitikau ten daugiausia merginos, vyrų nedaug, ir taip gražiai praėjo tas susitikimas, ten jau mane išlydėjo viską, nors nebuvau nė

pasiruošęs, nieko. / Pasisekė man ir ten pabendraut. / Aš eidavau bet kur. / Mokyklose, darželiuose.

Draugai karjerą darančio vyro gyvenime tarsi neegzistavo, visi jie vadinami pareigybėmis sovietinės vykdomosios valdžios struktūrose:

KA 139–140

r. Nu, [pareigybė] dar gyvas, [pareigybė] dar gyvas, [pareigybė] dar viena gyva, o visi kiti – jau jau jau / iškeliavo.

Tiesa, K. A. „sumodernina“ pareigybes, jas kūrybiškai keisdamas į labiau priimtinas šiuo metu pasikeitusioje politinėje erdvėje. Diplomacija ir mokėjimas nesakyti „ne“ yra ta savybė, kuria didžiuojasi K. A.:

KA 267–270

r. / Aš niekad gyvenime / turiu jums pasakyt – čia jau gal ir pasigyrimas bus, bet teisybė – nesakydavau žmogui „nee“ [akcentas]. / Aš sakydavau, kad „aš pažiūrėsiu“, „jei galima, aš jums padėsiu“.

Matomas gyvenimas globos namuose. Persikėlimas gyventi į senelių namus buvo iššūkis visiems tyrimo dalyvio aplinkiniams žmonėms – visi, pradėdant nuo artimiausių, baigiant draugais/ pareigybėmis, kategoriškai teigė, jog gyvenimas senelių namuose netinka jo statuso žmogui:

KA 146

r. Tu čia vot tokiose pareigose dirbai, viską, o nuėjai į pensionatą. /

IR

KA 483–485

r. Pas mus tokių senelių namų nebuvo. Buvo tik ubagynai prie bažnyčių, kaip vadindavom. Už tai žmonės taip psichologiškai buvo nuteikti ir dabar dar rajonuose – „ubagynas“. Bet nėra, ko, matot...

Tačiau pats K. A. mano, kad jo pasirinkimas teisingas, ir konstatuoja, kad dabar, jau praėjus septyneriems metams, jo sprendimą ir aplinkiniai laiko teisingu:

KA 164–168

r. Ir aš, žinot, nepergyvenau visiškai, manęs tas neslėgė, / kad nesutiko / tai vat neseniai buvusio ministrų tarybos pirmininko žmona lankė – tai kadangi mes draugavom, paskui farmacininkų vado žmona -- tai jos beveik sutiko. Sako: „Kada dar visai nesutinku, bet kadangi va jau tokia padėtis su žmona, tai...“ Beveik visi sutinka, kad teisingai pasielgiau./

Pati idėja gyventi senelių namuose K. A. irgi nebuvo nauja, nes su tokiu gyvenimo būdu jis jau buvo susipažinęs, lankydamasis senelių namuose darbinių komandiruočių metu:

KA 459–467

r. Tada jau visi buvo tai... O dabar mato, kad aš teisingą priėmiau sprendimą. Matot, aš buvau kai kuriose valstybėse, tai aš užeidavau į pensionatus. Švedijoje buvau pansionate, ir Austrijoj buvau pansionate. Mero pirmas pavaduotojas nuvežė mane į pensionatą parodyt savo tėvelį – PASIGIRT [akcentas]. Tėvelis aklas, ten pansionatas, žinoma, sąlygos kitokios, kambariai tenai, baseiniukas, bet jis kaip ir pasigirdamas, kad va, mano tėvukas pansionate, mero pavaduotojo tėvelis – ūūūbagyne [akcentas] kaip mes vadindavom. Įsivaizduojat, kaip aš / bet aš persiorientavau. Ir pagalvojau – nu gerai, kur jam: jis dirba, žmona dirba. O ką su tuo seneliu daryt? Ką geriausio gali padaryt? Nu ir moka, jis pasigyrė, parodė man.

K. A. teigia, kad iš esmės yra apsisprendęs ir toliau gyventi senelių namuose net ir žmonos mirties atveju. Jam atrodo galimi du scenarijai: sėdėtų vienas namuose su šunimi ir nebūtų su kuo bendrauti arba jis gali gyventi senelių namuose, kur turi draugų, taigi bus galimybė bendrauti su bičiuliais. K. A. rinktųsi antrąjį variantą, nes jam bendravimas, o ypač sklandus ir džiaugsmingas bendravimas, yra viena didžiausių vertybių:

KA 485–493

r. Čia jau matot – kažkada suvažiavo čia visi vyrai, kur aš jau pagloboju. Tai jie klausia – „Atsitiks nelaimė, jūs vienas liksit. Tai ar jūs vienas namo važiuosit?“ Ir mano vaikai vis – grįžk namo, grįžk namo. Atsiremontavo, paėmė paskolą tris šimtus tūkstančių vertas tas butas. tai sakau: – „Ne, vyrai, aš NIEKUR [akcentas] neisiu, liksiu čia“. „OOOO, tai [imituoja džiaugsmingą reakciją]“ – apsisuko, visi laukė atsakymo. Tai kur aš galiu dabar eit - VIENS NAMUOSE? [žodžiai pasakyti vos neparaidžiui, akcentuotai] Visi išeis į darbą, viską, aš vienas liksiu namuose. Su šuniuku. Nu ir ką? / O čia aš jau turiu pažįstamų, viską, jau ateina, jau bendrauja.

Globos namuose K. A. yra viena matomiausių figūrų – jis yra senelių namų gyventojų tarybos pirmininkas. Jis mano, kad į jo atsakomybes ir pareigas įeina būtinybė bendrauti su globos namų gyventojais, netgi su tais, kurie gyvena kitame, darbininkų, korpuse.

KA 285–289

r. Va ir čia dabar – kiek ateina, va, sutaikau, tai paskui ateina, va dabar, kai [žmonos pavardė] serga, tai vyrai ateina, kurie ir taurelę padaro, ir ką kitą kartą. Ir nori / ir aš direktoriaus pavaduotoją palaikiau, kad tvarką įvedė./ Jau kaip nenorėjau jau šį kartą, trečią kartą, kad išrinktų, nu bet /

Jis labai vertina gerą kontaktą su globos namų direktoriumi, taip pat bendrauja su kitu personalu:

KA 172–175

r. taip, o tuo momentu... o kas namuose taip prižiūrės? naktį ateina tris keturis kartus – gal ko reikia, ir vaistus įduoda, ir viską. Labai geri žmonės čia dirba, geri surinkti, tiesiog aukso fondas, nuostabūs žmonės. / Visų kompetencijų ir šypsosi visuomet. /

K. A. yra ne tik socialinių paslaugų gavėjas, bet ir aktyvus jų teikėjas – jis imasi atsakomybės už sunkius, konfliktinius globos namų gyventojus ir su jais bendraudamas, juos auklėja bei socializuoja:

KA 336–350

r. Lengvai man su žmonėm bendraut. Va ir čia su kapryznais, kuriems / niekas nestrašna – susikalbam. / [vardas], toks jaunas vyras, čia gyvena, nieeekas jam nestabilu. Tai aš su juo kalbėjau jau keturis kartus. Tai jis čia vieną kartą norėjo valgykloj revoliuciją padaryt, direktorių nuimt. Tai, žinot, aš su juo pasikalbėjau ketvirtą kartą, keturiasdešimt minučių... t. daug laiko skyrėt?

r. O ką darysi? Kada čia buvo triukšmas. Susirinkime iškeikė direktorių, iškeikė visus. Nu žinot, vieni taip priima, kiti kitaip priima. Tai jis išeidamas pro duris [po ketvirto pokalbio] sako – „Aš pirmą kartą kalbėjau su tokiu žmogumi. Aš dabar, pamatysit, kaip aš pasikeisiu“. / Visaip kitas žmogus tapo. Išrinko jį Tarybos nariu. Įrodžiau aš, kad jį Tarybos nariu išrinktų, labai nenorėjo visi. Aš jam sakau – „Visai kitaip turėsi elgtis kaip Tarybos narys“. Jis ir visai kitaip elgiasi. / Ir dabar aš jį auklėju, ir noriu, kad jis būtų Tarybos pirmininku. Vietoj manęs.

IR

KA 497–501

r. taip vat gyventojai ateina, jei kokia problema iškyla – tai sprendi. Ir naktį – vat, pusę vienuolikos Jonas ateina – „Vaaalgyt labai noriu, neturiu nieko“. Pamaitinau, paguldžiau, jaučiu, kad aš jau padariau kokį tai gerą darbą. Vat nori jis pavalgyt vienuoliktą valandą, žmogui dukart operacija galvos daryta, galima gi jam padėt. /

Linksmumas (pav. 27). K. A. yra labai linksmas, ypač lengvai bendraujantis asmuo. Aukščiausia gero bendravimo išraiška jam yra bendras dainavimas. Tokius epizodus jis pasakoja netgi kelis kartus – jis smagiai traukdavo dainą žygiuodamas kariuomenėje, su draugais/ pareigybėmis irgi dainuodavo, dainuodavo su kaimiečiais, kuomet gyveno kaime, ir dainuoja su dabar atėjusiais jį aplankyti svečiais, net jei tai mažai pažįstami žmonės:

KA 370–375

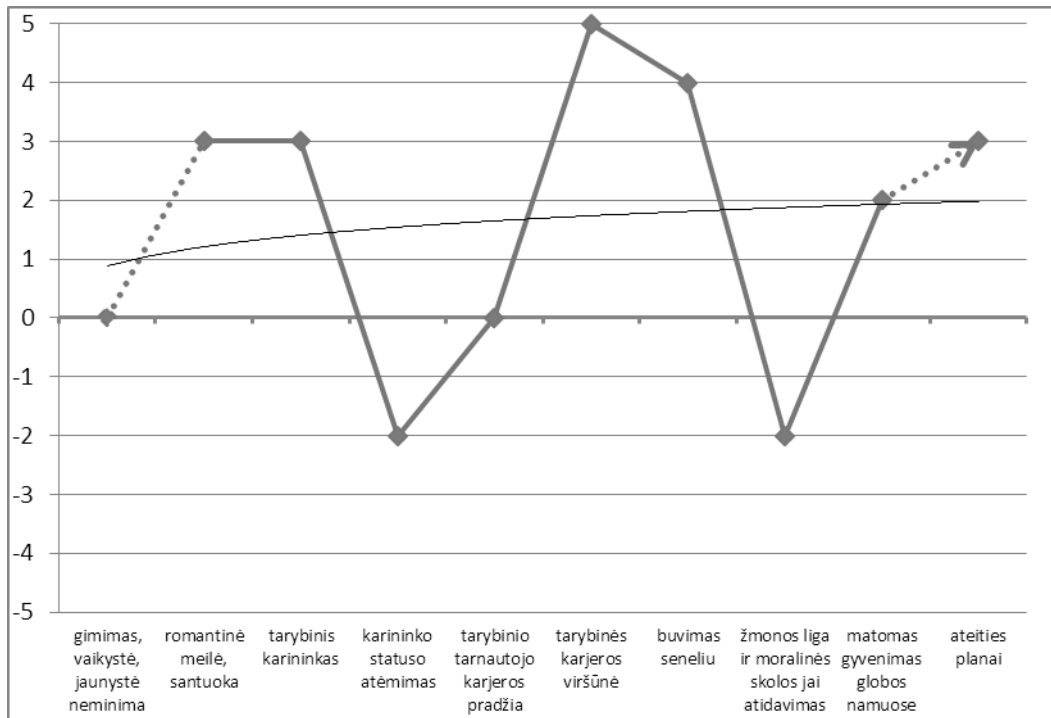
r. Vat malonu pabendraut su žmonėm. Vat buvo trys studentės, labai rimtus klausimus jau uždavė, aš kaip sugebėjau viską papasakojau, pabendravau, ir aš atjaunėjau, ir sakau – „Gal padainuojam biskį?“ Tai mes tris dainas ar keturias mano tokias po vieną punktėlį sutraukėm sudainavom. Visi ten galvoja, kas ten per pokalbis, kad jie dainuoja. Tai merginos išėjo patenkintos, juokėsi, ir aš patenkintas likau.

Kas yra laimė gyvenime? Laimė K. A. – gerai sutarti šeimoje, taip pat – palaikyti draugiškus ryšius su draugais ir bičiuliais, o smagiausia – dainuoti:

KA 379–384

t. Kada žmogus yra laimingas? Kame tas laimės pojūtis?

r. Matot, laimė priklauso nuo pačių žmonių. / Mes gyvenom, gerai sutarėm su šeima – tai jau laimė. / Mes turėjom penkias šeimas, su kuriom draugavom. Visos dainingos. Mes labai mėgdavom visi dainuot.

Pav. 27. Gyvenimo istorija „Svarbias pareigas ėjęs žmogus“
Šaltinis: sudaryta autorės

Ateities perspektyvą K. A. sieja su anūkų gyvenimais, tikėdamasis kuo greičiau sulaukti proanūkių:

KA 540–544

r. Teisingai. Ir mano anūkai taip kalba. Vis kalbinu anūkus, kad neturiu nė vieno proanūkio [jau šypsosi, pro ašaras, tiesa]. Įsivaizduojat – trisdešimt trys metai anūkui, o proanūkių neturiu. O man aštuoniasdešimt penki, aš dar du metus gyvensiu, daugiau aš jau jaučiu negyvensiu, jaučiu aš jau pagal savo viską. Vis nervai, viskas. Tai jis man sako – „Dieduk, tu pagyvenk ilgiau“ [juokauja].

Dabartinį gyvenimą K. A., sprendžiant iš konteksto, vertina neutraliai ir pripažįsta, kad:

K.A. 384

r. Matot, laimė priklauso nuo pačių žmonių. /

Apibendrinant pirminio kodavimo metu išskirtus gyvenimo scenarijus galima daryti išvadas:

- socialiai globojamais asmenimis tampa *įvairaus socialinio statuso* (išsilavinimo, šeiminių ir materialinės padėties) vyresnio amžiaus asmenys;

- fizinis ir socialinis nesavarankiškumas nebūtinai yra *formalios priežastys*, dėl kurių vyresnio amžiaus asmuo patenka į ilgalaikės globos namus. Kitos *neformalios priežastys* gali būti (1) apsisprendimas dėl šeimos nario gerovės; (2) paklusimas primygtinei socialinių darbuotojų rekomendacijai.

- *socialiai globojamais asmenimis tampama skirtingai*: tokį sprendimą (1) priima patys vyresnio amžiaus žmonės asmeniškai ir aktyviai ieško socialinės globos paslaugų; (2) jiems šį sprendimą primeta socialiniai darbuotojai ar šeimos nariai; (3) tyrimo dalyvių nuomone, tai įvyksta netikėtai, atsitiktinai.

- tyrimo metu aprašyti žymūs *požiūrio* į socialinės globos paslaugų gavimą skirtumai. Vieni asmenys tampa pasyvūs (kai kuriais atvejais – netgi atsainūs) socialinių pasaugų vartotojai. Kiti aktyviai įsitraukia į socialinės globos paslaugų teikimo procesą, patys siekdami padėti šalia gyvenantiems, aktyviai dalyvaudami globos įstaigos valdymo procese;

- vyresnio amžiaus žmonės teigia, jog *senas amžius* (senatvė) yra siejamas su ypač neigiama aplinkinių žmonių reakcija;

- vyresnio amžiaus žmonės pripažįsta, kad gyvenimas socialinės globos namuose yra prilyginamas didelei nelaimėi gyvenime. „*Ubagyno*“ simbolis yra naudojamas išreikšti visam spektrui neigiamų prasmių;

- tokios sociodemografinės charakteristikos kaip materialinė padėtis, užimamas socialinis statusas, išsilavinimas, šeiminių padėtis, sveikatos būklė nėra vieninteliai veiksniai, lemiantys aukštai vertinamą gyvenimo kokybę vyresniame amžiuje. Šie veiksniai daro įtaką vyresnio amžiaus asmens pasirinkimams, ypač jei tenka priimti sprendimą tapti socialiai globojamu asmeniu, tačiau jie gali būti traktuojami kaip papildomos sąlygos gerovės jutimui.

Taigi antrajame tyrimo etape siekiama išsiaiškinti veiksnius, kurie daro žymią įtaką subjektyviai gyvenimo kokybei. Duomenys analizuojami konceptualizuojant ir gilinant pirmojo etapo metu iškilusias kategorijas.

2. FOKUSUOTAS KODAVIMAS: KATEGORIJS IR KATEGORIJŲ ŠEIMOS

Pirmajame etape duomenys buvo analizuojami juos koduojant *eilutė po eilutės* principu bei analizuojant tyrimo dalyvių gyvenimo istorijų pasakojimus, kuriuose atsispindi ne tik jų individualūs gyvenimo scenarijai, bet ir jų laikysena tampant socialiai globojamu asmeniu. Antrajame etape kodai buvo sugrupuoti į kategorijas, o pastarosios į kategorijų šeimas.

Analizuojant kategorijų šeimas, jų charakteristikas, naudojama „saulėtosios ir šešėlio pusės“ alegorija. Kai kurios temos yra aiškiai „saulėtos“ – jos dominuoja, suteikia galios ir valios gyventi, daro gyvenimo istorijos pasakojimą gražų, mielą. Jose tyrimo dalyvis kaip veikiantis veikėjas yra stiprus, o jei ir silpnas – tai silpnas nepaaiškinamai patraukliu būdu (pavyzdžiui, dėl pasiaukojimo ar tiesiog dėl kentėjimo). „Saulėtoji pusė“ yra atvira, tarsi lengvai pasiekama, apie ją tyrimo dalyviai paprastai pasakojo patys, neklausiami tyrėjos. Šios temos yra tarsi vizitinės kortelės, kuriomis tyrimo dalyvis save pristato nepažįstamam naujam asmeniui – tyrėjui ir potencialiems tyrimo skaitytojams, didesnei auditorijai. „Šešėlio pusėje“ yra koncentruojamos temos, kurios arba sunkios, arba atspindi nevaldomas, atsitiktines situacijas, arba tokios, kurias tyrimo dalyviui norisi tyčia ar netyčia paslėpti.

„Saulėtoji“ ir „šešėlio“ pusės yra sąlygiškai atskirtos punktyrine linija, kuri yra tarsi atskaitos taškas matomam, rodomam pasauliui atskirti nuo nematomo, nerodomo arba nereflektuojamo (28 pav.).

„Saulėtojoje“ pusėje aiškiai išsiskiria šios teminės grupės:

(1) **Socialinis statusas.** Analizuojamas socialinio statuso praeityje reikšmingumas dabartiniu momentu bei tapatinimasis su materialine gerove,

išsilavinimu (ar jo nebuvimu) bei profesiniais pasiekimais (ar jų nebuvimu), taip pat – su tuo susijusiu gyvenimo būdu.

(2) **Savastis.** Asmeninės istorijos pasakojimo konstravimas bei dažnai nekritiškas požiūris į vaikystės epizodus, tėvų, brolių ir seserų įtaką, kai kuriais atvejais labiau akcentuojant etnografinę kilmę („*nuo Zarasų*“, „*nuo jūros*“, „*lietuvininkė*“). Buvimas tremtiniu yra vienas svarbiausių socialinių statusų bei asmens tapatumo ašių. Pastebėtina, kad apie tremtį pašnekovai pasakojo noriai ir vaizdžiai, tačiau pokario metai yra tabu, nes apie „paprastus gyventojus“, „stribus“, „partizanus“ visuose (!) interviu buvo kalbėta vieną vienintelį sykį.

(3) **Prieraišumas prie svarbių asmenų,** kurie dažniausiai yra šeimos nariai. Jei šeimos narių nebėra ar su jais nepalaikomas gyvybingas kontaktas, ryšys tampa efemeriškas ir yra sudaiktinamas koliažų pavidalu. Nuotraukų ir kitų reikšmingų dalykų koliažai dažnai tampa centrine gyvenamosios erdvės vieta, ašimi. Veikiantys personažai *ne asmenys* yra svarbi subkategorija. Emociškai šilčiausi pasakojimai kai kuriais atvejais ateina iš epizodų, kuriuose pagrindinius vaidmenis vaidina naminiai gyvūnai (šuniukai, katinėliai), iš sėklėlės išauginti savos sodybos medžiai ar stiprus, siautulingas vėjas.

(4) **Gyvybingumas.** Ši savybė yra susijusi su fizine sveikata, tačiau nebūtinai. Tai yra galia gyventi, ateities planų turėjimas, norėjimas, aiškiai suvokiamas ir įgyvendinamas savarankiškumas, norėjimas ir gebėjimas priimti sprendimus, socialinis aktyvumas, smalsumas ir paprasčiausiai – linksmumas, dainos, juokai ir šokiai daro gyvenimą gerą.

Anksčiau išvardytos kategorijų šeimos apibendrina matomus, rodomus dalykus. Apie juos atvirai kalbama gyvenimo istorijose, pasakojama nepaklausus tyrėjai. Tai tarsi ta šviesioji pusė ir galios šaltiniai.

Antroji „šešėlio“ pusė – sudėtingoji gyvenimo dalis – yra atskleidžiama kitų kategorijų. Šios „šešėlio“ kategorijos irgi gali būti suskirstytos į šeimas pagal dominuojančias temas bei socialines sąveikas:

(5) **Trapumo pojūtis.** Ligos, neįgalumas, senėjimo patyrimas ir ypač – senstančio kūno jausmas.

(6) **Vertybinė nuostata.** Šioje kategorijų šeimoje atskleidžiamos dvi subkategorijos: laimės gyvenime receptai ir patarimai, ko reikia vengti gyvenime, kai nubrėžiamos saugumo zonos ir saugaus žaidimo taisyklės, o taip įvardijamos sritys, erdvės, į kurias patekus patiriami sunkumai. Taip pat – tikėjimas, o ypač – jo susvyravimas po daugelio metų atsidavusios religinės praktikos. Vienas stipriausių veiksnių yra atsitiktinumas/ netikėtumas. Tai sunkiai suvaldomi socialiniai ir psichologiniai procesai: išorinė fizinė ar psichologinė agresija prieš senus asmenis arba vidiniai streso šaltiniai (pavyzdžiui, nerimas, ilgesys), mirties jausmas.

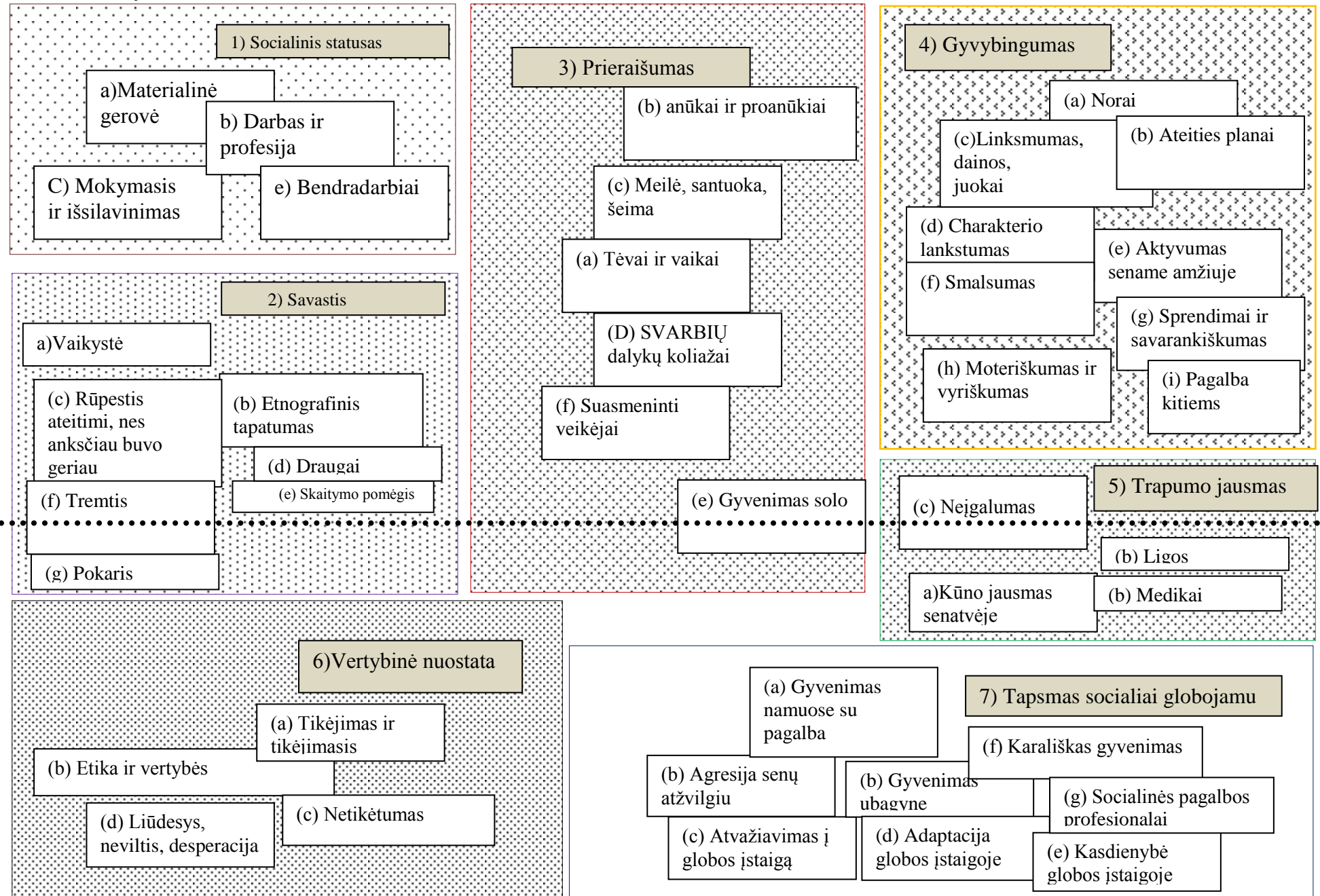
(7) **Tapsmas socialiai globojamu asmeniu,** o ypač radikalus statuso ir gyvenimo būdo pasikeitimas persikeliant gyventi į socialinės globos įstaigą.

Šios kategorijų šeimos nėra vienalytės, kai kuriose jų galima išskirti vidinę kategorijų šeimos struktūrą. Pavyzdžiui, „Tapsmo socialiai globojamu asmeniu“ kategorijų šeima (7). Šios kategorijų šeimos viduje galima atpažinti bent tris skirtingus tapsmo socialiai globojamu asmeniu modelius – buvimas socialiai globojamu gyvenant namuose; nesėkminga adaptacija ir nepasitenkinimas dėl gyvenimo ubagyne; sėkminga adaptacija ir pasitenkinimas gyvenant socialinės globos namuose „karališkai“.

Kiekviena kategorijų šeima aprašoma ir analizuojama šiais pjūviais:

- (a) kategorijų šeimos apibrėžimas;
- (b) kategorijų šeimos charakteristikų aprašymas;
- (c) sąlygos, kurioms esant kategorijų šeima pasireiškia ir kinta;
- (d) pokyčio pasekmės;
- (e) kategorijos ryšys su kitomis kategorijomis.

Pav. 28. Gyvenimo istorijų elementų visuma
 Šaltinis: sudaryta autorės

Toliau nagrinėjamos „saulėtosios“ gyvenimo pusės kategorijų šeimos.

2.1. Kategorijų šeima „Socialinis statusas“.

Kategorijų šeimos apibrėžimas. Socialinio statuso reikšmingumo kategorija apima tyrimo dalyvių tapatinimasis su jų pačių ar jų artimųjų (šeimos narių) išsilavinimu (ar jo nebuvimu), profesiniais pasiekimais (ar jų nebuvimu) bei su šiais pasiekimais susijusiu gyvenimo būdu. Kai kurie tyrimo dalyviai save apibrėžia sovietmečiu naudotomis sąvokomis, pavyzdžiui, „valstietis“.

Kategorijų šeimos charakteristikų aprašymas. Tyrimo dalyvių socialinio statuso analizę galima pradėti išskiriant šią kategorijų šeimą sudarančias kategorijas.

(a) *Mokymasis, išsilavinimas.* Analizuojant tyrimo dalyvių gyvenimo istorijas ir interviu metu išsakytus pasakojimus, galima išskirti dvi temas: moterų išsilavinimas ir vyrų išsilavinimas.

Moterų siekimas įgyti išsilavinimą yra ypatinga savybė ir tikrai išskirtinis bruožas. Tam tikra prasme dabartiniu metu vyresnio amžiaus sulaukusios tyrimo dalyvės buvo pirmoji moterų karta Lietuvoje, kurios ir norėjo siekti išsilavinimo, ir jo siekė, o išorinė aplinka bei veikiantys svarbūs asmenys išsilavinimo siekį palaikė ar net skatino.

RI 118–120

r. Aš sakiau: „Noriu būti gimnazistė“. / Ir ką tėvukas? Ir išvežė mane keturiolikos metų į Kėdainius, tai yra vienuolikti ėjo, dešimties, keturiolika kilometrų atstumas, pasamdė man butuką. /

Remiantis tyrimo duomenimis, galima teigti, kad ankstesnės kartos moterys – dabartinių vyresnio amžiaus moterų mamos – išsilavinimo siekti galimybių neturėjo. Galiojantys stereotipai nustatė šias ribas: moteriai pakanka skaityti maldaknygę ir pasirašyti, bet ir tuomet ji laikoma berašte;

BI 203–211

r. Ne, nieko. Mama skaitėsi beraštė. Beraštė [akcentas].

t. Tai iš tikrųjų beraštė buvo, ar tik taip skaitėsi?

r. Iš tikrųjų beraštė, tik mokėjo maldaknygę, kai bažnyčion eidavo, mokėjo maldaknygę skaityti. Ir melstis mokėjo. O taip knygų neskaitydavo ir net nepasirašinėdavo. Dėdavo kryžiukus, arba kai jau Sibire buvom, aš už ją pasirašydavau. Visur skaitėsi, kad beraštė.

Tyrimo duomenys leidžia teigti, kad buvo manoma, jog moteriai negalima mokytis toliau, nes ji neabejotinai užsiims smerktina veikla – romantiškų laiškų rašymu:

RI 126–129.

r. Tėvelis buvo mano kariškis, mama irgi buvo šiek tiek pasimokiusi, labai gabi moteris. Bet tais laikais, ji norėjo ir toliau mokytis, bet žinot, labai gaila, tuo laiku kunigas išsikvietė tėvus ir pasakė: „Kam tu leidi vyriausią dukterį į mokyklą mokytis?! Dar toliau? Kad laiškus rašinėtų berniukams mylimiesiems?“ / Nu ir teko nutraukti.

Vietoj išsilavinimo moteriai pakanka paprastos specialybės (siuvėjos), nepaisant to, kad šeima greičiausiai būtų buvusi pajėgi finansiškai išlaikyti studijuojančią dukterį (juk rimtas specialybes įgijo trys jos broliai).

XIX–XX amžių sandūroje gyvenusi tyrimo dalyvių tėvų karta savotiškai nulėmė ir savo dukterų likimą. Besimokanti mergina (einanti į gimnaziją, besimokanti profesijos, studijuojanti aukštojoje mokykloje) yra išskirtinis statusas. Ir tą išskirtinumą tyrimo dalyvės išlaikė iki pat vyresnio amžiaus, iki pat dabartinio momento, kai vyko interviu. Didelis šuolis moterų išsilavinimo srityje buvo pokario metai, kada dirbantys jauni asmenys buvo skatinami studijuoti vakarinėse aukštųjų mokyklų mokymo programose ar įgyti specialybes technikuose. Nors asmeninė motyvacija, pasiryžimas yra labai svarbūs veiksniai, vien šios išorinės sąlygos greičiausiai nebūtų buvusios pakankamos.

Vyrų tyrimo dalyvių išsilavinimo siekio ir noro, pasak jų pasakotų gyvenimo istorijų, neribojo bent jau visuomenėje gyvavę stereotipai. Jei toks buvo asmeninis sprendimas ir poreikis, vyrai tyrimo dalyviai išsilavinimo galėjo siekti:

GR 335–350

r. Matot, tas mano gyvenimas toks biskį sudėtingas buvo. Kada buvo aštuoniolika, jaunas kap buvau, mokytis norėjau ir turėjau tikslą. Sakiau, baigsiu mokytojų gimnaziją, stosiū į universitetą, mokysiuos matematiką. Labai jau norėjau, man labai sekėsi ir buvau matematikas. Ir eilėraščių esu parašęs, apie penkis šimtus. / Už tai ir sėdau. Negerus rašiau. Nepatiko / rusams. Tai galvojau, kad studijuosiu arba aukštąją matematiką, arba literatūrą. Ir paskui man viskas pasimetė. Ir turėjau prievarta kai ką daryt. Taip, per prievartą, bet sekėsi man. Džiaugiuosi tuo. Sąžiningai dar dirbau, viską. Keturiasdešimt metų. Tai jei tie, anie, tikslai sugriuvo – neatsiranda kitų tikslų gyvenime. / Tikslai. Buvo tokie atsitiktiniai beveik, neplanuoti. Niekur nebuvo kur dėtis. Po visų tikslų teko į kaimą, pas kiauliu. Bet paskui, ačiū dievui, kad aš puoliau į darbus, į tą žemės ūkio technikumą. Į tą buhalteriją, ir kai jau užsikabinau, buvo gerai, jau daug. Mokytis buvo gerai, baigiau su raudonu diplomu, į

akademiją įstojau be konkurso. / Specialybę buvo galima pasirinkt, pasirinkau buhalterio. tai tas man sekėsi. Ir mano tikslas buvo – dirbt buhalteriu. / Labai gerai sekėsi.

Vyrai savo išsilavinimą apibūdina ir iliustruoja kaip „apsiskaitymą“ – perskaitytų ar namuose turimų knygų kiekis yra svarbus išorinis išsilavinimo kaip statuso atributas.

(b) profesiniai pasiekimai. Ši kategorija turėtų būti skirstoma į dvi dalis: profesinės karjeros siekimas ir darbas, dažnai tai – fiziškai sunkus darbas.

Profesinius pasiekimus tikrąja šių žodžių prasme (įgūdžiai, įtaka kitiems) ypač akcentuoja vyrai informantai. Sėkminga profesinė karjera jie labai didžiuojasi, ir akivaizdu, kad tai yra jų tapatybės vienas esminių elementų, darbe naudojami metodai yra perkeliama į kasdienį gyvenimą.

VI 144–150

r. Nu tak paslaptis – darbštumas ir visas paslaptis. Labai paprastai gi. Reikia visada galvoti. Pas mane yra tokia taktika – ir dabar jinai egzistuoja – smulkmenų ir gyvenime, ir darbe NĖRA [akcentas]. Visi absoliučiai žingsniai ir veiksmai yra lyginti vienodi. Tiesa ta būna ir vienokia, ir kitokia, ir lengvesnė, ir sunkesnė, bet – aš sau sakiau – bet žmogus privalo tai daryti. „Ai, – sako, – čia smulkmena“. NĖRA smulkmenų gyvenime, ir niekada nebūna. Pavyzdžiui – visus darbus reikia daryti taip, kad smulkmenų nėra. Tai mano principas, ir dabar man padeda.

Tos tyrimo dalyvės moterys, kurios savo gyvenime siekė karjeros, vystė profesinę karjerą, akcentuoja ne savo pačių profesinius gebėjimus, bet galėjimą pasiaukoti dėl kitų, patarnavimą kitiems, ekstremalų darbštumą ar lojalumą tiesioginei valdžiai.

RI 392–396

r. Dirbau buhalterė. Per savo darbą ir sąžiningumą tapau vyr. ekonomiste. Va / ir profsąjungos pirmininkės pavaduotoja, ir išdininkė. Nepaisant visų tremčių. Pataikiau į labai gerą kolektyvą, jie matė, kad aš labai sąžininga, kad aš stengiuosi. Aš būdavo prabudavau penktą valandą ir keldavausi. Nes ten buvo pusanthro tūkstančio darbuotojų, tai surinkt viską. Aš stengiausi, visus visur pavaduodavau.

Tačiau karjeros siekiančios, o ne tiesiog dirbančios darbą moterys yra gana retas atvejis. Moters darbo sritis dažnai būdavo šeimos gyvenimo valdymas ir kasdienis palaikymas, trijų kampų nešimas ant pečių, rankdarbiai.

JA 486–496

r. Nu gi aš [juokiasi], kas gi. Dar turiu namuose numezgus lygi kelių. Moku megzt, moku. Kiek mano primėgsta bliuskų. Viską mokėjau, ir verpt, ir aust mokėjau. Viską mokėjau. Verpt tai dar prie mamos mokėjau, aust tai / mūsų gryčia tai buvo didelė, tokia Michalina ateidavo jai stakles pastatyt, ji žmonėm ausdavo. Tai ana audžia, ant keturpakojo aš sėdžiu ir žiūriu, ir išmokau. Ana būdavo iššina, aš staklėn, audžiu. Ateina, sako, oj, tai gerai, gali aust, padėk

man. Tai ir audžiau, jai padėjau. Dar nepasiekdavau, dar atsistojus, pakojus minu. Padėdavau, ten kai nytis veria, tai poras jai paduodavau. / mh / viską mokėjau, viską mokėjau. Ir siuvimo mašina. Ir vaikams būdavo marškiniukus pasiuvu ir ką nuperku, jei nepatinka, pataisau. Tikrai, jei žmogus norėsi, tai ir sugebėsi, o jei būsi tinginys, tai ir // jei būdavo ką megt ar ką, aš atsigulus galvoju kaip čia numegzt, kaip čia būt, raštų kokį. //

Tyrimo dalyvių vyrų interviu metu pasakojami epizodai apie jų žmonas atskleidžia, kad net aukštą socialinį statusą užėmusių šeimų moterys atlikdavo gausybę buitines darbų (namų tvarkymas, maisto ruošimas, sodo ir daržo darbai).

Remiantis tyrimo duomenimis galima teigti, kad tyrimo dalyvės nematė savęs kaip lygiateisių partnerių šeimoje (pavyzdžiui, uždirbamų pajamų atžvilgiu). Jos privalomai eidavo į darbą (įstaigoje, gamykloje ar kolūkyje), o prieš ir po šių darbų vykdavo tikrasis moterų gyvenimas – šeimos valdymas.

(c) materialinė gerovė ir turtingas gyvenimas yra svarbus socialinio statuso aspektas. Visi tyrimo dalyviai gyveno pokaryje, todėl beveik visi be išimties yra patyrę ir išgyvenę skurdo bangą, o ilgainiui – ir materialinės gerovės pakilimą. Materialinė gerovė tyrimo dalyvių yra apibrėžiama dvejopai: (i) materialiai turtingas gyvenimas yra savo, nuosavo, didelio namo turėjimas, ypač aktualus kaimo žmonėms, arba (ii) miestiečiams aktualus materialiai turtingas gyvenimas kaip galimybė turėti laisvalaikį (pavyzdžiui, pramoginiais tikslais keliauti į užsienį, savaitgaliais ar atostogų metu išvykti su šeima į užmiesčio vilą, jei gyvena miesto bute).

(d) bendradarbiai. Remiantis tyrimo dalyvių pasakotomis gyvenimo istorijomis galima teigti, kad bendradarbiai yra labai svarbūs, jie tarsi liudininkai tos padėties, kurią buvo užėmęs tyrimo dalyvis praeityje. Kuo aukštesnis suvokiamas tyrimo dalyvio socialinis statusas, tuo dažniau buvo referuojama į bendradarbius, puoselėjamus gerus santykius su jais. Šie santykiai, idealiu atveju, tęsiasi ir pasibaigus profesinės veiklos laikotarpiui. Karjerą dariusiems respondentams bendradarbiai yra labai svarbūs. Visai kitaip apie bendradarbius kalba sunkų fizinį darbą dirbę pašnekovai – jie apie bendradarbius beveik nekalba ir tik labai retais atvejais pamini kaip epizodinius, nereikšmingus istorijos veikėjus.

Sąlygos, kurioms esant kategorijų šeima pasireiškia ir kinta. Ši kategorijų šeima, susijusi su socialiniu statusu, pasireiškė ir buvo aptinkama visų tyrimo dalyvių interviu. Tam įtakos greičiausiai turėjo socialinės sąveikos interviu metu ypatybė – tai buvo dviejų asmenų, dalyvaujančių tyrime, susipažinimas, dažnai pirmas ir paskutinis pokalbis (kai kurių tyrimo dalyvių jau nėra tarp gyvųjų). Pokalbio metu buvo akivaizdus tyrimo dalyvio noras bei siekis prisistatyti, papasakoti apie save kaip apie visuomenės narį. Socialinio statuso konstatavimas, argumentavimas, pagrindimas yra viena svarbiausių gyvenimo istorijos ašių. Šie gyvenimo atributai – tai ypač svarbu – yra susiję su išoriniais pasiekimais, visuomeniniais santykiais ir išorinėmis socialinėmis struktūromis.

Pokyčio pasekmės. Socialinio statuso kitimas galimas keliomis kryptimis. Turėtas socialinis statusas yra „pernešamas“ ir egzistuoja kartu su socialiai globojamo asmens statusu. Tais atvejais, jei tyrimo dalyvis gyvena socialinės globos įstaigoje, socialinis statusas yra ypač pabrėžiamas ir palaikomas. Paprastai panašaus socialinio statuso asmenys irgi gyvena netoliese, todėl dažniausiai ir bendrauja tarpusavyje. Gyvenamosios erdvės skirtingo socialinio statuso vyresnio amžiaus asmenims yra fiziškai atskirtos, apribotos (kitas korpusas, kitas aukštas). Ypatingu savo asmeniniu nuopelnu kai kurie aukšto socialinio statuso respondentai mano esant tai, jog jie nueina į „*darbininkų korpusą*“, kad „*kito*“ korpuso gyventojai pas juos ateina ir bendrauja su jais.

Paprastai materialiai turtingesnieji tyrimo dalyviai gyvena patogiau – dažnai vieni kambariame (tai – didelis išskirtinumas socialinės globos namuose), jie apsirengę prabangesniais drabužiais ir jų kambariai įrengti turtingiau.

Tyrimo dalyvių pasakotos gyvenimo istorijos atskleidžia šias galimas socialinio statuso kitimo kryptis:

- Socialinis statusas yra tyrimo dalyvio subjektyviai vertinamas kaip žemas, nesikeičia nuo pat gimimo, asmuo nesiekia jo keisti;
- Socialinis statusas yra aukštas pirmoje gyvenimo pusėje, tačiau dėl išorinių priežasčių (tremties) socialinis statusas radikaliai ir negrįžtamai pasikeičia, dažniausiai – sumažėja;

- Socialinis statusas ir įtaka visuomenėje nuolat auga. Tapsmas socialiai globojamu asmeniu tyrimo dalyvio subjektyviai suvokiamą socialinį statusą pakerta staiga ir netikėtai. Šiam pokyčiui tyrimo dalyvis nebūna pasiruošęs ir reakcija yra sunki, alinanti;
- Socialinis statusas yra pasiekiamas asmeninėmis pastangomis, o tapus socialiai globojamu asmeniu, socialinio statuso suvokimas nesikeičia.

Kategorijos ryšys su kitomis kategorijomis. Ši kategorija pokalbių metu pasireiškėdavo pirmiausia. Tai kaip tyrimo dalyvio vizitinė kortelė. Nors ši kategorijų šeima užima daug bendravimo erdvės ir laiko, tačiau, nagrinėjant jos reikšmingumą bei įtaką gyvenimo kokybės subjektyviam suvokimui sulaukus vyresnio amžiaus, galima daryti atsargią išvadą, jog praeities pasiekimai laimės pojūčio dabar negarantuoja.

2.2. Kategorijų šeima „Savastis“.

Kategorijų šeimos apibrėžimas. Tyrimo dalyvių savo portreto ir savasties kaip aktyvaus ar pasyvaus veikėjo atskleidimas yra šios kategorijų šeimos turinys.

Kategorijų šeimos charakteristikų aprašymas. (a) *Tėvų šeima (vaikystė).* Asmens tapatumas konstruojamas per dažnai nekritišką požiūrį į vaikystės epizodus, tėvų, brolių ir seserų įtaką. Pats terminas „vaikystė“ yra minimas vos viename interviu („*tokia tai buvo turtinga vaikystė*“). Kitais atvejais informantai apie savo gyvenimo pradžią kalba labai lakoniškai, tiesiog pasakydami, kad „*ganiau gyvulius*“, dirbo „*už mergą*“. Kai kuriais atvejais gyvenimo istorijoje vaikystei vietos išvis nėra skiriama ir gyvenimo istorija pradedama nuo savarankiško gyvenimo pradžios, kuri dažniausiai sutampa su išėjimu iš tėvų namų mokytis ar sukuriant savo šeimą.

DA 23–26

r. Nu, aš užaugau tai kaime. Tėvas buvo dvaro kalvis, o paskui gavo žemės. Ir šiteip gyveno. Aštuonioliktus metus ėjau, išėjau į miestelį mokytis siuvėjos. Nu ir du metus mokiausi, vienus metus praktiką dirbau, o paskui jau savistoviai. Ir bebaigiant tuos antrus darbus apsivedžiau. Tai ir gyvenom. Ir visus karus, ir visus bėdas.

Šioje kategorijų šeimoje ypač išsiskiria viena kategorija – tėvų (ypač tėvo) įvaizdis tyrimo dalyvių gyvenimo istorijose. Tėvo vaidmuo yra labai reikšmingas, daugumoje atvejų tėvas yra pagrindinė tyrimo dalyvių gyvenimo ir tėvų šeimos figūra, priimanti sprendimus ir nulemianti gyvenimo kryptį. Motina gyvenimo istorijose pasirodo gana retai, tyrimo dalyviai savo motinų negiria ir nereikia pasididžiavimo jomis.

EL 490–501

r. O, sėdim šalia vienas kito. ir kas čia šiandien per diena – nekimba, reikia vadint, žiūrėtis. „Ar tau, vaikelį, ar neatsibodo?“ „Atsibodo man, tėtukai, man nekanda, nekimba“ [vaikišku balsu]. „Nu gerai, aš tuoj pašvilpsiu, tuojaus bus“. Tai jis ten kažką prikabina, / pritupęs prie meškerės. Jis žinojo, kas ką mėgsta, ir jei jau mato, kad tikrai kimba, atsisėda arčiau manęs, apsikabina, ima abu tuos meškerkočius – iš pradžių aš nesupratau, tik vėliau supratau, kaip aš čia žvejojau – paima tas abi meškeres su vyriška ranka ir „nu vaaaa – vaikelį, matai, kokį tu pagavai, berniuk tu mano.“ O mane spaudžia, o mane myli. Ta vyriška ranka, tas žvejo kūnas, toks sūrus kietas – a man patinnka / „Šitą dabar nešk mamytei, nešk, parodyk, ką tu pagavai. Aš dar paliksiu. Tu dar parbėk, mudu toliau dar žvejosim“. / Tai aš tą žuvį nusitvėrus einu šaukdama gatvėm, klykdama, visiems rodydama, ką aš pagavu. Ir einu mamai – mama kad giria mane, kad – tai saldinių nelabai tada dar [juokiasi]

Broliai ir seserys tyrimo dalyvių gyvenimo istorijose atlieka tarsi šalutinį vaidmenį. Jie minimi retai, nors informantai visada pasako savo brolių ir seserų skaičių („mūsų šeima buvo nedidelė, tik keturi vaikai“).

(b) *etnografinė kilmė*. Kai kurie informantai labiau akcentavo ne savo šeimą, tėvų ar brolių ir seserų įtaką gyvenimui, bet savo etnografinę kilmę („nuo ežerų, Zarasų“, „nuo jūros“, „lietuvininkė, ne žemaitė“). Tokie epizodai nėra dažni, dažniau jiems suteikiama vieta gyvenimo istorijos pasakojime, šie epizodai yra ypač emocionalūs. Asmeninė legenda apie save kaip apie išskirtinį asmenį yra patraukli ir interviu metu pasakojama šiek tiek mitologizuojant. Taip pat pabrėžiant savo skirtingumą nuo kitų asmenų. Ypač šis klausimas aktualus socialinės globos įstaigose gyvenantiems asmenims. Jie akcentuoja savo kilmės regioną, sakydami, kad „esu ne vietinis“, nors, objektyviai vertinant, fizinis atstumas nuo namų iki socialinės globos įstaigos yra vos 20–30 kilometrų. Taigi tyrimo dalyviai per priklausymą etnografiniam regionui atskleidžia egzistuojančias socialines erdves, priklausymas kurioms reiškia ir priklausymą tam tikram žmonių ratui, buvimui vienam iš jų.

(c) *rūpestis dėl ateities* gali būti traktuojamas kaip tyrimo dalyvio socialinio aktyvumo, domėjimosi dabar vykstančiais procesais išraiška. Kalbėdami apie praeities įvykius (ypač savo vaikystę, jaunystę), tyrimo dalyviai save mato ir atskleidžia kaip gana pasyvų gyvenimo istorijos veikėją, labiau kitų valdomą nei priimančią asmeninius sprendimus, o dabar kai kurie jų linkę manyti esantys aktyvūs ir besidomintys tuo, kas vyksta. Domėjimasis dažnai apsiriboja televizoriaus žiūrėjimu, laikraščių skaitymu ir radijo klausymu. Rūpestis dėl ateities yra išreiškiamas per neigimą: „*anksčiau buvo geriau*“, anksčiau jaunimas buvo kitas, anksčiau „*visi turėdavome po lygiai, o dabar viską išdraskė ir išdalino*“.

(d) *draugai*. Draugai yra vieni svarbiausių gyvenimo istorijų veikėjų, o ypač jų įtaka ir reikšmingumas išryškėja antrojoje gyvenimo pusėje. Šeima ir profesiniai, kolegiški santykiai dominuoja iki pat pensinio amžiaus. Tačiau išėjus į pensiją, praradus sutuoktinį, likus gyventi vienam ar vienai savarankiškai, draugai tampa labai svarbūs. Bendravimas su draugais nėra dažnas, teigia informantai, tačiau labai emociingas, šiltas ir svarbus. Reti susitikimai nėra apsunkinami buitinais, praktiniais klausimais. Tiesa, vyresniame amžiuje bendravimas tarp draugių moterų ir tarp draugų vyrų retėja dėl vis mažėjančio judrumo, susisiekiimo sunkumų, ligų.

AP 196–201

T. Ar dažnai pas jus atvažiuoja svečiai?

R. Tai kad labai dažnai/ Tai kad matai kad būtų tiesioginis (traukinys), tai tokia Verutė atvažiuotų dažnai. Vyras tai ligonis, cukraligė... Bet kartą visos keturios buvo atvažiuavę, susiskambino, ir atvažiuoja. Tai kad jei po vienu atvažiuotų, tai ilgiau pašnekėtum, ilgiau užimtum laiko. Kai visos šurmu, tai //

Paprastai tyrimo dalyviai nurodo, kad turi vieną ar du draugus, išskirtinis atvejis, jei palaikomi draugiški ryšiai su daugiau bičiulių. Interviu duomenys atskleidžia, kad draugiški ryšiai, nepaisant jų retumo, yra vieni svarbiausių, stipriausių ir emociškai gyvybingiausių.

(e) *skaitymo pomėgis*. Tyrimo dalyviai vyrai ir moterys teigė, kad viena jiems svarbiausių ir maloniausių veiklų yra skaitymas. Literatūros kūrinių spektras, kuris domina tyrimo dalyvius, yra nuo lyrinės poezijos iki paprastučių meilės romanų. Lyrinės poezijos gerbėjai (vyrai!) šia meno išraiškos forma

domisi nuo jaunystės, patys yra bandę rašyti, poetai jiems yra ne tik kūrėjai, bet ir asmenybės, gyvenantys savo žmogiškus gyvenimus. Tyrimo dalyvių kartoje dar yra išlikęs noras mokėti skaityti poeziją renginių metu, jie didžiuojasi, kad eiles moka ir gali deklamuoti mintinai.

VI 342–351

t. Ir kas iš literatūros jums labiau patinka? proza ar poezija? 00:44:44-5

r. Poezija man labiau. poezija. /

t. Gal pats rašot?

r. Kada pacanu buvau, rašiau. / Kodėl vat? Nes būna tokie istoriniai laikai, kaip mūsų dabar valstybiniai, kada jau karšti laikai, tokie – tai žmonės, kurie turi polinkį rašyti, jie nerašo romanus, o rašo eilėraščius. Kad galėtų kuo trumpiau savo mintį / Man patinka, galiu šimtą kartų vieną poetą skaityti.

Moterys mėgsta naivios meilės romanus, nes ši literatūros rūšis joms yra tarsi streso numalšinimo priemonė – skaitai apie meilę, nes „labiausiai nori to, ko negali turėti“.

(f) *tremtis ir pokaris*. Buvimas tremtiniu yra vienas svarbiausių socialinių statusų bei asmens tapatumo ašių. Pastebėtina, kad apie tremtį tyrimo dalyviai pasakojo noriai ir vaizdžiai, tačiau apie pokario metus (pavyzdžiui, paprastus gyventojus, stribus, partizanus) visuose (!) interviu buvo kalbėta vieną vienintelį sykį:

Ja 242–247

r. Tai buvo durnus metai. Mmm/ vieną kartą man skrebai paėmė du šautuvus po šonas ir sako „vesk, kur banditai yra“. „Jokiu aš banditų nežinau“, – sakau. „Vesk, žinai, kur bandytai yra“. Žinojau, kur yra, kad viena moteris laikė. Kai gi sakysi, išduosi žmonės. / Niekam nepadarė nei tie bandytai, aš pasakysiu, jeigu liežiuvio nekiši, nelosi ant jų, neišduosi, nieko nedarys. Buk spakainas. A skrebai tai taip, būdavo eidavo kratydavo ir pavogdavo kai ką.

Ši „tremties“ kategorija atspindi esminį lūžį Lietuvos visuomenėje. Šio statuso prievartinis įgijimas sužalojo visą kartą Lietuvos gyventojų, kurie išmoko nebūti atviri su kitais ir, tai svarbiausia, patys su savimi. Informacija, kurią sako tyrimo dalyvis, yra nuolat nepastebimai filtruojama, nutylint epizodus apie asmeninį pasirinkimą, asmenines vertybes. Ši tema yra tokia giliai „šešėlinė“, jog informantai apie ją kalba trumpai, glaustai:

GR 33–36

r. Aš jau gimnazijąėjau, paskui įstojau į Marijampolės [pavadinimas neaiškus] mokytojų seminariją. Ten baigiau keturis, ne – tris kursus. Paskutinio nebaigiau. Ir ten jau – sugriebė jau mane. Išvežė. Išvežė toli. Tai jau paskui – grįžau. Ir manęs niekur – NIEKUR – nepriėmė mokyti. Nei, viską – priešas.

Kentėjimo patirtis tremtyje kai kuriais atvejais tampa moraliniu, pakylėtu statusu, kuriuo tyrimo dalyvis didžiuojasi ir vertina tai itin aukštai. Tačiau kai kurie tyrimo dalyviai, buvę tremtiniai, apie savo statusą yra itin ilgai tylėję ir kažin ar yra sakę net savo sutuoktiniui, jog dešimt metų praleido tremtyje.

Tremties patirtis tyrimo dalyvių gyvenime atsiskleidžia labai ypatingai. Priverstinis laisvės suvaržymas, staigus, netikėtas patekimas į itin sunkias gyvenimo sąlygas, visų ateities planų praradimas tarsi mobilizavo asmenybes. Tokie asmenys savo gyvenimo istorijose atskleidžia apie drąsiai ir beatodairiškai, savarankiškai priimamus sprendimus, kurie ypač rezonuoja su ore sklidančiu bejėgiškumu ir neturėjimo ko daugiau prarasti jausmu. Lietuva buvo tai, ką tremtiniai jautėsi praradę, ir jų gyvenimas tremtyje buvo tarsi laikinas, netikras gyvenimas, laukiant, kada pagaliau bus sugrįžta į tėvynę ir gyvenimas tęsis.

BI 520–526

r. // Nežinau / kaip. Tas noras buvo mokytis, tas noras sugrįžti į Lietuvą. Lietuvoj grįžus jau pamačiau, kad visi iš mūsų jau turi mokslus, jau turi pareigas, jau turi butus, jau turi šeimas... Nu o pas mane – vat vat – buvo DARBAS. Nežinau, kodėl.

Tačiau tremtiniai tyrimo dalyviai, didžiausiomis pastangomis grįžę į namus, senųjų namų ir senojo gyvenimo neberado. Neberado nė savo tėviškių, draugų ar artimųjų. Jie buvo priversti gyventi konspiracijos sąlygomis (slėpti tremties patyrimą), jie staiga vėl prarado tremtyje pasiektą socialinį statusą (tremtyje dažnai įgydavo išsilavinimą, profesiją, o grįžus į Lietuvą šiuos įgūdžius reikėdavo įrodyti iš naujo). „Antroji tremtis“ – tai bene tiksliausias *in vivo* kodas, atspindintis tyrimo dalyvių pasakojamas patirtis.

BI 390–402

r. O Vilniuj – aš ir po šiai dienai galvoju. Ji paskutinę dieną išėjo į dekretines. O aš jai vis sakiau, kad noriu mokytis, stoti mokytis ir pasilikti Vilniuje. Ir, matyt, papuolė tokia daktarė, prijaučianti tremtinius – nes Vilniuj nieko nepalikdavo, kad grįždavo – juo į rajonus, ir viskus – o jinai sako – „Va, aš išeinu į dekretines, paskutinė diena, ir aš tave paliksiu Vilniuj. O kai sugrįšiu, man galvos nebenuims“. Ir prisimenu – jauna tokia simpatiška daktarė buvo, gal ir su pirmu vaikeliu jinai, nei pavardės nei vardo nebeprisimenu jau. Jos ieškojau, o gal ir neieškojau jos. Tylėjau, nes tarybiniais metais mes visi nekalbėjom, kad... Aš dabar su vyru išsiskyrus, bet nežinau dabar net, ar jam sakiau, kad buvau tremty, ar ne. Nieko nekalbėjom, ar tėvelis ten partizanas, ar banditas, nieko nekalbėjom. Mano dukra, manau, NIEKO nežinojo, nes nebuvo kalbos. Kada vat nepriklausomybė, ir sveikatos ministerijoj susikūrė tremtinių bendrija – žiūriu – KIEK bendradarbių. [paузэ] O mes nė vienas nežinojom, kad esam tremtiniai. //

Galėjimas priimti sprendimus, atsakomybė už save ir kitus, gebėjimas mobilizuotis kritinėmis situacijomis – šios savybės labai aktyviai pasireiškia ir sulaukus vyresnio amžiaus, o ypač tampant socialiai globojamiems. Šie tyrimo dalyviai savęs nekankina svarstymais apie prarastą garbę ar socialinį statusą (nes gyvens senelių namuose). Jų pagrindinis motyvas yra: „*nenoriu būti našta kitiems, todėl pats (pati) pasiprašiau būti perkeliamas į socialinės globos namus*“.

Sąlygos, kurioms esant kategorijų šeima pasireiškia ir kinta. Ši kategorijų šeima pastebima visuose tyrimo dalyvių interviu. Savastis, savęs įvaizdis, kurį interviu metu atskleidė informantai, gali būti skiriamas į aktyvų veikėją ir pasyvų veikėją. Aktyvus veikėjas – tai asmuo, kuris yra įpratęs priimti sprendimus ir juos pats vykdyti, taip pat – prisiimti savo veiksmų pasekmes. Šio aktyvaus veikėjo savimonėje dažnai veikia tokie jausmai kaip kaltės jausmas (pavyzdžiui, kaltė prieš vaikus). Kai kuriais atvejais aktyvus veikėjas užima kaltintojo poziciją, aiškiai ir tiksliai įvardydamas žalą, kurią patyrė dėl kitų asmenų. Aktyvus veikėjas išsamiai ir aiškiai gali papasakoti, ką reikia daryti, kad gyvenimas būtų geras, ir ko reikėtų vengti.

Pasyvus veikėjas į šiuos klausimus (ką reikėtų daryti ir ko vengti, siekiant turėti gerą gyvenimą) turi trumpą atsakymą – gyvenimo nepakeisi, yra likimas, kuris vieniems būna geresnis, o kitiems ne toks palankus. Pasyvus veikėjas dažnai net nesupranta klausimo apie galėjimą keisti gyvenimą asmeninėmis pastangomis.

Pokyčio pasekmės. Aiškiai pastebima tendencija, kad savarankiškumas, aktyvumas yra savybės, kurios pasireiškia per visą gyvenimą įvairiuose epizoduose, iki pat gilios senatvės. Aktyviu ar pasyviu veikėju būnama viso gyvenimo metu. Interviu duomenys neatskleidė nė vieno atvejo, kad aktyvus veikėjas staiga taptų pasyvus ar atvirkščiai – pasyvumas radikaliai būtų keičiamas aktyvumu. Tačiau galimi atvejai, kai socialinis aktyvumas mažėja. Tyrimo metu buvo užfiksuotas atvejis, kuomet tyrimo dalyvis, patekęs į socialinės globos įstaigą, save „nugalino“, atsisakydamas judėti, atsistoti, eiti, tarsi prisirakindamas prie savo erdvės, kuri apsiriboja lova. Tačiau ir tokiu

atveju – „gyvenant lovoje“ - išliko aktyvumo tendencija aplink save burti kitus asmenis, o negalint (nenorint) fiziškai judėti, suorganizuojamas lankytojų srautas ir bendra veikla ne bendrose erdvėse, o prie aktyviojo tyrimo dalyvio lovos.

Savasties klausimai tampa labai svarbūs, kai vyresnio amžiaus asmuo iš savo namų persikelia gyventi į socialinės globos įstaigą. Nusistovėjęs, įprastas gyvenimo tempas pasikeičia – tenka prisitaikyti prie griežtos dienotvarkės, atsiranda naujų pažįstamų, kurie galbūt gali tapti naujais draugais, atsiranda nauji kaimynai, prie kurių reikia taikytis, nes tenka gyventi viename kambaryje ir taip dalytis intymia, asmenine erdve. Gyvenimas tampa labai matomas – jis stebimas gausaus būrio profesionalių pagalbos specialistų, taip pat – kaimynų. Tokioje situacijoje ypač išryškėja pasyvaus ar aktyvaus veikėjo vaidmuo. Tie tyrimo dalyviai, kurie visą gyvenimą buvo aktyvūs, tokie ir lieka, jie įgyja papildomą erdvę savo aktyvumui (tampa gyventojų tarybų nariais, dalyvauja poezijos skaitymuose). Pasyvią poziciją užėmę informantai užsidaro savyje, dažnai tampa dar pasyvesni. Tai pasireiškia per nenorą bendrauti su aplinkiniais, nedalyvavimą renginiuose, kritišką ir skeptišką vertinimą pagalbą teikiančių profesionalų atžvilgiu. Tokioje situacijoje jų gelbėjimosi ratu tampa lūkesčiai, kad kitur būtų geriau, kitur būtų kitaip, net jei jie patys (pašnekovai) nepasikeistų – nepakeistų savo nuostatų, elgesio ir bendravimo modelių.

Kategorijų šeimos ryšys su kitomis kategorijomis. Kategorijų šeima, apimanti savasties aspektus, siejasi su „saulėtosios gyvenimo pusės“ kategorijų šeimomis. Tyrimo dalyviai yra linkę atsiskleisti, pasakoti apie save, net jei visu pajėgumu veikia per visą gyvenimą įsišakniję stiprūs tabu apie tai, ką sakyti galima, o ką reikia nutylėti. Pastebėtina, kad interviu duomenys atskleidžia, jog dažniau tyrimo dalyviai yra linkę laikytis pasyvios laikysenos, todėl save pristato kaip pasyvų, laukiantį veikėją.

2.3. Kategorijų šeima „Prieraišumas prie svarbių asmenų“.

Kategorijų šeimos apibrėžimas. Tyrimo dalyvių interviu analizė atskleidžia, jog viena svarbiausių kategorijų šeimų yra grupė kategorijų,

nurodančių į prieraišumą prie svarbių asmenų. Prieraišumas gali būti suprantamas kaip realaus ar įsivaizduojamo ryšio puoselėjimas su asmenimis, kurie dažniausiai yra šeimos nariai. Jei šeimos narių nebėra arba su jais nepalaikomas gyvybingas kontaktas, ryšys tampa menamu, efemerišku ir yra sudaiktinamas svarbių dalykų koliažų pavidalu. Nuotraukų ir kitų reikšmingų dalykų koliažai dažnai tampa centrine gyvenamosios erdvės vieta, ašimi.

Išsamus kategorijų šeimos charakteristikų aprašymas. Tyrimo dalyvių interviu analizė atskleidžia, jog ši – prieraišumo – kategorijų šeima yra sudėtinė ir labai įvairi. Prieraišumo objektais gali tapti ir tampa (a) realūs gyvi ar jau mirę asmenys, dažniausiai šeimos nariai: sutuoktiniai, vaikai, o ypač – anūkai ir proanūkiai; (b) įsmeninti veikėjai, dažniausiai – naminiai gyvūnai, o kai kuriais atvejais – sodybos medžiai, gamtos stichijos.

Sąlygos, kurioms esant kategorijų šeima pasireiškia ir kinta. Prieraišumas yra svarbiausias, esminis veiksnys, lemiantis tyrimo dalyvių suvokimą, kad gyvenimas yra prasmingas, kad gyvenimas yra gerai gyvenamas. Prieraišumas yra puoselėjamas visais atvejais, nepaisant, ar santykių su aplinkiniais asmenimis turinys yra teigiamas ar neigiamas.

(a) *Tėvai ir vaikai.* Teigiamomis emocijomis ir intensyviu bendravimu užpildytas prieraišumas yra dažniau socialiai globojamų asmenų siekiamybė nei realybė. Pavyzdžiui, tai, kad vyresnio amžiaus asmenys dažnai bendrauja su savo vaikais, yra traktuojama kaip maloni taisyklės išimtis („*pavaduotoja pažiūrėjo į žurnalą ir stebėjosi, kad taip dažnai mane čia lanko, veik kasdien*“).

Socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų dažnesnė realybė yra itin retas bendravimas, dažnai panašesnis į simbolinį pagarbos parodymą ar pareigos atlikimą. Vaikai ar anūkai pasirūpina savo senais tėvais ar seneliais, išsprędami jų buitines, medicininės priežiūros klausimus, tačiau jų bendravimo poreikio nepaiso:

DA 345–350

t. O anūkas, sakykit, jus čia aplanko?

r. Nu, kad Airijoje. / Rudenį buvo atvažiuavęs. Tai savo reikalus sutvarkė, iš karto atėjo. / Pinigų biškį paėmė. // Tai jau yra. Paskambina telefonu, pasišnekam, į mėnesį kartą jau visada. Čia jau darbuotojų prašo, kad kai bus blogiau man, ar ką, kad jau jam paskambintų. Paliko savo numerius, kad jau kokios ... / kad visai /

Interviu duomenys atskleidžia ir kitą tendenciją. Prieraišumą pašnekovai siekia puoselėti ir neatsižvelgdami į artimųjų motyvą, dėl kurios pastarieji kartais bendrauja su savo senais tėvais ar seneliais. Motyvą gali būti ne tik pozityvi, orientuota į seno žmogaus poreikius, bet ir egoistinė. Pašnekovai pasakoja atvejus, kai (i) jų vaikai ar giminaičiai juos lanko globos namuose ir atvykę pasiima iš senųjų šiek tiek pinigų; (ii) parduoda senųjų turtą, užstato bankams, nevykusiai investuoja; (iii) namuose gyvenančius socialiai globojamus asmenis tiesiogine žodžio prasme reketuoja, atimdami maistui ir vaistams skirtus pinigus; (iv) nepaisydami senųjų nuomonės, nusprendžia, kur ir kaip gyvens seni tėvai ir seneliai. Pačių tyrimo dalyvių pozicija tokio elgesio atžvilgiu yra labai atlaidi ir visiškai nekritiška. Jie tiesiog konstatuoja faktą, o savo vaikų ar vaikų godaus ir neetiško elgesio išreikštai nesmerkia. Jie tiesiog sako, kad norėtų, kad būtų kitaip – „*kad neatimtų visų pinigų*“.

(b) *Anūkai ir proanūkiai*. Ypatinga šiluma ir emocijumu išsiskiria vyresnio amžiaus asmenų santykis su anūkais ir proanūkais. Apie vaikų ir tėvų santykį informantai užsimena prabėgomis, trumpai ir itin detaliai, o ryšys su anūkais (tik kažkada galbūt gimiančiais ar dar bendrauti nepajėgiais kūdikiais) yra labai svarbus. Dažnai net ateities planai ir siekis išgyventi dar metus kitus yra siejamas būtent su anūkais, proanūkais – kad dar pabendrautų su jais, kad pastarieji senuosius pamatytų, prisimintų.

Ryšiai su kelių kartų (anūkai, vaikai, tėvai, seneliai, proseneliai) reikšmingais asmenimis (gyvais ar mirusiais) yra savotiška vyresnio amžiaus asmenų nematerialaus turtingumo, socialinio reikšmingumo išraiška. Tyrimo dalyvis G. R. sako, kad štai „nuotraukoje kiek mūsų daug“. Paprastai minimas ryšys tarp trijų kartų ir tik dviejuose interviu buvo paminėtos penkios kartos. 13 lentelė demonstruoja istorinės šeimos (kartų) atminties skirtumus. Patys tyrimo dalyviai gali būti priskiriami iš esmės skirtingoms kartoms, pavyzdžiui, gimę 1921 metais (tai pats vyriausias tyrimo dalyvis) ar gimę 1950 metais (pats jausias tyrimo dalyvis).

	Tyrimo dalyvio seneliai	Tyrimo dalyvio tėvai	Tyrimo dalyvis	Tyrimo dalyvio vaikai	Tyrimo dalyvio anūkai	Tyrimo dalyvio proanūkiai
J. U.		1880–1890	1916	1950		
J. A.		1880–1890	1921	1940–1950	1960–1970	2000–2010
G. R.			1932	1950–1960		
A. L.			1940	1965–1970	1990–1995	
B. O.			1950	1970	1990–2000	

Lentelė 13. Tyrimo dalyvių šeimos kartos

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis tyrimo dalyvių interviu

Galima daryti atsargią išvadą, jog tyrimo dalyvių istorinė atmintis apie šeimą siekia ne daugiau kaip penkias kartas, kurios žinomos dėl tos priežasties, jog buvo įvykęs ar yra vykstanti reali socialinė sąveika tarp skirtingoms kartoms priklausančių šeimos narių. Jei kontakto tarp skirtingų kartų nėra įvykę, paprastai informantai apie tai neužsimena, taigi šeimos istorija natūraliai sudyla. Ir jei dabar, XXI amžiaus pradžioje, daug dėmesio skiriama anūkų ir senelių santykiams, greičiausiai patys tyrimo dalyviai gyveno kitoje socialinėje realybėje, kurioje senelių kaip reikšmingų šeimos narių vaidmens paprasčiausiai nebuvo.

Taip pat galima pastebėti, kad istorinė atmintis apie šeimą siaurėja – tyrimo duomenys rodo, kad karo metu ir pokariu (1940–1950 metais) gimę respondentai į savo gyvenimo istoriją tarsi nebelinkę įsileisti ne tik savo senelių, bet netgi ir savo tėvų. Jų gyvenimo istorijos prasideda nuo pasakojimo apie vidurinės mokyklos baigimą ir savarankišką gyvenimą.

VI 752–760

r. O jeigu – / aš patenkintas, kad [krenkštelną] – savo specialybe.

t. gerai jaučiatės, dirbdamas tokį darbą?

r. Aš – gerai. Labai gerai. Vat būna tokie dalykai. Tėvas juristas buvo, ir sūnus juristas. / Jaunesnis sūnus diplomo neturi, bet iš prigimties jis supranta viską. Ir universitete – ir logiką, ir psichologiją – mes laikėm egzaminus, nes viską reikia žinoti, viskas susijęs vienas su kitu. / A vo šitas mano – [vardas] – jis be diplomo juristo, bet dirba JURISTU.

(d) *Santuoka*. Santuokos reikšmingumas yra akivaizdus, moterys tyrimo dalyvės mielai ir detaliam pasakoja pažinties su būsimu sutuoktiniu istorijas, akivaizdžiai tuo mėgaujasi:

EL 689–709

r. Nea. Nea. Tik labai patikdavo tas jo ūgis, vot kaip durys, kaip daržinė vyras. O jejjj [šypsosi] aš jam va iki čia [rodo ties pažastim]. Ir kad – dar panelė būdama jo – kad būt dar nors kiek aukštesnė. Nors biskį iki čia. Nueidavai, nusipirkdavau batelius – kokio pačio aukščiausio kulniuko, koookio tik yra. Ir einu / pasimatyman. Anksčiau / dabar tai tuoj eina į restoranus, į dar kur nors. Mes taip nedarėm. Mes eidavom gatvėm, šlifuodavom pirmyn atgal po miestą.

t. O tai su bateliais aukštakulniais – tai privargdavo gi kojos [juokiasi]

r. O tai kai privargdindavo man kooojas – nepaeinu būdavo. Taip skauda pirštų galai, kad aš nebegaliu kentėt skausmo. Bet kenčiu, kenčiu, nors, širdis – ir tyliu, vis jam nesisakau. Tik jau vis prašau – kai kentėt nebegaliu – tai vis prašiau, kad noriu jau aš eit namo, kad jis mane paleistų. „Nu dar biskutį, nu dar truputį, nu dar laiko daug, nors pusvalandį. Kodėl tu taip nenori su manim būt, kodėl vis tai bėgi?“ Ir sakau – „Šeimininkė ji yra nustaciūs laiką pareit, jei nepareisi, varys lauk, nelaikys ant buto – mes esam taip prisižadėję, tai ir aš turiu būt namie“. Jis tuo patikėdavo. / Nu. Kaip jau jis atsisveikina, nueina, aš dar tik pastoviu kai jis nueina, ir tik paskui batukus tik nuo kojų, po pažastim ir maunu Montės gatve per centrą, per miestą, ant vienuj punčiakų [juokiasi]. / Aš jau nebegaliu paeit, nebepaeinu. Žmonės eina pro šalį, pasižiūri, kitas sako, matai [prunkšteli], pijokė, sako, taip prisprogo, kad nebesupranta, ant ko ji vaikšto po miestą [juokiasi]. Aš neimdavau į galvą [juokiasi].

Didžioji dauguma gyvenimo istorijų sukasi aplink emociškai šiltus pasakojimus apie meilę, santuoką, gyvenimą šeimoje, ypač, jei šeiminių gyvenimą tyrimo dalyvis mano buvus sėkmingą:

JA 331–333

r. O, jezau, tada aš kaip danguj [apsiašaroja]. Sako, dabar tu, [mažybinė vardo forma], karvės nei prieauglio nei kilosi nei ką. Sako, tik nueisi pamelžt. Ajajaj, koks vyras buvo, ne pijokas. Nerūkė. Geras, bajavas vyras buvo. / Mylėjo mani. Bajavas ant pažiūros.

IR

KA 118–121

r. Tai jo, žiūrėjo visą šeimą, maitindavo, darė, tvarkė. Labai, labai gera žmona buvo. Visą gyvenimą buvo ji, kovojo, šešiasdešimt metų, o jau dabar dešimt metų, kai jau man tenka pakovot, pašefuot. Bet aš vis tiek jau niekada jau jai nekompensuosiu, neatsilyginsiu šituo. /

IR

DA 158–161

r. Apie šeimos? Nu žinot, galiu pasakyt, mes su vyru išgyvenom 63 metus. Nu žinot, kaip šeimoj būna – pasiginčydavom, bet iki muštynių, iki bjaurių žodžių nebuvo NIEKADA. Dukros manęs tai paklausydavo irgi, jeigu kada aš pabambėdavau, man prie nesakydavo NIEKADA. Ir sūnus nešokdavo į akis.

(e) *Gyvenimas solo*. Prieraišumas prie gyvų šeimos narių yra svarbus. Tačiau labai dažna situacija, kuomet vyresnio amžiaus asmenys yra našliai ir našlės, palaidoję per visą savo gyvenimą vienintelį sutuoktinį:

GE 309

r. Gyvenimas pradėjo griūti, vyras mirė.

Našlystė ir gyvenimas *solo* tampa tapatumo ašimi – tyrimo dalyvės moterys save pristato kaip „jau dvidešimt metų kaip našlė“ ir šeimos gyvenimo labai ilgisi:

DA 316–323

r. Taip gyvenime – gyvenime eina vienaip, galvoji kitaip. Kaip negalvojai niekada. Su vyru, būdavo, pašneki [kosi], jįsai stipresnis, bet du metai už mane vyresnis. „Ai, jeigu aš numirsiu...“ „Ką tu mirsi, gyvenk ir vis tiek tu mane išlaikai“. „Tai vis tiek namas, kad ir senas, tave išlaikys, gi vis tiek turtas“. O čia – kad nė namų, nė nieko neliko, išėjo viskas į visas puses ... // Kol gyveni, kol šeima yra, kol gerai gyvena – yra ir tokių, kur šiaip, bjauriai – bei jei gerai gyvena, tai geriau ar blogiau, vis tiek krūvoj išsilaikai. O kai pasilieki taip [vienas], tai taip ir vargsti. [graudinasi].

Moterys tyrimo dalyvės, paklaustos, ar neketino ieškoti antro vyro, dažnai atsakydavo, „kad vienas buvo skirtas, daugiau neieškojau“.

(f) *Suasmeninti veikėjai*. Svarbi subkategorija yra veikiantys suasmeninti gyvenimo istorijų personažai – ne asmenys. Emociškai šilčiausi gyvenimo istorijų pasakojimai kai kuriais atvejais ateina iš epizodų, kuriuose pagrindinius vaidmenis vaidina naminiai gyvūnai (šuniukai, katinėliai), iš sėklelės išauginti savos sodybos medžiai ar stiprus, siautulingas vėjas.

AP 277–289

r. aš myliu visus gyvuliukus, su visais susgyvenu. Kol galėjau, turėjau šuniuku. Kačiuku. tai mano kačiukas tik nekalbėjo. (juokiasi) taip visku suprato. (juokiasi). Tai man tik labai nesisekdavo, nes plentas netoli. Tai aš būdavo išsiauginu, išsimakinu... Tai žiūrėk, vienas paskutinis kačiukas buvo ti lauko virtuvėla, atėjo, daviau pieno, palakė. Tai sakau, einam dabar vidun. Tai užvalgisma ko stipriau, ku čia sakau, nieko. Nu tai parsivediau kambarin, abudu, tai va. Daviau valgyt jam. Pirkau jam viska, ko tik anus mėgsta. Geriau pati nevalgysiu. tai jis gi ir gražus buvo. Tokis kudlotas (šypsoji, šiltas balsas), vai koks. Pasižiūri taip kreivai, kai šukuodavau. Tai va. Paėdė vieną kartą ir einam. Žiūri į mane, ing duris. Gi sakau jam, gi paspėsi. Būtinai kad jau išeit. Vis tiek anas jau prašosi. Aš atidariau duris ir anas išėja. Nežinau, ku aš kambary veikiu, bet atėja kaimyne ir sako, ar ne tavo katiną suvažinėjo. Aš sakau, kad jei suvažinėjo, tai mana. Parsinešiau namo nuo plento. nuo pat asfalto. tai niekur nė žaizdos. Tai parsinešiau. Katinėlį pakavojau. Ir atsisėdus pravirkau. Vat.

(g) *Koliažai*. Bendravimo stoką ar jo neįmanomumą (kai reikšmingi asmenys yra mirę) vyresnio amžiaus asmenys stengiasi tarsi kompensuoti savo gyvenamojoje erdvėje sukurdami reikšmingų dalykų koliažus. Paprastai tai yra rinkiniai, sudaryti iš šeimos narių nuotraukų, dominuoja vaikaičių portretai. Taip pat – pačių tyrimo dalyvių jaunystės portretinės nuotraukos. Į koliažą yra įtraukiamos namų, sodybų nuotraukos. Prie svarbių dalykų yra priskiriami garbės raštai, padėkos. Taip pat yra religinių atributų (Marijos, Jėzaus

gyvenimo vaizdai) bei smulkios dovanos – šokoladiniai kiškučiai, margučiai, atvirukai, tyrimo dalyviui gražūs vaizdai su šuniukais, katinėliais ir pan. Naivus sentimentalus grožis ir jaukumas – tokia yra šių koliažų paskirtis. Jei informantai dėl gyvenamosios erdvės trūkumo neturi galimybės susikurti tokio pastovaus koliažo, paprastai šeimos nuotraukas laiko netoliese, lengvai pasiekiamas, o paprašius mielai pademonstruoja tyrėjai:

DA 409–414

r. Va, čia dukros [rodo nuotrauką]. O čia va yra ...

t. Vyras?

r. Va ir visas turtas [apie nuotraukas]. Apsistatau ir kiekvieną rytą – „Labą rytą“ pirmoj akį, vakare einu gult – irgi. Visas turtas. Čia vat aš – knygu visokių. [rodo knygas]

Šie reikšmingų dalykų koliažai nėra vien dekoracija. Tai yra gyvas darinys, su kuriuo pašnekovai bendrauja.

Pokyčio pasekmės. Galimi keli scenarijai:

Praradimo patirtis. Remiantis tyrimo duomenimis, galimi trys pokyčio kryptys: praradimas, intensyvumo mažėjimas ir alternatyvių ryšių kūrimas.

Netektis. Radikaliausias pokytis šioje kategorijų šeimoje „prieraišumo puoselėjimas“ yra mirtis, sutuoktinio ar vaikų, draugų negrižtamas praradimas.

Socialinių ryšių intensyvumo mažėjimo patyrimas. Prarandami ne tik konkretūs asmenys, bet ir socialiniai ryšiai. Socialiai glojami vyresnio amžiaus asmenys, gyvenantys tiek savo namuose, tiek globos įstaigose, privalo išmokti, įsisavinti naują bendravimo būdą. Nuo kasdienio, nuolatinio, buitinio bendravimo jie tarsi privalo pereiti prie proginio, specialaus, tikslinio bendravimo, kai bendravimo laikas yra labai apribotas laike ir erdvėje (susitikimui skirtos kelios valandos), todėl bendravimo procesas labai intensyvus, nors, pačių tyrimo dalyvių vertinimu, gana paviršutiniškas.

Alternatyvaus ryšio sukūrimas. Nors prierašumo santykis su reikšmingais artimais žmonėmis yra labai svarbus, tačiau net ir jis kai kuriais atvejais gali turėti pakaitalą. Draugystės ryšių sukūrimas (ne šeimos, ne romantiniai ryšiai) yra vienas iš būdų suvaldyti stresinę situaciją. Tyrimo dalyvis K. A. teigia, kad jis sutuoktinės praradimo atveju yra nusprendęs pasilikti gyventi globos

namuose, nes grįžti į savo namus jis nebemano esant reikalinga – „*ką aš ten vienas su šuniuku namuose būsiu, kai visi į darbus? Jau čia mano draugai, mano namai*“.

Kategorijos ryšys su kitomis kategorijomis. Ši „Prieraišumo puoselėjimo“ kategorijų šeima yra centrinė ašis visuose be išimties tyrimo interviu, nes užima daugiausia interviu laiko tiesiogine prasme, pasakojama daugiausia epizodų, susijusių su šia tema, pasakojimai yra labai emocionalūs. Tačiau labai dažnai šie pasakojimai skamba kaip jau ne kartą pasakotos istorijos, tarsi surepetuoti maži vaidinimai su pagrindiniu šauniu veikėju įvykių centre – pačiu tyrimo dalyviu ar tyrimo dalyve.

Galima daryti atsargią išvadą, jog socialiniai ryšiai, platus pasiekiamų asmenų sąrašas yra savotiška valiuta, už kurią (palyginimas simbolinis) informantai tarsi gali įsigyti aplinkinių asmenų palankumą, jų pagarbą, taip pat netgi pakelti savo pačių ūpą. Buvimas santykiyje su kitu asmeniu yra žmogiškumo, žmogaus gyvenimo vertės matas. Ir jei tyrimo dalyvis sakosi esąs materialiai turtingas, kitas turtingumo aspektas, matyt, yra daug svarbesnis – tai gyvybingas ryšys su aplinkiniais žmonėmis.

2.4. Kategorijų šeima „Gyvybingumas“

Kategorijų šeimos apibrėžimas. Ši kategorijų šeima apima fizinę sveikatą, gyvybingumą, socialinį aktyvumą. Kategorijų šeimą sudaro šios kategorijos: ateities planų turėjimas, norėjimas, aiškiai suvokiamas ir įgyvendinamas savarankiškumas, norėjimas ir gebėjimas priimti sprendimus, socialinis aktyvumas, smalsumas ir paprasčiausiai – linksmumas, dainos, juokai, kurie daro gyvenimą gerą.

Kategorijų šeimos charakteristikų aprašymas. Išskiriami keli aspektai:

(a) *Ateities planų turėjimas.* Ateities planų informantai turi nedaug, bet juos formuluoja labai tiksliai ir sieja savo gyvenimo planus su anūkais arba proanūkais. Informantai teigia, kad jiems svarbu pamatyti savo proanūkius – dar vieną kartą. Ryšio su būsimomis kartomis svarba yra akivaizdi.

RI 574–582

r. Nu dabar su širdele gerai jaučiuosi, čia medicina. Daug vaistų naudoju ir tikiuosi. Ir noriu / ir reikia turėti gyvenime tikslą...

t. Na, na, sakykit, koks dabar tikslas?

r. Tai tikslas dabar buvo – kai apšvedė dukros sūnelis, tai galvojau, dabar kad ojoj greičiau pagimdytų jo žmona proanūkelį. Dabar, kai žmogus toks gobšus galbūt, tai galvoju, tai jei numirsiu, jei bloga pasidaro, tai ji [proanūkė] manęs neprisimins. Reikia pagyvent dar porą metų, kad ji mane prisimintų [juokiasi]

Tačiau ateities planų, siejamų tik su jais pačiais, informantais, jau nebėra arba jie aiškiai neišsakomi. Dažniausias atsakymas yra, kad gyvena „šia diena ir tiek“. Savo planus ateičiai sietų nebent su geresne sveikata – tokiu atveju informantai sako, kad turėtų daugiau galimybių.

DA 359–368

r. Ką norėčiau daba? / Norėčiau, kad grąžintų nors ant penkiasdešimt metų amžių. Kad sveikatos duotų. / O daugiau tai gal ir nėra. Pirma tai gal norėčiau, kad dukros nemirtų, bet / dabar jau numirė, jau viskas. Jau daugiau – nėra. Didžiausias prašymas, kad sveikatos būtų [šypsosi] ir kad jaunesnė. o daugiau nėra ką. O dėl to, kad gyventa – jau kažko puošnių drabužių jau nereikia, svarbu, kad švarūs būtų. O čia va išplauna, jei jau sunešioji, čia yra skalbykla, atiduodi, ir nereikia nė mokėt, nieko, išplauna, atneša išplautus. Daugiau – nieko. / Mane klausė – čia aną kartą irgi buvo – „Gal kur norėtum kur išvažiuot dabar?“ Sakau – „Norėčiau kur išvažiuot. Į Karmėlavos kapines“. Kiekvieną dieną noriu. Į tas kapines, kad nuvežtų. Tai kai nuveža, pastoviu prie kapų, pasižiūriu / Vienam kape guli vyras ir dvi dukros.

Dauguma tyrimo dalyvių teigia, kad norėtų tiesiog „dar pabūti, pabūti drūtu žmogumi“. Viena tyrimo dalyvė į klausimą apie ateities planus atsakė taip: „čia toks klausimas, kurį užduoda tik jaunimas ir filosofai. Senam žmogui planų nebėra, gyveni čia ir dabar“. Atsakydami į tyrėjos klausimą apie stebuklingą žuvelę („Jei pagautumėte auksinę žuvelę ir ji galėtų išpildyti tris jūsų norus, kokie jie būtų?“), tyrimo dalyviai prašydavo sveikatos ir jaunystės, daugiau, jų manymu, nieko ir nereikia.

GR 373–384

t. O tai gal pabaigai tokį įdomų klausimą – jei pagautumėt auksinę žuvelę, ką paprašytumėt dabar – tris norus?

r. Aaa... / kaip jau sakiau, mirt dabar nebijočiau. Sveikatos, be abejo. Kad galėčiau judėt – pilnavertis žmogus būčiau. O dabar ir gerklėj kažkas negerai, ir taip sunku vaikščiot. Tada pabūt biškį norėčiau. DRŪTU žmogum, pirmiausiai. / o kaip būčiau sveikas, tai atsirastų ir darbų, ir reikalų visokiausių. Nu. /

t. Tai tris kartus sveikatos paprašytumėt?

r. Tada jo. Joooo. tada jau – / dar pinigų šiek tiek turiu, kapitalą. / O va sveikatos – ne. Kad dar galėčiau pagyvent kokį metą. Dar pabūt. /

(b) *Linksmumas, dainos, juokai.* Vienas iš įdomiausių tyrimo interviu aspektų yra juokai ir linksmos istorijos, kurias tyrimo dalyviai pasakojo norėdami iliustruoti istorijas, argumentuoti savo nuomonę ar tiesiog dėl linksmo ūpo ir geros nuotaikos pokalbio metu:

EL 586–593

r. Aš tik taip, žinot, esu optimistė didelė /

t. Taip, esat didelė optimistė.

r. Nepasiduodu nė kokiems vėjams. / Ką tas mačija? / Gali kaukti, cypti kiek nori. Jei jau yra, tai yra. Ir niekur dingsi. Nuo savęs žmogus niekur, vaikelį, nepabėgsi. Kaip sakoma, kur nueisi, ten savi rasi. /

Kai kurie tyrimo dalyviai pokalbio metu pasiūlydavo kartu padainuoti, sakydami, kad jie dainuodavo visą savo gyvenimą:

KA 370–375

r. Vat malonu pabendraut su žmonėm. Vat buvo trys studentės, labai rimtus klausimus jau uždavė, aš kaip sugebėjau viską papasakojau, pabendravau, ir aš atjaunėjau, ir sakau – „Gal padainuojam biskį?“ Tai mes tris dainas ar keturias mano tokias po vieną punktelį sutraukėm sudainavom. Visi ten galvoja, kas ten per pokalbis, kad jie dainuoja. Tai merginos išėjo patenkintos, juokėsi, ir aš patenkintas likau.

(c) *Aktyvumas vyresniame amžiuje.* Pasyvus senatvės, o todėl ir gyvenimo pabaigos laukimas – vienas iš elgesio modelių vyresniame amžiuje. Tačiau kai kurie informantai yra sąmoningai pasirinkę aktyviai veikti, todėl jie patys ieško sau veiklos ir toje veikloje dalyvauja pagal galimybes. Tokio aktyvumo pavyzdžiu gali būti kad ir naujų technologijų įsisavinimas – mokymasis naudotis kompiuteriu ar dalyvavimas visuomeninėje veikloje savanoriškais pagrindais:

VI 328–344

r. Ommmmh [atsidūsta] . Reikia veikti. Kalbu ir vėl apie save. Aš ir neturiu laiko pagalvoti apie senatvę, nėra laiko man. Suprantat – žmogus, kuris dirba, daro / nu vot dabar ruošiuosi dabar kompiuteriu išmokti dirbti. Atvažiavo užvakar sūnus, pastatė kompiuterį, internetą, dar neturėjau kompiuterio. Man tik va vienintelis – man vis taikino, taikino, man šriftas netiko. Nu pagalvosim apie kitą variantą, gal garsinį kažkokį ten. Jo. / A senatvė nėra. Aš jau nejaučiu. Iš šono – tai ką, aš jau senas? /

(d) *Smalsumas.* Smalsumas ir domėjimasis aplinka tyrimo dalyvių gyvenime dažnai pasireiškia spaudos skaitymu ir televizijos laidų žiūrėjimu, tiesa, kartais labai netikėtu formatu („žiūriu tik reklamas, laidų nežiūriu“). Domėjimasis kompiuteriais, kompiuterinėmis programomis yra vienas iš

smalsumo ir aktyvaus domėjimosi bei siekimo įsiminti naujus dalykus pavyzdys.

(e) *Sprendimai ir savarankiškumas*. Gebėjimas ir norėjimas priimti savarankiškus sprendimus yra vienas pagrindinių šios kategorijų šeimos elementų. Sprendimų priėmimas yra įgūdis, kurį kai kurie informantai ugde nuo mažų dienų. Jų sprendimai, konkretūs žingsniai sprendimams įgyvendinti kaip tendencija pastebima viso gyvenimo tėkmėje. Todėl jie – dėsnigai – nusprendžia tapti socialiai globojamais asmenimis, nusprendžia patys prašyti pagalbos gyvenant namuose arba patys ieško galimybių gyventi socialinės globos įstaigoje, patys išsirenka gyvenamąją vietą, dažnai nepritariant šeimos nariams („*ką pasitrupinu, tą ir sulesu, kad tik savistoviai*“).

EL 577–581

r. O našta aš niekam nenorėjau būt ir dabar nenoriu. Gink dieve, tik nebūt našta kitam. / Aš noriu būt savistoviai, pati ant savęs, ką pasitrupinu, tą sulesu, ir gerai. / Aš nenoriu, kad kas nors su manim vargtų. / Jeigu čia valdiška priežiūra, tai jie už tai algą žmonės gauna, tai yra jų darbas. O namie tai – jau reikia į akis žiūrėt. / Jo. / Reikia į akis žiūrėt. /

Jei tyrimo dalyvio gyvenimo istorijoje galima pastebėti pasyvią laikyseną, kai sprendimų teisė yra deleguojama kitiems, aplinkiniams asmenims, sulaukus vyresnio amžiaus šis elgesio modelis nesikeičia („*nu tai jie nutarė ir mani čia patalpino*“).

Atskirą šios „savarankiškumo“ kategorijos bloką sudaro duomenys, randami gyvenimo istorijose tų tyrimo dalyvių, kurie sąmoningai pasirinko visą gyvenimą gyventi vieni. Po ilgų ir nuoseklių paieškų pavyko rasti kelis tokius tyrimo dalyvius. Jų gyvenimo istorijas apjungianti gija yra itin aukštas ir įsisąmonintas savarankiškumas, taip pat – savo galimybių ir ribų žinojimas. Pasiekus galimybių ribą šie tyrimo dalyviai aiškiai ir tiksliai suformuluoja savo poreikius ir nesidrovi prašyti pagalbos.

(f) *Pagalba kitiems*. Tyrimo dalyviai didžiuojasi pasakodami tuos gyvenimo epizodus, kuriuose jie galėjo būti naudingi kitiems asmenims. Vyrai informantai akcentuoja trumpalaikę pagalbą konkrečioje situacijoje, sprendžiant tiksliai suformuluotas problemas:

VI 751–753

r. Kadangi žmogus ateina, tai aš labai patenkintas, kada aš galiu žmogui padėti PATARIMU. Galų gale – testamento tekstui. O jeigu – / aš patenkintas, kad [krenkštelną] – savo specialybe.

Moterų pagalba kitiems dažnai siejama su ilgalaikė parama, emociniu palaikymu:

BI 16–20

r. Taip ir gyvenu. Prižiūriu kaimynus – va visoj laiptinėje mes visi sergam. Toks labirintas. Visus reikia aplankyti. Vienam – parkinsonas, kitam – glaukomą operuos kitą savaitę. Ir kiekvieną mėnesį, beveik kiekvieną mėnesį anapilin išeina. Kas nors iš mūsų, tokių vat senelių, kur mes esam. Tai iš pirmos sekcijos [namo laiptinės], tai iš antros, tai iš mūsų. //

Tyrimo duomenys atskleidė įdomią tendenciją – tyrimo dalyvės moterys (tiek vienišos, tiek ištekėjusios), jei pačios nesusilaukdavo vaikų, imdavosi globoti vaikus. Užfiksuoti trys atvejai, kuomet moterys tyrimo dalyvės augino ne savo vaikus: viena priėmė į šeimą vaiką iš vaikų namų, kita augino ir prižiūrėjo sesers neįgalų vaiką („vabalėlis mano“) iki pat jo gyvenimo pabaigos (globotinis mirė sulaukęs 60 metų amžiaus), o trečioji – priimdama į namus svetimą moterį su mažu kūdikiu.

Jei ši pagalbos tendencija pastebima viso gyvenimo tėkmėje, sulaukus vyresnio amžiaus šie įgūdžiai yra pritaikomi ir pasikeitusiame gyvenimo kontekste. Pavyzdžiui, gyvenant socialinės globos įstaigose tokie rūpestingieji tyrimo dalyviai imasi slaugyti ir rūpintis silpnesniais už save, suteikdami pastariesiems ne tik psichologinę paramą, bet ir realiai slaugydami ligos atveju ar palaikydami stresinėje situacijoje.

(g) *Moteriškumas ir vyriškumas.* Ši kategorija apima labai delikačias temas, susijusias su seksualumu, vyrų ir moterų santykiais. Šia tema tyrimo dalyviai kalbėjo ne iš karto, ir tik paskatinti tyrėjos. Su tema susiję klausimai yra nutylimi, apeinami, tik saikingai juos paliečiant. Moterys šia tema kalbėjo atviriau nei vyrai. Jos pasakojo ne tik apie savo pačių supratimą apie moteriškumą, bet ir apibūdindavo, kaip jos supranta vyriškumą. Dažniausias konstruojamas lyčių tarpusavio sąveikos modelis, remiantis tyrimo duomenimis, yra stiprus dirbantis vyras ir švelni, jo namuose laukianti, nepriekaištaujanti žmona. Moteris aktyvios pozicijos gali laikytis iki

santuokos, aktyviu merginimo laikotarpiu, čia yra atleidžiamas moters tariamas įžūlumas ar aktyvumas. Santuoka vyrų ir moterų santykius pakeičia iš esmės. Moteris tampa pasyvia, raminančia ir guodžiančia savo galingą karžygį žmona:

EL 660–671

r. Su vyru tai reikia, tai žinot, reikia, reikia biskį ir nusileeeesti. / Žinoma, neleiskit [stipri intonacija], kad jum vyras neliptų abiem kojom ant galvoos, ne ne, taip tai ne. Bet vo/ biskį – moteris visgi yra moteris / savo moteriškumo negalima pamest. Su vyru reikia / švelniau. Vyras yra kaip maži / jeigu dabar, vaikelį, šventų tiesų pasakyt, visi, visi vyrai yra dideli vaikai. / Jie labai nori švelnumo. Rodos, kad jau toki karžygiai, kad tokie apsikrovę automatais ir jėzus marija, kad ten, o to moteriško ve švelnumo teip nooori - kad jūs žinotumėt. / Jis pasidaro kaip maažas vaikas, kaip vaškas gaunasi. Vyram reik švelnumo /

Analizuojant gyvenimo istorijas akivaizdu, jog jei romantika, meilė, moterų ir vyrų santykiai tyrimo dalyviui buvo aktualūs klausimai jaunystėje, o ir visą gyvenimą, sulaukus vyresnio amžiaus susidomėjimas šia tema nepradingsta. Kai asmeninių galimybių užmegzti romantinius santykius mažėja, visas dėmesys perkeliamas į savo vaikų, o labiausiai anūkų širdies reikalų atvejų analizę. Dažnai vyresnio amžiaus tyrimo dalyvės tuo domisi labai aktyviai ir išgyvena stiprias emocijas, pasakodamos su šia tema susijusias artimųjų gyvenimo istorijas.

Savo moteriškumą ir išorinį grožį moterys tyrimo dalyvės puoselėja nuolat ir išgyvena dėl besiraukšlėjančio veido, kuris, jų manymu, išduoda jas esant senas:

DA 378–381

t. Labai gerai atrodot, iš tikro.

r. Labai ačiū už tą patieką. [šypsosi]. Šitiek metų, negaliu jau gražiai atrodyt. Yra čia – aštuoniasdešimt metų, bet tikrai – iš veido gražiai atrodo. O kitos – tai jau raukšlėjasi jau. /

Moterys tyrimo dalyvės pripažįsta, kad vyresnio amžiaus vyrai net ir sulaukę „garbaus amžiaus“ vis dar domisi moterimis, ir jų „akys blizga kaip katinų“:

EL 65–70

r. Nu, pasakysiu teisybę. Nežinau kaip vyrai. Nu, vyrai jie yra ... ech, kaip čia pasakyt – gobšai, ar kaip. Jie kartais jau visai eina [balso intonacija pasako, kad eina jau visai suklypę], vis tiek jie žiūri į jaunas moteris ir akys blizga kaip katinų [kvatoja], jis niekadoms nežiūri į tokią moterį, koks jis pats yra, jis vis žiūri į savo vaikus maždaug ir dar čia galvoja, kad jam būtų – į pat sykį [juokiasi]. Tai nežinau, kokį ta jų mąstysena yra, bet taip yra.

Tai pripažįsta ir vienas iš tyrimo dalyvių vyrų, pasakodamas istoriją apie savo artimą draugą, susižavėjusį gerokai jaunesne moterimi.

Sąlygos, kurioms esant kategorijų šeima pasireiškia ir kinta. Šios kategorijų šeimos turinys nekinta sulaukus vyresnio amžiaus ir tapus socialiai globojamu asmeniu. Jei iki šio esminio pasikeitimo gyvenime tyrimo dalyvis buvo aktyvus, optimistiškas, smalsus, padedantis aplinkiniams, toks jis lieka tapęs socialiai globojamu. Jei anksčiau paminėtos tendencijos nebuvo išreikštos jaunesniame amžiuje, jos neatsiranda ir sulaukus senatvės.

Kategorijos ryšys su kitomis kategorijomis. Ši kategorijų šeima apima bene svarbiausią gyvenimo vyresniame amžiuje aspektą – galią, energiją, valią ir norą gyventi naujame, kitokiame, besikeičiančiame pasaulyje. Jei ši kategorija (pavyzdžiui, savarankiškumas, linksmumas) nėra aiškiai išreikšta ankstesniuose gyvenimo etapuose, ir senatvės sulaukę tyrimo dalyviai linkę neigiamai vertinti savo gyvenimo kokybę bendrai. Ši kategorijų šeima atskleidžia galios, optimizmo šaltinius ne tik vyresniame amžiuje ir tapus socialiai globojamu, bet ir viso gyvenimo tėkmėje.

2.5. Kategorijų šeima „Trapumo pojūtis“

Kategorijų šeimos charakteristikų aprašymas. Ši kategorijų šeima apima tokius gyvenimo įvykius kaip kūno ligos patyrimas, neįgalumo, senėjimo patyrimas. Ypač akcentuojamas senstančio kūno jausmas:

(a) *Kūno jausmas senatvėje.* Senatvės atėjimą tyrimo dalyviai sieja su kūno pokyčiais – kūno ligomis, kūno silpnėjimu, trapumo pojūčiu. Kūno silpnėjimas jaučiamas kaip „nykimas“, „tuštėjimas“, „nebepribuvimas“, nes „jaunas žmogus yra visko pilnas, atsinaujinantis“:

EL 113–116

r. Nu ir taip / paskui jėgos senka, pradeda ligos jau kabinėtis, kadangi jau organizme daug ko netenka. Kad jaunas žmogus, tai jis visko pilnas – ir vitaminais, ir kraujas, ir viskas. o senatvėj jau viskas nyksta, nyksta ir naujai nebeprībūna.

Retais atvejais informantai jaučiasi jaunesni nei yra pagal savo chronologišką amžių. Iš aplinkinių svarbių asmenų išgirstas „pajauninimas“ suprantamas kaip itin malonus komplimentas ar bent jau mandagumo gestas:

KA 361–366

r. Aš jau pats jaučiu [akcentas], kad ne penkiasdešimt aštuoni, o aštuoniasdešimt penki. nu jo. Daktaras, profesorius, čia viską tikrino, tai sako seselei – „Rašykit gimimo metus – 1936“. Sakau – „Palaukit, profesoriau, kodėl taip sakot? taigi 1926, dokumentai gi yra“. „Aš rašau, ką aš galvoju“ [juokauja]. Sakau, jam atrodo, kad dešimt metų jaunesnis, tai pašnekėjom, pasijuokėm. /

Moterys tyrimo dalyvės dažnai asmeninį senėjimo pojūtį sieja su fiziniu išoriniu grožiu, o tuomet ir tokie procesai kaip veido odos raukšlėjimasis tampa neabejotinu senatvės įrodymu ir konkuravimo erdve – neraukšlėto veido turėjimas yra laikomas viena iš daugelio mažų, bet reikšmingų pergalių prieš senatvę:

EL 100–101

r. / O senatvė – veidas. Veidas [pučia pro nosį, taip pasakydama, kad neva, čia viskas aišku]. Pradeda raukšlėtis.

Trapumo, susidėvėjimo, negalėjimo bendrai pojūtis yra vienas stipriausių trapumo pojūčio indikatorių, nurodančių į nuolatinį patiriamą skausmą, kūno netvirtumą, regėjimo ir klausos silpimą:

AP 175–178

r. O dabar tai man klubus skauda. Va šitą va. Atsistot negaliu, paeiti. Akys silpsta. Tai čia kai atėjau tai dar mezgiau, knygų daug perskaičiau, labai daug knygų perskaičiau. Labai daug knygų perskaičiau. Dabar tai knygų jau nematau. Akelas nemato. Kojos neina. Taškas. Reikia laukt. Žodžiu, kad gyvenau sunkiai //

(b) *Ligos*. Tyrimo dalyviai noriai pasakoja apie ligas ir negalavimus, kurie, remiantis tyrimo duomenimis, yra labai dažni. Dramatiškiausiomis ligos pasekmėmis yra laikomas iš dalies suvaržytas judėjimas arba negalėjimas judėti visiškai:

JN 130–133

r. Šita liga tokia. Skaudėt nieks neskauda, neskauda. Va tik vaikščiot negaliu. O taip gi tai... Kad galėtum vaikščiot – laukan išeit, kadgi dabar negaliu. / Visa bėda, kad negaliu vaikščioti pati. Gi pati ir atsisėdu, ir valgau, ir miegu gerai. /

Dauguma tyrimo dalyvių, kurie turėjo sunkumų judėti, taip pat turėdavo ir pagalbinių priemonių („oželius“, vaikštynes), tačiau jais naudotis vengė, interviu metu apie šiuos pagalbinius daiktus nekalbėjo:

NA 393–397

r. Apsiavus buvau jau vieną koją ir aviausi va kitą, kaip susilenkiau dėt kojine ant pirštų, tai kaip mane trenkė, tai suskilo kaulai va šitos rankos pečio. Dabar jau nebepakeliu, bet vis mankštinu. Ir mane čia treniravo mėnesį laiko. Ir pavedžioja mane dabar, va su šituo oželiu

vaikčioju. Ir vežimėlį turiu, kur važinėt. Viską sutvarkė. Jau va // o taip jau pati nenuėinu nė žingsnio.

(c) *Medikai.* Remiantis tyrimo duomenimis, galima teigti, jog medikai yra labiausiai matomi ir autoritetingiausi pagalbos profesijų atstovai, su kuriais susiduria vyresnio amžiaus socialiai globojami asmenys. Medikais tyrimo dalyviai labai pasitiki, vertina jų patarimus ir gydymą. Jie taip pat noriai priima gydymo procedūras, netgi šiek tiek didžiuojasi savo stiprybe ir galėjimu patirti daugybę medicininių procedūrų.

EL 599–602

r. Vat – pažiūrėkit [rodo pakėlus megztinį realius randus ant krūtinės] – teip ir teip ir teip. / ir čia, ir čia, širdis visa išdrapakuota. / Ir čia dar miego arterija visa išpėšta. / Kraujagyslių liga tokia. / Daviau draskoma, kiek tik begalėjo kas ką daryt.

Kūno pokyčiai ir ligų pasekmės yra vertinamos labai rimtai – lengvabūdiško požiūrio į medikų rekomendacijas kaina gali būti ir mirtis:

GR 129–131

r. Tai kad aš nelabai galiu paeiti. Daktarai nelabai leidžia vaikščiot. Čia yra kažkas blogai su vena. Su ta koja negalima nė, nes gali nutrukt. Nes nutruktų ir va – mirtis.

Tyrimo metu per interviu tik labai retais, išskirtiniais atvejais yra paminimi kitų pagalbos profesijų atstovai, pavyzdžiui, socialiniai darbuotojai. Psichologai, psichoterapeutai neminimi nė sykiu, nė viename interviu ar epizode.

Medikai vyresnio amžiaus asmenų gyvenime yra labai svarbūs – dažnai būtent šios profesijos atstovai aiškiai ir atvirai konstatuoja savo pacientų (vyresnio amžiaus asmenų) sveikatos būklę ir nubrėžia ribas, už kurių jų kaip medikų pagalba nebegalima:

DA 391–400

r. Nieko, aš pareisiu. va kai į polikliniką atvažiuoju, aš visada įsikimbu seselei. Visą laiką. [pauzė, besišnekučiuojant eina namo. girdisi šlepsėjimas]

t. Įsikabinkit.

r. Tai gerai, aš jau krypuoju mažiau, jei įsikabinu. Nes taip reikia tai į vieną sieną pasilaikyt, tai į kitą. Nu taip jau... ir pas daktarus klausiau. Sako – „Senatvė jau, nebegalim padėt“.

Interviu ištraukoje atsiskleidžia labai gili ir emociškai intensyvi situacija – tyrimo dalyviui yra pasakoma, jog „*jau niekas negali padėti*“. Galbūt dėl labai įtakingo medikų vaidmens vyresnio amžiaus informantai senatvę ir silpnėjimą

sieja tik su kūno funkcionavimu. Šis požiūris eliminuoja tokius svarbius žmogiško gyvenimo aspektus kaip asmeninis aktyvumas, optimistinio požiūrio išlaikymas. Būdami bejėgiškumo būsenos, sužinoję, kad pagalbos jų kūnui priemonės yra išsemtos, tyrimo dalyviai dažnai nepasirūpina ir visais kitais dalykais, kurie yra svarbūs senatvėje – pasiruošimui mirties procesui, paveldėjimo dalykų apmąstymui ar sutvarkymui ir pan.

(d) *Neįgalumas*. Su kūno trapumo pojūčiu geriausiai pažįstami neįgalūs tyrimo dalyviai. Laipsniškas „susipažinimas“ su kūno silpimu padeda nebe taip dramatiškai vertinti kūno pokyčius senatvėje. Tyrimo dalyviai, turintys įgimtą ar įgytą neįgalumą, dažnai racionaliau vertina savo būklę ir yra pajėgūs numatyti (net jei tai galbūt nėra malonu suvokti) ir tolesnę negalios eigą:

BI 80–85

r. Aš jau dabar pirmos grupės, mano labai regėjimas nukritęs. Tik aš labai pripratus, kaip čia kuriam kampe durys, ir taip. / Kas labai svarbu akliesiems [akcentas] – kad kur padėjai, ten ir radai. Bet ir dabar – per du butus, jau nebežinau, kuriam bute kas yra, ką susinešiau. Tai kai atsinešu, užsirašau ant dėžių, nes atmintis tai stipriai [akcentas] silpsta. / Ne tik regėjimas, bet ir klausa, ir atmintis. Viskas kartu. Silpsta. /

Vienas iš tyrimo dalyvių itin tiksliai identifikavo asmeninę nuostatą, jog kūno senatvinis silpnėjimas ar negalia, kuri tęsėsi didžiąją gyvenimo dalį, tėra tik vienas iš gyvenimo aspektų:

VI 243–245

r. Nuo 52 metų jau pripažino invalidumą. Nu, kaip – blogai, kai žmogus nemato. Bet blogai – kai be galvos, jei tik be akių – dar nieko baisaus. [juokiasi]

Kai kuriais atvejais patys vyresnio amžiaus asmenys save nugalina, įsijausdami į vaidmenį labiau nei objektyvūs sveikatos būklės rodikliai leistų tikėtis. Tokiais atvejais jie sau nekvestionuojamai diagnozuoja sveikatos sutrikimą ir dėl šios priežasties atsisako judėti gyvenamojoje erdvėje, atsisako naudotis pagalbinėmis priemonėmis ar padedančio personalo paslaugomis, o vietoj šių veiklų pasirenka monotonišką gyvenimą savo lovos ribose.

Sąlygos, kurioms esant kategorijų šeima pasireiškia ir kinta. Visi šios kategorijos šeimos identifikuojami procesai vyksta senstant kūnui, tai – natūralus biologinis procesas. Dažniausiai kūno trapumo pojūtis, pasak tyrimo dalyvių, atsiranda sulaukus 75 metų, o jei tai ligos pasekmė – galimi ir

ankstesni atvejai. 90 metų ir vyresnis amžius, pasak tyrimo dalyvių, laikomas jau „*gilia senatve*“. O jaunystės ribos yra paliekamos gana plačios – net iki 70 metų, nes žmogus iki tokių metų „*dar ženyti gali*“. Amžius tarp 70 iki 90 metų yra laikomas senatve su jai būdingais silpnėjimo, ligų pasekmių pojūčiais.

Pokyčio pasekmės. Apibendrinant tyrimo dalyvių pasakojimus galima teigti, kad vykstančių kūno pokyčių sąmoningas pripažinimas yra vienas svarbiausių momentų senėjimo procese. Natūraliai atsirandančių judėjimo, mobilumo, bendravimo ribų suvokimas veikia visą tolesnį vyresnio amžiaus asmens gyvenimo būdą. Norėjimas ir todėl galėjimas priimti teikiamą pagalbą didina gyvenimo kokybės vertinimą.

Kategorijos ryšys su kitomis kategorijomis. Ypač stipriai ši kategorijų šeima siejasi su „Gyvybingumo“ kategorijų grupe. Nusilpęs kūnas gali tapti, o kartais ir tampa kliūtimi įgyvendinant ir puoselėjant vyresnio amžiaus asmens savarankiškumą. Tačiau tai ne vienintelis scenarijus, nes yra atvejų, kuomet informantai, negalėdami laisvai judėti, savo aplinkoje susikonstruoja asmeniškai sau tinkamus pagalbinius įrenginius, mechanizmus, padedančius atsikelti iš lovos, pasiekti norimą daiktą (televizorių, radiją). Nusilpęs kūnas ne visuomet reiškia aktyvumo praradimą.

2.6. Kategorijų šeima „Vertybinės nuostatos“

Šioje kategorijų šeimoje išsiskiria kelios subkategorijos: (a) Tikėjimas ir tikėjimasis; (b) etinės nuostatos – kas yra laikoma geru, o kas manoma esant blogu; (c) netikėtumas; (d) nerimas.

Kategorijų šeimos charakteristikų aprašymas. Šią kategorijų šeimą sudaro tik kelios kategorijos. Vertinant kiekybiškai, ši kategorijų šeima būtų visai nežymi ir pati mažiausia. Tačiau būtent ši kategorijų šeima atskleidžia emociškai jautriausias temas ir gyvenimo sritis, susijusias ne su praeities prisiminimais (praradimais, išgyvenimais, pasisekimais ir laimėjimais), bet su dabartiniu momentu, kuriame tyrimo dalyviai gyvena. Ši kategorijų šeima apima fundamentalius gyvenimo klausimus. Šie klausimai tyrimo dalyvių mažiausiai reflektuojami, analizuojami, o priimami kaip savaime suprantami

(etikos taisyklės) ar kaip netikėtai nutinkantys (netikėtai užklupusi senatvė ir atėjusi staigi artimo asmens mirtis).

(a) *tikėjimas ir tikėjimasis*. Tikėjimas, religinių tiesų išpažinimas, atrodytų, yra savaime suprantamas dalykas daugumai tyrimo dalyvių. Absoliuti dauguma tyrimo dalyvių save priskirtų Romos katalikams. Kai kurie tyrimo dalyviai mandagiai nusukdavo kalbą, jei būdavo paklausiami apie tikėjimą ir religingumą. Atviro pasipriešinimo tikėjimo tiesoms neišreiškė nė vienas tyrimo dalyvis, todėl galima daryti atsargų apibendrinimą, kad religinę praktiką informantai gerbia, nors nebūtinai aktyviai į ją įsitraukia.

Maldos grupės yra organizuotos beveik visuose socialinės globos namuose, kurie buvo aplankyti tyrimo metu. Tai viena iš socialinio aktyvumo ir ryšių palaikymo formų – susirinkę pasimelsti vyresnio amžiaus asmenys klausosi radijo laidų, kartu dalyvauja maldose. Tyrimo dalyvės vyresnio amžiaus moterys išlaiko ryšį su religine maldos praktika, tačiau ryšys yra labiau primenantis vaistų nuo skausmo vartojimą – malda intensyvėja, jei patiriamas stiprėjantis nerimas ar liūdesys:

AP 377–378

R. Verkiu. Mh... Meldžiuosi, ištisai meldžiuosi. Jei naktį prabundu, rytą, ištisai meldžiuosi. Va būna mišios iš laidos. Rožančius. Tai meldžiuosi, meldžiuosi daug.

Vienos tyrimo dalyvės pasakojimas atskleidžia svarbų tikėjimo ir praktinio gyvenimo dermės aspektą. Tikėjimo tiesų yra laikomasi tikintis realios, praktinės naudos. Lūkesčiui nepasiteisinus, tyrimo dalyviai patiria nusivylimą, jaučiasi netgi įskaudinti.

Kita pastebima tendencija – likimo nuspręstumo suvokimas. Konkretus veikiantis individas, dalies tyrimo dalyvių manymu, negali niekaip ir jokiais priemonėmis keisti savo gyvenimo, nes likimas yra duotas. Jei dalis tyrimo dalyvių yra visiškai tikri, jog likimo pakeisti asmuo negali, kita tyrimo dalyvių grupė yra įsitikinusi priešingai. Jie žino, kad likimą ir gyvenimą galima keisti. Šie tyrimo dalyviai netgi gali duoti patarimų apie tai, ką konkrečiai reikia ir ko nereikia daryti.

(b) *etika*. Šioje subkategorijoje atskleidžiami laimės gyvenime „receptai“ bei tyrimo dalyvių patarimai, ko reikėtų, jų manymu, vengti gyvenime. Tokiu būdu nubrėžiamos simbolinės saugumo zonos ir saugaus gyvenimo žaidimo taisyklės, taip pat įvardijamos sritys, erdvės, į kurias patekus patiriami sunkumai.

Blaivus gyvenimo būdas yra vienas iš gero gyvenimo patarimų. Ši interviu atkarpa atskleidžia itin didelę socialinę problemą – girtaujantis jaunimas ir girtaujantys vyresnio amžiaus asmenys:

VI 531–542

r. Vienas iš laimės receptų – negerti. Čia jau / Nu tokį gigantai, genijai, kaip Jeseninas – prageria savęs, kak rašytojas Fadejevas – prageria savęs, prageria. Arba – kiti. Nu kavo? Majakovski paimkim. Girdėjot tokį? Tai ir ko jis ten pistoletą panaudojo? Tai pirma – ir čia nesvarbu, amžius koks – kiek jaunimo dabar geria, kiek SENU geria. Čia vienas iš laimės šeimos... Jei šeimoje nėra girtuoklio, to šeima laiminga. / Arba – dažnai geriančių. [krenkšteli, dar krenkšteli] Nu vo skaito – kada tai žurnale „Jaunimo gretos“ buvo straipsnis, kada skaitosi alkoholiku. / Pasirodo, mokslininkai skaito taip – jei tu per savaitę kažkiek tai išgeri gramų, tai tu alkoholikas. //

t. O ką reikia daryti be to, kad blaiviai gyvent?

r. Labai paprasta – negerti.

Kita gyvenimo taisyklė – socialinio bendravimo situacijos neuždarymas neiginiu „ne“, o konkrečios socialinės situacijos potencialo plėtimas, sudarant kad ir minimalias galimybes probleminiam aspektui išspręsti ir visai situacijai vystytis toliau į teigiamą, tikėtina, pusę.

Išsilavinimas, profesijos turėjimas ir savarankiškas gyvenimas siejamas su konkrečiais veiksmais, kuriais asmuo, tyrimo dalyvio teigimu, gali savo pastangomis padaryti savo gyvenimą gerą:

VI 498–504

r. Nu pirma reikia, kad būtų – žmogus turėtų stiprų išsilavinimą, / antra, kad turėtų kažkur pastovi specialybė. Nu bet neįmanoma – meilė nežiūri. Meilė nežiūri nė to, kad amžius vienas – jis vyresnis, o įsimylėjo kokią jaunesnę mergaitę. Aišku, būtų pageidautina čia – toks sąlyginis dalykas. Čia negalima taip protu, atpjauti. / Privalo žmogus turėti išsilavinimą, privalo turėti darbą normaliai, privalo turėti gyvenamąją vietą. NE-GY-VEN-TI kartu su tėvais. / Iš karto. Pas mane buvo – geras vat dalykas, nesvarbu, kad aš per anksti.

Tyrimo dalyviai, manantys, kad savo jėgomis pakeisti gyvenimo neįmanoma, lūkesčius nukreipia į aplinkinius asmenis:

JA 412–418

t. Klausimas yra, kaip gyvent, kad gyvenimas būtų geras?

r. Nu kai man paskutinių centų neatimtų kai gers, nu ir ką daugiau man nieko nereikia. kad būtų anūkas geras.

Pasyvus gyvenimo istorijos veikėjas visą atsakomybę (sąmoningai ar nesąmoningai) už savo gyvenimą visada ir visais atvejais atiduoda kitiems.

Tyrimo metu buvo pastebėta, kad tyrimo dalyviai sunkiai suranda atsakymus į klausimą apie tai, ką reikia daryti, kad gyvenimas būtų geras. Todėl klausimas buvo modifikuotas ir suformuluotas per neigimą: „Ko reikia vengti, norint, kad gyvenimas būtų geras?“ Taigi receptai geram gyvenimui yra tokie:

(i) Skubotas šeimos kūrimas yra nerekomenduojamas:

VI 475–486

t. Dar turiu kelis klausimus. Jei liko kantrybės. Koks būtų jūsų patarimas – ko nereikėtų daryti gyvenime?

r. [atsikrenkščia] / Oooojjjj [atsidūsta] / Kada žiūri atgal / aš irgi daug klaidų darau. / dabar jeigu pradėt iš naujo lapą, aš daug ko nedaryčiau. Bet DARIAU. klaidų BUVO – ir NEMAŽAI. /

t. Tai turbūt – visi klaidas darom. Bet kas – svarbiausia?

r. Sunku pasakyti. / Nu pavyzdžiui – jaunystėj pavyzdžiui – / nu čia kiekvienam nelabai, aš tik čia sau galiu prataikyti. Pavyzdžiui – anksti man nereikėjo ženytis. Nereikėjo. /

(ii) Pernelyg didelis motinos pasiaukojimas savo vaikams irgi vengtinas elgesio modelis. Egoizmas, o tiksliau – hedonizmas, siekiant laimės savo paties asmeniui, yra svarbu:

GE 397–404

t. O sakykit, iš viso savo gyvenimo ko dabar stengtumėtės išvengt?

r. Neatiduočiau visko vaikam. Visas gyvenimas parodo, kad yra reikalinga turėti sau. Kad – ypatingai – ateina senatvė, aš gi niekad negalvojau, kad įvyks kažkokia tai nelaimė, kad tu susirgsi. Kieno veikiami vaikai pasikeičia? Nežinau / bet mano vyriausias sūnus, kada buvo gyvenime toks geras ir rūpestingas, dabar jį užvaldė materialinė pusė. Ir turi tikrai pagalvoti apie save, ne viską atiduoti, nebepadaryčiau tos klaidos, reikia ir sau palikt.

(iii) Kerštavimas ir aplinkinių kaltinimas dėl neigiamų, sunkių gyvenimo aplinkybių yra vengtinas. Taip pat vengtinas pesimistinis, niūrus požiūris į gyvenime besiklostančias situacijas:

RI 426–437

t. O ko, [tyrimo dalyvės vardas], gyvenime nedarytumėte? Ko stengtumėtės išvengt?

r. Išvengt tai žinote gyvenime / nereikėtų daryti kitiems blogo, pirmoj eilėj. Ir neturėt jokio keršto. Pavyzdžiui, aš dabar, kad ten dešimt metų buvau / aš dabar nieko nekaltinu. Aš tai dabar galvoju, kad ačiū, kad aš tą pamačiau. O tas, kas ką padarė, taigi sunku ir suprast, kas ką padarė mūsų gyvenime. // Va tai aš ir sakau, aš niekam nelinkiu nieko blogo. Ir kad kabintųsi žmonės į gyvenimą. O blogį daryt tai čia kiekvienas gali, bet sau tik tai kenkia. Ir

blogos mintys aš / kiti tai sako, aš naktį nemiegu, ojoj, kaip čia blogai. Aš jeigu nemiegu, aš nepergyvenu. Aš svajoju, kaip ten buvo man jaunystėj, kaip mes šokom ir dainavom. [juokiasi] Ir aš begalvodama ir užmiegu. Gyvenime reikia gyventi taip, kad žmogus galėtų ką nors gero, gražaus prisimint. Kad neturėtų ant sąžinės nieko blogo.

Tačiau ne visi tyrimo dalyviai buvo entuziastingai nusiteikę dalyti patarimus. Viena vertus, tyrimo dalyviai sakydavo, kad nesuprato klausimo iš esmės – jie jaučiasi gyvenę gerai ir net nežiną, ką būtų galima daryti kitaip. Jie juk visą gyvenimą buvo teisūs ir aplinkiniai asmenys jų teisumą pripažino:

JA 432–435

r. Nesuprantu šito klausimo. Taigi aš nieko blogo nedariau. pasakysiu. nei aš gėriau, nei kokį senį turėjau. matai, gi vyras šešiolika metų nebuvo. man tada buvo trisdešimt septinti metai. Galėjau gi kokį kavalieryų turėt. be ne, neturėjau. už tai atvažiavęs vyras buvo dėkingas. auksinis buvo. Tik Jadzianka Jadzianka [šypsosi ir juokiasi].

Išskirtinis atvejis buvo atskleistas interviu su vyresnio amžiaus tyrimo dalyve metu. Ši moteris nepasidavė tyrėjos provokacijai ir iš klausimų „ką daryti“ ir „ko vengti“ erdvės išėjo ryžtingai pareikšdama, kad:

BI 474–477

r. Aš kaip tokios laimės nepasakyčiau, nes mano gyvenime laimė buvo – akimirkos su baime. Visas visas gyvenimas. Nu taip. Ir sakyčiau – va daugelis sako – „Va duotų man antrą gyvenimą, aš jau mokėčiau gyvent“. Aš neimčiau jokio antro gyvenimo. Aš galvoju, nemokėčiau, aš tas pačias klaidas daryčiau ir man būtų toks pat sunkus gyvenimas.

Apibendrinant galima būti teigti, kad analizuojant ir interpretuojant tyrimo dalyvių interviu metu galima išskirti šiuos pagrindinius sėkmingo gyvenimo ir socialinio bendravimo veiksnius: pasitikėjimas likimu arba tikėjimasis Dievo pagalba; bendravimo situacijos potencialo išsaugojimas, neuždarant situacijos neiginiu; nekerštavimas; hedonizmas kaip priešstata beribiam altruizmui ir tėvų pasiaukojimui savo vaikams; aplinkinių nekaltinimas dėl sunkių gyvenimo situacijų; ir vis dėlto – čia pastebimas vidinis prieštaravimas – subtilus atsakomybės už asmeninį gyvenimą perkėlimas aplinkiniams.

(c) liūdesys/ neviltis/ desperacija. Jausmus, išgyvenimus ir patirtis, kurias apima ši kategorijų šeima, sunku pasiekti interviu metu. Kalbėti tokiomis temomis – tai lyg vaikščioti pavasariniu ledu, kuris braška po kojomis ir kiekvieną akimirką neatsargus smalsuolis gali įlūžti į ledinį vandenį su menka galimybe išsikapstyti. Šis palyginimas, žinoma, yra simbolinis, tačiau gan taikliai atspindintis emocinę įtampą, kylančią interviu metu klausant tyrimo

dalyvių pasakojimų. Spontaniška žmogiška reakcija turėtų būti žaibiška empatinė reakcija ir pasitraukimas nuo šios temos. Tyrimo tikslai, kita vertus, skatina delikačiai pasidomėti tokiais paslėptais klausimais kaip *stebuklo laukimas, tikėjimasis, tikėjimo susvyravimas, mirties artumo jautimas ar desperacija, nerimas ir liūdesys*, ateinantis kartu su vis artėjančia gyvenimo pabaiga:

AP 553–560

r. Šviesus ir atrodo mielas protas. Aš jus myliu. Tai ačiū, kad aplankėt ir kad pabuvot. Aš su ta bobute kalbėt negaliu, smagiai rėkt aš negaliu, tai mes tylim ir tylim. Kai būdavo valė, tai dar būdavo ateina, pakalbam. Ir sutinka nuomonės, ir nesutinka. Bet pakalbi. Susmyli. Taip kad jau drūtai susėst tai ne / buvo toks pijokas Kutka, išvežė Zarasuos, kai negirtas, tai tvarkingas žmogus, invalidas be kojos. Tai buvo pas jį policija kelis kartus. Bet ku jam darys? Kur jį dės? Kad ir išgeria čia, nieko. Čia vienas senelis, pas kurį nueisit, be sveikatos, jau nemato, kad jau iš viso. Rūkyt vis tiek reikia. Ai reikia kad jam uždegt, o jis rūko. Daktaras sako, kad nesveika, ale koks skirtumas.

Socialinės globos įstaigų gyventojai su mirties procesu susipažįsta betarpiškai, dažniausiai netikėtai. Mirtis, nors dažna socialinės globos įstaigose, rutina netampa, ir net patys labiausiai „patyrę“ tyrimo dalyviai į mirties faktą reaguoja stipriai ir skaudžiai.

Nuolatinis nepaaiškinamo nerimo jautimas yra vienas iš svarbių aspektų. Naktinės nemigos, nerimavimas, juodų scenarijų kūrimas yra tyrimo dalyvių realybė:

AP 496–500

r. Kad ir būk tu žemėj labai, nieko nenusineši. Toks jau gyvenimas. Nieko mes nepakeisim. Liūdna, ir naktį nemiegi. Tai, viską prigalvoji. Tik neateini kokia mintis linksma. Tai va moterys kalba tik apie ligas, tai dieve, kam, ir taip tų ligų užtenka. Kam jau ten, a ten dar pakeisi. /

Tyrimo dalyviai, su kuriais buvo bendrauta šiomis subtiliomis temomis, nepaminėjo, kad yra gavę pagalbą ar paramą, patarimų, kaip valdyti tokią stresinę situaciją, kuomet nerimas, praradimo skausmas ar gedėjimas yra labai stiprūs (pavyzdžiui, mirus kambario draugui). Moterų ginklas yra verkimas:

AP 379–381

r. Matai, o kai liūdna, verkiu. Matai, dabar jau nebematau, tai verkt nebeišeina. akys skauda, va či va. Tai laikau, va. Tai ašarom, tai jau būtų ežeriokas, kiek per gyvenimą buvo priverkta. ne tam pačiam kambarį, dar ne taip skaudu. O kai tam pačiam kambary, tai....

Tačiau kaip nerimą numalšina vyrai? Į šį klausimą tyrimo metu atsakymo rasti nepavyko.

Tyrimo dalyviai nerimauja ir dėl savo gyvenimo prasmingumo. Sunkiausia tiems, kurie savo gyvenimą vertina kaip vidutinį – nei blogą, nei gerą:

AP 478–484

r. Tai kad meldies meldies. Vis tiek / tai kai skaitai už kitus evangelija, psalmes kokias, o dabar tai nieko nematai. Tai tai tai.... tai tie patys poteriukai lieka. Meldžiuosi ir meldžiuosi. Tai kad naudos tai nesimato. Tai kai paklausai dabar pamokslus ar mišias, tai žmogus gyvint nei nemoki. Vis negerai ir negerai. Jei tik šventieji, tai jau kankiniai, o šitas paprastas žmagelis per gyvenimas – / ku pasrodyt, ku padariau? / Ku padariau? / Nieko, tik kad gyvenau. / Bloga padarius irgi nesijaučiu, niekam nieko. Bet ir gerų darbų nėra. Kur Anys? /

(d) *Netikėtumas*. Didžiausias netikėtumas, remiantis tyrimo dalyvių interviu, yra mirtis ir mirties kaip proceso suvokimas, galėjimas jį veikti yra vienas iš svarbiausių gyvenimo kokybės vyresniame amžiuje veiksnių.

Mirties faktas yra nuneigiamas, akcentuojant, kad mirties tyrimo dalyviai nebijo, tačiau gaivališkai ieško priežasčių ir priemonių gyvenimui pratęsti:

GR 321–326

r. Mirtis tai – visiškai nebijau pačios mirties, tik bijau KANČIOS. / Kančios. O mirtis. Aš esu, galima sakyti, stipriai tikintis, ir aš randu kažką, suprantu, kad tenai yra gerai. Ir visai nebijau. tik bijau, kad nereikėtų kankintis. Aš prisimenu, Smetonos laikais, kaiminka sirgo, tai vaistų jokių nebuvo, tai buvo girdėt kaip jai skauda, kaip rėkia. Tai va to, tai bijau. Jau aš ir nereikalingas, viskas padaryta mano. / Aš manau, kad aš jau nieko naujo nenuveiksiu. /

Tyrimo dalyviai pasakoja apie mirtį gana paprastai, kaip apie dažnai nutinkantį, bet vis dėlto nekasdienišką faktą. Pati procedūra, kas vyksta po mirties fakto, yra puikiai žinoma. Tačiau mirimo kaip proceso tyrimo dalyviai neatpažįsta, todėl, jų supratimu, mirtis visada nutinka netikėtai:

AP 343–351

t. O jeigu kas pas jus čia numiršta, tai kaip sužinot?

r. Nugi paprastai. Jei yra pas ką savi, tai savi atvažiuoja, pasišaukia. Kaip vadinasi, ta – falka. Nu ir išsiveža. Va gi čia buva bobutė (rodo į tuščių lovą). Nu tai//

t. Tai ji prie jūsų ir mirė?

r. Tai taip

Kitais atvejais mirtis yra mitologizuojama, suasmeninama arba tampa neva juokingų ir linksmų istorijų objektu. Apie tai kalbėdami tyrimo dalyviai neretai nervinasi, jaudinasi, kalba pakeltu balsu (tai fiksuota pokalbių išrašuose, pastabose):

VI 379–402

t. O ką jūs galvojat apie mirtį?

r. Kaip galvoju?

t. Kaip galvojat – kas čia per dalykas?

r. Čio za čiudo? [juokauja] / Aš sakiau – mes pabaliavom, pabuvom žemėj, pasisvečiuojam, padirbam žemėj – ir varyk į nuolatinė savo [juokiasi]/

t. Kaip manot, kas būna po mirties?

r. Ooo /

t. Jei čia ne per daug asmenišką klausimas.

r. Ne ne ne. / niekas ten iš ten nepasakė, nepaskambino ir nepasakė [juokiasi]. Bet aš skaitau – taip – nuolatinė gyvenama vieta tavo sudeklaruota bus TEN. Ir nieko baisaus. Pavyzdžiui – jei mes laikinai mes tik save čia laikysim. Vat aš gyvenau vienoj virtuvėj su viena žydų šeima. Nu ten labai ir savęs prižiūri, ir maistą, nu i ko? Ateina laikas ir tu ten. Ar tu žydas, ar lenkas, ar lietuvis. Nesvarbu. Tak što. / Dievas, skaitosi, sukūrė taip, kad pagyvenai laikinai žemėj ir lįsk TEN. Aš kažkodėl – man domina – aš sau klausimą tokį užduodu. Būna, kada juokaujant, kada nejuokaujant. / PALAIDOJA ir dar kažkokį dar ten PAMINKLĄ pastatys. Ir kokio velnio, TOKI statai? Bijai, kad vėl neišlįsčiau, negrįščiau? [juokiasi] /

Kitų kultūrų patirtis, bendravimas su įvairiais asmenimis tyrimo dalyviams suteikia visiškai kitokios informacijos apie Didįjį Netikėtumą – mirtį. Mūsų kultūroje šis faktas asocijuojamas su kančia, liūdesiu ir ilgu privalomu gedulu, o kai kurie tyrimo dalyviai jau žino ir apie kitokius mirties paminėjimo būdus:

VI 419–427

r. Tiesa, man vat vienas amerikonas pasakojo – gulėjom ligoninėj, vienoj palatoj ir kalbėjom. „Žinai, kad / – sako, – buvau nuvažiavęs kokioj tai valstijoje, ar Kalifornijoje, ar kur tai (neatsimenu gerai) – reikėjo mamą laidoti, – sako, – aš NUSTEBAUUU. Pas mus ateina su ašarais, su liūdesiu tokie, o ten – ŠVENČIA! FESTAS! Visi linksmi – dainuoja!, – sako, – aš pirmąkart mačiau dalyką“. Reiškia – lydi žmogų / į nuolatinį gyvenimą. / Ten taip vienoj valstijoje buvo, toks pagyvenęs vyras, gramatnas matosi taip. / Aš norėtau, kad nebūtų šita/ mirties VISAAAI. Nobelio premiją už tai. Ir negali mokslininkai sugalvoti tokio dalyko, kad pavyzdžiui – nesenstum ir gyventum linksmi. [šiltas balsas].

Didžioji dalis tyrimo dalyvių paties mirties fakto teigia nebija, nes yra matę daugybę mirčių savo gyvenime. Labiau nei mirties jie bijo gyvenimo iki mirties – paties ilgo mirimo proceso, kuris išsitęsia laike, labai reikšmingai pakeičia gyvenimo eigą, dažnai yra lydymas skausmų ir negalios:

JN 259–263

t. Žiūrėkit, [pašnekovo vardas], kiti žmonės labai bijo mirties. O jūs kaip?

r. O aš nebijau. Drąsiai, nebijau nieko. / Kiti bijo. / Nė kiek nebaisu. Baisu gulėt vo – pataluose. Va baisu, kiek metų – ne mėnuo, ne du ir ne trys. O METAI [apsiverkia]. /// Metų metai // O numirt – užsimerkei ir viskas. Ką gi te bijot –

Racionaliausiai mirties faktą priima tie tyrimo dalyviai, kurie pripažįsta esantys netikintys, nereliginiai. Jie taip pat nemistifikuoja mirties fakto. Jie

kalba ir apie vyresnio amžiaus asmenims vis dar naują laidotuvių modelį, kai kūnas yra kremuojamas:

BI 478–480

r. Ir aš kaip kad – anapilin kiti išeina, kažko tiki, kad kažkas yra – o aš galvoju, kad nieko nėra. [kažkaip nepatogiai šyptelna]. Nes nu va taip. Aš ir nebijau / kremavimo, aš ir noriu susikremuoti. // Ir mirties nebijau.

Susitaikymą su mirtimi galima pastebėti tuose interviu epizoduose, kuriuose tyrimo dalyviai prasitaria apie pasiruoštas, apgalvotas savo įkapes. Iš tokių pokalbių pavyko užfiksuoti tik vieną, labiau atsitiktinai, nes įkapių klausimas buvo paliestas jau po interviu, oficialiai pabaigus pokalbį su tyrimo dalyve:

EL 778–790

r. Taigi čia laikau rūbus tuos, kad / kai mirsiu. Čia jau pasižiūrėjau – visai neblogai atrodo. Tą nuometą, šalį tokį gipiūrinį./

t. Kokios spalvos išsirinkot?

r. Baltą. / O suknelį tokią – elektros spalva, nei mėlyna, nei žalia, kaip čia pasakyt – elektrinė. / Man taip patinka.

t. Nebaisu buvo įkapes rinktis? juk vis tiek ...

r. Nuuu / man taip patiko, tai aš taip / batelius juodus, zomšinius / nu senam žmogui. Jaunam žmogui reikia šviesiai, baltai, gražiai, o senai močiutei reikia taip kaip / kaip pagal amžių ta apranga turi būti / tai štai //

Sąlygos, kurioms esant kategorijų šeima pasireiškia ir kinta. Ši emociškai sunkiausia kategorijų šeima pasireiškia latentiskai, nėra aptarinėjama, tačiau jos egzistavimas visuomet jaučiamas. Labai dažnai tyrimo dalyviai linksta dramatinizuoti įvykius, kuriuos apibendrina ši kategorijų šeima, pavyzdžiui, dideli lūkesčiai tikėjimo ir Dievo atžvilgiu ir labai stiprus nusivylimas nesulaukus pagalbos. Pastebėtina, kad tyrimo dalyviai laikosi dviprasmiškos pozicijos, kalbėdami apie šioje kategorijų šeimoje telpančias temas. Viena vertus, jie aiškiai išsako savo nuomonę ir duoda patarimus (sėkmingo, gero gyvenimo receptai), tačiau socialinio elgesio lygmenyje galima pastebėti skirtumus tarp to, kas sakoma, ir to, kas daroma (pavyzdžiui, teigia, jog mirties nebijo, tačiau vengia dalyvauti šermenyse).

Dualumas pastebimas, kalbant apie etikos dalykus, analizuojant menamas ribas tarp to, kas yra gera ir bloga. Viena vertus, tyrimo dalyviai savo gyvenimo istorijose išryškina tam tikras savybes, save pateikia kaip išskirtinai

teigiamą herojų, tačiau paklausti, ko nevertėtų daryti gyvenime, konstatuoja, kad būtent to, kas buvo jų pagrindinis gyvenimo leitmotyvas, ir nereikėtų daryti (pavyzdžiui, motinos didžiavimasis savo pasiaukojimu vaikams ir teigimas, kad, norint gero, sėkmingo gyvenimo, „*neverta visko atiduoti vaikams*“).

Pokyčio pasekmės. Dauguma tyrimo dalyvių nėra pasiruošę konfrontuoti senatvės kaip gyvenimo periodo, nėra apsvarstę ir racionaliai įvertinę savo padėties, galimų raidos perspektyvų, negali susitaikyti su neišvengiamu mirties faktu. Lengviau tiems, kas save apibūdina kaip optimistą.

Kategorijos ryšys su kitomis kategorijomis. Ši kategorijų šeima yra sudėtingiausia emociškai prasme ir nurodo į problematiškiausią tyrimo dalyvių gyvenimo erdvę. Kadangi šios kategorijos yra priskirtinos tamsiajai gyvenimo istorijos pusei, labai sunku pasiekti atvirumo ir pasitikėjimo momentą interviu metu ir apie tai kalbėti ir pačiam tyrimo dalyviui, ir tyrėjui, kuris atsakingas už etišką pokalbio eigą. Šiose kategorijose užkoduotos temos atlieka inertišką vaidmenį, dėl kurio gyvenimo procesas tampa lėtesnis, sunkesnis, kai kada yra tiesiog paralyžiuojamas ir tampa tamsaus, gramzdinančio pesimizmo šaltiniu. Ši kategorijų šeima yra antipodas anksčiau aptartai „Vitališkumo“ kategorijų šeimai.

2.7. Kategorijų šeima „Tapsmas socialiai globojamu asmeniu“

Šiai kategorijų šeimai skiriama daug dėmesio dėl šios temos aktualumo socialinio darbo praktikoje. Tapsmas socialiai globojamu asmeniu yra ypač radikalus statuso ir gyvenimo būdo pasikeitimas, ypač persikeliant gyventi į socialinės globos įstaigą. Tapsmo socialiai globojamu procesas nėra baigtinis – tai greičiau nuolatinis procesas, socialinių sąveikų tėkmė, nuolatinis tyrimo dalyvio vidinis monologas, reflektuojant besikeičiančias savarankiškumo ribas ir gyvenimo būdą.

Kategorijų šeimos charakteristikų aprašymas. Tapsmo socialiai globojamu asmeniu procesą apibendrintai galima pavaizduoti kaip sudarytą iš kelių etapų (29 pav.). Šioje schemoje atsispindi visos šią kategorijų šeimą sudarančios

kategorijos, schemoje taip pat paaiškinamos priežastys, dėl kurių tyrimo dalyviai tapo socialiai globojami, jų adaptacijos procesas ir šio proceso pasekmės.

(a) *Savarankiškas gyvenimas*. Dauguma tyrime dalyvavusių asmenų savarankiškai, be socialinės pagalbos savo namuose gyveno iki 75 metų, tačiau kai kurie jų dėl ligos socialiai globojamais tapo ir sulaukę 60, ar dėl staiga pasikeitusių šeiminių aplinkybių – tik sulaukę 85 metų.

Tapsmas socialiai globojamu yra, viena vertus, laipsniškas, keletą metų trunkantis procesas, kurį suvokdamas vyresnio amžiaus asmuo pradeda aktyviai domėtis galimybėmis gauti pagalbą, renka argumentus už ir prieš sprendimą tapti socialiai globojamu asmeniu. Antra vertus, tapsmas socialiai globojamu gali įvykti labai staiga, itin greitai ir nepasiruošus tokiam sprendimui, ypač tais atvejais, jei tyrimo dalyvis buvo apgyvendinamas socialinės globos namuose.

Gyvenant savarankiškai savo namuose, net ir gaunant socialines paslaugas, labai svarbų vaidmenį atlieka artimieji ir šeimos nariai, jiems tenka didysis pagalbos ar slaugos ligos atveju krūvis.

Tyrimo dalyviai teigia, jog socialinių darbuotojų nepakanka ir pasikliauti vien jų pagalba neįmanoma. Tai, kad socialiniai darbuotojai išreikštai paminimi kaip profesijos atstovai, yra absoliučiai išskirtinis atvejis tyrimo interviu kontekste:

VI 708–713

r. Tikrai, socialinių darbuotojų yra per MAŽAI. Mes senstam, nori ar nenori./ Faktas jau kurį / Vot jei pastumt jūsų mintį, kad gyventi galima ilgiau – ir kuo greičiau kad tai būtų. Ir kad nuo šių metų [juokiasi]. Arba šio momento. Bet tikrai yra žmonių, kuriems reikalinga pagalba. Jeigu žmona būtų be manęs, neduok dieve, arba aš būčiau be be jos, tože, neduok dieve. Tai jai pagalba reikalinga. Kaip ji būtų – aš neįsivaizduoju. Prie šito – vat – konkretno mano variantas.

Gyvendami savarankiškai ir gaudami socialines paslaugas namuose, tyrimo dalyviai jau buvo apsvarstę (ar jiems buvo pristatytas toks variantas) galimybę gyventi socialinės globos namuose. Išankstinės nuomonės yra radikaliai skirtingos:

- labai teigiama nuostata, dideli lūkesčiai ir tikėjimasis įsitvirtinti socialinės globos namuose, nes suteikiamas komforto lygmuo yra siekiamybė:

BI 54–57

r. Tai aš taip nusprendžiau, kad taip reikia į savarankiškus. Aš savarankiška [akcentas]. Ir man svarbiausia, kad labai ten patiko, kad visą parą budi medikės, yra medicinos kabinetas. O daktarė apylinkės ateina iš poliklinikos. Tai tas labai patogus. Tai galvoju įsitvirtinti.

- neigiamas vertinimas ir skeptiška nuostata tokios galimybės atžvilgiu, nors pateikiama informacija tarsi ir liudija pozityvius aspektus.

JN 304–307

r. O pensionatan – ne. Ne. Nepagarba. Vaikam nepagarba. Kaip tai – motina pensionati. / Jokiū būdu. // Į pensionatus – dabar švaru, gražu, pavalgę, viskas gerai. Aš tai jaučiu, kad taip. Visi taip sako, kad labai jau ti gerai.

Šių dviejų požiūrių koegzistavimas rodo didelius vyresnio amžiaus asmenų suvokimo pasikeitimus – socialinės globos namai jau nėra vien tik vengtini gėdos ir siaubo namai, jau yra žinoma, kad gyvenimo, buities sąlygos ten yra geros.

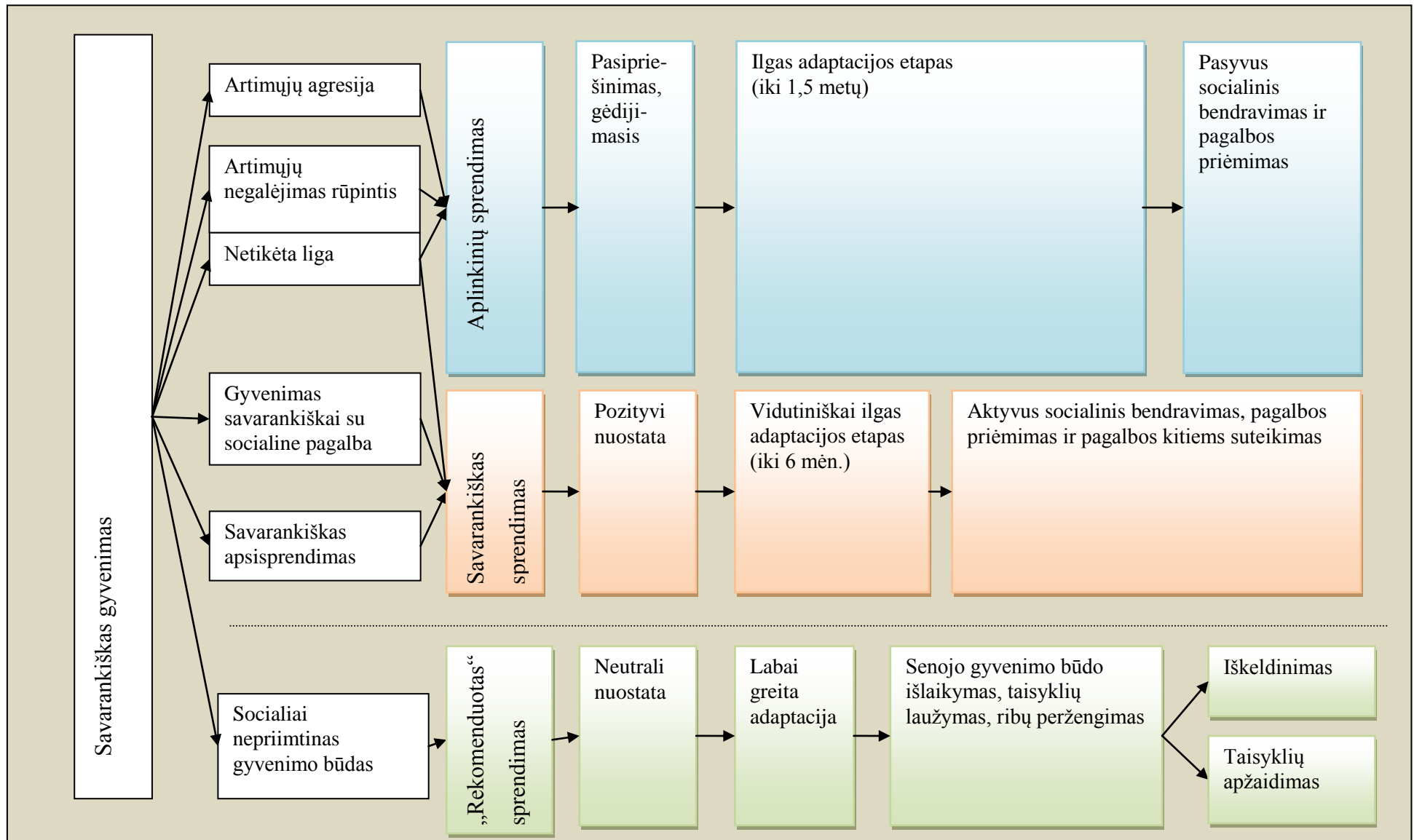
(b) *Agresija vyresnio amžiaus asmenų atžvilgiu* yra viena iš priežasčių, dėl kurių tyrimo dalyviai yra apgyvendinami socialinės globos namuose. Pavyzdžiui, tyrimo dalyvė netiesiogiai atskleidžia faktą, jog ji buvo namuose fiziškai mušama, buvo atimami asmeniniai pinigai, liepiama būti užsidarius savo kambaryje ir niekur nejudėti, visiškai nepaisoma nuomonės ir poreikių:

JA 447–448

r. O kad dabar tai man nieko nereikia. Pavalgai ir kad niekas ant mani nepultų tai ir gerai. Kad neprimuštų.

Tyrimo metu nė vienas iš tyrimo dalyvių atvirai nepasakojo apie asmeniškai patirtą agresyvų elgesį, tačiau pasakojo epizodus apie savo bičiulių patirtas situacijas:

Pav. 29. Tapsmo socialiai priklausomu vyresniame amžiuje priežastys, procesas ir pasekmės..

DA 214–231

r. O yra vat taip, kad / tiesiog / kad ir būna prie savų – kai pareina, tai „senis“ ar „senė“, turi kur kambary kur užsidaręs kampely būti, neišlįsk tik. Tai tokių esam sutikę gyvenime. Va ir dabar kai ligoninėj gulėjau, tai moteriškė gyvena – pardavė savo namą, sūnus butelį savo, nupirko namą dviejų aukštų. Labai norėjo, parėjo gyvent. Jai jau iš karto davė kambarį atskirą, jinai pati pensiją gauna, ji pati perka, valgyt pasidaro. Praėjo kiek laiko ir marti pasakė – „Aš tavi nenoriu matyt. Tu man – atsiprašau – pasmirdai“. Tiek. Ir va. Kaip marti namie – neišeini iš kambario. Kokios ar šventės, ypač gi senesniems – ar Kūčios, ar Velykų rytas – jos niekada prie stalo nekviečia. Jinai viena. Tai gerai, kad anūikai dabar užaugė. Tai yra anūkė vedus su vyru, tai / su mama pavalgo, tada pasiima maisto, ir anūkas su žmona – ir į tą kambariuką pas tą močiutę. Nueina, pasikalba, pavalgo. Jei pati negali, tai anūkė apiperka. Tai mama pyksta, nesikalba, bet jie jau prieš mamą viską daro. Nes jie primena, kad močiutė padėjo, padėjo, ir kai reikėjo kada – iš mokyklos kai pareina, tai kur pasidėsi – pas močiutę. Tai pasitikta, pasiduoda. Tai atsiprašau tada. / Aš jai sakau – „Tai kaip jūsų sūnus? Tai ką jis – nieko?“ „Eeikit, – sako, – toks triukšmas namuose. O jeigu griežčiau, tai ji nori muštis“. Tai tada ji keršija, kad išeis viską. O keturi vaikai, tai ir sakau – „Vaikeli, taikykis, tik žiūrėk, kad vaikai užauginti“. Taip ir pragyveno amžių visą. O dabar – toks jis jau apsileidęs daugiau. Bet jis nesako blogo žodžio ir anūikai labai jau pagelbėja. // Šitokio gyvenimo – tai neduok dieve. ///

Agresyvų elgesį bei paniekinamą požiūrį tyrimo dalyviai sako jaučią ir iš visiškai nepažįstamų žmonių viešose vietose:

EL 25–32

r. Nes kaip sykis senų žmonių niekas nebemyli. [taip liūdnam nusišypso]. Nu žiūrėkit – žiūrėkim teisybei į akis, grubiai išsireiškus. „Sene, mauk šalin, kad mes tavi čia nematytime. Kai aš tau spirsiu į vieną vietą“. Taip jaunimas šneka su mumis. Tas yra gatvės jaunimas, tai jis taip kalba su mumis, iš tikrųjų. Arba dar kitą kartą, jei, žinot, / nu sunku kur vietą surast atsisėst, tai – „Ką ta senė čia dar velkasi? Tai dar kur reikia čia valkiotis“. Šitaip yra. / Tai iš to darau sau išvadą, kad mes esame nebe... nebepakenčiami. Aš nepykstu už tai. Aš žinau, mmm, vaikeliai, kur tu taip šneki tai rytoj irgi būsi tokia pati, nu ne rytoj / bet tie meteliai bėga greitaai.

Galima teigti, kad socialinės globos įstaigos kai kuriais atvejais tampa vyresnio amžiaus asmenų prieglobsčiu tiesiogine žodžio prasme, apsaugančiu nuo tiesioginio fizinio šeimos narių smurto ar nuvertinančio, menkinančio, nepagarbaus elgesio senųjų atžvilgiu.

(b) *Artimųjų negalėjimas rūpintis* vyresnio amžiaus šeimos nariu yra viena iš priežasčių, dėl kurių tyrimo dalyviai susiduria su jiems netikėtu ir staigiu sprendimu privalomai persikelti gyventi į socialinės globos namus. Nenorėdami būti našta šeimos nariams, jie šiam nesvarstytinam aplinkinių sprendimui neprieštarauja:

EL 577–579

r. O našta aš niekam nenorėjau būt ir dabar nenoriu. Gink dieve, tik nebūt našta kitam. / Aš noriu būt savistoviai, pati ant savęs, ką pasitrupinu, tą sulesu, ir gerai. / Aš nenoriu, kad kas nors su manim vargtų. /

Reakcijos į staigų, netikėtą gyvenimo pokytį yra labai stiprios, pasireiškiančios fiziniais negalavimais, sveikatos sutrikimais, emocinėmis krizėmis:

GE 443–457

r. Prieš 5 metus. Tai buvo 70 metų. Insultas ištiko. Ir ką jūs manot – mano martelė manęs iš ligoninės nepaėmė. / Kaip ištiko insultas, dar pirmu laiku tas jaunesnis su žmona dar lankydavo ligoninę, bet kas iš to, ir patys neturėjo kur gyventi, taip susiklostė, tų pinigų atidavimas, tos skolos, net pradėjo grasinti, kad: „Tą ir tą padarysim“. / O brolis nepadėjo. / Nieko nepadėjo. / Nu bet mane sūnus labai žiūrėjo, ir profesorius kvietė, ir reabilitacijas tos visos. Ir paskui dar – ir tada dar martelė pasakė: „Dabar tai visiškai nepriimsiu mamos“. / Nu ir ką, teko eiti į pensionatą. / Žinot, kai aš sužinojau, kad einu į pensionatą – antras insultas ligoninėj. / Aš niekaip neįsivaizdavau, ką tai reiškia pensionatas. / Vaikai, galvoju, kad aš tuos vaikus auginau, dieve dieve, vyras grabe apsivers nuo nugaros ant pilvo. Tai ištiko antras insultas, bet kadangi jis buvo jau toks lengvesnis, ne toks kaip pirmas, / tada ir tiesiai iš ligoninės, net nepaėmė į namus, atvežė čia. //

Tačiau ne visi atvejai yra tokie dramatiški. Didelė dalis tyrimo dalyvių gyventi socialinės globos namuose apsisprendė patys, ir šis sprendimas buvo netikėtas aplinkiniams, tik ne patiems sprendimą priėmusiems asmenims.

(c) *Savarankiškas sprendimas tapti socialiai globojamu* dažnai sulaukia ypač aštrios aplinkinių reakcijos. Šeimos nariai, draugai, artimi žmonės tokiam sprendimui prieštarauja dėl patiriamos gėdos. Pavyzdžiui, vaikams gėda, jog leidžia savo seniems tėvams gyventi socialinės globos įstaigose. Taigi tokį savarankišką, sąmoningai priimtą sprendimą priėmęs asmenys privalo ištvirti ir įtikinėjimų, kaltinimų bangą. Norėdami to išvengti, tyrimo dalyviai pasakoja priėmę tokį sprendimą išskirtinai savarankiškai, šeimos nariams pranešdami jau įvykusį faktą. Beje, priėmę tokį sprendimą tyrimo informantai nesigaili, yra tikri sprendimo teisingumu:

KA 479–488

r. Ne ne, nebuvo, kad iš kažkur tai iškrito ta idėja mano. Aš pamačiau, kad / kad / žmonės taip gyvena. Ir Amerikoje, vat buvau. Vyras namuose, o šalia namų – pensionatas, žmona pensionate gyvena. Jisai kiekvieną dieną ją lanko, kadangi jam namuose nėra kaip ją / Ir jis skaito, kad tai normalu.

t. Čia gal tik pas mus taip – „ubagynas“.

r. Pas mus tokių senelių namų nebuvo. Buvo tik ubagynai prie bažnyčių, kaip vadindavom. Už tai žmonės taip psichologiškai buvo nuteikti ir dabar dar rajonuose – „ubagynas“. Bet nėra, ko, matot...

Taip pat yra atvejų, kada sprendimas apsigyventi globos įstaigose primena ultimatumą, kurio atsisakyti tyrimo dalyviai neturi galimybės:

AP 249–260

r. Nu vieta buva, tai man socialinė darbuotoja pasakė. aš dar nieka negalvojau. Galvojau, kad važiuosiu namo, tai gal per vasarą pabūsiu, tai gal rudenį tadu nežinau kaip ti bus. O kai man pasakė, kad yra vieta, tai spręsk – arba važiuoji, arba ne. tai tu man ir pasakyk va. iš ryta pasakė, o jau vakari, tai gal kelios valandos lika iki išvažiuot.... tai kad va tau rekomenduoja, seniūnas gal padės. Ir sprendžiau. O kas daryt? / Ir atvažiavau. va šiton lovelėn ir pasodino. Tarp lxxxniškių, čia aš jų nepažįstu. Tarp nepažįstamų. Atrodo, visi nekinčia, kai balta varna. Nu tai direktorė sakė, tu gi neraudok šitiek. Tai jei norėsi kokį mėnesį pabūsi. Parvešiu namo, pasidairysi, gi vasaru ... A ku aš ti rasiu namie? Kas ti manis laukia? Niekam neraikalinga. Kad iš naujo žaizda atgaivint? (verkia) Iš namų išeit? Tai kaip visada būna sunku. Kiekvienas kumpelis, kiekvienas medelis.... tai kai atvažiuoja kaimynė, tai sakau, liepa kokia didumo užaugo?

Tais atvejais, kai vyresnio amžiaus asmenys yra vieniši, patariamąjį vaidmenį atlieka socialiniai darbuotojai.

Galima teigti, kad raktinė sąvoka, nulemianti sklandų ar probleminį tapsmo socialiai globojamu asmeniu procesą, yra šio *apsisprendimo savarankiškumas*. Jei sprendimas buvo priimtas ne paties tyrimo dalyvio, o jo šeimos narių, arba sprendimas buvo ultimatyviai pateiktas tik su formalia galimybe nuspręsti kitaip, tokiu atveju buvimas socialiai globojamu, pats pagalbos priėmimas yra sudėtingas, problemiškas. Kita vertus, jei poreikį socialinei pagalbai išsivardijo pats tyrimo dalyvis ir priėmė savarankišką sprendimą, jo adaptacija naujame socialiniame vaidmenyje yra sklandesnė, mažiau dramatiška.

(d) *Adaptacija socialinės globos įstaigoje* (29 pav.). Ilgai trunkanti, sunki adaptacija (iki pusantrų metų) socialinės globos namuose (net ir „prestižiniuose“) pasireiškia kaip polinkis nepriimti socialinės pagalbos ar priimti ją labai pasyviai, tarsi be džiaugsmo:

EL 524–541

t. O tai kaip jūs čia gyvenat dabar? Kaip jums gyvenasi?

r. Gerai [greitas atsakymas].

t. Kiek jūs metų čia gyvenat?

r. Čia aš esu naujokė. Pusantrų metų. /

t. Sunku buvo nuspręst atvažiuot?

r. Ne. [bet balse neliko to žaismingumo, kuris buvo pasakojant ankstesnes istorijas]. /

t. Pati nusprendėt?

r. Pati. Pati. / ir pati aš rašiau prašymą, juk taip paprastai aš negalėjau čia patekt. / [kalbėjimo tempas lėtėja, atsiranda tarpai tarp žodžių] čia dar sakyčiau, prestižinis, skaitosi, pensionatas. /

Namų aplinkos, rutininių buities darbų ilgesys yra stiprus, ir tyrimo dalyvis vis dar tikisi grįžti į savo įprastą gyvenimo erdvę ir būdą. Tai vienas iš

skiriamųjų adaptacijos socialinės globos namuose ženklų – viltis sugrįžti namo:

Ja 153–156

r. Jau nemažai. Jau ajau, kad taip man namo, tai atsikeli, tai un dujinės arbatų išverdu, tai bliūdus, tai kų sumazgoju, tai pašluoji da, kad ir ant kastilių, bet vis tiek dar kruti žmogus. A dabar – sėdėk ir sėdėk, gulėk ir gulėk, ir daugiau nieko. Čia jau visai pasibaigsiu.

Tyrimo dalyviai, kurie sunkiai adaptuojasi naujoje aplinkoje ir pakitusioje gyvenimo realybėje, socialinės globos įstaigos nevadina namais. Dažniausiai naudojami terminai gyvenimo vietai apibrėžti yra tiesiog „čia“, „čionais“, kartais minimas formalus įstaigos pavadinimas. Galima daryti atsargią išvadą, jog vyresnio amžiaus informantai ne tik patiria pasikeitusį požiūrį į juos („seniai“), ne tik stereotipiškai neigiamą požiūrį į globos namus („ubagynas“), bet ir patiria stiprų benamystės jausmą – viena vertus, butis yra sutvarkyta puikiai, informantai jaučiasi esą aptarnaujami, tačiau tai nėra jų gyvenimo namai. Globos įstaigoje jie jaučiasi prisiglaudę, ir prisiglaudę tik „iš bėdos“:

AP 38–40

r. Patinka. Link patikimo – mat sako, namai pragarai, be namų negerai. jei pas ką yra sąlygos, yra šeima, nu tai namai namais lieka. Atrodo, kad kiekvienas kumpelis brangesnis. nu a link gerumo, tai čia gerai. //

Savarankiško sprendimo tapti socialiai globojamu rezultatas yra lengvas, trumpas adaptacijos laikotarpis (du trys mėnesiai), aktyvus pagalbos priėmimas, dalyvavimas globos namų renginiuose ar net visų socialinės globos įstaigos gyventojų interesų atstovavimas įstaigos gyventojų taryboje:

KA 295–302

r. Gyventojų taryba. Yra tokia. Tai aš pirmininku gyventojų tarybos, jau trečią kadenciją./

t. Ir kadencija kiek metų trunka?

*r. Du metai. Jau septyni metai, kaip čia. Sakau, kaip nenorėjau dirbt, bet kaip kaimė sako – kai kaimė nenori ko dirbt, tai *užlaužia* [akcentas]. Užlaužė, pradėjo plot salė – *ir kas man liko*? [juokiasi]*

Vienas iš kriterijų, kuris rodo sėkmingą adaptaciją naujame vaidmenyje (socialiai globojamas asmuo, gyvenantis senelių namuose), yra norėjimas ir gebėjimas teikti pagalbą silpnesniems už save naujiems bičiuliams socialinės globos įstaigoje:

RI 498–500

r. *Aš labai mėgstu bendravimą, aš negaliu, nes jei aš galėsiu, tai aš susirasiu draugų. Aš labai noriu paslaugyt. Aš dabar gi va slaugau dvylikto kambario močiutę. Kai ji sunkiam stovy buvo.*

IR

KA 497–501

r. *Taip vat gyventojai ateina, jei kokia problema iškyla – tai sprendi. Ir naktį – vat, pusę vienuolikos Jonas ateina – „Vaaalgyt labai noriu, neturiu nieko“. Pamaitinau, paguldžiau, jaučiu, kad aš jau padariau kokį tai gerą darbą. Vat nori jis pavalgyt vienuoliktą valandą, žmogui dukart operacija galvos daryta, galima gi jam padėt. /*

Socialinės globos įstaigą namais vadina tie tyrimo dalyviai, kurių adaptaciją prie pakitusių gyvenimo sąlygų galima laikyti sėkminga. „Socialinės globos namų“ virsmas „namais“ paprastai įvyksta po kelerių metų gyvenimo juose, kai laipsniškai susikuria naujas draugų ar pažįstamų būrys, nauji socialiniai ryšiai tampa svarbūs, aktualūs ir jiems nebėra priimtinos alternatyvos už socialinės globos namų (ir jau tiesiog namų) ribos.

Ypač greitai socialinės globos namuose adaptuojasi viena ypatinga vyresnio amžiaus asmenų grupė. Tai – socialiai nepriimtina gyvenimo būdą vedantys asmenys, netekę namų, kažkada jaunystėje pasirinkę klajoklišką gyvenimo būdą, o sulaukę seno amžiaus ir ligų ir neturintys kur prisiglausti. Lakonišką tokią gyvenimo situaciją apibūdina jau anksčiau minėti tyrimo dalyvio interviu fragmentai:

AL 50–52

r. *Tokie vat reikaliukai / po Rusijos / man visi dokumentai buvo sudegi, tai ti pasikeitė valdžia, iš Rusijos nebepaimsi, ir Rusijoje, ir Kazachstane mano gi dirbta/ Biškį sumažėjo man pensija/*

IR

AL 284–286

r. *Aaa // kad nebuvo / toks gyvenimo būdas buvo. Kitoks gyvenimo būdas būtų, būtų / bet dabar nebeužsikrausi šeimos gi vėl kokios tai. Šitaip besitrankydamas, kur tu gali / kurti šeimą /// pavalkatavau po visą Tarybų Sąjungą ir / nieko /*

IR

AL 323–330

t. *Tai taip pat ir gyventumėt, jei antrą sykį tektų?*

r. *Daugumą. // Daugumą / gal tik ne tiek trankyčiausi po srietą. O daugumą – tai beveik tą patį. // Gal pastovesnį gyvenimą.*

t. *Bet dabar ir turit pastovesnį gyvenimą.*

r. *Dabar tai turiu. Pastovus jau. / [ironizuoja]*

Itin problemiška yra alkoholikų (tiek vyrų, tiek moterų) adaptacija socialinės globos namuose. Šie asmenys buvo nepasiekiami, nes socialiniai darbuotojai nerekomenduodavo tyrėjai bendrauti su, jų manymu, probleminiais gyventojais.

Apie alkoholizmo problemą kalba dauguma tyrimo dalyvių, ir tai nėra vienu konkrečių globos namų specifika, o greičiausiai tikslus visuomenės atspindys:

GE 495–498

r. Čia gi visokių visokiausių, tarp 238 žmonių visko būdavo, vyrai anksčiau labai gerdavo. / O šita atėjus nauja pavaduotoja labai griežtai ėmėsi. Policiją kviečia, tai įsivaizduojat, jeigu policijai neatidaro durų, tai ateina Rainienė – pradeda šnekėt už durų, atidaro duris, įsileidžia. Va taip ir išsiaiškinau.

Su ydingais įpročiais atėję gyventojai šiuos įpročius praktikuoja ir toliau, taip sudarydami aibę konfliktinių situacijų, kylančių iš to, jog jie laužo socialinės globos įstaigos oficialias taisykles ir nerašytas bendravimo normas.

Kritiniais atvejais tokie asmenys yra iškeldinami iš globos namų:

GR 428–437

r. Laimingai ir jums. Užėikit kada. O tai pabendraut įdomu, nes ateina čia tik tokie, kurie maišelį šnapso atsineša, sako – „duok maišelį po lova pasidėt, tavęs gi vis tiek netikrina“. Tai neleidžiu. Atsilikę žmonės tokie.

T. O tai kas jiems parneša?

R. Tai patys nueina. Ateina ir prašo – žino, kad aš jau patikimas žmogus – tai kai pradeda daryt pas juos krata, prašo – „porą bonkų po loaą“. O aš sakau – „aš negeriu ir bijau laikyt“. O kas ten žino – paskui pasakys direktorei. Kad va taip, tai gausiu velnių. Senoviškai aš gyvenu. /

Tačiau dažniausiai gyvena „apžaisdami“ taisykles, pavyzdžiui, sukurdami mafijos struktūrą: taip nelegaliai gauna alkoholio, jį vartoja, sumaniai slapsto, netgi žinodami apie griežtas bausmes (viešus svarstymus ar net neoficialias pinigines baudas už pražangas).

(e) *Karališkas gyvenimas ubagyne*. Ubagnas arba senelių namai (tyrimo dalyviai vartoja šį terminą kaip švelnesnį) yra didžiausia vyresnio amžiaus socialiai globojamų asmenų baimė ir gėda, o interviu metu ši tema išprovokuodavo stiprias tyrimo dalyvių emocijas:

AL 392–394

r. Ubagnas / ubagnas ubagnas/ čia matai/ ką manai, labai bagota drybsodama lovoj? Eik jau / labai jau, nesąmonė [užpyksta].

Ir nors tyrimo dalyviai stengiasi įžvelgti ne tik neigiamas, bet ir teigiamas gyvenimo socialinės globos įstaigoje puses, gajūs visuomenėje stereotipai išlieka, tad informantams reikia išmokti priimti situaciją tokią, kokia ji yra:

KA 146

r. tu čia vot tokiose pareigose dirbai, viską, o nuėjai į pensionatą. /

IR

KA 483–485

r. pas mus tokių senelių namų nebuvo. Buvo tik ubagynai prie bažnyčių, kaip vadindavom. Už tai žmonės taip psichologiškai buvo nuteikti ir dabar dar rajonuose – „ubagynas“. Bet nėra, ko, matot...

IR

RI 543–545

r. Tai kai kurie slaugos darbuotojai jau sužinojo, kad aš rūpinuosi į pensjonatą, tai jie sakydavo, kad kaip čia dukra taip Ritą išveš. Gi ji jau pradeda vaikščiot. Ir į ją [dukra] pradėjo žvairuot. / Nesupranta žmonės.

Socialinės globos namai, aplankyti tyrimo metu, yra labai nevienodo lygio, vertinant juos pagal teikiamas paslaugas, buities komfortą, aplinkos pritaikymą seniems asmenims, profesionalų, bet kartu šiltą darbuotojų bendravimą su gyventojais ar tokius neapčiuopiamus, o dar sunkiau aprašomus, tačiau svarbius dalykus kaip buities estetika (skoningai dekoruoti kambariai ir bendros patalpos, kvapas įstaigoje, švara įstaigos virtuvėje ir kt.).

Vieni globos namai laikomi prestižiniais, išskirtiniais, didžiuojamasi dėl galimybės juose gyventi, sakomi nuoširdūs komplimentai darbuotojams:

KA 173–176

r. Taip, o tuo momentu... O kas namuose taip prižiūrės? Naktį ateina tris keturis kartus – gal ko reikia, ir vaistus įduoda, ir viską. Labai geri žmonės čia dirba, geri surinkti, tiesiog aukso fondas, nuostabūs žmonės. / Visų kompetencijų ir šypsosi visuomet. /

Tačiau galimas ir kitas gyvenimo socialinės globos įstaigoje scenarijus, kurį, remdamasi asmenine patirtimi skirtinguose socialinės globos namuose, vaizdžiai apibūdina viena iš tyrimo dalyvavusių tyrimo dalyvių:

EL 562–568

r. / Pensionate, ten gyvenau dešimt metų. Buvo gerai man ir ten. / Aš neturėjau bėdos, bet / biedniau gyvenom daug kaip čia. / Čia viskas yra kitaip – čia ir žmonės tokie yra / puikesni. Mandagūs, aptarnaujantis personalas toks malonus. Ten žemaičiai – „Nuuu, ak èst. Nepatinka – varykis lauk!“ Jo. „Nenori kunkolinės? Varykis!“ / „Tavis čia nieks nevadino, važiuok atgal į savo dvarą, iš kur parėjai, ta ir èsk tų keptų žqsų“. Jie sakè ne valgyt, o èst, žemaičiai taip jau / o jiems tai natūralu. „Vaka, eikt èst!“ – šaukia vaikus motina.

(f) *Kasdienybė globos įstaigoje.* Apsigyvenus socialinės globos įstaigoje dauguma tyrimo dalyvių patenka į jiems neįprastas socialines sąveikas. Jie įgyja naujų pažįstamų, gauna galimybę dalyvauti tokiuose renginiuose, kokiuose gyvendami namuose greičiausiai nedalyvautų:

NA 325–336

t. O čia, pensione, draugų turit?

r. Draugų? [perklausia] Draugų? Aš? Visi pažįstami. Nu bet žinai kitų aukštų tai aš niekur, žinai, nelandžioju, / bet va, kai koncertai dažnai, dažnai iš Vilniaus atvažiuoja, stato kokius koncertus, ar ten patys, dabartės va tremtinių dieną minėjom, neseniai, antradienį atrodo, ar ką / tai va be mane jie jau visai neapsieina. Aš nežinau, aš labai jau sena, bet aš neužmirštu, eilėraščių labai daug moku visokiausių, visokiom progom. Ir nereikia man jokio poppiergalio, jokio nieko, ir dar taip, ačiū dievui, mieliausiam vis dėkoju, nė vis nesumilinu. Kad ir ilgą, kad ir ilgiausią, kad ir viską /

Kasdienė rutina socialinės globos įstaigose yra paremta tiksliai fiksuotu dienos režimu, kurį į periodus dalija valgymo laikas (pusryčiai, pietūs, vakarienė). Viena iš galimų reakcijų į tokį dienos režimą yra depresyvus nuobodulys, liūdesys, vienodumas, apmusijimas. Šios būsenos, kalbant tyrimo dalyvių žodžiais, yra pagrindinės gyvenimo socialinės globos namuose charakteristikos:

AP 327–332

t. Tai ką jūs čia veikiat? Papasakokit.

r. Nu va čia va (ranka paplekšnoja savo lovą). Keltis reikia aštuoniom. pusryčių. tai jei ir nemiegi, iki pusės aštuonių guli, ku gi veiksi. tada ataneša lovon, nuspraust va burnely. Pavalgai. Nu pavalgai. Tai pasėdėti paguli. KAIP liūdna ir nuobodu, tai be galo. Tai katros dar vaikšto, tai tom baika. Aš tik viena nevaikštau.

IR

AL 515–527

r. Čia jau labai apie vienodumą. pastoviai vienodai, vienodai ir vienodai. Iš ryto pavalgai. Į lovą pavalgyt atneša [juokiasi]. Jjeigu dar paskaitai ką, dar. O taip tai toks apmusijęs ir vaikštai. va, kaip dulkiniu maišu trenktas. ne tau ką nors galvot, nei ką /

t. Tik būni ir tiek.

r. Tik būni ir tiek. / Nebėr ką ir norėt.

t. Tai negi jau taip ir nebeturi svajonių? norų? netikiu [šypsena]

r. / Biškį veiklos kad daugiau būtų. Ką čia daugiau ir prigalvosi. Veiklos kad būtų daugiau. kažkaip tai / koncertą kokį nueiti. į teatrą. dar norėtūsi. O šiaip tai ką.

Tačiau galimas kitas požiūrio taškas. Ir jį pasirenka pats vyresnio amžiaus asmuo. Vieni tyrimo dalyviai tarsi nepastebi socialinės globos namuose vykstančių renginių, veiklų, o kiti ne tik žino apie juos, bet ir aktyviai dalyvauja, naudojami suteikiamomis galimybėmis pabendrauti su atvykstančiais

svečiais, domėtis pasauliu, galiausiai – intensyviai skaityti knygas, esančias globos įstaigos bibliotekose:

GR 80–82

r. Darom ką norim. ką noriu darau. Bet jeigu ten būna koks koncertas ar paskaitukė, tai ateina pasako. Salikė yra, tai čia gali daryti ką nori – knygas skaityt, pašyt, ką nori.

IR

DA 93–104

r. Dabar? atsikeliam, pavalgom. vaistus išgeriam [juokiasi]. Paskui jeigu vat šiltas oras, išeinam lauke pasėdim, katrie galim – iš palengva pavaikščiojam aplink. O paskum – mano noras. Tai aš laikraščius, knygas, dar su akiniais, ačiū dievui, skaitau [akcentas]. Ištisai skaitau čia knygas. Į biblioteką užlipu, kai galiu, kai nenuima mane, jei ne – tai ką nors čia iš gyventojų susimedžioju. / Ir skaitau knygas.

t. Ar atvažiuoja pas jus kas – iš kultūros, saviveiklos?

r. Neeee jau čia... būna čia tokios paskaitoos. Čia jau visos eina, jei būna kokie koncertai ar paskaitos. Jei jau galiu, einu, klausau, neprigirdžiu, bet / turiu tą klausos aparatą. / Bet aš dabar nežinau – man reikia jį paremontuoti – kažkas čia man pradėjo nebeveikti [drovus juokas].

Prisitaikymas prie kambario kaimynų yra dažniausias ir stipriausias iššūkis vyresnio amžiaus informantams. Jie naujoje gyvenimo situacijoje yra priversti keisti savo nusistovėjusius įpročius, dažnai tenka priprasti prie to, kad jie gyvena ne vieni ir todėl privalo taikytis prie kaimyno pageidavimų:

GR 411–417

r. Čia man dabar vienvietis kambarys. Tai ramesnis. Anksčiau tai dviese buvom. Viena pozicija – gerai, o iš kitos pusės – biškį nelabai. Kaip dviem – tai būna smagiau. Bet aš čia prieš porą metų gyvenau su kitu žmogum, kitam kambarį, jau tas žmogus miręs. Tai ne kaip – tai langą blogą atidarei, tai duris palikai. Su priekaištais visokiais. Taip geriau – kaip padarei taip ir spakainiai, ir šventa. O dėl to bendravimo – / nu tai va. Laikraščių užsisakęs, televizorių žiūriu. Viskas tvarkoj. Viską žinau. O čia jeigu – kokį senioką jei įkeltų kiaura galva – tai nelabai. /

Nauja patirtis informantams būna ir tai, kad jie viename kambarielyje (labai išskirtiniais atvejais) turi gyventi su psichiškai neįgalium asmeniu:

JA 457–461

r. Kokia čia laimė, kokia čia nelaimė. Tik aš pasakysiu vat – namuose nereikia sau nieko varžytis. namo atsisėdai, pavalgei kada nori, arbatos išsivirei, visai kitas reikalas. O dabar čia visa labai jau. jei koks trupinėlis, iš karto / stengiuos, labai stengiuos, kad nenulėktų. ana [kambario kaimynė] tuoj jama ir galva jai matai biškį... ji tvarko tvarko tvarko. Langus gal dešimt kartų šluosto /

Ar jie yra paruošiami šiam faktui, ar jiems suteikiama konsultacija, kaip, pavyzdžiui, reikėtų elgtis su psichiškai neįgalium kaimynu, gyvenant su juo intymioje, mažoje ir uždaroje erdvėje, tyrimo metu užfiksuoti nepavyko.

Apsigyvenę socialinės globos įstaigoje vyresnio amžiaus asmenys staiga iš arti pamato ir kitokio gyvenimo realybę, kurios galbūt dėl savo socialinio statuso, gyvenimo būdo jie nebuvo patyrę tiesiogiai:

GE 450–453

r. Tai kadangi gyvenau ten kitam korpuse, kol nebuvo šito pastato, bendravau su tais žmonėm, kurie ir be kojų, kurie ir vargšai, jie ir dabar atvažiuoja pas mane, jeigu kokia trūksta lito, ar dviejų, ar trijų. Jie ir dabar užsuka, aš sutariu su visais.

Socialinės globos įstaigos atspindi visuomenės socialinę struktūrą – susiskaidymas į socialinio statuso sluoksnius yra akivaizdus. Skirtingumą, priklausymą skirtingiems sluoksniams pabrėžia ir fiziškai atskirtos gyvenamosios erdvės (kiti korpusai) ar geresnės nei daugumos gyvenimo sąlygos (galimybė kambarielyje gyventi vienam).

(f) *socialinės globos profesionalai*. Socialinės globos personalas (socialiniai darbuotojai ir jų padėjėjai) nėra matomi, interviu metu jie paminimi itin retais, išskirtiniais atvejais, ir šie atvejai yra labai teigiami:

DA 84–89

t. O su socialiniu darbuotoju – ar bendraujat čia?

r. Čionais? Bendraujam, labaaai geros. blogiau jei tik, tai visos bėga padeda, kiek tik gali, kad padeda, tik žiūri. Ir taip – jeigu ką paprašai – negali, viską, pirmoj eilėj, nerodo rūščios minos. / Jau tikrai labai geros moterys. Kai ligoninėj gulėjau – tai neprilygsi. Ligoninėj [juokiasi] ten tai padarė ir išėjo, o čia tai / rūpinasi.

Medikai (gydytojai, budinčios slaugės) yra matomi, tačiau to paties negalima pasakyti apie socialinius darbuotojus (ar jų padėjėjas):

GE 363–375

r. Bet labai gera bendrauju su visais žmonėmis, turiu šiokeias tokias pareigas, yra biblioteka, skaitau, ir svarbiausia – turiu savo atskirą kambariuką. / Maistu labai patenkinta. Man vaikai atveža visko, ko reikia, ko trūksta, pinigėlių man irgi užtenka susimokėt už šitą kambariuką. Nu čia 1000 kainuoja. Nu tai visą savo pensiją atiduodu, o rūbų tai čia užtenka. Man tai padeda labai labai. Ištisai. Tas sūnus, kuris kitur gyvena, nuolat skambina, ir pinigais aprūpina. Man jo tų pinigų ir nereikia, kadangi čia – bet maisto – ir pusryčių, ir vakarienės, tarp mūsų taip šnekant, – nevalgau. Pasiimu savo/ ir priežiūra nesiskundžiu, slaugutės nuostabios moterys, labai pareigingos, sąžiningos. Gal nuo paties žmogaus irgi priklausau – kitas ten reikalauja, to, ko negali padaryti. / O šiaip tai ko man čia trūksta? Čia jau kaip mano pačios namai, aš jau sakau – „Einu namo“, jau pripratau. / Šeši metai jau kaip čia gyvenu. Ir medicininė priežiūra, Rimutė irgi ateina, jei kur ką ir vaistukus suleidžia, ir pastiprinimui. Žodžiu, aš laba patenkinta. Ir sakiau, daugiau jau man jokių insultų nebereikia [šypsosi]. / Va taip va gyvenimas ir praėjo.

Socialinės darbuotojos (socialinių darbuotojų padėjėjos) dažnai vadinamos vardais ar mažybiniais žodžiais („mergytė“), kas, viena vertus, leidžia daryti

prielaidą apie socialinio darbo kaip nematomos profesijos statusą. Skeptiškai ir net ironiškai nusiteikę informantai jiems padedančius ir socialines paslaugas teikiančius profesionalus iš esmės supaprastina iki „bobelių“.

Ši „tapsmo socialiai globojamu asmeniu“ kategorijų šeima atspindi socialinio darbo kaip profesinės veiklos realybę iš vyresnio amžiaus asmenų pusės. Sėkminga vyresnio amžiaus tyrimo dalyvio adaptacija prie naujo „socialiai globojamo asmens“ statuso yra įmanoma tuomet, kai persipina keli veiksniai – paties tyrimo dalyvio norėjimas, galėjimas ir atvirumas priimant socialinę pagalbą; asmenybės charakteristikos ir gyvenimo patirtis; ir – galiausiai – tinkamos ir kokybiškos globos paslaugos.

3. TEORINIS KODAVIMAS – SOCIALIAI GLOBOJAMŲ VYRESNIO AMŽIAUS ASMENŲ GYVENIMO KOKYBĖS VEIKSNIAI

3.1. Gyvenimo kokybės veiksniai

Išsamios ir kruopščios duomenų (išrašų, kodų ir kategorijų šeimų) analizės rezultatai leidžia teigti, kad svarbiausi socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų *gyvenimo kokybės veiksniai* yra (30 pav.): (1) savarankiškų sprendimų priėmimas, (2) gyvybingo ryšio puoselėjimas, (3) reikšmingų momentų atkūrimas, (4) vitališkumo išlaikymas ir (5) dalyvavimas pagalbos procese. Taip galima išskirti latentinius socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės veiksnius: (6) netikėtas asmens sąlytis su nežinia bei (7) nematomi sprendimai, užtikrinantys socialinės globos procesą.

(1) **Savarankiškų sprendimų priėmimas** (suprantamas kaip gebėjimas bei norėjimas priimti sprendimus) yra pagrindinis ir svarbiausias gyvenimo kokybės veiksnys. Sprendimus priima visi ir daro tai kasdien. Tačiau sprendimai tampa sudėtingesni, priklausomai nuo laiko perspektyvos (kiek ilgoje laiko atkarpoje bus juntamos sprendimo pasekmės) ir jų aprėpties.

(i) Tapsmas „socialiai globojamu“ daugeliui tyrimo dalyvių reiškė jų savarankiškumo *buityje* mažėjimą. Socialinės globos teikimas savotiškai

įveikia vyresnio amžiaus asmenį, ypač jei asmuo apsigyvena socialinės globos įstaigoje. Nuo tokio asmens yra nuimama visa buities rūpesčių našta (pavyzdžiui, maisto gaminimas, tvarkos palaikymas, drabužių skalbimas). Viena vertus, šį aspektą tyrimo dalyviai vertina pozityviai („*pamaitinti, apskalbti*“). Antra vertus, juos kamuoja nuobodulys dėl gausybės laisvo, tuščio, tarsi niekuo neužpildyto laiko („*nuobodu*“):

JA 153–156

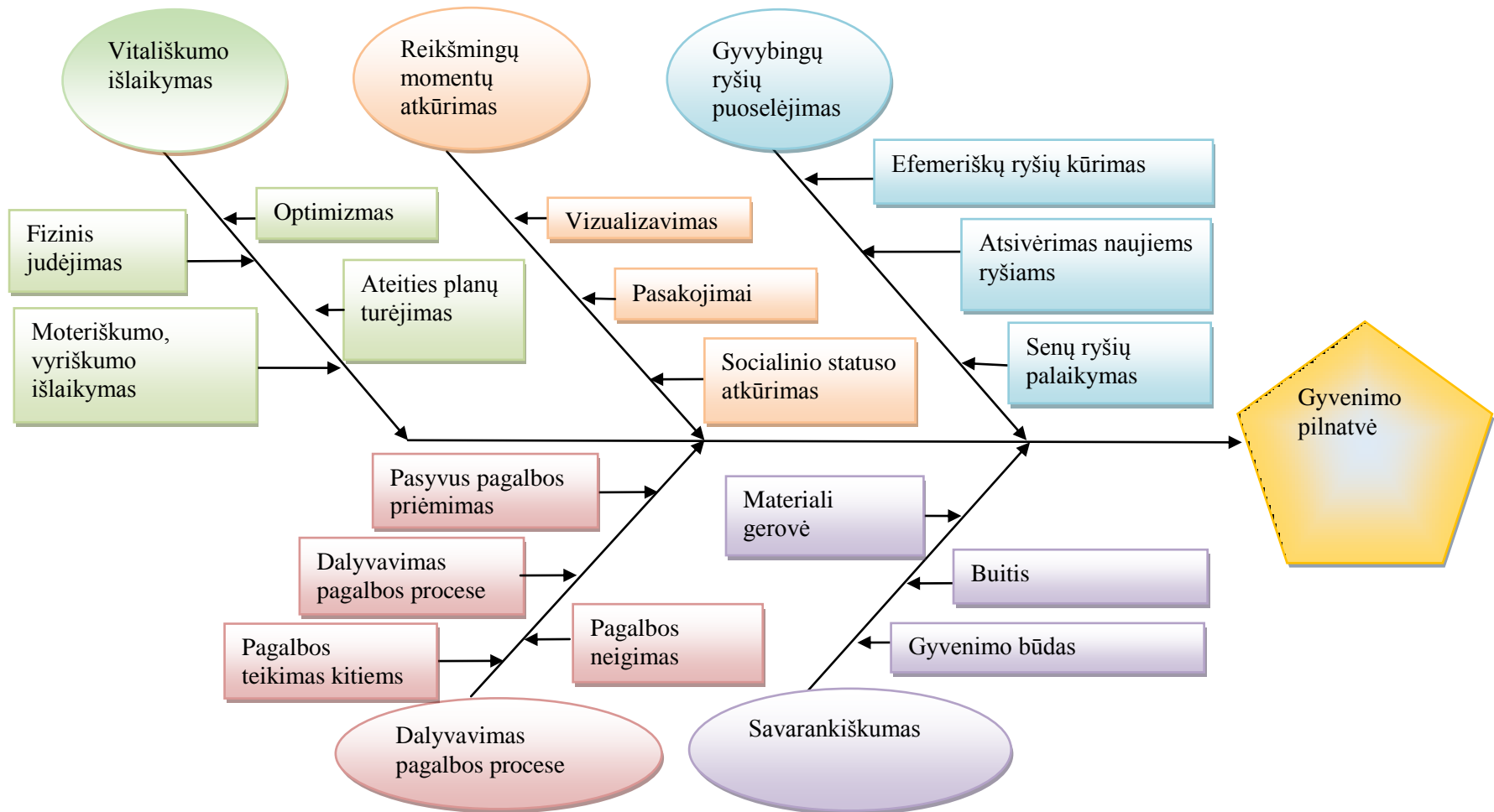
r. Jau ajau, kad taip man namo, tai atsikeli, tai un dujinės arbatų išverdu, tai bliūdus, tai kų sumazgoju, tai pašluoji da, kad ir ant kastilių, bet vis tiek dar kruti žmogus. A dabar – sėdėk ir sėdėk, gulėk ir gulėk, ir daugiau nieko. Čia jau visai pasibaigsiu.

Todėl vyresnio amžiaus asmenys dažnai sukonzentruoja dėmesį į savarankiškumą liudijančius kasdieninius, elementarius sprendimus, kurie savarankiškai gyvenančiam suaugusiam žmogui net nebūtų vadintini sprendimais. Paprasčiausi buities klausimų sprendimai, kaip antai išsivirti kavos ar arbatos, daugumoje savarankiško asmens gyvenimo situacijų būtų laikomi labai paprastais, elementariais, net nepastebimais. Tačiau vyresnio amžiaus socialiai globojamų asmenų atveju net ir tokie savarankiškumą patvirtinantys buities sprendimai laikomi svarbiais – svarbu galėti savarankiškai išsivirti arbatos, o ne priklausyti nuo globos įstaigos maitinimo grafiko, yra svarbu galėti atsidaryti langą, kada atrodo reikalinga, yra svarbu turėti savo radiją ar televizorių, kad būtų galima žiūrėti tas laidas (ar reklamines pertraukas), kurių norisi ir tada, kada norisi.

(ii) Sprendimai, susiję su gyvenimo būdu, yra itin reikšmingi. Tapdami socialiai globojamais vyresnio amžiaus asmenys turi iš esmės keisti gyvenimo būdą ar bent jau kai kuriuos svarbius jo aspektus. Privatumo sumažėjimas, asmeninės erdvės susitraukimas (ypač tų asmenų, kurie gyveno sodybose, vienkiemiuose), namų ir namų jausmo praradimas yra probleminės situacijos.

Pav. 30. Gyvenimo kokybės vyresniame amžiuje veiksniai.

Šaltinis: sudaryta autorės

Nematomi sprendimai, užtikrinantys socialinės globos procesą

Netikėtas sąlytis su nežinia

Jei asmuo persikelia gyventi į socialinės globos įstaigą, jam ne tik tenka taikytis su nauja gyvenamąja aplinka, bet ir su „paveldėtais“ kambario kaimynais, baldais, paveldėta situacija, kai „atsilaisvino viena lova, tai mane čia ir atvežė [mirus prieš tai gyvenusiam asmeniui]“. Ypač jautrios yra tos situacijos, kuomet vis iš naujo ir iš naujo mezgamas ryšys tarp kambario kaimynų, šiaip jau nepažįstamų žmonių:

GR 411–417

r. Čia man dabar vienvietis kambarys. Tai ramesnis. Anksčiau tai dviese buvom. Viena pozicija – gerai, o iš kitos pusės – biškį nelabai. Kaip dviem – tai būna smagiau. Bet aš čia prieš porą metų gyvenau su kitu žmogum, kitam kambarį, jau tas žmogus miręs. Tai ne kaip – tai langą blogą atidarei, tai duris palikai. Su priekaištais visokiais. Taip geriau – kaip padarei taip ir spakainiai, ir šventa. O dėl to bendravimo – / nu tai va. Laikraščių užsisakęs, televizorių žiūriu. Viskas tvarkoj. Viską žinau. O čia jeigu – kokį senioką jei įkeltų kiaura galva – tai nelabai. /

Apsigyvenus socialinės globos namuose taip pat keičiasi vyresnio amžiaus asmens socialinių kontaktų ratas – jis papildoma konkrečias pareigas užimančiais asmenimis, pavyzdžiui, įstaigos administracijos atstovais, medikais ir slaugėmis, socialiniais darbuotojais, kitu aptarnaujančiuoju personalu. Kiekviena iš šių profesinių grupių įgyja galią valdyti kasdienio gyvenimo režimą, nuspręsdama, koks yra dienos grafikas, mitybos racionas, kokie yra socialiniai renginiai, kada ir kaip švenčiamos šventės. Pavyzdžiui, socialinis darbuotojas ateina aplankyti tam tikru metu, išbūna tam tikrą laiką, kai kuriais atvejais – pateikia pasirašyti paslaugų suteikimo ataskaitas ir pan.

Kartu su dienos režimu keičiasi ir gyvenimo būdą reguliuojančios savaimė suprantamomis laikomos taisyklės. Ypač sunkiai šioje situacijoje jaučiasi asmenys, įpratę prie laisvo ir nevaržomo gyvenimo („*valkatavau visą gyvenimą*“). Dažnai su nevaržomu gyvenimo būdu yra siejami ir žalingi įpročiai, kurie socialinės globos įstaigose yra laikomi taisyklių pažeidimu, už tai yra taikomos sankcijos. Šie klientai priima sprendimus dėl savo gyvenimo būdo – tik itin retais atvejais bando atsikratyti alkoholio priklausomybės, kur kas dažniau priima sprendimą nekeisti savo įpročių ir elgesio. Ir taip pasirenka taisyklių laužymo, manipuliavimo, socialiai agresyvaus elgesio modelius, bandydami įtraukti ir niekuo dėtus įstaigos kaimynus:

r. Laimingai ir jums. Užėikit kada. o tai pabendraut įdomu, Nes ateina čia tik tokie, kurie maišelį šnapso atsineša, sako – „Duok maišelį po lova pasidėt, tavęs gi vis tiek netikrina“. Tai neleidžiu. Atsilikę žmonės tokie.

t. O tai kas jiems parneša?

r. Tai patys nueina. Ateina ir prašo – žino, kad aš jau patikimas žmogus – tai kai pradeda daryt pas juos kratą, prašo – „porą bonkų po lova“. O aš sakau – „Aš negeriu ir bijau laikyt“. O kas ten žino – paskui pasakys direktorei. Kad va taip, tai gausiu velnių. Senoviškai aš gyvenu. /

(iii) Gebėjimas tvarkyti savo materialinę (finansinę ir turtinę) gerovę rodo aukštą savarankiškumo (gebėjimo ir norėjimo priimti sprendimus) lygį. Kai kuriais atvejais tyrimo dalyviai šį gyvenimo aspektą perleidžia juos globojančiam socialiniam darbuotojui, kuris realiai ir veda asmeninę savo klientų buhalteriją, fiksuodamas gaunamą pensijos dalį, išlaidas vaistams, rūkalams, pirkiniams (ypač saldumynams) ir pan.

(2) **Dalyvavimas pagalbos procese** yra antrasis socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės veiksnys. Kiekvienas tyrimo dalyvis yra pasirinkęs, kaip jis ar ji reaguoja į jam/ jai teikiamas socialinės globos paslaugas, kaip aktyviai dalyvauja socialinės pagalbos teikimo procese.

(i) *Neigimas* yra sudėtingiausia situacija pačiam globojamam asmeniui ir su juo dirbantiems profesionalams yra tuomet, kai klientas neigia socialinės globos reikšmingumą ir prasmingumą, nors vis tiek paslaugomis naudojasi („norėčiau kitur, bet atvežė čia“). Tokioje situacijoje socialinė sąveika tarp globos profesionalų ir kliento tampa sudėtinga, joje mažai sąlyčio taškų. Tokią situaciją iliustruoja vieno iš tyrimo dalyvių atvejis, kuomet tyrimo dalyvis lyg ir yra atviras socialiniams kontaktams, tačiau bendrauja visada „dvigubo dugno“ principu: į renginius ateina, bet juose aktyviai nedalyvauja; visas socialines veiklas globos įstaigoje vertina kritiškai, tačiau tuo pačiu metu kenčia nuobodulį.

(ii) Antrasis socialinės sąveikos modelis yra *pasyvus pagalbos priėmimas*. Šiuo atveju vyresnio amžiaus asmuo yra tik socialinių paslaugų vartotojas, kuris globos profesionalams dažnai priskiria asmeninio tarno vaidmenį, nurodydamas, kas ir kada turi būti padaryta, neatsižvelgiant į žmogiškų santykių buvimą, jų vystymą, pagarbą rutininį darbą atliekančiam specialistui.

(iii) *Pagalbos priėmimas* gali įgauti ir pozityvią išraiškos formą. Tai aktyvus dalyvavimas socialinės pagalbos procese. Dažnai šią poziciją užima aktyvios, bendrauti linkusios moterys, jos mielai dalyvauja visuose įmanomuose renginiuose ir užsiėmimuose. Tokiose situacijose vyresnio amžiaus asmenys yra godūs socialinei pagalbai, socialiniams kontaktams, socialinei veiklai, todėl priima ją maksimaliai, nevertina jos kritiškai.

(iii) Ypatingas atvejis priimant socialinę pagalbą yra tuomet, kai socialiai globojamas asmuo pats *imituoja* (perima) globojantį, pagalbą teikiantį profesionalą. Tyrimo dalyviai (ir vyrai, ir moterys), turintys perteklinių psichologinių resursų ir pakankamai fizinių jėgų, mielai ir aktyviai padeda silpnesniems už save pačius, juos slaugo ir globoja ligos atvejais, palaiko kritinėse, stresinėse situacijose:

RI 496–503

r. Aš labai mėgstu bendravimą, aš negaliu, nes jei aš galėsiu, tai aš susirasiu draugų. Aš labai noriu paslaugyt. Aš dabar gi va slaugau dvylikto kambario močiutę. Kai ji sunkiam stovy buvo. Gi buvot pas ją.

t. Taip taip.

r. Tai aš jai ir tada, ir dabar aš jai padėdu, tai apsirengt, tai užsisekt, tai aš jai paskaitau. / Nu ir žinot, aš čia jaučiuosi labai laiminga /

Kai kada tokie aktyvūs socialinės globos įstaigų gyventojai imasi auklėtojo, lavintojo vaidmens ir prisiima atsakomybę net ir už suaugusių savo kaimynų ugdymą, taip tarsi imituodami socialinio darbuotojo praktiko veiklos modelį.

(3) Gyvybingų socialinių ryšių puoselėjimas yra trečiasis gyvenimo kokybės veiksnys. Socialinių ryšių svarba nemažėja (nė vienas tyrimo dalyvis neteigė, kad jam/ jai nėra svarbu kontaktas su aplinkiniais). Tačiau socialinių ryšių intensyvumas, gylis ir galiausiai kiekis asmenų, su kuriais palaikomas ryšys, nuolat mažėja. Šioje sudėtingoje situacijoje socialiai globojami vyresnio amžiaus asmenys imasi šių elgesio strategijų.

(i) *Senų ryšių palaikymas* vyksta klasikinėmis bendravimo formomis, kai rašomi tikri laišakai ar atvirlaiškiai, organizuojami reti, bet intensyvūs susitikimai. Taip pat – naudojamos šiuolaikinėmis (taip jas vertina vyresnio amžiaus asmenys) bendravimo priemonėmis (telefonu, internetu).

Skaitmeninio pasaulio priartėjimas prie vyresnio amžiaus asmenų vyksta dažniausiai dėl vienintelės priežasties – tai yra galimybė pabendrauti su emigravusiais šeimos nariais. Tyrimo duomenys atskleidžia įdomią detalę, kad tyrimo dalyviai gyvesnius, intensyvesnius socialinius ryšius palaiko su savo senais, ilgalaikiais draugais, kaimynais nei su broliais, seserimis ar kitais giminaičiais.

(ii) Tapdami socialiai globojami vyresnio amžiaus asmenys gauna galimybę *atsiverti naujiems* socialiniams ryšiams, pagrįstiems draugyste ir abipusiu priimtinumu bei sprendimu tokį ryšį palaikyti. Vieni asmenys šiai galimybei atsiveria ir susiranda naujų bičiulių, kai kurie vyresnio amžiaus asmenys atsiveria ir draugystei, ir naujai romantiškai meilei, gyvenimui partnerystėje ar oficialiai santuokai. Jei vyresnio amžiaus asmuo pasirenka nepriimti šių „naujų“ santykių galimybės ir kritiškai vertina naujus pažįstamus, jo ar jos gyvenimo kokybės vertinimas smarkiai mažėja („*tai nėra su kuo pažaisti, visi jie tokie – niekas jiems neįdomu, su jais nepasikalbėsi*“).

(iii) Subtiliausias, mažiausiai apčiuopiamas socialinių ryšių palaikymo modelis yra *efemeriškų ryšių kūrimas*. Apie tokių ryšių egzistavimą galima spėti iš kambaryje pakabintų šeimos narių portretų, bendrų proginių nuotraukų, tyrimo dalyviui reikšmingų interjero detalių (paveikslų, reprodukcijų, raižinių, atvirukų). Ši intymi, saugi erdvė yra sukuriama, o vėliau nuolat gyvinama, puoselėjama, su nuotraukose gyvenančiais asmenimis (dažnai jie – seniai mirę) yra bendraujama, jie yra tokie pat tikri gyvenimo veikėjai kaip ir realūs, veikiantys asmenys dabartiniame laike. Efemeriški ryšiai yra palaikomi ne tik su asmenimis, bet ir su suasmenintomis gamtos stichijomis ar gamtos pasaulio atstovais. Efemeriški ryšiai taip pat paliečia ir etninio tapatumo klausimą. Kai kurie vyresnio amžiaus asmenys save aiškiai išskiria iš kitų, deklaruodami savo priklausymą religinei bendruomenei, etninei grupei ar tautai.

(4) Reikšmingų momentų atkūrimas ir jų nuolatinis perkūrimas yra ketvirtasis gyvenimo kokybės vyresniame amžiuje veiksnys.

(i) Ryšiai su svarbiais asmenimis yra išreiškiami *vizualiai*, per nuotraukas ar kitas vaizdines priemones, lygiai taip pat reikšmingi momentai atkuriami

juos vizualizuojant ir eksponuojant sukurtus koliažus gyvenamojoje erdvėje. Tokie koliažai (ekspozicijos) yra kuriami iš garbės, padėkos raštų, sveikinimo atvirukų. Kai kurie tyrimo dalyviai yra sukūrę dvi vizualinės informacijos rinkmenas, liudijančias jų reikšmingus gyvenimo momentus. Viena rinkmena paprastai atspindi sovietmečio Lietuvos pasiekimus. Šis rinkinys paprastai yra slepiamas ar bent jau nėra akivaizdžiai matomas gyvenamojoje erdvėje, nors, jei pašnekovas laikomas patikimu, LTSR laikotarpio diplomai ir garbės raštai yra su pasididžiavimu demonstruojami. O kita dalis vizualinės informacijos yra siejama jau su nepriklausomos Lietuvos simboliką atspindinčiais artefaktais.

(ii) Reikšmingų momentų atkūrimas vyksta ir per pokalbius su aplinkiniais, jiems daug sykių perpasakojant savo gyvenimo istorijas. Miestų socialinės globos namuose gyvenantys tyrimo dalyviai dažnai savo gyvenimo istorijas yra pasakoję (ir ne syki) pas juos atėjusiems studentams, rašantiems tiriamuosius darbus, apsilankantiems savanoriams. Todėl galima pastebėti, kad šių tyrimo dalyvių pasakojimo stilius, manieras, parinktos istorijos, jų perteikimas yra kone profesionalus, apgalvotas, su sąmoningai sudėliotais akcentais. Akivaizdu ir tai, kad pašnekovai mėgaujasi pasakodami savo istorijas, nepriklausomai, ar jos linksmos, laimingos, ar susijusios su kančia. Kai kada kentėjimo epizodais gyvenimo istorijose yra mėgaujama, jie akcentuojami, kentėjimui suteikiamas aukštas moralinis statusas.

(iii) Reikšmingų momentų atkūrimas yra labai susijęs su socialinio statuso atributų išlaikymu. Sąmoningai ar nesąmoningai vyresnio amžiaus informantai atkuria savo socialinio statuso atributus elgsenoje, kalbėjimo manieroje, aprangos stiliuje ir gyvenamosios aplinkos kūrime. Aukšto socialinio statuso pašnekovai (išsilavinę, ėję svarbias pareigas, įtakingi savo profesinėje srityje) daug dėmesio skiria savo išvaizdai (ypač moterys – aprangai, šukuosenai, kosmetikai), vyrai bendrauja manieringai ir demonstruodami savo įtaką (buvusią ar esamą). Nepamirštama materialinę gerovę pabrėžti įvairiais pirkiniais, skanėstais, atsisakymu valgyti bendrą socialinės globos įstaigos ruošiamą valgį, teisinantis, jog maistas ne toks jau ir skanus.

(5) **Vitališkumo išlaikymas** yra penktasis gyvenimo kokybės veiksnys, jis gali būti apibūdinamas kaip vyresnio amžiaus asmens individualios pastangos išlaikyti savo vitališkumą, pasireiškiantis kaip judėjimas, optimizmas, moteriškumo ar vyriškumo išlaikymas bei ateities planų puoselėjimas.

(i) Kūno problemos, kaip pripažįsta dauguma tyrimo dalyvių, neleidžia jiems būti tokiems aktyviems, kaip jie norėtų. Tačiau *fizinis judėjimas* (lengvos mankštelės ar pasivaikščiojimai) yra labai svarbūs gerai savijautai. Kartais dėl sveikatos problemų tyrimo dalyviai negali judėti savarankiškai, tačiau jau vien kompensacinių priemonių (vaikštynių, ramentų ir pan.) turėjimas yra svarbus, nes suteikia viltį ir padidina galimybę su globos namų personalo pagalba ar savarankiškai, o tai pat esant palankiom aplinkybėms, oro sąlygoms pajudėti iš vieno taško į kitą.

(ii) Vitališkumo veiksnys pasireiškia ir kaip sąmoningai lavinama(!) *optimistinė* nuostata į gyvenimą ir tai, kas jame vyksta:

RI 507–513

r. Žinot, gyvenimo receptas būtų toks. Reikia gyventi taip, kad / aš tai save optimiste skaitau. Kad atsitikus kokiai didžiulei bėdai ar nelaimėi / reikia turėti stiprybės atsilaikyt. Nepasiduot, kovot kiek gali.

Tyrimo dalyviai save ir savo artimus bičiulius paskatina, palaiko, sukurdami kovinės dvasios jausmą, palaikydami ryžtą kovoti ir nepasiduoti. Patikimiausiais kovos įrankiais laikomas juokas, dainos, linksmų ir pamokančių istorijų pasakojimas, dalyvavimas renginiuose.

(iii) *Moteriškumo ir vyriškumo išlaikymo* aspektas yra labai aktualus, nors, remiantis tyrimo duomenimis, galima spėti, kad tai yra viena iš tabu temų, kurių tyrimo dalyvių karta nėra pratusi aptarinėti viešai, o jei apie tai kalbama, vyresnio amžiaus asmenys skuba pabrėžti („*kitų vyrų neieškojau*“). Todėl pastebima tendencija, kad tyrimo dalyviai perkelia šią temą kitiems: jie labai santūriai pasakoja apie savo pačių supratimą apie moteriškumą, vyriškumą, lyčių santykius, tačiau mielai po kaulelį narsto savo vaikų ar vaikaičių meilės istorijas. Moteriškumo puoselėjimas yra nuolatinis procesas, ir chronologinės amžiaus ribos šiam procesui įtakos neturi. Vyresnio amžiaus moterys tyrimo dalyvės, kiek joms metų bebūtų, rūpinasi savo fiziniu grožiu ir išgyvena dėl

kūno pokyčių („*jau negraži esu, susiraukšlėjusi*“), pastebi galimų konkurenčių privalumus („*kitos tai dar gerai atrodo*“).

(iv) Klausimas apie *ateities planų turėjimą*, kaip sakė viena iš tyrimo dalyvių, yra „*jaunimo arba filosofų klausimas*“. Senas žmogus, anot jos, tokių klausimų nebeužduoda ir gyvena, susitelkęs į dabartinį momentą. Vis dėlto kai kurie tyrimo dalyviai kuria ir vysto asmeninės ateities planus, dažnai patys sau nustatydami amžiaus ribą, iki kurios jie dar norėtų gyventi. Paprastai ateities horizontas yra dveji ar treji metai. Šio tikslo turėjimas, galima spėti, daro įtaką vyresnio amžiaus asmens gyvybingumui.

Remiantis tyrimo duomenimis, galima teigti, kad, be penkių pagrindinių gyvenimo kokybės vyresniame amžiuje veiksnių, yra dar du veiksniai, kuriuos galima apibūdinti kaip latentinius (užslėptus, nematomus).

(6) *Netikėtas sąlytis su nežinia* yra vienas iš dviejų latentinių gyvenimo kokybės veiksnių. Netikėtumas daugelyje situacijų atlieka katalizatoriaus funkciją, kuomet paaštrėja neišspręstos problemos, aktualizuojasi neatsakyti klausimai, susiję ir su paties asmens pasiruošimu mirčiai, kuri, sakoma, yra neišvengiama. Netikėtas santykis su nežinia apima taip pat ir labai asmenišką kiekvieno tyrimo dalyvio poziciją savo paties ar pačios ligos ir mirties atžvilgiu. Tyrimo dalyviai skirtingai reaguoja į neišvengiamybę – vieni mirties bijo ir viliasi gyventi ilgai, galbūt net amžinai, kiti teigia mirties nebijantys, stengiasi reaguoti racionaliai. Mirties priartėjimas yra svarbus veiksnys dar ir ta prasme, jog kiekvienas tyrimo dalyvis pats sau tarsi netyčia suteikdavo likusių gyventi metų skaičių, ir jis visais atvejais būdavo daugiau nei dveji (dažniausiai – dveji) metai. Netikėtumo veiksnys pasireiškia kaip, pavyzdžiui, atsitiktinė, netikėta artimo asmens, kambario kaimyno liga ar netikėta mirtis:

AP 343–351

t. O jeigu kas pas jus čia numiršta, tai kaip sužinot?

r. Nugi paprastai. Jei yra pas ką savi, tai savi atvažiuoja, pasišaukia. Kaip vadinasi, ta falka. Nu ir išsiveža. Va gi čia buva bobutė (rodo į tuščią lovą). Nu tai // tai kaip ne tam pačiam kambari, dar ne taip skaudu. O kai tam pačiam kambari, tai....

Netikėtumu kai kurie tyrimo dalyviai vadina ir jiems netikėtą tapsmą socialiai globojamu („*netikėtai pasiūlė atvažiuoti čia*“):

r. Nu vieta buva, tai man socialinė darbuotoja pasakė. aš dar niekad negalvojau. Galvojau, kad važiuosiu namo, tai gal per vasarą pabūsiu, tai gal rudenį tadu nežinau kaip ti bus. O kai man pasakė, kad yra vieta, tai spręsk – arba važiuoji, arba ne. Tai tu man ir pasakyk va. Iš ryta pasakė, o jau vakari, tai gal kelios valandos lika iki išvažiuot tai kad va tau rekomenduoja, seniūnas gal padės. Ir sprendžiau. O kas daryt? / Ir atvažiavau. Va šiton lovelėn ir pasodino.

Pastebėtina tai, kad netikėtumas labiau akcentuojamas tose gyvenimo istorijų pasakojimuose, kurių autoriai yra linkę iš esmės laikytis pasyvios pozicijos daugeliu klausimų. Aktyviai priimantys sprendimus, aktyviai veikiantys tyrimo dalyviai atsitiktinumui palieka gerokai mažiau erdvės.

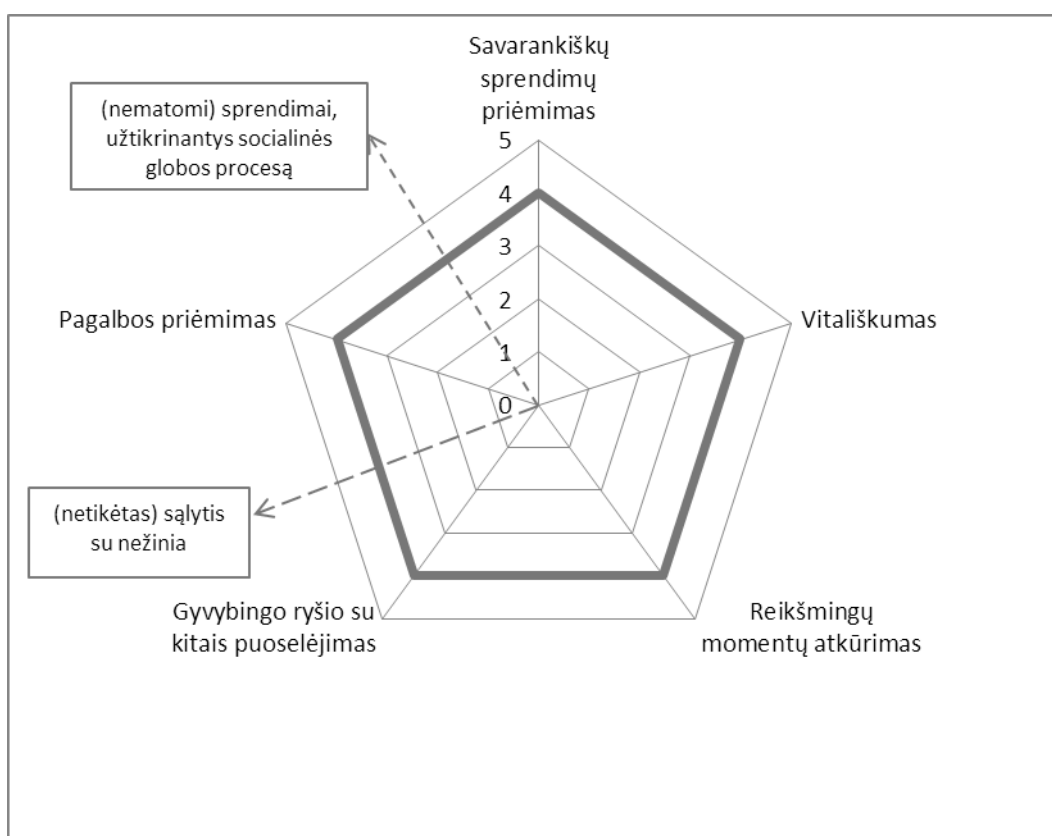
(7) ***Nematomi sprendimai, užtikrinantys socialinės globos procesą, yra antrasis latentinis gyvenimo kokybės veiksnys.*** Dauguma tyrimo dalyvių nereflektuoja (arba garsiai apie tai nekalba), kaip, jų manymu, įmanomas socialinių paslaugų teikimas iš esmės ir kaip būtent jie buvo pripažinti atitinkantys socialiai globojamo asmens kriterijus. Taip pat nėra kalbama ar bent jau minimi terminai „socialinių paslaugų planas“, „poreikio vertinimas“, „savas asmuo“. Remiantis tyrimo duomenimis, galima teigti, jog, pavyzdžiui, finansiniai klausimai (pavyzdžiui, paslaugų kaina per mėnesį) vyresnio amžiaus tyrimo dalyvių nuomone nėra svarstyteni, kalbėti apie juos nėra priimtina. Kita vertus, kai kurie tyrimo dalyviai net neužduoda sau klausimų, kaip veikia pati socialinės globos sistema. Savęs vyresnio amžiaus asmenys nemato kaip klientų, gaunančių paslaugą, kuri yra įkainota. Vietoj to, jie susikoncentruoja į savo asmenines pajamas, kurios lieka iš pensijos atskaičius mokesčių už gyvenimą globos namuose („*taigi pensiją gaunu 120 Lt, tai kai nuskaito aštuoniasdešimt procentų, tai kiek gi man belieka*“). Suprantama, kad tokioje situacijoje tyrimo dalyviai jaučiasi itin skurdžiai.

Socialiniai darbuotojai ir socialinių darbuotojų padėjėjai, kuriuos tyrimo dalyviai interviu mini itin retai, gali būti laikomi nematomais profesionalais – jų funkcijų, darbo srities kai kurie tyrimo dalyviai neįvardija, nebent pamini kai kuriuos profesionalaus darbo aspektus („*užėjo pasikalbėti*“).

Ir nors sprendimai nėra matomi, o socialinės globos sistemos mechanizmas ir kaštai daugumai tyrimo dalyvių nėra suprantami ir į juos nesigilinama, tačiau

su šių sprendimų realiomis pasekmėmis tyrimo dalyviai turi gyventi – jiems yra „stipriai rekomenduojama persikelti gyventi“ į konkrečius globos namus. Ši globos sistema veikia ir jos klientui mirus – socialiniai darbuotojai visose tyrimo metu aplankytose globos įstaigose sprendžia su pasiruošimu mirčiai, šarvojimu, laidojimu, palikimu susijusius klausimus.

Aukščiau išvardintus gyvenimo kokybės veiksnius apibendrina teorinė schema, kurioje gyvenimo kokybės veiksniai yra sąlyginai vaizduojami kaip ašys, kurios simboliškai yra graduojamos nuo 1 iki 5, kai 5 reiškia maksimaliai teigiamą aspekto vertinimą, o 0 reiškia aspekto neišreikštumą (31 pav.). Punktyrine linija pažymėti latentiniai veiksniai – netikėtas sąlytis su nežinia ir nematomi sprendimai, užtikrinantys socialinės globos procesą.

Pav. 31 Socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės konstruktas
Šaltinis: sudaryta autorės

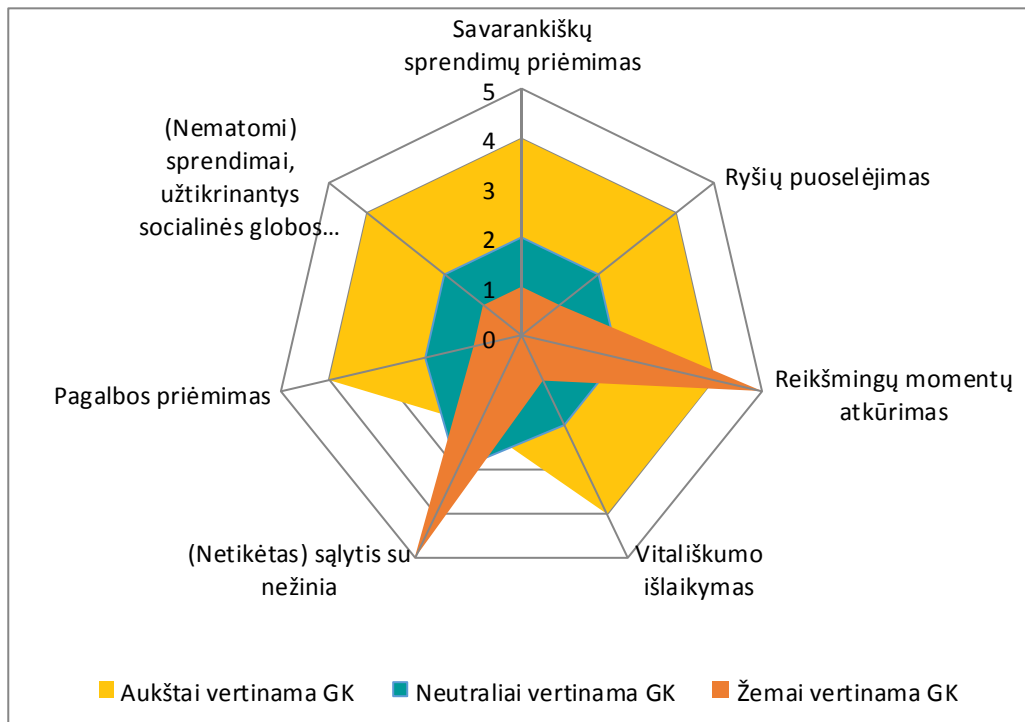
Analizuojant tyrimo dalyvių gyvenimo istorijų atvejus, jų adaptaciją tampant socialiai globojamu asmeniu, galimi šie subjektyvios gyvenimo kokybės vertinimo modeliai (32 pav.):

- Aktyvus dalyvavimas ir teigiamai vertinama gyvenimo kokybė;
- Pokyčio nepriėmimas ir neutraliai vertinamas adaptacijos procesas ir vidutiniškai vertinama gyvenimo kokybė;
- Konfliktinis dalyvavimas ir neigiamai vertinama gyvenimo kokybė.

1) Aktyvus dalyvavimas ir teigiamai vertinama gyvenimo kokybė gali būti charakterizuojama kaip situacija, kai vyresnio amžiaus socialiai globojamas asmuo yra (1) pajėgus ir noriai priima asmeninius sprendimus, susijusius su kasdieniu gyvenimu, gyvenimo būdu ir materialine gerove; (2) jaučiasi fiziškai, psichologiškai ir socialiai gyvybingas; (3) puoselėja ir palaiko gyvybingus socialinius ryšius su svarbiais asmenimis; (4) aktyviai priima socialinės globos paslaugas ir dalyvauja šiame procese; (5) gyvenimo sąlygos, komfortas, kasdienybės eiga dabartiniu momentu darniai dera su gyvenimo tėkmėje turėtais lūkesčiais; (6) atsitiktinumų įtaka gyvenimo eigai yra minimali; (7) asmuo orientuojasi, kaip funkcionuoja socialinės globos sistema, išskiria atskirų globos profesijų grupes pagal jų funkcijas, supranta savo vaidmenį socialinės globos institucijoje.

2) Pokyčio nepriėmimas ir neutraliai vertinama gyvenimo kokybė gali būti charakterizuojama (1) pasyvia vyresnio amžiaus socialiai globojamo asmens laikysena, vengimu priimti sprendimus, liečiančius esminius jo gyvenimo klausimus (pavyzdžiui, gyvenamoji vieta); (2) asmuo jaučiasi pasyvus, savo fizinę ir psichinę būklę vertina neutraliai arba neigiamai; (3) nesidomi galimybėmis užmegzti naujus ryšius, palaikyti senus socialinius ryšius; (4) socialinės pagalbos priėmimo proceso atžvilgiu laikosi kritinės, neigiamos nuomonės, yra tik pasyvus paslaugų vartotojas; (5) laikosi savo įprasto gyvenimo būdo, nesiekdamas ir nenorėdamas prisitaikyti prie pakitusių gyvenimo sąlygų ar aplinkybių; (6) atsitiktinumui nesuteikia didelės reikšmės,

kaip ir daugeliui tų procesų, kurie vyksta jo gyvenime; (7) nesidomi, kokie sprendimai yra priimami, kad socialinės globos sistema veiktų sklandžiai.

Pav. 32. Gyvenimo kokybės vertinimo modeliai

Šaltinis: sudaryta autorės

3) *Konfliktinis dalyvavimas ir žemai vertinama gyvenimo kokybė* gali būti charakterizuojama kaip sudėtinga gyvenimo situacija, kuomet (1) atsitiktinumas ir netikėtumas laikomas pagrindiniu veiksnium, keičiančiu vyresnio amžiaus asmens gyvenimo tėkmę („ar aš kada pagalvoju, kad pasensiu, kad galiu susirgti“); (2) reikšmingų gyvenimo momentų atkūrimas yra labai svarbus, visa, kas vyksta dabar, yra lyginama su praeitimi, tikimasi sugrįžti į būtąjį laiką ir buvusias gyvenimo sąlygas; (3) savarankiški sprendimai nepriimami, net jei tam yra išorinės sąlygos; (4) nesiekama gyvybingų ryšių su aplinkiniais, netgi atsiribojama nuo naujų ryšių galimybių; (5) fizinė ir psichologinė savijauta vertinama kaip probleminė; (6) socialinės pagalbos būtinybė yra iš esmės neigiama, teikiamos socialinės paslaugos priimamos pasyviai, kai kurių išvis atsisakoma; (7) nesidomi, kokie sprendimai

yra priimami, kad socialinės globos sistema veiktų sklandžiai, sprendimų teisę visiškai deleguoja kitiems asmenims (globos profesionalams, šeimos nariams).

Teoriškai išskyrus šiuos gyvenimo kokybės modelius svarbu akcentuoti, kad juose vertinamas paties socialiai globojamo vyresnio amžiaus asmens dalyvavimo socialinės globos procese intensyvumas ir su tuo susijęs bendras gyvenimo kokybės vertinimas. Tačiau itin svarbu tai, kad net ir aktyviai dalyvaujantys procese asmenys, kurie savo gyvenimo kokybę vertina teigiamai, teigia, kad, persikeldami gyventi į globos namus, jie išgyveno vieną didžiausių krizių per visą gyvenimą. Dar daugiau, tęstinį krizės išgyvenimą liudijančių epizodų galima atrasti visuose tyrimo dalyvių interviu.

3.2. Krizės įveika

Gyvenimo prasmės, laimės ir kitoms taurioms temoms kasdienį pasaulį palaikančiuose pokalbiuose nėra skiriama daug erdvės (Berger, Luckmann, 1967). Ir iš tiesų nė vienas tyrimo dalyvis nekelia klausimų apie gyvenimo prasmę ar kitas kilnias temas, tokias kaip asmeninis gyvenimo tikslas, jo ar jos kaip žmogaus pašaukimas, žmonijos plačiąja prasme tikslai. Tipinis atsakymas į klausimą, ką reiškia būti laimingam ir ar tyrimo dalyvis jaučiasi esąs laimingas, būtų toks:

VI 553–559

r. Skaitau – taip. Turiu vaikų. Turiu / namuką. Nu. Darbo buvo. Laimingas. Ir dėl laimės daug nereikia. Pinigai ne visada laimės – gerai turėti [juokiasi]. Nekliudo laimei. / Aj, kad būtų aiškiau – rusiškai porą žodžių pasakysiu. Vot. Be pinigų blogai. Bet yra pensija, galų gale. Ir reikia dar kartą – kad būtų laimė, reikia save užsiimti. PRI-VA-LO ŽMO-GUS PATS RAS-TI užsiėmimą, kurį / Kitaip prapulsi.

Tokiame atsakyme gyvenimo prasmės klausimams vietos nėra, nes gyvenimas, atrodytų, eina savo vaga, yra sutvarkytas, priežastys laimei irgi yra realizuotos (šeima, namukas, darbas, turtas). Tačiau vyresnio amžiaus asmeniui persikėlus gyventi į institucinę globos įstaigą, staiga tarsi yra nubraukiami visi iki tol reikšmingais buvę gyvenimo elementai. O daugelyje interviu su tyrimo dalyviais juntamas nerimas, neapibrėžtumo baimė, apatija ar aklas fatalizmas. Būtent šie aspektai rodo, remiantis V. Frankliu (2007), kad egzistencinio vakuumo ir beprasmybės išgyvenimas pats savaime nereiškia patologijos. Tai,

greičiau, yra žmogiško gyvenimo ypatybė. Vyresnio amžiaus žmonės, gyvenantys paskutinį savo gyvenimo etapą, išgyvena ir beprasmybę, ir viltį vienu metu. Objektyviai žvelgiant, nėra jokios vilties, nes pasveikti nuo senatvės neįmanoma. Pats gilios senatvės sulaukęs asmuo, ypač jei jo sveikatos būklė yra sudėtinga „(...) turėtų tai suprasti, kad yra pasmerktas. Tačiau jis vis dar tikisi, tikisi iki pabaigos. Ko? Tokiais atvejais viltis yra iliuzinė, tačiau vis dėlto leidžianti nujausti savo gyvenimo prasmingumą“ (Frankl, 2007).

Prie šios – gyvenimo prasmės – temos tenka grįžti, analizuojant teorinio kodavimo metu atsiskleidusius *in vivo* kodus – „gyvenimas ubagyne“ ir „rojus“. Šių dviejų *in vivo* kodų sugretinimas atskleidžia autentišką vyresnio amžiaus asmenų patirtį. Kiekvienas atskirai šie *in vivo* kodai nėra pakankamai gilūs analitine prasme, nors yra poetiški ir atskleidžia specifinius socialiai globojamo vyresnio amžiaus asmens realybės aspektus. „Ubagynas“ nurodo į stereotipinį, paveldėtą socialinį žinojimą apie vietą, kurioje gyvena tik „likimo nuskriausti“, o „rojus“ nurodo vietą, kurią patirti galima tikėtis tik įvykdžius, remiantis daugumos tyrimo dalyvių žodžiais, beveik neįvykdomas teisingas gyvenimo sąlygas.

Šių dviejų *in vivo* kodų (ar jų sinonimų) paralelinis egzistavimas daugumoje tyrimo dalyvių interviu yra svarbus analitiniu požiūriu. Viena vertus, „visi žino, kad gėda gyventi ubagyne“ („*Dieve dieve, ar aš galvojau, kad aš senelių namuose... [verkia] jokiū būdu aš būčiau nėjus, brangioji, vaikelis tu mano brangus* (ištrauka iš interviu JA 122–123). Antra vertus, reali ir asmeniškai patirtis sako, kad, nepaisant to, kas yra sakoma, gyvenimo sąlygos socialinės globos įstaigose yra „rojus“:

GR 388–391

r. a jo, čia tai gerai. Aš tai čia dar – jerunda. Bet sakau – prie rusų tai labai, aš tai pats nežinau, bet žmonės sakydavo – kad senelių namuos blogai. Bijojausi visą laiką. Bet žiūriu – kad čia ROJUS. Ir gyvenimas. Pagal viską – viskas apskalbta, viskas padaryta, lova gera. / Galvojau – va aštuoniasdešimt sulauksiu ir užteks jau.

„Rojus“, galima daryti atsargią prielaidą, yra suprantamas per savarankiškame gyvenime turėtų materialinių ir socialinių sąlygų palyginimą su tomis, kurios yra sukurtos socialinės globos įstaigoje. Rojumi tyrimo

dalyviai vadina gyvenamąją vietą, kurioje yra patenkinami elementarūs poreikiai: maistas, švara, taip pat – slaugos priežiūra ir pagalba kritiniais atvejais:

DA 68–78

r. O aš va atsidūriau „senelių namuose“ [pavadinimas]. / Čia GERAIIII. Gerai. Iš buities ... Buitinės sąlygos – labai gerai. O... žinot, iš šeimos, iš tų laikų kai namuose gyvenai – tai, žinot, visą laiką taip

t. Širdį suspaudė?

r. Taip, taip. O dėl buities – tai čia ir maistas geras, ir prižiūri. Jei čia man pasidaro bloga čia su širdžia, tai čia greitai išveža į ligoninę. Va, ligoninėj gulėjau, prieš tris dienas ir grįžau.

Remiantis tyrimo rezultatais, būtų galima teigti, kad ilgalaikės socialinės globos institucijose Lietuvoje gyvenantys vyresnio amžiaus asmenys savo gyvenimo kokybę patiria ir vertina iš disonanso pozicijos (W. Zapf (1984), cituojama – Noll, 2004:6), kuri teoriškai aprašoma kaip „nepasitenkinimo dilema“, kai subjektyvi gyvenimo kokybė vertinama neigiamai, nors objektyvios gyvenimo sąlygos iš esmės vertinamos kaip geros. Kodėl kyla šis nepasitenkinimas?

Gyvenimas socialinės globos institucijoje yra ypatingas gyvenimo būdas, kuriame dera dvi viena kitai prieštaraujančios tendencijos. Viena vertus, socialinės globos įstaiga siekia (turėtų siekti) sukurti savo gyventojams namams artimą aplinką, tačiau tuo pačiu metu gyvenimas užsipildo objektais, sąlygomis ir socialiniais ryšiais, kurie neegzistotų ar bent jau nebūtų tokie pastebimi gyvenant savo namuose. Pavyzdžiui, asmeninė gyvenimo erdvė yra apribojama iki kelių kvadratinių metrų, laisvalaikis dažniausiai yra organizuojamas kaip grupinė veikla, maitinimo grafikas ir valgiaraštis yra fiksuoti, o asmenys, su kuriais dažniausiai yra palaikomas kasdienis, rutininis ryšys, nėra pasirenkami, o paskiriami. Ir galiausiai – savarankiškai gyvenęs asmuo tampa „klientu“, dalyvaujančiu socialinės globos paslaugų teikimo procese, kuris yra valdomas vadovaujantis metodikomis, normomis ir vidaus taisyklėmis.

Vyresnio amžiaus asmens savarankiškas apsisprendimas ar paklusimas sprendimui gyventi socialinės globos namuose gali būti siejamas su krize

asmens gyvenime. Ir nors patys vyresnio amžiaus asmenys dažnai yra tikri ir jaučiasi taip, tarsi ši krizė juos ištiko staiga, yra pagrindo manyti, kad krizė yra tik pasekmė procesų, kurie prasidėjo gerokai anksčiau nei kritinė situacija tapo akivaizdi. Pavyzdžiui, laipsniškai kintantys ryšiai su šeimos nariais, kurie dėl asmeninių priežasčių ir objektyvių sąlygų negali, nenori ar nepajėgia pasirūpinti seno amžiaus sulaukusiais šeimos nariais. Šio pokyčio – tapsmo socialinės globos įstaigos gyventoju – pagrindinė charakteristika yra sutrūkęs įprastinis ir nusistovėjęs gyvenimo ritmas. Kas yra įprastinis gyvenimas? Jis atsiskleidžia tyrimo dalyvių pasakojamose gyvenimo istorijose, kurios labiau primena mitus, legendas ir pasakojimus apie senus, kartais sunkius, bet vis dėlto gerus laikus. Gyvenimo istorijose išryškėja įprastinio, ikikrizinio gyvenimo bastionai: šeima, karjera, socialinis statusas ar reikšmingas aš, apie kurį pasakojama su kukliu, o kartais ir neslepiamu pasididžiavimu. Neprobleminis „normalus“ gyvenimas persmelktas iliuzija, kad visos gyvenimo aplinkybės yra kontroliuojamos, visi reikšmingi procesai yra valdomi ir visi asmens atlikti veiksmai turi prasmę.

Stipriausiu ir krizę sukeliančiu gyvenimo epizodu gali tapti staiga pablogėjusi sveikatos būklė, kurią suvaldyti gali tik profesionalūs medikai ar slaugos specialistai. Tuomet vyresnio amžiaus asmeniui tenka peržiūrėti savęs kaip stipraus, kūniško, savarankiško veikėjo įvaizdį, nes nuo šiol jis tampa priklausomas nuo kitų asmenų sprendimų.

Antroji krizės priežastis gali glūdėti socialinės pagalbos kaip prevencinės veiklos idėjoje. Patys vyresnio amžiaus asmenys mano esantys pažeidžiami, jaučiasi nesaugūs ir pažeidžiami viešose erdvėse, taip pat pastebima paankstintos socialinės globos poreikio tendencija, kai dėl baimės patirti smurtą vyresnio amžiaus asmuo tampa socialiai globojamu anksčiau nei to reikėtų (Uscila, 2006). Šiuos paankstintos socialinės globos sprendimus dažniausiai inicijuoja kaimiškose vietovėse dirbantys socialiniai darbuotojai, lankantys savo klientus, gyvenančius vienkiemiuose ar nuo rajonų centrų nutolusiose vietovėse. Prevenciškai sprendžiant galimas smurto prieš senus

asmenis ir jų materialinio skurdo problemas, į globos įstaigas gyventi yra perkeliami vieniši seni asmenys, net jei jie galėtų gyventi savarankiškai.

Krizė, susijusi su tapimu socialiai globojamu asmeniu tęsiasi ir globos namuose. Vyresnio amžiaus socialiai globojamų asmenų gyvenime įtemptų, probleminių situacijų tipiškai būna kelios. Pirma, persikėlimas gyventi į socialinės globos įstaigą, kai asmuo yra supažindinamas su įstaigos erdve, formaliomis procedūromis, dienotvarke ir personalu. Čia pagrindinį gidų vaidmenį atlieka administracijos atstovai arba su jais tapatinami socialiniai darbuotojai, kurie jiems žinomais ar prieinamais metodais gali padėti suvaldyti savo klientų liūdesio, apatijos, pykčio priepuolius. Antra, vyksta daug mažų krizių, susijusių su vyresnio amžiaus asmens bandymais prisitaikyti prie kambario, aukšto, korpuso ar visos įstaigos kaimynų. Svarbūs tampa nauji pažįstami, atliekantys gidų vaidmenį kasdieniame globos įstaigos gyvenime. Trečia krizinė situacija, remiantis tyrimo duomenimis, kyla dėl senatvinių kūno ir proto pokyčių:

AP 175–178

r. O dabar tai man klubus skauda. Va šitą va. Atsistot negaliu, paeiti. Akys silpsta. Tai čia kai atėjau tai dar mezgiau, knygų daug perskaičiau, labai daug knygų perskaičiau. Dabar tai knygų jau nematau. Akelas nemato. Kojos neina. Taškas. Reikia laukt. Žodžiu, kad gyvenau sunkiai //

Tyrimo duomenys leidžia daryti prielaidą, kad tyrimo dalyviai gauna tik formalią pagalbą, susijusią su pasiruošimu mirčiai („užsirašė anūko telefoną, kad jei kas nutiktų“). Dėmesys yra perkeltas nuo mirštančio žmogaus į mirštantį kūną, esant reikalui taikant itin efektyvius medicininius gyvenimo pratęsimo metodus. Be to, mirtis siejama su dalykine, šalta atmosfera, formaliomis procedūromis, kurioms vadovauja anonimiški profesionalai ir ritualinių paslaugų įmonių atstovai (Nydahl, 2012).

Vyresnio amžiaus asmenų, gyvenančių globos įstaigoje, socializacijos procesas vyksta nuolat – ir dėl kintančių individualių gyvenimo aplinkybių (pavyzdžiui, iš pradžių pašnekovas galėjo savarankiškai vaikščioti, o dėl ligos dabar visai nejuda), ir dėl nuolat kintančio aplinkinių rato (miršta geri draugai, ateina „naujokai“). Proceso rezultatas – sėkminga ar nesėkminga socializacija

– yra itin sunkiai apibrėžiamas. Tą parodo ir subjektyvaus gyvenimo kokybės vertinimo tipai. Viena vyresnio amžiaus asmenų grupė labiau atsiveria besikeičiančiai tikrovei, kiti išlieka užsisklendę. Apibendrintai galima teigti, kad sėkmingiau socializuojasi ir todėl savo gyvenimo kokybę aukščiau vertina asmenys, kurie priima socialiai globojamo asmens statusą ir su tuo susijusius pokyčius ne kaip duotybę, o kaip asmeninį apsisprendimą. Galią priimti svarbius asmeninius sprendimus, remiantis šio tyrimo rezultatais, paprastai turi išsilavinę, aukšto statuso asmenys. Skurdo patirties turintys, menkai išsilavinę asmenys save dažniau suvokia kaip visiškai priklausomą nuo išorinių aplinkybių.

Galima interpretuoti šią situaciją naudojantis teorine „sudaiktinimo“ kategorija (Berger, Luckmann, 1966). Kaip minėta antroje dalyje „Tyrimo metodologiniai ir teoriniai principai“, sudaiktinimo spektras gali būti labai platus – sudaiktinti galima ir patį tapatumą (tiek savo paties, tiek kitų asmenų). Tokiais atvejais individas visiškai susitapatina su socialiai jam priskiriamu tipu ir pats suvokiamas tik kaip toks tipas. Sudaiktinami gali būti ir socialiniai vaidmenys (šiuo atveju – socialiai globojamo, likimo nuskriausto senelio), o paradigmė šitokio sudaiktinimo formuluotė yra teiginys: „*Neturiu galimybės rinktis, aš turiu šitaip elgtis, nes tokia mano padėtis*“. Tokiu būdu savimonės dalis, kuri buvo objektyvizuota kaip vaidmuo, suvokiama kaip neišvengiamas likimas, už kurį asmuo gali nebepreisiimti atsakomybės.

3.3. „Galėjimas“ – ašinė kategorija

Vyresnio amžiaus asmenys labai skirtingai elgiasi krizės situacijoje. Tačiau kad ir kokią elgesio strategiją pasirinktų socialiai globojami vyresnio amžiaus asmenys, jų visais atvejais laukia iššūkis – peržiūrėti savo gyvenimą ir nuspręsti, kas tebėra svarbu ir reikšminga iš esmės pasikeitus gyvenimui ir iš namų persikėlus gyventi į socialinės globos įstaigą, kurią tik keli tyrimo dalyviai vadina namais. Pakitusiose gyvenimo sąlygose neberekalingi tampa dauguma buitinių įgūdžių (pvz., maisto gaminimas), tačiau išauga tokių įgūdžių reikšmė kaip galėjimas palaikyti socialinius ryšius, sugebėjimas būti

lanksčiam bendraujant, gebėjimas prisitaikyti prie griežto kasdienybės tvarkaraščio.

Taigi kas išlieka svarbu peržengus įsivaizduojamą ribą ir tapus socialinės globos įstaigos gyventoju? Remiantis tyrimo duomenimis, tokių veiksmų yra septyni:

- savarankiškų sprendimų priėmimas,
- gyvybingų ryšių puoselėjimas,
- reikšmingų momentų atkūrimas,
- vitališkumas išlaikymas,
- dalyvavimas pagalbos procese,
- latentiniai veiksniai: netikėtas asmens sąlytis su nežinia bei nematomi sprendimai, užtikrinantys socialinės globos procesą.

Šių veiksmų pasireiškimo stiprumas, intensyvumas yra individualus, priklausantis nuo konkretaus asmens charakterio savybių, elgesio modelių ir vertybinės pozicijos. Jei vyresnio amžiaus asmuo yra pajėgus, jis dažniausiai renkasi, kurį gyvenimo aspektą (kitaip sakant – gyvenimo kokybės veiksnį) gali puoselėti labiausiai, ta kryptimi nukreipiant daugiausia psichinių ar fizinių jėgų.

Taigi mažiausia sudėtinė gyvenimo kokybės dalelė yra asmens galėjimas būti reikšmingam kuriuo nors būdu ir kam nors (žodis „galėjimas“ čia yra dominuojantis) (33 pav.). Galėjimas būti reikšmingiems vyresnio amžiaus tyrimo dalyviams liudija jų gyvenimo prasmingumą, net ir paskutiniame jų gyvenimo etape, kai visi pagrindiniai gyvenimo inkariniai taškai (šeima, karjera ar socialinis statusas) yra sudilę ir institucinės socialinės globos kontekste beveik praradę savo svarbą („*visi čia mes likimo nuskriausti seneliai*“). Svarbiais dalykais tampa kasdienybėje tarsi nepastebėti veiksmai, sprendimai ir vertybiniai apsisprendimai, o juose ieškoma to, kas paskutiniame gyvenimo etape paliudytų prasmingai nugyventą gyvenimą. Tai puikiai iliustruoja vienos iš tyrimo dalyvių pasakota alegorinė istorija:

r. Numirė turtuolis. Ir vaikams jau prisakė, kad jau visa pilna, vaikus laimingus palieka, tai sako indėkit man, sako, aukso. Vaikai indėjo aukso. Jau anas drusiai nuėjo prie dungaus vartų. Prie Petro, sako, parodyk, ku atsinešei. Anas tuo kiša šitų terbeli aukso. Ne, ne, šite čia neina, reikia smulkesnio. Ir vėl siunčia vaikams žinią, kad reikia smulkesnio. / Čia kaip anekdotas. Tai vėl vaikai susitarojo, smulkesnių pinigėlių. Ir tas vėl nuėjo. Nu kaip tu nesupranti, jam sako, reikia gerų darbų. A kad nēr. // Matai. / Ir atskrenda paukščiukas. Anas mat daktaras buva. Ir rados sužeistą paukščiuką, sulipdė jam sužeistų sparniuku, ir palaidė. Ir atskrenda šitas gi paukštelis, sako „O kaipgi kaipgi mane išgydei?“ Va, čia, sako, geras darbas. / Kad ir būk tu žemėj labai, nieko nenusineši.

Prasmės ir reikšmės klausimus socialinio darbo kontekste nagrinėjęs H. Wagneris (2006, 2008, 2010) teigia, kad kritinė situacija asmens gyvenime dažnai siejama būtent su žmogaus gyvenimo prasmės ir reikšmės klausimais. Šią – beprasmybės – problemą dažnai paaštrina šiuolaikinio žmogaus turima iliuzija, jog viskas jo gyvenime yra valdoma ir kontroliuojama, o bet kokia nesėkmė patiriama kaip frustruojanti ir kelianti grėsmę gyvenimo prasmei iš esmės. Kitaip sakant, jei suabejojama gyvenimo reikšmingumu (prasme), gyvenimas yra patiriamas kaip skausmingas. Kasdienė beprasmybė, anot H. Wagnerio (2008), matoma ten, kur persisotinimas, apatija, aklas fatalizmas. Deja, tyrimo duomenys patvirtina, kad tyrimo dalyviai kenčia nuo apatijos, nuobodulio ir, kalbant jų pačių žodžiais, – „*nieko neveikimo*“. Nuobodulys yra laikomas vienu disfunkcijos^{xxiv} indikatorių. Tai neturėjimas ką veikti, nuolatinis sėdėjimas vienoje vietoje. Tyrimų rezultatai rodo, kad nuobodžiaujančių asmenų proporcija yra tokia pat, nepriklausomai nuo to, ar jie gyvena savarankiškai savo namuose, ar apsigyvena socialinės globos įstaigoje. Tačiau stereotipiškai yra manoma, kad gyvenimo būdas radikaliai keistis persikėlus gyventi į socialinės globos įstaigą gali susiformuoti dėl dualistinio požiūrio, atskiriančio „čia“ nuo „ten“. Ilgalaikės globos įstaigų režimas nelemia nuobodulio, šis įprotis jau būna susiformavęs ilgai iki tampant socialiai globojamu (Tobin, Liebermann, 1976; Willcocks et al, 1987). Socialiai globojamų asmenų gyvenimo kokybės veiksnių tyrimo rezultatai iš dalies patvirtina šiuos teiginius: nuobodulio jausmas, kurį jaučią teigė tyrimo dalyviai, rodo jų neprisitaikymą prie socialinės globos įstaigos kaip sistemos, atsiribojimą nuo asmeninių kontaktų, dalyvavimo bendroje veikloje. Tačiau

tyrimo rezultatai nesuteikia duomenų apie tai, kaip ir kurioje gyvenimo situacijoje, aplinkoje šis nuobodžiavimo įprotis susiformavo.

Iš namų į socialinės globos įstaigą atsinešta beprasmybės patirtis reikalauja socialinio darbo metodų būtinybės. Ji galėtų būti realizuota per socialines sąveikas ir komunikacinius ryšius, palaikančius socialiai globojamo vyresnio amžiaus asmens gyvenimo tėkmės jausmą, kad žmogus galėtų nauju lygmeniu kurti savo kasdienybę pakitusiame kasdieniame pasaulyje. Taip iš esmės galėtų būti panaikinta beprasmybės išgyvenimo priežastis, nes nei liga, nei senatvė, nei galumas, vienišumas ar neturtas nedaro asmens gyvenimo bereikšmiu. Priešingai, kiekviename asmenyje „*glūdi neišsemiami grynai žmogiški, dvasiniai resursai – prasmės siekimas, orientacija į svarbius gyvenimo tikslus, vertybės ir idealai, praeities ir ateities susiejimo galimybė, atsakomybė, gebėjimas mylėti, kūrybiškumas, tikėjimas, intuicija, humoro jausmas, sąžinė*“ (Frankl, 2007).

Kaip rodo šio tyrimo rezultatai, gyvenimo prasmės klausimai socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų gyvenime yra svarbūs, tačiau yra išstumti, antraeiliai, sąmoningai ar nesąmoningai slepiami. Galbūt dėl šios priežasties vyresnio amžiaus asmenys net ir sotūs savo nugyventais metais, o ir gyvendami „rojuje“, vis dėlto patiria gėdą, kad yra socialiai globojami ir gyvena senelių namuose, ar neurotišką kentėjimą dėl beprasmiškai nugyvento gyvenimo?

AP 475–481

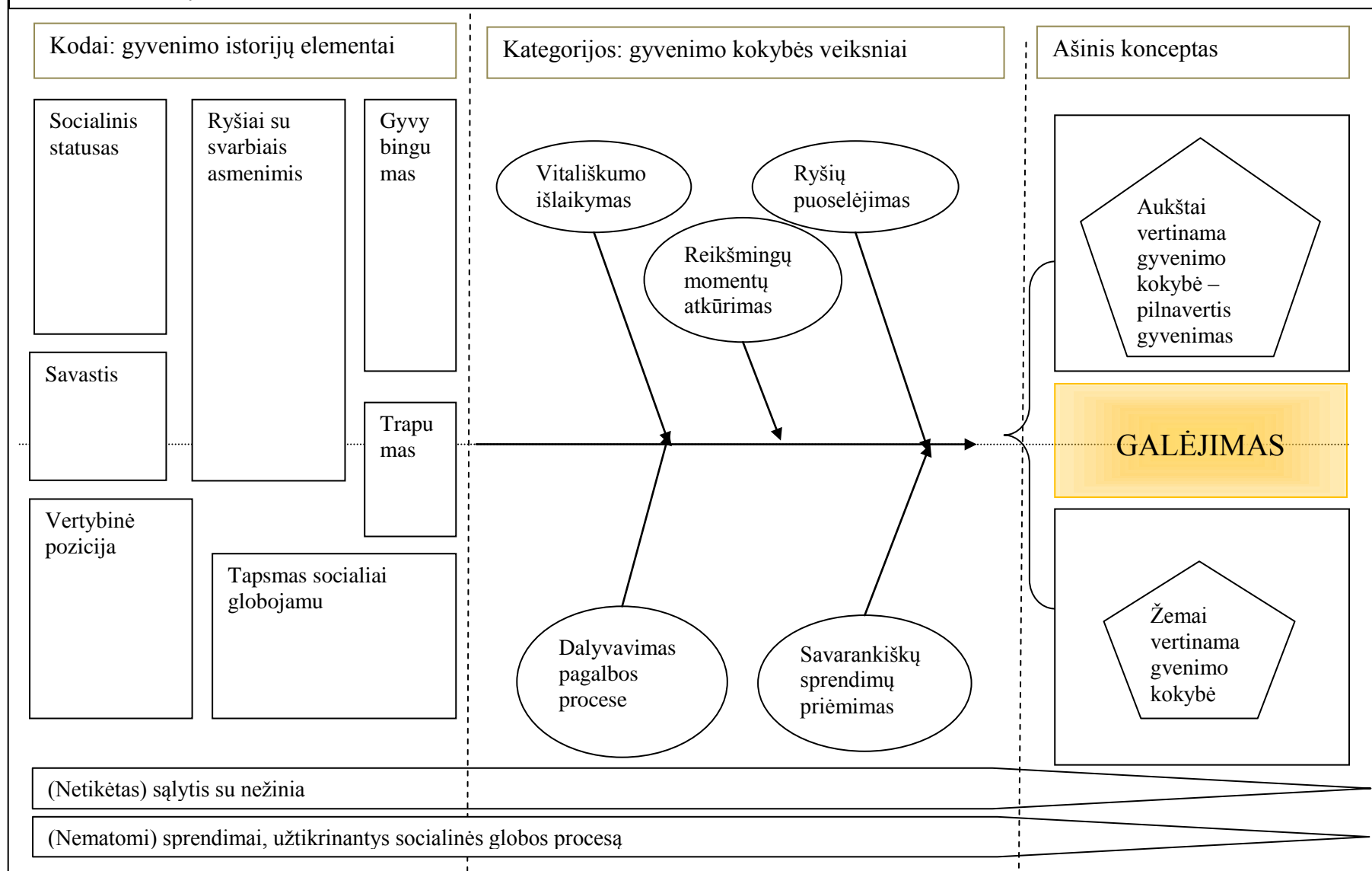
r. Tai kad meldies meldies. Vis tiek / tai kai skaitai už kitus evangelija, psalmes kokias, o dabar tai nieko nematai. Tai tai tai tai tie patys poteriukai lieka. Meldžiuosi ir meldžiuosi. Tai kad naudos tai nesimato. Tai kai paklausai dabar pamokslus ar mišias, tai žmogus gyvint nei nemoki. Vis negerai ir negerai. jei tik šventieji, tai jau kankiniai, o šitas paprastas žmagelis per gyvenimas – / ku pasrodyt, ku padariau? / Ku padariau? / Nieko, tik kad gyvenau. / Bloga padarius irgi nesijaučiu, niekam nieko. Bet ir gerų darbų nėra. Kur anys?

Tokiu atveju krizių, susijusių su gyvenimo prasmės suvokimu, įveikos strategijų žinojimas yra būtinybė socialinio darbo praktikoje, o ypač dirbant su vyresnio amžiaus socialiai globojamais asmenimis. Akivaizdu, kad gyvenimo prasmės klausimai suintensyvina socialinio darbo profesinę veiklą, radikaliai išplečia globos specialistų veiklos ribas ir asmeninę atsakomybę. Vis dėlto H.

Wagneris (2010:25) perspėja, kad: „*esminė konsultacinio darbo laikysena jokiu būdu negali būti pažeista: tik pats krizės paliestas žmogus gali rasti sau tinkamą sprendimą. Tai jis turi išverti beprasmybę, ją išsakyti, suformuluoti, vėliau pamatyti jam padedančias prasmės struktūras, jas suvokti ir paversti veikimu*“. Didžiausias iššūkis ieškant gyvenimo prasmės glūdi būtinybėje atsisakyti redukcionizmo – mėginimo sumažinti žmogų iki biologinės būtybės ar mechanizmų rinkinio statuso (Frankl, 2007). Jei asmuo pripažįstamas unikaliu, galinčiu ir turinčiu gebėjimą pranokti save per meilę ir rūpestį kitais, tuomet prasmę įmanoma atrasti netgi chaosu, beprasmybe ir tragizmu perpildytose situacijose (o jos labai dažnos globos namų gyventojų gyvenimuose). Prasmės atradimas nėra dovana, o pastangų reikalaujantis pasiekimas, nepaisant senstančio kūno kančių ir proto sumaišties.

Pav. 33. Gyvenimo kokybės veiksniai ir ašinė kategorija.

Šaltinis: sudaryta autorės

4. Diskusija

Lietuvos ilgalaikės socialinės globos institucijose gyvenančių vyresnio amžiaus asmenų subjektyviai patiriamos gyvenimo kokybės ir veiksnių tyrimai grindžiamosios teorijos tradicijoje nėra dažni, todėl šio tyrimo rezultatai interpretuojami užsienio šalių mokslininkų atliktų tyrimų, artimų metodologijos ar tyrimo problemos aspektais, kontekste (14 lentelė). Interpretacijai buvo pasirinktos mokslinės publikacijos anglų kalba, o tai susiaurina informacijos šaltinių ratą: paprastai kokybinės metodologijos tyrimai yra atliekami gimtąja tyrėjų kalba ir didelės apimties tyrimų ataskaitos nėra verčiamos, vietoj to publikuojant į tarptautinę mokslinę bendruomenę orientuotus straipsnius, kuriuose glaustai analizuojamas ir aprašomas vienas ar keli svarbūs grindžiamosios teorijos aspektai.

Užsienyje atliktų kokybinių vyresnio amžiaus socialiai globojamų asmenų gyvenimo kokybės tyrimų išvados iš dalies patvirtina Lietuvoje atlikto tyrimo rezultatus. Teigiama, jog svarbiausias vyresnio amžiaus asmenų, gyvenančių socialinės globos institucijose, gyvenimo kokybės veiksnys yra *asmens savarankiškumas*, jo išlaikymas, autonomija ir individualumo palaikymas bei puoselėjimas (šiam tyrimui – „savarankiškų sprendimų priėmimas“).

Itin reikšmingi gyvenimo kokybės veiksniai yra (2) siekimas ir būtinybė palaikyti ryšius su aplinkiniais (šiam tyrimui – „gyvybingų ryšių puoselėjimas“) bei (3) dalyvavimas socialinės globos priėmimo ir teikimo procese, ne tik priimant pagalbą, bet ir padedant kitiems (šiam tyrimui veiksnys įvardytas kaip „dalyvavimas pagalbos procese“).

<i>Tyrimo autoriai</i>	<i>Metodas</i>	<i>Tyrimo dalyvių skaičius</i>	<i>Tikslas</i>	<i>Rezultatai</i>
Aller, LJ., Coeling, HVE. (1995), JAV	Grindžiamoji teorija	8 tos pačios ISGI gyventojai	Nustatyti, kas gerina VASG ¹³ asmenų gyvenimo kokybę	ISGI ¹⁴ gyventojams svarbu bendrauti tarpusavyje, pasirūpinti savimi ir kitais. Tai esminiai gyvenimo kokybės veiksniai.
Ball, MM., Whittington, FJ., Perkins, MM., Patterson, VL., Hollingsworth, C., King, SV., Combs, BL. (2000) (JAV)	Grindžiamoji teorija	55 asmenys, gyvenantys 17 skirtingų ISGI	Nustatyti VASG požiūrį į gyvenimo kokybę	Tyrėjai nustatė 14 sričių, kurios svarbios gyvenimo kokybės subjektyviam patyrimui ir vertinimui, iš jų didžiausią įtaką turi (1) nepriklausomybė; (2) socialiniai ryšiai su kitais; (3) ISGI aplinka ir teikiamos paslaugos; (4) prasminga veikla; (5) globojančio personalo atidumas ir (6) pagarba seniems.
Hikoyeda, N., Wallace, Sp. (2001) (JAV, Japonija)	Grindžiamoji teorija	26 moterys, gyvenančios JAV veikiančiuose skirtingo stiliaus ISGI	Ištirti, ar etniniai skirtumai daro įtaką ISGI gyventojams bei GK vertinimui	Nors JAV veikiančiuose japoniško ir amerikietiško stiliaus ISGI tarpusavyje labai skiriasi pagal fizines sąlygas, erdvių planą, darbuotojų bendravimo etiketą, veiklas ir maisto valgiaraštį, tačiau nepastebėta skirtumų tarp skirtingose sąlygose gyvenančių asmenų požiūrio į GK ir subjektyvų vertinimą.

(1-2; 14 lentelės tęsinys kt. psl.)

13 VASG asmenys – vyresnio amžiaus socialiai globojami asmenys.

14 ISGI – ilgalaikės socialinės globos įstaiga

(2–2, 14 lentelės tęsinys)

<i>Tyrimo autoriai</i>	<i>Metodas</i>	<i>Tyrimo dalyvių skaičius</i>	<i>Tikslas</i>	<i>Rezultatai</i>
Leung, KK., Wu, EC., Lue, BH., Tang, LY. (2004) (Taivanas)	Focus grupės, kokybinė turinio analizė	44 asmenys, gyvenantys ISGI ir bendruomenėje	Suprasti vyresnio amžiaus kinų, gyvenančių ISGI, gyvenimo kokybės sudedamąsias dalis	Teoriškai apibrėžta ir nagrinėta 15 GK sričių. Nagrinėjant skirtumus tarp gyvenančiųjų ISGI ir bendruomenėse nustatyta, kad gyvenantieji ISGI daugiau dėmesio skiria sau, o gyvenantieji bendruomenėse prioritetu mano esant ne asmeninius, o bendruomenės interesus.
Hjaltasdottir, I., Gustafsdottir, M., (2007) Islandija	Hermeneutinė fenomenologija	8 asmenys, gyvenantys dviejose ISGI (aiškaus proto fiziškai trapūs asmenys)	Nustyti gyvenimo kokybės supratimą, kaip ją patiria aiškaus proto fiziškai trapūs vyresnio amžiaus asmenys	Pagrindiniai negrinėjami aspektai yra individualumas ir saugumo jausmas. Būdami fiziškai silpni, vyresnio amžiaus asmenys itin rūpinasi saugumu, pagarba jiems kaip asmenims ir šeimos nariams. Taip pat svarbu būti pasiruošusiam mirties procesui (ne tik psichologiškai, bet sutvarkius ir juridinio, socialinio pobūdžio dalykus).
Falk, H., Wijk, H., Persson, LO., Falk, K. (2012) (Švedija)	Konstruktivistinė grindžiamoji teorija	25 asmenys	Pagilinti žinojimą apie procesus ir strategijas, kurias taiko vyresnio amžiaus asmenys, siekdami sukurti namų jausmą ISGI, prierašumą prie naujos gyvenamosios vietos ir išlaikyti privatumą.	Prisirišimo ir namų jausmo kūrimo ISGI erdvėje ir vietoje procese pastebimos tokios strategijos kaip prisirišimas prie vietos, prisirišimas prie erdvės ir prisirišimas prie objektų, esančių anapus ISGI. Šiems procesams įtaką daro psichologiniai vyresnio amžiaus asmenų procesai, individualios vertybės ir visuomeninis požiūris, taip pat įsitikinimai ir simbolinės reikšmės.

Lentelė 14. Kokybinėje tradicijoje atlikti gyvenimo kokybės tyrimai

Šaltinis: sudaryta autorės.

Šie trys veiksniai yra tokie galingi, esminiai ir gilūs, jog peržengia skirtingų visuomenių, kultūriškai nulemtų socialinių santykių ribas. Tačiau kai kurie vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės veiksniai yra pastebimi tik kai kuriose visuomenėse. Pavyzdžiui, šio Lietuvoje atlikto tyrimo metu buvo apibrėžtas gyvenimo kokybės veiksnys „reikšmingų momentų atkūrimas“, nurodantis į vyresnio amžiaus asmenų siekį atkurti turėtą socialinio statuso ir materialinės gerovės įvaizdį. Toks veiksnys buvo išskirtas tik Taivane atliktame tyrime (Leung et al, 2004). Paralelių esama ir daugiau: Taivano mokslininkai išskiria fizinį ir proto vitališkumą, kaip vieną iš gyvenimo kokybės veiksnių, nes Taivane gyvenantiems kinams labai svarbu asmens ir aplinkos santykis (susietumo pojūtis), šeimos ryšiai yra laikomi svarbiausiais, taip pat – socialinis funkcionavimas ir vitališkumas, kurie, kaip lakoniškai teigia mokslininkai, Vakarų ir Rytų kultūrose suprantami skirtingai (Leung et al, 2004).

I. Hjaltasdottir ir M. Gustafsdottir (2007:52) aprašo vieną iš fiziškai trapių, bet šviesaus proto (ang.: „*frail, but lucid*“) asmenų gyvenimo kokybės veiksnių – pasiruošimą mirčiai (tai žinojimas, kad gyvenimo nedaug likę), paskirstant materialines vertybes paveldėtojams ir taip *pagaliau išsilaisvinant nuo pareigų ir įsipareigojimų išoriniame pasaulyje*. Lietuvoje atlikto tyrimo kontekste šis veiksnys taip pat pastebimas, tačiau platesniems apibendrinimams reikalingi papildomi tyrimai: apie akistatą su mirtimi buvo pajėgūs kalbėti tik du tyrimo dalyviai (kiti tyrimo dalyviai tapdavo dramatiški, neigdavo arba stengdavosi „išjuokauti“ šią temą). I. Hjaltasdottir ir M. Gustafsdottir (2007) atliktame tyrime taip pat išskiriamas privatumas kaip vienas esminių gyvenimo kokybės veiksnių („*tik apsigyvenę savo kambaryje, vyresnio amžiaus asmenys galėjo atsivežti savo daiktus iš namų ir pradėti kurti savo namų jausmą*“, p. 52). Privatumas ilgalaikės socialinės globos kontekste Lietuvoje yra neminimas (nutylimas), jo nebuvimas priimamas kaip savaime suprantamas, nors ir nemalonus dalykas.

Metodologiškai artimiausias gyvenimo kokybės tyrimas yra autorių grupės H. Falk, H. Wijk, L. O. Persson, K. Falk (2012) tyrimas, atliktas Švedijoje

(mokslininkų grupė dirbo konstruktyvistinės grindžiamosios teorijos metodu). Šio tyrimo pagrindinis tikslas – atskleisti gyvenamosios aplinkos privatumo kaip gyvenimo kokybės veiksnio svarbą: „*įsikūrimui* [originale naudojamas angliškas terminas „nesting“] ir prisirišimo prie gyvenamosios vietos kūrimui didelę įtaką daro savame kambaryje leidžiamas laikas, galėjimas atlikti smulkius namų ruošos darbus: valyti dulkes (...) ar ryte išsivirti avižų košės. Visa tai konstruoja prisirišimą prie vietos“ (p. 4). Šiame Lietuvoje atliktame tyrime šis motyvas pastebimas itin retai, dažniausiai jį pasako ką tik atsikėlę gyventi į ilgalaikės socialinės globos įstaigas asmenys, vykstant jų adaptacijos procesui:

JA 457–460

r. Kokia čia laimė, kokia čia nelaimė. tik aš pasakysiu vat – namuose nereikia sau nieko varžytis. Namuos atsisėdai, pavalgei kada nori, arbatos išsivirei, visai kitas reikalas. O dabar čia visa labai jau. jei koks trupinėlis, iš karto / stengiuos, labai stengiuos, kad nenulėktų.

Galima daryti atsargią išvadą, kad Lietuvos kontekste privatumas socialinės globos institucijose nėra laikomas savaime suprantamu dalyku – tai daugiau išskirtinumo, socialinio statuso ir materialinės padėties išraiška. „Normalu“ daugeliui tyrimo dalyvių gyventi po du, tris ar keturis asmenis viename kambaryje.

Gyvenamosios aplinkos kaip gyvenimo kokybės veiksnio temą savo tyrime nagrinėja ir N. Hikoyeda ir SP. Wallace (2001:104). Mokslininkės tyrė galimus gyvenimo kokybės vertinimų skirtumus, priklausomai nuo gyvenamosios aplinkos, kurioje gyvena vyresnio amžiaus japonai (JAV Vakarų pakrantės kontekste stereotipiškai japoniško stiliaus namai laikomi „geresniais“ nei amerikietiškojo stiliaus). Tyrėjos daro išvadą, kad japoniško stiliaus namai yra priimtinesni artimiesiems, tačiau patiems vyresnio amžiaus asmenims yra svarbu „prasminga veikla ir socialiniai ryšiai“. Šio – etniškumo, etninės priklausomybės atributų – veiksnio Lietuvos kontekste atliktas tyrimas negali nei patvirtinti, nei paneigti dėl vienalytės tyrimo dalyvių etninės priklausomybės (tik vienas tyrimo dalyvis save priskyrė ne prie etninių Lietuvos teritorijos gyventojų, bet ir neįvardijo savo tautybės).

JAV atlikto tyrimo metu (Ball et al, 2000) buvo išskirti penki gyvenimo kokybės veiksniai: fizinė savijauta, nepriklausomumas ir autonomija, socialiniai santykiai, prasminga veikla ir tinkama pagalba. „Prasmingos veiklos“ veiksnys Lietuvos kontekste atliktame tyrime neišskirtas.

Apibendrintai galima teigti, kad vyresnio amžiaus asmenų, gyvenančių ilgalaikės socialinės globos institucijose, gyvenimo kokybės tyrimai, atlikti grindžiamosios teorijos metodologijos rėmuose, Lietuvoje nėra dažni, o užsienio šalyse ši problema yra tirama. Kokybinių tyrimų dalyvių imtys yra santykinai nedidelės – nuo 8 iki 55 asmenų. Skirtingose visuomenėse atlikti vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės ilgalaikės globos įstaigose tyrimų metu buvo išskirti šie pagrindiniai gyvenimo kokybės veiksniai – nepriklausomumas ir autonomija, socialiniai ryšiai, gera fizinė ir psichinė būseną bei globos paslaugų kokybė. Skirtumai tarp skirtingose visuomenėse atliktų tyrimų nurodo į skirtingai suprantamas socialinės globos normas (pavyzdžiui, gyvenimas atskirai savo kambaryje yra laikomas esminiu gyvenimo kokybės veiksniu) ar kultūrinės vertybes (pavyzdžiui, materialinio, socialinio statuso išlaikymo svarba).

Grindžiamosios kūrimo procese buvo išskirti svarbūs gyvenimo kokybės elementai, kurie gali suteikti įkvėpimo, anot J. Cunnigham ir S. Cunnigham (2008), *altruistinei vaizduotei^{xxv}: vyresnio amžiaus asmenų artimieji ir daugiasluoksniai ryšiai su jais; senėjimo neigiamas patyrimas; priešlaikis tapsmas socialiai globojamu asmeniu dėl patiriamo smurto; adaptacija apsigyvenus ilgalaikės socialinės globos įstaigoje – nuo priklausomybės iki tarpusavio priklausomumo; religija ir sielovada; gyvenimo istorijų svarba.*

Artimieji ir daugiasluoksniai ryšiai su jais. Tyrimo metu buvo užčiuoptas ypatingai svarbus santykio su aplinkiniais (nebūtinai su šeima ar artimaisiais) dėmuo. Galėjimas puoselėti gyvybingus socialinius ryšius su reikšmingais asmenimis dažnai tampa ta jėga, kuri leidžia senam asmeniui jaustis reikalingam, o jo gyvenimą daro prasmingą ir reikšmingą. Reikšmingų asmenų

įvairovė, remiantis tyrimo duomenimis, yra itin didelė ir kartais peržengia subtilią žmogiško pasaulio ribą. Savaimė suprantama, kad vyresnio amžiaus asmenys mano, jog labiausiai norėtų bendrauti akis į akį su savo šeimos nariais – vaikais, ypač anūkais, o jei neįmanoma – tai naudojant pagalbines priemones, dažniausiai – nuotraukas („*turiu nuotraukas ir kasryt pirmoj aky sakau „labas rytas“*). Tačiau pastebimi ir atvejai, kai ryšys su artimaisiais yra sudėtingas, saistomas įsipareigojimų ir atsakomybės jausmo, todėl ne visada lengvas ir sklandus (dažnai šis ryšys sieja vyresnio amžiaus tėvus ir juos globojančias dukteris, šis reiškinys pastebėtas ir daugelyje kitų tyrimų (Moriarty, Levin, 1998). Lygiavėčiai socialiniai ryšiai yra palaikomi su draugais, kaimynais iš praėjusio gyvenimo etapo, taip pat mezgasi ryšiai su naujais draugais socialinės globos įstaigoje. Taip pat socialinės globos įstaigų gyventojai susiduria su tam tikriems socialiniams tipams atstovaujančiais asmenimis – „administracija“, „direktoriumi“, „darbuotojais“. Ir nors santykius su šiais pareigas atliekančiais asmenimis vyresnio amžiaus asmenys dažnai įvertina kaip gerus ar bent jau „normalius“, tačiau pastebimas specifinis oficialus bendravimo etiketas ir atstumas tarp „likimo nuskriausto senelio“ ir anonimiškos tipizacijos „administracija“. Kartais vyksta ir spontaniški „administracijos“ ir „gyventojų“ karai dėl, atrodytų, iracionalių priežasčių („*sukilo visas korpusas, norėjo direktorių nuimt*“ arba „*užpyko gyventojai, kam administracija Velykas atšaukė*“).

Tačiau – ir tai ypač svarbu – vyresnio amžiaus asmenys ypač akcentuoja ryšius su tais, kurie nėra pasiekiami įprastinėmis komunikacijos priemonėmis. Tokie reikšmingi asmenys yra buvusios kartos (jau mirę asmenys – sutuoktiniai, tėvai, seneliai ar net abstraktūs protėviai) ar dar negimę ateities kartų atstovai (būsiami proanūkiai). Kai kuriais atvejais vyresnio amžiaus asmenys sukuria tai, ką galėtume pavadinti paraleliniu pasauliu – jie daugiau savo psichinės energijos nukreipia į neapčiuopiamą pasaulį, į kurį globos profesionalams, tyrėjams ar net artimiesiems patekti yra sunku ar net neįmanoma. Tačiau šis neapčiuopiamas pasaulis dažnai tampa nusiramimo, atspirties tašku:

EL 464–471

r. Mum tai širdis // o aš tai pasidariau – kai labiau sukaistu ar pavargstu ar ką – tai tuoj pumpt ant žemės, atidarau tos durys, tos durys ir anos, ir kaip čia mane ventilyja, taip – atėjo socialinė „aaa, tu, močiut, ar paklaikai, ko tu čia darai, tave sutrauks!!“ Tai aš sakau – „Tai čia mano gyvenimas, mano atgajas, viskas čia puiku ir gerai, bet vėjų trūksta man, ir man negerai. Mane turi perpūst iš visų pusių, tada aš jau kaip turbūt, tada man gerai“. Taigi, dieve mano, aš ant vėjų gimdyta ir užauginta. Aš esu iš žvejo šeimos, vis protėviai žvejai buvo. Ir aš žvejodavau. / Maža kai buvau.

Šiuos tyrimo rezultatus patvirtina analitinė kategorija „artimieji“ (ang.: *kinship*) (Kramer, 2011; Mason, 2008; Lawler, 2008, Carsten, 2004). Šiuo terminu paprastai apibrėžiama šeima arba artimieji, tačiau svarbu, kad tokioje sąveikoje asmenys yra ne vien tik dėl natūralių kraujo ryšių (kraujas simbolizuoja ryšį, bet nėra ryšys pats savaime), o ir dėl sąmoningo pasirinkimo, su kuo norima palaikyti ryšius¹⁵. Tai, savo ruožtu, yra ne priskiriamas, o kūrybinis identiteto formavimo procesas, būdingas tik Vakarų kultūrai (Lawler, 2008). Analitiškai skiriami keli ryšio tipai, kurie persidengia ir susisieja tarpusavyje (Kramer, 2011; Mason, 2008). Pirmasis ryšio (ang.: *affinity*) tipas yra fiksuotas ryšys (ang. *fixed affinity*), dažnai tapatinamas su biologiniais, genetiniais ryšiais ir siejamas su panašumu. Tačiau svarbu neredukuoti šio ryšio tik į biologinį panašumą – kartais kartos iš kartą panašumas yra užslėptas, snaudžiantis ir pasireiškia netikėtai tik po kelių kartų. Antrojo tipo ryšiai (ang. *affinity*) yra sutarimo, kūrybos proceso rezultatas. Šie ryšiai yra kuriami ir palaikomi ne vien dėl biologinių ar genetinių veiksnių, o labiau dėl socialinių veiksnių ir asmeninio pasirinkimo. Trečioji ryšių dimensija yra efemeriškieji ryšiai (ang. *ethereal affinities*) – tai paslaptingi, magiški, psichiniai, metafiziniai, dvasiniai ir, be visa kito, ryšiai su anapusiniu pasauliu, kurie nėra pasirenkami, tačiau gali būti patiriami ir apčiuopiami. Jie dažnai būna fiziškai ir psichiškai labai stiprūs (pvz., jautimasis susietu su protėvių gyventomis vietomis).

¹⁵ Tai yra vienas pagrindinių šeimos genealogijos tyrinėjimų analitinių konceptų, leidžiančių analizuoti tikruosius ryšius, kuriuos palaiko žmonės. Šis terminas naudojamas siekiant atskirti archaišką šeimos sampratą nuo kitų terminų, nurodančių į kintančias šeimos formas. Sąvokos „kinship“ ašis yra „artimieji“ (ang.: *relatives*), tarpusavyje susiję be jokio išankstinio įsivaizdavimo/ išankstinės nuostatos (ang.: *supposition*), kokio tipo šeimą ar socialinę grupę jie galėtų sudaryti (Kramer, 2011).

Atsižvelgiant į šią socialinių ryšių tipologiją, socialinės globos specialistams išskyla būtinybė geriau suprasti globojamų vyresnio amžiaus asmenų vidinį pasaulį, kartu išlaikant sveiką balansą tarp menamo ir realaus savo klientų pasaulio. Tai ypač aktualu, atsižvelgiant į faktą, jog realių socialinių ryšių tinklas apsigyvenus socialinės globos įstaigoje siaurėja ar ryšiai nutrūksta visiškai.

Senėjimo neigiamas patyrimas. Senatvės įvaizdžiai yra socialiai konstruojami ir prie šio proceso aktyviai prisideda ir patys vyresnio amžiaus asmenys, tiksliai žinodami ir perduodami vieni kitiems mitus apie tai, kada žmogus jaunas, o kada pasensta, taip pat – netiesiogiai per savo pačių gyvenimo būdą (Eriksson, Wolf, 2005). Dažniausiai senėjimas yra siejamas su kūno pokyčiais. Taip pat senatvės patyrimas konstruojamas per deficito/netekimo prizmę. Senatvės įvaizdžiai yra deskriptyvūs, alegoriniai, šiek tiek romantizuoti:

RI 119–123

r. Ne, pas jus [jaunus, tyrėjos pastaba] tai – viskas atsinaujina, ir kraujas, ir jėgos, ir muskulatūra. O senam žmogau jau niekas nebepribūna. Dilsta. Taip kaip imkim – seną gyvulį. Juk jis irgi vos stovi galvą nuleidis, aš turiu omeny – arklį. Jaunas arkliukas tai šokinėja, sportuoja, o senas jau stovi galvelį nuleidis. Imkit seną medį – kaip jis atrodo. / Ane? Žievė sutrunyjus, sąmanom apaugusi, suplyšusi, šakos jau senos, kreivos. /

Tyrimo rezultatai patvirtina, jog senėjimo patyrimas yra labai svarbus vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės elementas jau vien todėl, kad fizinė negalia dėl staigaus susirgimo ar lėtinės ligos pasekmė yra viena iš dažniausių, pasak tyrimo dalyvių, priežasčių, dėl kurių persikeliamą gyventi į socialinės globos įstaigas. Senėjimas yra siejamas su kūno funkcijų menkimu („kūnas nebetenka jėgų“, „nusilpsta“, „nebepribūna jėga“):

EL 113–116

r. Nu ir taip / paskui jėgos senka, pradeda ligos jau kabinėtis, kadangi jau organizme daug ko netenka. Kad jaunas žmogus, tai jis visko pilnas – ir vitaminais, ir kraujas, ir viskas. O senatvėj jau viskas nyksta, nyksta ir naujai nebepribūna.

Vyresnio amžiaus asmenys, nors subjektyviai jaučiamas gyvybingumas, sau pritaiko žinojimą apie senų žmonių menamą negalėjimą norėti ko nors, primindami patys sau savo kaip seno žmogaus statusą:

EL 46–51

r. Nu taip yra. Aš irgi kartais taip, kaip sakome [juokauja] apsimetu / kaip anksčiau sakydavo – šlangu, ir galvoju, nuuu, nu aš dar čia visai ne taip seniai gyvenu, aš dar ten galiu, aš dar tą galiu – nu teip au, svajoju. paskiau ... paimu paskui pieštuką – čia buvo tokia viena diena – ir parašiau ant popieriaus savo metus. / vaje, koks baisus skaičius. ir man TIEK metų?! [linksmai kalba]. tai man tiek metų? tai ko aš dar noriu? [juokiasi]

Tyrimo duomenų interpretacija taip pat leidžia patvirtinti teiginius apie internalizuotą senatvės stigmą, kai patys vyresnio amžiaus asmenys neigiamai vertina senatvę. Šio tyrimo rezultatai taip pat patvirtina, jog Lietuvos vyresnio amžiaus asmenys patiria priešišką, nepagarbų ir netinkamą elgesį (Rapolienė, 2012:226-227). Prievartos, smurto ir nepagarbos patyrimo – šio tyrimo kontekste – patirties turėjo išimtinai tyrimo dalyvės moterys, jautusios į save nukreiptą itin neigiamą požiūrį bei agresyvių elgesį.

EL 25–32

r. Nes kaip sykis senų žmonių niekas nebemyli. [taip lūdnai nusišypso]. Nu žiūrėkit – žiūrėkim teisybei į akis, grubiai išsireiškus. „Sene, mauk šalin, kad mes tavi čia nematytume. Kai aš tau spirsiu į vieną vietą“. Taip jaunimas šneka su mumis. Tas yra gatvės jaunimas, tai jis taip kalba su mumis, iš tikrųjų. Arba dar kitą kartą, jei, žinot, / nu sunku kur vietą surast atsisėst, tai – „Ką ta senė čia dar velkasi? Tai dar kur reikia čia valkiotis“. Šitaip yra. / Tai iš to darau sau išvadą, kad mes esame nebe... nebepakenčiami. Aš nepykstu už tai. Aš žinau, mmm, vaikelį, kur tu taip šneki tai rytoj irgi būsi tokia pati, nu ne rytoj / bet tie meteliai bėga greitaai.

Vyrai tyrimo dalyviai apie į save kaip seną asmenį nukreipto neigiamo, agresyvaus elgesio atvejų nepasakojo, neminėjo ir su jų draugais, artimaisiais ar pažįstamais susijusių atvejų.

Priešlaikis tapsmas socialiai globojamu asmeniu dėl patiriamo smurto.

M. Nakashima, R. K. Chapin, K. Macmillan ir M. Zimmerman (2004) teigia, kad sprendimą tapti socialiai globojamu procesą inicijuoja arba patys vyresnio amžiaus žmonės ir/ arba jų artimieji. Šio tyrimo kontekste galima būtų išskirti ir dar vieną modelį, kada sprendimą tapti socialiai globojamu inicijavo globos profesionalai, siekdami apsaugoti vyresnio amžiaus asmenį nuo smurto.

K. Bassuk ir J. Lessem (2001) skiria dvi socialiai globojamų asmenų grupes pagal asmenų pažeidžiamumą. Pirmajai grupei buvo priskirti vyresnio amžiaus žmonės, kurie patys kreipėsi pagalbos. Antrąją grupę sudarė profesionalų įvardyti „pažeidžiami klientai“, tai vyresnio amžiaus žmonės, patyrę išnaudojimą ir atsisakantys pagalbos namuose. Prievartos prieš vyresnio

amžiaus asmenis tyrimų duomenys leidžia teigti, kad gyvenimo kokybės lygis yra svarbus rizikos veiksnys visų formų prievartai atsirasti. Prievarta dažnai naudojama prieš vyresnio amžiaus moteris, skriaudėjai dažniausiai yra jų sutuoktiniai, o nepriežiūros atveju – suaugę vaikai (Tamutienė, 2011; Luoma et al, 2011), patiriama emocinė, finansinė ir asmens teisių suvaržymo prievartos formos, rečiausiai – seksualinė (Tamutienė, 2011).

Šis tyrimas, deja, patvirtina prievartos vyresnio amžiaus asmenų atžvilgiu – ir fizinės, ir emocinės – egzistavimą, nes buvo užfiksuoti epizodai, kuriuose prievartos situacijos yra akivaizdžiai matomos. Tačiau, pavyzdžiui, vienu atveju pati tyrimo dalyvė nereflektuoja, jog tai yra prievarta jos pačios atžvilgiu, nors ir pripažįsta, kad gera gyventi tada, kai „*neatima pinigų*“ ir „*neprimuša*“:

JA 415

r. Nu kai man paskutinių centų neatimtų kai gers, nu ir ką daugiau man nieko nereikia. O kad dabartai man nieko nereikia. pavalgai ir kad niekas ant mani nepultų tai ir gerai. Kad neprimuštų. O ka daugiau man reikia.

Adaptacija apsigyvenus ilgalaikės socialinės globos įstaigoje – nuo priklausomybės iki tarpusavio priklausomumo. Remiantis tyrimo duomenimis, galima teigti, kad Lietuvos kontekste virsmas iš savarankiško į socialiai globojamą asmenį yra suprantamas kaip itin probleminis. Tyrimo eigoje buvo pastebėta, kad sąlyginai dažnesnė yra mažiau sėkmingos adaptacijos prie pakitusių gyvenimo aplinkybių situacija. Ji gali būti vadinama priklausomybės situacija (ang.: *dependancy*), kuomet baimė, nepasitikėjimas savimi nulemia asmeninės galios atsisakymą, užsidarymą, savo sprendimų teisės delegavimą kitiems, o radikaliais atvejais – net atsisakymą judėti gyvenamojoje erdvėje. Tačiau pastebimi ir brandaus tarpusavio priklausomumo elementai, kai globojamas asmuo suvokia savo ribas ir galimybes, pagalbos priėmimo procesą ir savo vaidmenį jame (Dartington, 2003). Tyrimo duomenys leidžia teigti, kad tokį brandų pagalbos priėmimą demonstruoja tie vyresnio amžiaus asmenys, kurie patys yra priėmę sprendimą gyventi socialinės globos namuose, yra išsilavinę ir dažnai jaučiasi užimą aukštesnę socialinę padėtį. Jie nebijo demonstruoti savo galios, dažnai perima

dalį socialinių darbuotojų, slaugytojų užduočių ar net imituoja administracijos darbuotojų funkcijas.

Religijos ir sielovados temos nė vienas tyrimo dalyvis nepradėjo savo iniciatyva, apie tai buvo kalbama tik tyrėjai išreikštai paklausus, todėl tyrimo kontekste religingumo ir tikėjimo temai skiriama nedaug erdvės, kertinės religinio gyvenimo temos tik lengvai paliečiamos, parodant gyvenamuosiuose kambariuose esančius religinius atributus, papasakojant juokų istoriją, kurioje veikia religiniai personažai, ar trumpai paminint, kad „*bėgau ir bėgau į bažnytėlę*“. Kartais pastebima kaltės jausmo ar kaltinimo tendencijos. Kaltės jausmas, pasak McKenny (1951), kyla dėl akivaizdžiai nematomų priežasčių ir dažnai indikuoja pagalbos poreikį, sprendžiant vyresnio amžiaus asmens psichologines problemas. Santykis su religija yra ambivalentiškas. Nė vienas tyrimo dalyvis nepripažino esąs netikintis, tačiau tikrai tikinčiu save vadino irgi tik vienas tyrimo dalyvis. Tyrimo rezultatų analizė rodo, kad dalyvių religinė praktika (pavyzdžiui, tokie religinės praktikos elementai kaip dalyvavimas mišiose ar išpažinties atlikimas) ir jos dažnumas visiškai priklauso ne nuo jų pačių. Socialinių darbuotojų, administracijos darbuotojų sprendimu yra nustatomas laikas, kada tai daroma, išvykos į bažnyčią yra retos ir prilyginamos itin retam ir svarbiam įvykiui. Tikinčių tyrimo dalyvių kasdienė religinė praktika yra susiaurinama iki asmeninės maldos ar radijo transliacijų, kurios kraštutiniais atvejais tampa vienintele socialiai globojamo vyresnio amžiaus asmens veikla.

Gyvenimo istorijų svarba. Remiantis tyrimo rezultatais galima teigti, jog socialiai globojami asmenys save pristato per gyvenimo istorijų pasakojimus¹⁶. Iš pradžių yra pasakojama „oficiali“ biografija, kuri socialinės globos įstaigoje yra reikalinga kaip vizitinė kortelė. Savo gyvenimo istorijas, galima atsargiai spėti, vyresnio amžiaus asmenys pasakoja dažnai (ateinantiems studentams, tyrėjams, savanoriams, besikeičiančiam personalui, kaimynams). Ir tik vėliau

¹⁶ Gyvenimo pasakojimas (ang.: *life story*) ir gyvenimo istorija (ang.: *life history*) dažnai yra pasakojamos paraleliai. Biografiniai faktai, datos ir įvykiai, temos epizodai susilieja į tai, kas vadinama pasakojimu apie „nugyventą gyvenimą“ (ang. *lived life*) (Jones, 2004).

kai kuriose gyvenimo istorijose galima atrasti „antrąjį dugną“. Tai autentiškas „aš“, asmeninės istorijos sluoksnis, kuris paprastai yra paslapties ar šešėlio dalykas ir kuris nepažįstamam žmogui (šiuo atveju tyrėjai tyrimo metu) yra atskleidžiamas netikėtai (pavyzdžiui, pokalbio pabaigoje vykstantis pasakojimas apie įkapes ir kodėl jos būtent pasirinktos spalvos) arba neatskleidžiamas visiškai, palydint ilgomis tylos pauzėmis arba ašaromis. Šią situaciją galima interpretuoti dvejopai. Vyresnio amžiaus asmuo nėra linkęs atskleisti savo vidinio pasaulio nepažįstamajam (sąveikoje „tyrėja – tyrimo dalyvis“), todėl duoda galimybę prisiliesti tik prie paviršinių savasties, gyvenimo kaip socialinio proceso patirties sluoksnių. Pavyzdžiui, kai kurie tyrimo dalyviai pasirinkdavo poziciją, leidžiančią suprasti, kad tam tikromis temomis dalyvis neketina kalbėti, nes tai – paslaptis. Paslapties motyvas yra labai reikšmingas – tai yra galia jau vien todėl, kad paslapties negalima kvestionuoti ir ją (joje slypinčią galią) valdo tas, kuris ją žino (Dartington, 2010). Tam tikras mistifikavimas, nutylėjimas, norint pademonstruoti nutylėjimą ir neketinimą toliau kalbėti, paprastai pastebimas emociškai, socialiai jautriose situacijose (Levitt, 2001). Vienas iš pavyzdžių šio tyrimo kontekste galėtų būti spėjama pašnekovo kriminalinė patirtis praeityje, kitas pavyzdys – nelegalus alkoholio vartojimas, kuris ilgainiui tampa socialinės globos įstaigos kultūros dalimi, kai įstaigos gyventojų pastangomis yra sukuriama alkoholio kontrabandos sistema, kurią žinantys tyrimo dalyviai yra įpareigoti saugoti paslaptį (nors galbūt ir viešą). Bendra, visus tyrimo dalyvių interviu jungianti tendencija yra tai, kad buvo nutylėtas vienas Lietuvos istorijos etapas – pokaris ir pokario visuomenės problemos. Pokaris tyrimo dalyvių (neištremtų, paliktų gyventi Lietuvoje) akimis buvo visiško skurdo metai. Dalis tyrimo dalyvių yra tikrieji pokario vaikai, tačiau kita dalis pokarį išgyveno kaip suaugę asmenys. Tačiau apie darytus apsisprendimus ir vertybinius pasirinkimus vyresnio amžiaus respondentai kalba itin nenoriai ir tik išreikštai apie tai paklausus.

Tačiau galima ir kita situacija, kai vyresnio amžiaus asmuo negali bent iš dalies atskleisti giluminio „savęs“ kitam, nes, matyt, nereflektuoja savęs kaip

veikiančio, sudėtingą vaidmenų rinkinį atliekančio, sprendimus priimančio ir socialinę realybę sąveikoje su kitais kuriančio veikėjo. Tipinė situacija, leidžianti daryti tokią prielaidą, yra kuomet vyresnio amžiaus asmuo, paklaustas, ką, esant galimybei, norėtų pakeisti gyvenime, teigia nesuprantą klausimo, nes „*viskas yra nulemta*“.

Vyresnio amžiaus socialiai globojamų asmenų gyvenimo istorijos akivaizdžiai atspindi vidinės laiko tėkmės pojūtį: gyvenimo kaip socialinio proceso eiga yra pasakojama pereinant nuo vieno epizodo link kito, dažnai nesilaikant kalendoriškai apibrėžto laiko (pasakojant gyvenimo istorijas itin retai minimos datos). Vidinės laiko tėkmės riboženkliais gali tapti nekaltai prasidėję, tačiau dramatiškai pasibaigę įvykiai, kurie kitame kontekste neturėtų reikšmės („*tvarte melžiau karvę, nuo šieno nušoko katinas, pabaidė karvę, ji šoko, mane stipriai sužalojo, nuo tada sergu ir negaliu gyventi pati sau*“). Tačiau tuo pačiu metu gyvenimo istorijų pasakojimai yra kuriami įdedant juos į konkrečių istorinių įvykių kontekstą. Istorinius įvykius vyresnio amžiaus asmenys interpretuoja, pasirinkdami, kokius iš jų minėti ir kaip save pozicionuoti tų įvykių kontekste („*pirmiausia turiu prisipažinti, kad esu tremtinė*“ arba „*štai mano tarybiniai garbės raštai, pažiūrėkite, jei jums tai priimtina*“, arba „*mes vargšai, biednų nerūšyjo*“). Savęs tipizavimas kaip „*paprasto žmagelio*“, „*tremtinio*“ ar kaip „*aukštas pareigas ėjusio asmens*“ nulemia, kaip (atvirai, dramatiškai ar nuosaikiai, atsargiai) bus kuriama erdvė asmeninei gyvenimo istorijai, kuri nors ir atrodytų individuali, yra Lietuvos visuomenėje XX a. vykusių ir vykstančių istorinių ir socialinių procesų atspindys.

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

- 1) Šiuolaikinis gyvenimo kokybės tyrimų diskursas yra tarpdisciplininis, gyvas ir aktyviai besiplėtojantis, siūlantis naujus pagrindinės sąvokos „gyvenimo kokybė“ apibrėžimus ir tuo pačiu – naujas tyrimų kryptis. „Gyvenimo kokybė“ yra teorinis konstruktas, susiejantis skirtingus socialinės gerovės analizės lygmenis: nuo makro lygmens tyrimų (pasaulio regionų vystymosi raida ir prognozės) iki mikro lygmenyje vykstančių procesų analizės (individualizuotų laimės, džiaugsmo patirčių interpretavimo). Sąvokos platumas ir tarpdiscipliniškumas suteikia galimybę konkrečiau tyrimo kontekste tikslinti „gyvenimo kokybės“ sampratą. Šio tyrimo kontekste gyvenimo kokybė yra suprantama kaip daugialypis, pagrįstas individualiomis vertybėmis ir kintantis dabartinių (čia ir dabar) asmens gyvenimo aplinkybių vertinimas. Analizuojant subjektyviai patiriamą gyvenimo kokybę, kuri gali būti suvokiama kaip nuolat vykstantis procesas, buvo siekiama atsižvelgti į asmens praeities patirtis ir lūkesčius ateityje, kuriuos lemia kultūrinė aplinka, socialinis kontekstas, idealūs asmens, gebančio atlikti subjektyvią laimės, pasitenkinimo pojūčio savianalizę, įsivaizdavimai, poreikiai ir vertybinės nuostatos (Veenhoven, 1991; 2000).
- 2) Atsižvelgiant į Lietuvos gyventojų amžiaus struktūros pokyčius ir prognozuojamas tendencijas ateityje – vyriausiųjų gyventojų gausėjimą, vidurinės ir jaunosios dalies mažėjimą – Lietuvą galima priskirti prie labiausiai senėjančių šalių pasaulyje, dėl šių priežasčių taip pat galima prognozuoti vyresnio amžiaus asmenų ilgalaikės socialinės globos poreikio augimą. Tyrimo rezultatai rodo, kad Lietuvoje globos įstaigų, skirtų vyresnio amžiaus asmenims, skaičius išlieka stabilus, tačiau šiose įstaigose apsigyvena vis daugiau žmonių, o patys vyriausi (+85) ir vieniši asmenys sudaro žymią ilgalaikės socialinės globos paslaugų gavėjų dalį.

- 3) Šiuolaikinė socialinės globos paslaugų samprata akcentuoja socialinę vyresnio amžiaus asmens integraciją ir atkreipia dėmesį į socialinės globos įstaigos pareigą sudaryti savo klientams visas būtinas sąlygas ir sukurti tokią gyvenimo aplinką, kuri maksimaliai primintų namus. Remiantis tyrimo duomenimis galima teigti, kad pastebimas atotrūkis tarp normose numatyto gyvenimo kokybės standarto ir jo realaus įgyvendinimo, nes tyrimo metu apžvelgtos vyresnio amžiaus asmenų socialinės globos institucijos nėra specializuotos teikti paslaugas tik šiai klientų grupei, jose gyvena įvairaus amžiaus ir skirtingų globos poreikių turintys asmenys. Taip pat pastebima paankstintos socialinės globos tendencija, kai dėl baimės patirti smurtą vyresnio amžiaus asmuo tampa socialiai globojamu anksčiau nei to reikėtų. Tai svarbu, nes tyrimo rezultatai rodo, kad jei vyresnio amžiaus asmenys patenka į institucinės socialinės globos įstaigas „peršokdami“ visas kitas socialinės pagalbos formas, tai šis šuolis daro neigiamą įtaką jų subjektyviai patiriamai gyvenimo kokybei. Taip pat tyrimo duomenys rodo, kad ilgalaikės socialinės globos institucijose gyvenantys vyresnio amžiaus asmenys nepastebi jiems teikiamos socialinės pagalbos, o socialinės globos specialistai (socialiniai darbuotojai, socialinių darbuotojų padėjėjai) yra mažiau pastebimi nei kiti pagalbos profesijų atstovai.
- 4) Į terapinę, praktinę veiklą orientuotos disciplinos dažniausiai remiasi vienos iš socialinio konstrukcionizmo versijų – intersubjektyviojo konstrukcionizmo pagal P. Bergerį ir Th. Luckmanną prieigą, kuri yra tinkama analizuoti ilgalaikės socialinės globos įstaigose gyvenančių vyresnio amžiaus asmenų kasdienį pasaulį. Viena vertus, tyrimo rezultatai rodo, jog socialiai globojami vyresnio amžiaus asmenys atsiskleidžia kaip sąmoningi ir valingi socialiniai subjektai, intersubjektyviai kuriantys konvencines prasmes. Antra vertus, teoriškai apibrėžta „sudaiktinimo“ problema šio tyrimo kontekste yra labai svarbi analitinė kategorija, nes dalis tyrimo dalyvių savo pasaulį suvokia kaip svetimą, nekontroliuojamą faktiškumą, bet ne kaip savo paties veiklos rezultatą.

- 5) Tyrimo duomenys buvo analizuojami laikantis konstruktyvistinės grindžiamosios teorijos nuostatų. Šis K. Charmaz sukurtas metodas yra tinkamas, siekiant sukurti socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės veiksnius. Kodavimas, konceptualizavimas (esminės, ašinės kategorijos radimas) ir teorinis situacijos analizavimas, detalėmis turtingas situacijos aprašymas yra svarbūs tyrimo duomenų analizės principai, suteikiantys galimybę atskleisti autentiškas dabartinės vyresnio amžiaus asmenų kartos patirtis, gyvenant ilgalaikės socialinės globos įstaigose.
- 6) Intersubjektyvumas yra reikšmingas konstruktyvistinės grindžiamosios teorijos aspektas. Abipusis tiriamojo ir tyrėjo įsitraukimas ir bendradarbiavimas kuriant socialinę sąveiką yra laikomas vienu svarbiausių teorijos kūrimo proceso elementų, papildančių klasikinės grindžiamosios teorijos modelį. Šio tyrimo interviu metu dalyvavo dvi šalys – tyrėjas ir tiriamasis. Tačiau tyrimo dalyvių socialiniai darbuotojai, dirbantys globos įstaigose, taip pat yra labai reikšmingi tyrimo dalyviai. Tyrimo proceso metu buvo pastebėti „sėkmės istorijų“ (kai socialinės globos institucijos darbuotojai, greičiausiai siekdami pozityvaus savo darbovietės reprezentavimo, rekomenduodavo būsimus pašnekovus, kurie vėliau išreikšdavo lojalumą įstaigos darbuotojams) ir „privertų durų“ (kai nebūdavo sudaroma galimybė tyrėjai pabendrauti su kitais įstaigų gyventojais nei rekomenduoti asmenys) elementai. Galima teigti, kad šiame tyrime atsispindi tai, kas yra laikoma sėkmingu, geru, lojaliu, mažiausiai probleminiu vyresnio amžiaus asmens gyvenimu ilgalaikės socialinės globos įstaigoje.
- 7) Sukurta grindžiamoji teorija atskleidžia socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės veiksnius:
- 7.1. Savarankiškų sprendimų priėmimas** yra pagrindinis ir svarbiausias gyvenimo kokybės veiksnys. Tapsmas „socialiai globojamu“ daugeliui tyrimo dalyvių reiškė jų savarankiškumo ir galėjimo priimti sprendimus mažėjimą. Galėjimas išlikti savarankiškam yra svarbus, nors patiriamas privatumo mažėjimas, asmeninės erdvės susitraukimas. Savarankiškumą

riboja nustatytas kasdienio gyvenimo režimas, mitybos racionas, suplanuoti renginiai, švenčiamos šventės. Gebėjimas tvarkyti savo materialinę (finansinę ir turtinę) gerovę rodo aukštą gebėjimo ir norėjimo priimti sprendimus lygį.

7.2. Dalyvavimas pagalbos procese yra antrasis socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės veiksnys. Tyrimo rezultatai rodo, kad galimi trys dalyvavimo pagalbos procese būdai: (a) neigiant socialinės globos reikšmingumą ir prasmingumą, nors vis tiek naudojantis paslaugomis; (b) pasyvus pagalbos priėmimas; (c) aktyvus dalyvavimas socialinės pagalbos procese.

7.3. Gyvybingų ryšių puoselėjimas yra trečiasis gyvenimo kokybės veiksnys. Socialinių ryšių svarba nemažėja, tačiau bendravimo intensyvumas, gylis ir galiausiai skaičius asmenų, su kuriais ryšys palaikomas, nuolat mažėja. Šioje sudėtingoje situacijoje socialiai globojami vyresnio amžiaus asmenys imasi šių elgesio strategijų: (i) senų ryšių palaikymas; (ii) naudojamosi galimybe atsiverti naujiems socialiniams ryšiams, pagrįstiems draugyste ir abipusiu priimtinumu bei sprendimu tokį ryšį palaikyti; (iii) subtiliausias, mažiausiai apčiuopiamas socialinių ryšių palaikymo modelis yra efemeriškų ryšių kūrimas.

7.4. Reikšmingų momentų atkūrimas ir jų nuolatinis perkūrimas yra ketvirtasis gyvenimo kokybės vyresniame amžiuje veiksnys. Ryšiai su svarbiais asmenimis yra išreiškiami vizualiai, reikšmingų momentų atkūrimas vyksta ir per pokalbius su aplinkiniais, daug sykių perpasakojant savo gyvenimo istorijas. Galimybė papasakoti, perteikti savo gyvenimo patyrimus yra labai svarbi. Reikšmingų momentų atkūrimas yra labai susijęs su socialinio statuso atributų išlaikymu.

7.5. Vitališkumo išlaikymas yra penktasis gyvenimo kokybės veiksnys, kuris gali būti apibūdinamas kaip vyresnio amžiaus asmens individualios pastangos išlaikyti savo vitališkumą, pasireiškiantį per fizinį judėjimą, sąmoningai lavinimą optimistinę nuostatą, moteriškumo ir vyriškumo išlaikymą bei ateities planų puoselėjimą.

7.6. Netikėtas sąlytis su nežinia yra vienas iš latentinių faktorių. Netikėtumas atlieka katalizatoriaus funkciją, kuomet paspartėja visi vykstantys socialiniai procesai. Pavyzdžiui, artimo asmens liga ar mirtis. Netikėtomu kai kurie tyrimo dalyviai vadina ir jiems netikėtą tapsmą socialiai globojamu. Netikėtas santykis su nežinia apima taip pat ir labai asmenišką kiekvieno tyrimo dalyvio poziciją savo ligos ir mirties atžvilgiu.

7.7. Nematomi sprendimai, užtikrinantys socialinės globos procesą, yra antrasis latentinis gyvenimo kokybės veiksnys. Dauguma tyrimo dalyvių nereflektuoja (arba garsiai apie tai nekalba), kaip, jų manymu, įmanomas socialinių paslaugų teikimas iš esmės ir kaip būtent jie buvo pripažinti atitinkantys socialiai globojamo asmens kriterijus. Taip pat nėra kalbama ar bent jau minimi terminai „socialinių paslaugų planas“, „poreikio vertinimas“, „savas asmuo“. Remiantis tyrimo duomenimis, galima teigti, jog, pavyzdžiui, finansiniai klausimai (pvz., paslaugų kaina per mėnesį) tyrimo dalyvių nuomone nėra svarstyti, kalbėti apie juos nėra priimtina. Savęs vyresnio amžiaus asmenys nemato kaip klientų, gaunančių paslaugą, kuri yra įkainota.

- 8) Siekiant suprasti lietuviškos ilgalaikės socialinės globos specifiką, dėmesys buvo kreipiamas į tyrimo dalyvių gyvenimo istoriją ir tapsmo socialiai globojamu asmeniu procesą, siekiant nustatyti, kaip kinta gyvenimo kokybės vertinimas gyvenant globos įstaigoje. Analizuojant tyrimo dalyvių gyvenimo istorijų atvejus, jų adaptaciją globos namuose, buvo išskirti šie subjektyvios gyvenimo kokybės vertinimo modeliai: (i) aktyvus dalyvavimas ir teigiamai vertinama gyvenimo kokybė, (ii) pokyčio nepriėmimas, neutraliai vertinamas adaptacijos procesas ir vidutiniškai vertinama gyvenimo kokybė bei (iii) konfliktinis dalyvavimas ir neigiamai vertinama gyvenimo kokybė.
- 9) Tyrimo duomenys rodo, kad net ir aktyviai pagalbos procese dalyvaujantys ir savo gyvenimo kokybę teigiamai vertinantys tyrimo dalyviai teigia, kad,

persikeldami gyventi į globos namus, jie išgyveno vieną didžiausių krizių per visą gyvenimą. Krizės išgyvenimą liudijančių epizodų galima atrasti visuose tyrimo dalyvių interviu. Todėl galima teigti, kad socialiai globojami vyresnio amžiaus asmenys gyvenimo kokybę patiria iš disonanso situacijos (W. Zapft), kai objektyvios gyvenimo sąlygos vertinamos teigiamai, tačiau subjektyvios gyvenimo sąlygos neigiamai. Tyrimo duomenys taip pat rodo, kad vyresnio amžiaus asmenų išankstinės neigiamos nuostatos disonuoja su pozityviomis asmeninėmis patirtimis, gyvenant ilgalaikės socialinės globos institucijoje, ir tai atsiskleidžia per *in vivo* kodus „rojus ubagyne“.

10) Vyresnio amžiaus asmens apsisprendimas ar paklusimas sprendimui gyventi socialinės globos įstaigoje gali būti siejamas su krize asmens gyvenime. Krizės apraiškų galima pastebėti daugelyje interviu su tyrimo dalyviais. Tai – nerimas, neapibrėžtumo baimė, apatija ar aklas fatalizmas. Ir nors tyrimo dalyviai jaučiasi tarsi ši krizė juos ištiko staiga, yra pagrindo manyti, kad krizė yra tik pasekmė procesų, kurie prasidėjo gerokai anksčiau nei kritinė situacija tapo akivaizdi (laipsniškai kintantys ryšiai su šeimos nariais, kurie dėl asmeninių priežasčių ir objektyvių sąlygų negali, nenori ar nepajėgia pasirūpinti seno amžiaus sulaukusiais šeimos nariais). Antroji krizės priežastis gali glūdėti socialinės pagalbos kaip prevencinės veiklos idėjoje, kai vyresnio amžiaus asmenys yra apgyvendinami socialinės globos įstaigoje, siekiant juos apsaugoti nuo kitų potencialių ar realių problemų (pavyzdžiui, smurto artimoje aplinkoje, kurioje vyresnio amžiaus asmenys yra pažeidžiami, nesaugūs).

11) Remiantis tyrimo duomenimis galima teigti, kad sėkmingiau adaptuojasi ir todėl savo gyvenimo kokybę aukščiau vertina asmenys, kurie priima socialiai globojamo asmens statusą ir su tuo susijusius pokyčius ne kaip duotybę, o kaip asmeninį apsisprendimą. Galią priimti svarbius asmeninius sprendimus, remiantis šio tyrimo rezultatais, paprastai turi išsilavinę, aukšto statuso asmenys. Skurdo patirties turintys, menkai išsilavinę asmenys save dažniau suvokia kaip visiškai priklausomą nuo išorinių aplinkybių.

- 12) Grindžiamojoje teorijoje „galėjimas“ yra ašinė kategorija, suprantama kaip galėjimo atlikti svarbias veiklas, galėjimo palaikyti santykius su reikšmingais asmenimis reali išraiška ar pojūtis. Tyrimo rezultatai atkreipia dėmesį, jog tik pats asmuo, net ir krizės akivaizdoje, gali rasti sau tinkamą sprendimą, pamatyti jam padedančias prasmės struktūras, jas suvokti ir paversti veikimu. Atlikto tyrimo rezultatai parodė, kad gyvenimo prasmės klausimai socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų gyvenime yra svarbūs, tačiau dažnai yra išstumti, antraeiliai, neįsisąmoninti ar sąmoningai slepiami.
- 13) Socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų krizės išgyvenimas, beprasmybės patirtis reikalauja socialinio darbo metodų būtinybės. Tai galėtų būti realizuota per socialines sąveikas ir komunikacinius ryšius su artimaisiais, palaikant socialiai globojamo vyresnio amžiaus asmens gyvenimo tėkmės jausmą, kad žmogus galėtų nauju lygmeniu kurti savo kasdienybę pakitusiame kasdieniame pasaulyje. Taip iš esmės galėtų būti panaikinta beprasmybės išgyvenimo priežastis, nes nei liga, nei senatvė, nei galumas, vienišumas ar neturtas nedaro asmens gyvenimo bereikšmiu.
- 14) Užsienyje atliktų kokybinių vyresnio amžiaus socialiai globojamų asmenų gyvenimo kokybės tyrimų išvados iš dalies sutampa su Lietuvoje atlikto tyrimo rezultatais. Svarbiausias vyresnio amžiaus asmenų, gyvenančių socialinės globos institucijose, gyvenimo kokybės veiksnys yra (1) asmens savarankiškumas, autonomija, individualumo palaikymas bei puoselėjimas (šiam tyrimui – „savarankiškų sprendimų priėmimas“). Itin reikšmingi gyvenimo kokybės veiksniai yra (2) ryšiai su aplinkiniais (šiam tyrimui – „gyvybingų ryšių puoselėjimas“) bei (3) dalyvavimas socialinės globos procese. Šie trys veiksniai yra ypatingai svarbūs ir netgi peržengia skirtingų visuomenių, kultūrų ribas. Tyrimo metu taip pat buvo atskleistas gyvenimo kokybės veiksnys, išskiriantis Lietuvos atvejį iš kitų Vakarų šalių – tai „reikšmingų momentų atkūrimas“, nurodantis į vyresnio amžiaus asmenų poreikį atkurti turėtą socialinio statuso ir materialinės gerovės įvaizdį.

Atlikus socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės veiksmų analizę konstruktyvistinės grindžiamosios teorijos metodu, galima suformuluoti rekomendacijas:

- 15) Tapsmas socialiai globojamu asmeniu Lietuvoje vyresnio amžiaus žmonėms yra sudėtingas procesas, dėl kurio krenta asmens savivertė, jaučiamas nuolatinis gėdos jausmas bei neigiamas visuomenės narių vertinimas tokio sprendimo atžvilgiu. Todėl būtina sudaryti sąlygas vyresnio amžiaus asmenims gyventi savarankiškai ir kartu suteikti jiems ir jų šeimos nariams visą reikalingą informaciją apie socialinės globos paslaugas, jų turinį. Antra vertus, reikalinga aktyvesnė informacinė kampanija apie gyvenimą globos įstaigose, ypač iliustruojant galiojančių mitų apie ilgalaikės socialinės globos namus nepagrįstumą.
- 16) Vyresnio amžiaus asmenys ypač skaudžiai reaguoja į priešlaikinį jų apgyvendinimą socialinės globos namuose, net jei jų perkėlimas į socialinės globos įstaigą yra vykdomas prevenciškai, siekiant apsaugoti vyresnio amžiaus asmenis nuo artimųjų fizinio smurto ar psichologinės prievartos. Todėl rekomenduojama inicijuoti vyresnio amžiaus asmens gyvenamosios vietos keitimą tik tuo atveju, jei yra neveiksmingos visos kitos socialinio darbuotojo kompetencijoje esančios priemonės.
- 17) Krizių, susijusių su gyvenimo prasmės suvokimu, įveikimo strategijų žinojimas yra būtinybė socialinio darbo praktikoje, o ypač dirbant su vyresnio amžiaus socialiai globojamais asmenimis. Akivaizdu, kad prasmės klausimai paskutiniame žmogaus gyvenimo etape suintensyvina socialinio darbo profesinę veiklą, radikaliai išplečia globos specialistų veiklos ribas ir asmeninę atsakomybę. Dėl to būtina nuolat puoselėti profesines kompetencijas, gilinti žinias apie darbą su vyresnio amžiaus asmenimis.

LITERATŪRA

- Alekna, V., Tamulaitienė, M., Būtėnaitė, V. (2006) Slankstelių neklinikinių lūžių įtaka sergančiųjų osteoporoze gyvenimo kokybei. *Medicina*. 42(9): 744–750.
- Aller, L.J., Coeling, HVE. (1995) Quality of life: its meaning to the long-term care resident. *Journal of Gerontological Nursing* 21: 20–25.
- Andrews F., Ingelhart R. (2005) The structure of subjective well-being in nine western societies. *Citation Classics from Social Indicators Research* (ed. by Alex C. Michalos): 173–190.
- Andrews, F. (1974) Social Indicators of perceived life quality. *Social indicators research*, vol.1: 279-299.
- Australian Unity Wellbeing Index , Survey 28.0, Report 28.0. (2012) Part A: The Report 0 „The Wellbeing of Australians – The Impact of Marriage“, [žiūrėta 2013-02-04].
- Bagdonas A. (2001) Socialinio darbo raida. STEPP, socialinė teorija, empirija, politika ir praktika. 2001(1): 10–48.
- Bagdonas, A., Kaitys, A., Liniauskaitė, A., Pakalniškienė, A. Lietuvos gyventojų psichologinė gerovė ir jos veiksniai. Vilniaus Universiteto leidykla, 2013.
- Ball, MM., Whittington, FJ., Perkins, MM., Patterson, VL., Hollingsworth, C., King, S., Combs, BL. (2000) Quality of life in assisted living facilities: viewpoints of residents. *Journal of Applied Gerontology* 19: 304–325.
- Bassuk, K., Lessem, J.. (2001) Collaboration of Social Workers and Attorneys in Geriatric Community Based Organizations. *Journal of Gerontological Social Work*, Vol. 34 (3): 93–108.
- Beham, B., Drobníč, S., Verwiebe, R. (2006) Literature Review Theoretical Concepts and Methodological Approaches of Quality of Life and Work. Universitet Utrecht.
- Bengston, V. L. (1972) A Conceptual framework for the analysis of the behaviour of aging individuals in society. Los Angeles: University of Southern California Press.
- Bennet, K., Smith, Ph., Hugjes, G. (2002) Older Widow(er)s: Bereavement and Gender Effects on Lifestyle and Participation. *ESCRS: From the research Findings (6)* (<http://www.growingolder.group.shef.ac.uk/KateBennett.htm>; [žiūrėta 2014-01-04]).
- Berger P., Luckmann, Th. (1966) Social construction of reality. Anchor books.
- Berger, P. Luckmann, Th. (1999) Socialinis tikrovės konstravimas. Žinojimo sociologijos traktatas. Vilnius, Pradai.
- Berleen, G. (2004) A healthier elderly population in Sweden! Göran Berleen. ([http://www.fhi.se/PageFiles/3172/healthierelderly0403\(1\).pdf](http://www.fhi.se/PageFiles/3172/healthierelderly0403(1).pdf) [žiūrėta]).
- Berzins, A., Zvidrins, P. (2011) Depopulation in Baltic States. *Lietuvos statistikos darbai* 50(1): 39–48.
- Betts, B.W. (1887) Geometrical psychology or the science of representation. An abstract of the theories and diagrams, Boston.
- Biley, F. (2004) Postmodern literary poetics of experience. A new form of aesthetic enquiry. *New qualitative methodologies in health and social care research*. Ed. By F.Rapport, Routledge: 139–149.
- Blumer, H. (1969) Symbolic interactionism. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

- Burack OR, Jefferson P, Libow LS (2002) Individualized music: a route to improving the quality of life for long-term care residents. *Activities, Adaptation & Aging* 27: 63–76.
- Burr, V. (1995) *An Introduction into Social Constructionism*. Routledge.
- Butėnaitė, J., Bulotaitė, L. (2011) Vyresnio amžiaus moterų gyvenimo prasmės išgyvenimas. *Gerontologija*, 12(4): 240–249.
- Butikis, M. (2009) Sveikatos sąlygojamos gyvenimo kokybės ir amžiaus sąveika. Daktaro disertacija. VU Medicinos fakultetas.
- Butvilas, D., Kriščiūnas, A., Endzinienė, M., Jurkevičienė, G., Švedaitė-Sakalauskė, B. (2010a) Jaunų žmonių, sergančių epilepsija, gyvenimo pilnatvė. *Neurologijos seminarai*, 14(44): 86–92.
- Butvilas, D., Kriščiūnas, A., Endzinienė, M., Jurkevičienė, G., Švedaitė-Sakalauskė, B. (2010b) Jaunų žmonių, sergančių epilepsija, reabilitacija. *Neurologijos seminarai*, 14(44): 93–99.
- Care of older people in Sweden, 2008. Artikel Nr 2009-12-6, Publikuota interneto svetainėje: www.socialstyrelsen.se, 2009 gruodis [žiūrėta 2014-01-03]).
- Carsten, J. (2004) *After kinship*, Cambridge University press.
- Charmaz, K. (2012) pranešimo konferencijoje įrašas „The power and potential of grounded Theory“, skaityta „British Sociological Association“ konferencijoje. (<http://www.youtube.com/watch?v=zY1h3387txo>) [žiūrėta 2013-12-31]).
- Charmaz, K. (1983) Loss of self: a fundamental form of suffering in the chronically ill. *Sociology of health & illness*.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory. A practical guide through qualitative analysis*. London: Sage.
- Charmaz, K. (2009). Shifting the grounds: Constructivist grounded theory methods. In J. M. Morse, P. N. Stern, J. M. Corbin, B. Bowers, & A. E. Clarke, (Eds.). *Developing grounded theory: The second generation*. Walnut Creek, CA: University of Arizona Press. 127:154.
- Charmaz, K. *Constructing grounded Theory*. (2010) A practical guide through Qualitative Analysis. Sage.
- Clarke, L.; Evandrou, M.; Warr, P. (2005) Family and Economic roles. *Growing older: understanding quality of life in old age*, ed. Alan Walker, Mc Graw-Hill: Open University Press: 64–84.
- Cobb, CW (2000) *Measurement tools and the quality of life*. Redefining Progress, San Francisco.
- Corbin, J. A., Strauss, A. (2008) *Basics of qualitative research*, 3rd ed. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cummins, RA. (2012) *Australian Unity Wellbeing Index*: 14.
- Cunningham, J. Cunningham, S. *Sociology and Social Work*. 2008.
- Čeremnych, J. Mereckas, G. (2009) Subjective evaluation of ageing among older women living in homes for elderly. *Gerontologija* 10(1): 7–11.
- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas (2000) Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Vilnius.
- Dartington, T. (2010) *Managing Vulnerability. The underlying Dynamics of systems of care*. Karnac Books.

- Davidson, K; Warren, L; Maynard, M. (2005) Social Involvement: aspects of gender and ethnicity. Growing older: understanding quality of life in old age, ed. Alan Walker, Mc Graw-Hill: Open University Press: 84-100.
- Dementia: a public health priority (2012) World Health Organization.
- Diener E. (2005) Guidelines for National Indicators of Subjective Well-Being and Ill-Being, University of Illinois.
- Diener, E. (2006) Guidelines for National Indicators of Subjective Well-Being and Ill-Being. Applied Research in Quality of Life: 397–404.
- Diener, E., Lucas, R. (1999) Explaining differences in societal levels of happiness: relative standarts, need, fulfillment, culture and evaluation theory. Journal of Happiness Studies: 41–78.
- Dirgėlienė, I. (2010) Edukaciniai aspektai socialiniame darbe: bendruomeninio įgalinimo patirtis. Acta paedagogica Vilnensia 25: 172–180.
- Dumčius J., Kuzavinis Pr., Mironas R. (2010) Elementa Latina. Vilnius.
- Dunajevs. E. (2011) Asmeninių socialinių paslaugų sistemos raida pokomunistinėje Lietuvoje. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.
- Easterlin, R. (2001) Income and Happiness: towards unified theory. The Economic journal: 465–484.
- Edgar, I. (2004) Imagework method and potential applications in health and social care research: journeying with the question. New qualitative methodologies in health and social care research. Ed. By F.Rapport, Routledge: 123–138.
- Encyclopaedia Britannica (a); (<http://www.britannica.com/bps/dictionary?query=quality>, [žiūrėta 2012-01-02])
- Encyclopaedia Britannica (b); (<http://www.britannica.com/bps/dictionary?query=life> [žiūrėta 2012-01-02])
- Eriksson, B., Wolf, J. (2005) European Perspectives on elderly people. Ältere Menschen aus europäischen Blickwinkeln. Peter Lang International academic publishers, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien.
- Fadda, G., Jiron, P. (2002) Quality of life and gender: for Human Service Practitioners, American Association on Mental Retardation.
- Falk, H., Wijk, H., Persson, LO., Falk, K. (2012) A sense of home in residential care. Scandinavian Journal of Caring Sciences: 1-11. [doi: 10.1111/scs.12011]
- Felce, D., Perry, J. (1996) Adaptive behaviour gains in ordinary housing for people with intellectual disabilities. Journal Of Applied Research In Intellectual Disabilities, Volume 9, 2: 101–114.
- Filipavičiūtė, R, Gaigalienė, B, Čeremnych, J. (2010) Ilgaamžių žmonių sergamumas lėtinėmis ligomis. *Gerontologija* 11(1): 14–20.
- Filipavičiūtė, R., Kažurienė, B., Butkienė, B., Jurgelėnas, A. (2009) Pagyvenusių žmonių, gyvenančių globos namuose, lėtinio skausmo tyrimas. *Gerontologija* 10(1): 18–22.
- Finch, J. (1984) Community care: developing non sexist alternatives. Critical Social policy 9: 6–11.
- Fleming, J., Ward, D. (2004) Methodology and application of the Social Action research model. New qualitative methodologies in health and social care research. Ed. By F.Rapport, Routledge: 162–178.
- Frankl, V. (2007) Sielogyda: gydytojo rūpestis siela. Vilnius, Vaga.

- Fredrikson, B., Grewen B., Coffey, K., Algoe, S., Firestine, S., Arevalo., J., Ma, J., Cole, S. (2013) A functional genomic prespective on human well-being. PNAS, vol.110-33: 13684–13689.
- Fries, J.F. (1989) *Aging Well*. Reading, Mass.: Addison-Wesley.
- Gataūlinas, A. (2010) The concept of subjective well-being and its application for the analysis of EU countries. *Filosofija. Sociologija*, t.21 (2): 92–100.
- Gataūlinas, A. (2013) Lietuvos visuomenės subjektyvioji gerovė Europos Sąjungos šalių kontekste. Daktaro disertacija. VU.
- Gedvilaitė-Kordušienė, M., Baublytė, M. (2013) Kiek paseno Lietuva? Lietuvos gyventojų senėjimas ES šalių kontekste. *Demografija ir mes. Informacinis biuletenis* (9).
- Gee, L., Pearce, E., Jackson, M., (2003) Quality of life in schizophrenia: A grounded theory approach. *Health and Quality of Life Outcomes* 1; (<http://www.hqlo.com/content/1/1/31>, [žiūrėta]).
- Gertrudis, J. M., Kempen, M., Ormel, J., Brilman, E., Relyveld, J. (1997) Adaptive Responses among Dutch Elderly: The Impact of Eight Chronic Medical Conditions on Health-Related Quality of Life. *American journal of public health*. Vol. 87: 38:44.
- GESIS. Leibnitz institute for Social Sciences (Europos socialinių indikatorių sistema). (<http://www.gesis.org> [žiūrėta 2013-12-31]).
- Gilhooly, M. (2002) Transport and Ageing. Extending Quality of Life for Older People Via Public and Private Transport. (<http://bura.brunel.ac.uk/bitstream/2438/1312/1/PDF%20ESRC%20Transport%20Final%20Report.pdf> [žiūrėta 2010-11-29]).
- Gilhooly, M.; Gilhooly, K.; Bowling, A. (2005) Quality of Life: Meaning and Measurement. *Growing older: understanding quality of life in old age*, ed. Alan Walker, Mc Graw-Hill: Open University Press: 1–14.
- Glaser, B.G. (1992) *Emergence vs forcing: Basics of grounded theory analysis*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Glaser, B.G. (2002) *Constructivist Grounded Theory?* Forum: qualitative social research, vol. 3, no.3.
- Glaser, B.G. (2005) *The grounded theory perspective 3: Theoretical coding*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Glaser, B.G., Strauss, A. (1965) *Awareness of Dying*. Chicago.
- Glaser, B.G., Strauss, A.L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine Publishing.
- Glossary of Terms for Community Health Care and Services for Older Persons. WHO Centre for Health Development Ageing and Health Technical Report. Volume 5. 2004. (http://whqlibdoc.who.int/wkc/2004/WHO_WKC_Tech.Ser._04.2.pdf [žiūrėta 2010-11-29]).
- Goffman, E. (1961) *Asylums: and essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New Yourk. Anchor books/Doubleday.
- Goffman, H. (1963) *Stigma: notes on management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, N.Y., Touchstone.
- Growing older: understanding quality of life in old age* (2005) Walker. A (ed.), Mc Graw-Hill: Open University Press.
- Gruževskis B. (2001) *Žmogaus socialinė raida. Užimtumas*. Vilnius.

- Gruževskis, B. Orlova, U.L. (2012) Sąvokos „Gyvenimo kokybė“ raidos tendencijos. *Socialinis darbas*, 11(1): 7–18.
- Handbook of Social Indicators (1989). United Nations publication, series (F), No.49.
- Harbert, A. Ginsberg, L.H. (1979) *Human services for older adults: concepts and skills*. Wadsworth. Publ. Co., Belmont, Calif.
- Hardy, B., Wistow, G. (2000) *Changes in The private Sector. The changing role of the social care*, ed. B.Hudson, Jessica Kingsley Publishers: 45 – 63.
- Hernandez, C.A. (2012) Commentary on “Constructing New Theory for Identifying Students with Emotional Disturbance”. *Grounded Theory review. An international journal*, (www.groundedtheoryreview.com/2012/06/01/commentary-on-constructing-new-theory-for-identifying-students-with-emotional-disturbance/; [žiūrėta 2013-07-13]).
- Higgs, P.; Hyde, M.; Arber, S; Blane, D; Breeze, E; Nazroo, J; Wiggins, D. (2005) Dimensions of the inequalities in quality of life in older age. *Growing older: understanding quality of life in old age*, Walker, A. (ed.), Mc Graw-Hill: Open University Press: 14–27.
- Hikoyeda, N., Wallace, SP. (2001) Do ethnic-specific long term care facilities improve resident quality of life? Findings from the Japanese American community in *Journal of Gerontological Social Work* 36: 83–106.
- Hjaltadottir, I., Gustafsdottir, M. (2007) Quality of life in nursing homes: perception of physically frail elderly residents. *Scandinavian Journal of Caring Sciences* 21: 48–55.
- Human Development Report 2011 (2011) *Sustainability and Equity: A Better Future for All*.
- Human Development Report 2013 (2013) *The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World*. (<http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2013/download/> ([žiūrėta: 2013-09-20]).
- Jack, R. (1998) *Institutions in community care. Residential versus community care*. Ed. by R. Jack. Palgrave Macmillan: 10–40.
- Janušauskaitė, G. (2008) Gyvenimo kokybės tyrimai: problemos ir galimybės. *Filosofija. Sociologija*, t. 19. Nr. 4: 34–44.
- Jievaltienė, G., Lesauskaitė, V., Šmigelskas, K., Aniulis, P. (2011) Pagyvenusių miesto ir kaimo moterų, besikreipiančių į bendrosios praktikos gydytoją, sveikata ir gyvenimo kokybė. *Gerontologija* 12(4): 207–214.
- Jones, I. (2004) The turn to a narrative knowing of persons. *New qualitative methodologies in health and social care research*. Ed. By F.Rapport, Routledge: 35–54.
- Juozulynas, A.; Prapiestis, J.; Jurgelėnas, Valeikienė, V., Savičiūtė, R., Migline, V. (2009) Pensinio amžiaus žmonių gyvenimo kokybės tyrimai Vilniaus mieste. *Gerontologija*, 10(2): 83–91.
- Juškevičius, P. (2005) Gyvenimo kokybė ir darnioji plėtra urbanistikoje. *Urbanistika ir architektūra*. Nr. 29(4).
- Kahneman, D., Deaton A. (2010) High income improves evaluation of life but not emotional well-being. Princeton: Princeton University, Center for Health and Well-being. www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.1011492107.
- Kane RA., Lum TY., Cutler, L. J., Degenholtz, H. B., Yu, T. C. (2007) Resident outcomes in small-house nursing homes: A longitudinalevaluation of the initial green house program. *Journal of the American Geriatrics Society* 55: 832–839.
- Kanopienė, V., Mikulionienė, S. (2006) Gyventojų senėjimas ir jo iššūkiai sveikatos apsaugos sistemai. *Gerontologija* 7(4):188–200.

- Kardelis, K. (2005). Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. Šiauliai: Liucijus.
- Kazlauskaitė, M., Rėklaitienė, R. (2005) Vidutinio amžiaus Kauno gyventojų gyvenimo kokybė. *Visuomenės sveikata*:155–161.
- Kellaher, L. (1998) When and how institutions do work – the caring inhome initiative. Residential versus community care. Ed.by R.Jack. Palgrave Macmillan: 185–201.
- Kramer, AM. (2011) Kinship, Affinity and Connectedness: exploring the role of genealogy in personal lives. *Sociology*, t.45 (3): 379–395.
- Krančiukaitė, D.; Rastenytė, D.; Jurėnienė, K., Šopagienė D. (2007) Persirgusiųjų galvos smegenų insultu gyvenimo kokybė. *Medicina*, 43(9): 736–745.
- Kuzavinis, K. Lotynų-lietuvių kalbų žodynas (2006) (skaitmeninis žodynas, <http://www.flf.vu.lt/index.php?id=874>, [žiūrėta 2013-09-01]).
- Kuzmickas, B. (2001) Laimė, asmenybė, vertybės. LTU, Vilnius.
- Lane, RE. (1996) Quality of life and quality of persons: A new role for government? In pursuit of the quality of life, edited by A. Offer. New York: Oxford University Press: 256–293
- Lawler, S. (2008) Identity: sociological perspectives. Cambridge: Polity.
- Lee, D., Yu D., Kwong A. (2009) Quality of life of older people in residential care home: a literature review. *Journal of Nursing and Healthcare of Chronic Illness* 1: 116–125 [doi: 10.1111/j.1752-9824.2009.01018.x]
- Leung, KK., Wu, EC., Lue, BH., Tang, LY. (2004) The use of focus groups in evaluating quality of life components among elderly Chinese people. *Quality of Life Research*, no 13:179–190.
- Levitt, H. (2001) Clients' Experiences of Obstructive Silence: Integrating Conscious Reports and Analytic Theories. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, Vol. 31, No. 4, Winter: 221–244.
- Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas dėl socialinės globos normų aprašo patvirtinimo (2007) 2007 m. vasario 20 d. Nr. A1-46, Vilnius; (<http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=6A2B8AF4-2A7D-43C2-BD9E-46C1D5EE2AC4>, [žiūrėta 2013-03-02]).
- Lietuvos statistikos departamentas. 2012.
- Liu, Z. (2009) Being Healthy: A Grounded Theory Study of Help Seeking Behaviour Among Chinese Elders living in the UK. University of Manchester, School of Nursing, Midwifery and Social Work.
- LR Socialinių paslaugų įstatymas, 2006 m. sausio 19 d. Nr. X-493.
- Luleci E, Hey W, Subasi F (2008) Assessing selected quality of life factors of nursing home residents in Turkey. *Archives of Gerontology and Geriatrics* 46: 57–66.
- Luneckaitė, Ž. (2009) Onkologinių ligonių gyvenimo kokybės sąsajos su socialiniais – psichologiniais veiksniais ir paliatyviaja priežiūra. KMU.
- Luobikienė, I. (2006) Sociologinių tyrimų metodika. Kaunas: Technologija.
- Luoma ML, Koivusilta M, Lang G, et al. (2011) Prevalence study of violence and abuse against older women. Results of a multi-cultural survey in Austria, Belgium, Finland, Lithuania, and Portugal (European Report of the AVOW Project). Finland: National Institute for Health and Welfare.
- Mason, J. (2008) Tangible affinities and the real life fascination of kinship. *Sociology*. 42 (1): 29–45.

- McCall S. (2005) *Quality of Life. Citation Classics from Social Indicators Research* (ed. by Alex C. Michalos): 117–136.
- McGeorge, S. J. (2011) Unravelling the differences between complexity and frailty in old age: findings from a constructivist grounded theory study. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 18: 67–73.
- McKee, K.; Downs, M.; Gilhooly, M.; Gilhooly, K.; Tester, S.; Wilson, F. (2005) *Frailty, Identity and the Quality of Later Life. Growing older: understanding quality of life in old age*, ed. Alan Walker, Mc Graw-Hill: Open University Press: 117–129.
- McKenny, Ch. (1951) *Moral problems in Social Work*. The Bruce publishing company, Milwaukee, 1951.
- McLaughlin, H. (2007) *Understanding Social work research*. Sage publications.
- Menzies Lyth, I. (1988) *The functioning of social systems as a defence against anxiety. Containing anxiety in Institutions: Selected essays*. London: Free association books.
- Merkys, G., Brazienė, R., Kondrotaitė, G. (2008) Subjektyvi gyvenimo kokybė kaip socialinis indikatorius: viešojo sektoriaus kontekstas. *Viešoji politika ir administravimas* Nr. 23: 23–38.
- Methodology for urban research (1999) *Environment&Urbanization*, Vol 11 No. 2 October: 261–270.
- Mikaliūkštienė A. (2011) *Sergančiųjų 2-ojo tipo cukriniu diabetu gyvenimo kokybės ir emocinės būsenos ryšys su ligos ir socialiniais veiksniais: daktaro disertacija: biomedicinos mokslai, visuomenės sveikata*.
- Mikulionienė, S. (2008) *Diskriminacija dėl amžiaus: samprata, raiškos formos ir sritys*. *Socialinis darbas*, Nr. 7(1): 11–18.
- Mikulionienė, S. (2011) *Socialinė gerontologija: vadovėlis*. Vilnius: MRU.
- Miškinytė, A. (2011) *Požiūrio į savo kūną sąsajos su asmenybės savybėmis ir subjektyvi gyvenimo kokybė: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, psichologija (06 S)*.
- Montola, M. (2012) *Social Constructionism and Ludology: Implications for the Study of Games*. *Simulation & Gaming*, June, vol. 43, 3: 300–320.
- Moriarty, J., Levin, E. (1998) *Respite care in Homes and Hospitals. Residential versus community care. The roles of institutions in welfare provisions*. Palgrave Macmillan: 124–139.
- Moriarty, J., Levin, E., Gorbach, I. (1993) *Respite services for carers of confused elderly people*. London. National institute of Social work.
- Morse, J. (2000) *Sampling in Grounded Theory*. *Handbook of grounded theory*: 229–243.
- Morse, J.M., Stern, P.N., Corbin, J.M., Bowers, B., & Clarke, A.E. (2009). *Developing grounded theory: The second generation*. Walnut Creek, CA: University of Arizona Press.
- Nakashima, M.; Chapin R. K.; Macmillan, K.; Zimmerman, M. (2004) *Decision Making in Long-Term Care: Approaches Used by Older Adults and Implications for Social Work Practice*. *Journal of Gerontological Social Work*, Vol. 43 (4): 79–102.
- Naujanienė, R. (2007) *Social Construction of entering Clienthood in gerontological social work*, *Acta Universitatis Lapponiensis*.
- Naujanienė, R. (2008) *Kliento problemų ypatumai gerontologinio socialinio darbo tyrimuose*. *Socialinis darbas*, Nr. 7(1): 36–39.
- New qualitative methodologies in health and social care research* (2004). Ed. By F.Rapport, Routledge.

- Nydahl, O. (2012) *Von Tod und Wiedergeburt*. Diamond way press. San Fransisco.
- Noll, H.H. (2004) Social indicators and quality of life research: Background, achievements and current trends. *Advances in sociological knowledge. Over half a century*, vol. 1, edited by N.Genov. Wiesbaden: VS Verlag fuer Sozialwissenschaften: 151–181.
- Noll, H.H. (2004) *Social Indicators for the Quality of Life. Sustainable Ageing Societies: Indicators for Effective Policy-Making*, 2004. (<http://www.monitoringris.org/documents/protected/noll.pdf> [žiūrėta 2010-11-29]).
- Noll, H.H. (2004) *Sustainable Ageing Societies: Indicators for Effective Policy-Making*; (<http://www.monitoringris.org/documents/protected/noll.pdf> [žiūrėta 2010-11-29]).
- Ovenstone, I. R. K., Bean, P. (1981) A medical, social assessment of admissions to old people's homes in Nottingham. *British journal of psychiatry*. 139:226–229.
- Owen I.R. (1995) El construccionismo social y la teoria, practica e investigacion en psicoterapia: Un manifiesto psicologia fenomenologica. (trans I. Caro). *Boletin de Psicologia*, 46: 161–186.
- Payne, M. (2005) *The origins of social work. Continuity and change*. Palgrave Macmilan.
- Parton, N., O'Byrne, P. (2000) *Constructive Social work. Towards a New Practice*. Palgrave.
- Perry, D. (2009) In the balance: silver tsunami or longevity dividend. *Quality in Ageing* Volume 10 Issue 2 June: 15–22.
- Petružytė, D. (2008) Grindžiamosios teorijos metodologija: B. Glaser'io ir Strauss'o versijų palyginimas. *Sociologija. Mintis ir veiksmai* (1): 72–89.
- Pivorienė, J. (2008) Pagyvenusių ir senų žmonių vaidmenų kaita šeimoje. *Socialinis darbas* Nr. 7(1): 41–45.
- Polanyj K. (2002) *Didžioji transformacija*. Algarvė.
- Press release ORG/1469. United Nations (2006) (prieiga internete: (hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011, [žiūrėta 2013-12-31]).
- Račkelienė, A. (2006) Socialinės globos Lietuvoje istoriniai aspektai. *STEPP*: 75–88.
- Rapley, M. (2008) *Quality of life research: a critical introduction*. Los Angeles [Calif.] [etc.]: SAGE.
- Rapolienė, G. (2012) *Ar senatvė yra stigma? Senėjimo tapatumas Lietuvoje*. Daktaro disertacija. VU.
- Rapolienė, G., Juozulynas, A., (2009) Senstantis kūnas Lietuvos viešajame diskurse. *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1(24):131–144.
- Rapport, N. (2004) From the porter's point of view: participant observation by interpretive anthropologist in the hospital. *New qualitative methodologies in health and social care research*. Ed. By F.Rapport, Routledge: 99–122.
- Robb, B. (1967) *Sans everything: a case to answer*. London. Nelson.
- Ruolytė-Verschoore, R. (2013) Neigaliųjų studentų dalyvavimas Lietuvos aukštosiose mokyklose. Daktaro disertacija, VDU.
- Schulz, W. (2000) *Explaining Quality of Life - The Controversy between Objective and Subjective Variables*. EuReporting Working Paper No. 10. Towards a European System of Social Reporting and Welfare Measurement. Vienna
- Schutze, F. (2009) *Biography analysis on the empirical base of autobiographical narratives: how to analyse autobiographical interviews*. European Studies on inequalities and social cohesion, Lodz university Press: 5–77.

- Sen, A. 1993 Capability and well-being. The quality of life, edited by M.Nussbaum and A. Sen. New York: Oxford University Press: 30–53.
- Simmons, O.E. What is grounded theory? (<http://www.groundedtheory.com/what-is-gt.aspx>), [žiūrėta 2012-04-12].
- Skardžius, Pr. (1955/56) Veiksmazodiniai daiktavardžiai su –imas ir jų vartosena. Aidai. 1955/56, birželis: 233–236.
- Skučienė, D. (2012) Lietuvos pensininkų subjektyvioji gerovė tarp Europos šalių. Gerontologija 13(3):154–164.
- Socialinės paslaugos 2011 metais (2012). Socialinės statistikos departamentas.
- Socialinių paslaugų priežiūros departamentas (2012). Informacija apie per 12 paskutinių mėnesių (iki 2013 m. kovo 1 d.) savivaldybėse pirktų ar finansuotų socialinių paslaugų vidutines kainas; (<http://www.sppd.lt/lt/informacija/Statistika/2012/>, [žiūrėta 2013-04-25]).
- Speck, P.; Bennet, M. K.; Coleman, P. G.; Mills, M.; McKiernan, F.; Smith, P. Th.; Hughes, G. M. (2005) Elderly Bereaved Spouses: Issues of Belief, Well-being and Support. Growing older: understanding quality of life in old age, ed. Alan Walker, Mc Graw-Hill: Open University Press: 146–160.
- Spirgienė, L., Macijauskienė, J., Spirgis, A. (2008) Gyventojų socialinės ir kasdienės veiklos sąsajų vertinimas ilgalaikės globos institucijose. Gerontologija 11(4): 199–203.
- Spirgienė, L., Macijauskienė, J. (2008) Pagyvenusių žmonių poreikių vertinimas stacionariose ilgalaikės globos institucijose naudojant InterRAI LTCF klausimyną: bandomojo tyrimo duomenys. Gerontologija 9(3): 197–201.
- Spirgienė, L., Routasalo, P. E. , Macijauskienė, J. (2012) Falls, medications and balance among residents in long-term care institutions. Gerontologija 13(2): 135–141.
- Starkauskienė, V. (2011) Gyvenimo kokybės veiksniai ir jos kompleksinio vertinimo modelis. Daktaro disertacija. VU.
- Stepukonis, F., Svensson, T. (2007) Gyvenimo kokybė vyresniame amžiuje. Gerontologija 8(1): 55–65.
- Stewart, J. (2002) New approaches to Local Governance //The changing role of social care. Jessica Kingsley Publishers.
- Šumskienė, J. (2005) Gyvenimo kokybės įvertinimas ir praktinė reikšmė. Gydomo menas, Nr. 10.
- Šurkienė, G., Stukas, R., Alekna, V., Melvidaitė, A. (2012) Populiacijos senėjimas kaip visuomenės sveikatos problema. Gerontologija 13(4): 235–239.
- Tamutienė, I. (2011) Vyresnio amžiaus moterų patiriama prievarta ir sąsajos su jų gyvenimo kokybe Lietuvoje. Gerontologija 12(2): 97–103.
- Tatarkiewisc, W. O szczęściu. Warszawa. 1985.
- The 2011 Legatum Prosperity Index (<http://www.prosperity.com/default.aspx>, [žiūrėta 2011-11-03]).
- Thorslund, M., Johansson, L. (1987) Elderly People in Sweden: Current Realities and Future Plans. Ageing and Society. / Volume 7 /Issue 03, Cambridge University Press: 345–355.
- Tikslinės ekspertų grupės ataskaita apie perėjimą nuo globos specializuotose įstaigose prie bendruomeninės globos (2009) Europos komisija (www.mhe-sme.org/assets/files/publications/reports/Spidla_Lithuanian.pdf, [žiūrėta 2013-12-31]).
- Tobin S., Liebermann, M.A. (1976) Last home for the aged. San Fransisco. Jossey Bass.

- Towsend, J. (1962) *The last refuge*. London. Routledge&Kegan Paul.
- Uscila, R. (2006) Victimization of elderly people in Lithuanian villages and grange: a victimological analysis. *Gerontologija* 7(1): 7–15.
- Valantiejus, A. (2004) *Kritinis sociologijos diskursas. Tarp pozityvizmo ir postmodernizmo*. Vilnius.
- Vazonienė, G. (2011) *Subjektyvi gerovė ir socialinė atskirtis: pagyvenusių žmonių atvejis. Daktaro disertacija*. KTU. 2011.
- Veenhoven, R. (1991) Is happiness relative?. *Social Indicators Research* 24:1–34.
- Veenhoven, R. (2000) The four qualities of life. Ordering concepts and measures of the good life. *Journal of Happiness Studies* 1:1–39.
- Victor, C. Scambler, S.J., Bowling, A., Bond, J. (2005) The prevalence of, and risk factors for, loneliness in later life: a survey of older people in Great Britain. *Ageing & Society* 25: 357–375. doi:10.1017/S0144686X04003332
- Wagner, H. (2006) Gyvenimo prasmės ieška istorijos požiūriu. *Acta Pedagogica Vilnensia* (17): 9–17.
- Wagner, H. (2008) Prasmės suradimas tarp neapibrėžtų modernaus gyvenimo modelių ir asmeninės savivertės siekio. *Acta Pedagogica Vilnensia* (20): 126–139.
- Wagner, H. (2010) Gyvenimo prasmės ieškos aspektai socialinio darbo kontekste. *Acta Pedagogica Vilnensia* (24): 20–31.
- Walker A., Hennessy H. (2005) Investigating quality of life in the growing older programme. *Growing older: understanding quality of life in old age*, ed. Alan Walker, Mc Graw-Hill: Open University Press: 14–26.
- Wassermann, J.A., Clair, J.M., Wilson, P. (2009) Problematics of grounded theory: innovations for developing an increasingly rigorous qualitative method. *Qualitative Research* [<http://qrj.sagepub.com/content/9/3/355>, [žiūrėta 2012-04-18]].
- Willcocks, D., Peace, S., Kellaher, L. (1987) *Private lifes in Public Places*. London, Tavistock.
- Williams, S., Keady, J. (2012) Centre stage diagrams: a new method to develop constructivist grounded theory - late-stage Parkinson's disease as a case exemplar. *Qualitative Research* 12: 218. (<http://qrj.sagepub.com/content/12/2/218>, [žiūrėta 2012-04-18]).
- Wimpenny, P., Gass, J. (2000) Interviewing in phenomenology and grounded theory: is there a difference? *Journal of Advanced Nursing*, 31(6):1485–1492.
- Wolfensberger, W. (1994) Let's hang up „Quality of life“ as a hopeless term. *Quality of life for persons with disabilities: international perspectives and issues*. (ed.D.Goode), Cambridge, Brookline Books.
- Zapf, W. (1984) Individuelle Wohlfahrt und wahrgenommene Lebensqualität. *Lebensqualität in der Bundesrepublik Deutschland. Objektive Lebensqualität und subjektives Wohlbefinden* (ed. Glatzer, W., Zapf W.). Frankfurt/New York 1984: 13–26.
- Zeeuw Wright de, M. (2011) Client satisfaction and the helping/healing dance. *Qualitative Social Work*. Sage Publications:11(6) 644–660.
- Žalimienė, L. (2005) Socialinės globos pagyvenusiems asmenims kokybė ir jos vertinimas.
- Žalimienė, L. (2007) Socialinės globos paslaugų pagyvenusiems žmonėms standartizavimas: Lietuvos praktika ir užsienio šalių patirtis. *Gerontologija*8(1): 44–54.
- Žalimienė, L. Lazutka R. (2009) Socialinės globos paslaugos Lietuvoje: nuo hierarchinio prie mišrios globos ekonomikos modelio. *Ekonomikos teorija ir praktika*: 22–36.

Žalimienė, L., Lazutka, R. (2009) Socialinės globos paslaugos Lietuvoje: nuo hierarchinio prie mišrios globos ekonomikos modelio. Pinigų studijos, Ekonomikos teorija ir praktika (2): 22–36.

Žydžiūnaitė, V., Merkys, G. Jonušaitė, J. (2005) Socialinio pedagogo adaptacijos kokybinė diagnostika. Pedagogika (76), 23:31.

Žydžiūnaitė, V., Virbalienė, A., Katiliūtė, E. (2006) Grindžiamoji teorija – kokybinė edukologijos tyrimų metodologijos strategija. Pedagogika, VPU: 57–63.

Žostautaitė, P. (1991) Klaipėdos kraštas (1923–1939). Vilnius: Mokslas.

Žvinklienė, A. (2009) Garbės koncepcija socialiniame diskurse (I). Sociologija. Mintis ir veiksmai (25): 83–91.

Всемирная энциклопедия. Философия. 2001, Москва.

PRIEDAI

Interviu su tyrimo dalyviu (išrašas darytas naudojant programą F4).

- 1 AL. Panevėžys. Interviu trukmė: 00:49:23; Interviu data: 2011-08-29.
- 2 **Interviu vyksta:** Lauko pavėsinėje, globos namų kieme. Karšta vasaros diena, AL rūko.
- 3 Išėjome į pavėsinę, nes jo kambaryje tiesiog nėra vietos kur atsisėsti, geriausiu atveju galima
- 4 būtų sėdėti tik ant jo lovos. Šalia du kaimynai vyrai, kurie guli nerodydami jokio
- 5 susidomėjimo tuo, kas vyksta. Abu prastos sveikatos. Pavėsinėje esame dviese.
- 6 **Mema:** Darant išrašą supratau, kad pusę interviu AL davė labiau oficialią, gražią savo
- 7 ataskaitą, atidirbtą pasakojimą apie gyvenimą. Pavyzdžiui, pasakojo, kad jo dokumentai
- 8 sudegė, nors niekada ir nepasakojo, kad apskritai koks nors gaisras yra buvęs – nei kas degė,
- 9 nei kada. Turbūt tai jo paties pasirinkta alegorija pasakyti apie pradingusį gyvenimą, apie
- 10 slepiamą gyvenimą po dūmų uždanga. Ką reikia taip slėpti? Jausmas toks, kad tikras pokalbis
- 11 prasidėjo pačioje interviu pabaigoje, kai pradėjom kalbėti apie mirtį. Daug pauzių ir kai
- 12 kurios iš jų tikrai ilgos (12–16 sekundžių). Iš dalies taip yra todėl, kad AL rūkė, tačiau ir pats
- 13 pokalbio tempas buvo ramus ir lėtas. Mes niekur neskubėjom – karšta vasaros diena.
- 14
- 15 t. Darau interviu su vyresnio amžiaus žmonėmis, kurie gyvena pensionatuose arba
- 16 savarankiškai gyvena mieste arba kaime. Su tais žmonėmis aš kalbuosi; ir kas man įdomu –
- 17 susipažinti, kad papasakotų savo gyvenimo istoriją, kiek pats žmogus nori papasakoti...
- 18 Žinot, kai kurie taip nedrąsiai, kai kurie [sako] viską taip, kaip yra. 00:00:50-7
- 19 r. Aaa [juokiasi] Ir daug pripasakodavo? 00:00:50-7
- 20 t. Visaip būdavo [juokiasi] 00:00:50-7
- 21 t. Man labai įdomu pas jus. Tai būtų įdomu su jumis susipažinti. 00:01:08-9
- 22 r. Tai ką ten. AL [prisistato vardu ir pavarde]. Gimęs Panevėžy. 00:01:12-6
- 23 r. Tai mes kraštiečiai – aš irgi iš Panevėžio. 00:01:13-5
- 24 r. Tai jooo [šypsosi]. Panevėžy daug metų pragyvenęs. Paskui čia tik su tais sutartim
- 25 pradėjau dirbti ir į tą kraštą. O taip tai Panevėžy visą laiką. Pavažinėjau po Rusiją da/
- 26 00:01:38-6
- 27 t. O Panevėžy – ką ten? 00:01:41-2
- 28 r. Prie statybų dirbau. Dar [pavadinimas] kombinate dirbau, čia 56–57 metai, paskui dar
- 29 [pavadinimas] kombinate, ten kokius metus. Paskui pradėjau dirbt statyboj. Kai žmona mirė,
- 30 pavažinėjau po Rusiją. Tokie vat reikaliukai. / Po Rusijos / man visi dokumentai buvo
- 31 sudegi, tai ti pasikeitė valdžia, iš Rusijos nebepaimsi, ir Rusijoje, ir Kazachstane mano gi
- 32 dirbta. / Biškį sumažėjo man pensija/ 00:02:32-7
- 33 t. Stažo neužteko? 00:02:31-4
- 34 r. Mmmm / O ką gi daugiau/ pradėjau dirbti po sutartim grįžęs iš Rusijos, čia Tauragnuose./
- 35 00:02:41-9
- 36 t. Rusijoje irgi statybose? 00:02:41-9
- 37 r. Aaa, tai. Kontorą, porą gyvenamų namų. Įrengiau. Aš apdailininkas paprastai tariant. /
- 38 Dažau, tinkuoju ir taip ten tapetuoju, pliteles kloju, ten visokie/. 00:03:03-5
- 39 t. Tai pats reikalingiausias darbas, be jūsų nieks namuos negalėtų gyvent. 00:03:03-5
- 40 r. Tai va. Tokie va ir reikaliukai. Nuosavą namą turėjau Panevėžy. Gavosi taip, kad mane
- 41 išdūrė./ Sūnus. 00:03:24-0
- 42 t. Sūnus? 00:03:24-0
- 43 r. Sūnus. Pardavė, tai kažkur dinga. 00:03:27-0
- 44 t. Ooo. 00:03:30-6
- 45 r. Išvažiavo Anglijoj ar kur. Tai ku anas. Net anūkės neberandu. Baigė universitetą ir. / Tai
- 46 va taip ir atsidūriau čianais va. Man trombozė kojų buvo. Po operacijos čia ir atsidūriau. /
- 47 00:03:53-9

48 t. Pats nusprendėt, kad norit važiuot, ar rekomendavo kažkas iš socialinių darbuotojų?
49 00:03:56-3
50 r. Tai jau rekomendavo. // 00:04:03-3
51 t. Tai dvejojot? Ar iškart ir sutikot? 00:04:03-3
52 r. Aš norėjau, kad Utenoj. *Ten gi* / [šypsosi] šiek tiek veiklos daugiau. / Čia mat man
53 kažkiek nuobodu. 00:04:11-8
54 t. Nuobodoka čia? 00:04:11-8
55 r. Mmmm/ tokių draugų nėra. Va su kuo man šachmatais pažaist ar *nors kortom palošt*
56 [šypsosi] ir to nėra su kuom. Aaaaa. Vienas va ten vaikšto ten, dar trys yra, bet jau tokie, kad
57 ne // niekas neįdomu jiems. 00:04:39-9
58 t. Ir kiek metų čia jau gyvenat? 00:04:39-9
59 r. Nedaug dar / 00:04:45-8
60 t. Nedaug? 00:04:45-4
61 r. Vasario mėnesį metai buvo, tai pusantrų metų. / Norėjau, kad Utenoj būtų. Prikalbino čia. /
62 Kadai čia vieta buva./ Šiaip čia tai neblogą vietą gyvent. 00:04:59-8
63 t. Tyras oras, ramu, obuoliukai, darželis, daržas. 00:05:09-5
64 r. *Tai čia daržas tik imitacija* [juokiasi, su ironija]. 00:05:08-7
65 t. Bet vis tiek kažkas yra [juokiasi] 00:05:13-5
66 r. Imitacija daržo [rimtai, jokio juoko] / [atsidūsta] / čia gerai gyvent / palyginti. Tik kad
67 veiklos būtų daugiau kokios. / 00:05:24-4
68 t. O ką norėtumėt veikti? 00:05:24-4
69 r. O ką norėčiau – pavyzdžiui, Utenoj tai nueičiau gal į kultūrinę pasižiūrėti, gal ti ką
70 rodys. Gali į kino teatrą užėiti ar ten vėl kur nors. Išeit, paimi perėjai per miestą, į parduotuvę
71 užėini, kur dar pasivaikščirot. Aš miesto žmogus, čia man kažkaip taip / nelabai / 00:05:53-4
72 t. Suprantu. / Ar apsipratot per pusantrų metų? 00:05:58-1
73 r. Nu tai vis tiek kažkaip tai, apsitrini / skaitai knygas, atsibosta tos knygos, televizorius, irgi
74 / 00:06:18-3
75 t. Tai visi trys vienam kambarį ir gyvenat? 00:06:18-7
76 r. Tai būt geriau, kad vienas kambarį būčiau. A kol čia nėra tokių sąlygų / a ma ji bala / kaip
77 bus taip bus / 00:06:32-6
78 t. Nu jo 00:06:31-5
79 r. Kaip bus taip bus / nieka nepasirinksi / 00:06:39-6
80 t. O kiek jums dabar metų, [pašnekovo vardas].? 00:06:38-9
81 r. Septyniasdešimt vieni. / 00:06:43-3
82 t. Tai jau nebe pati jaunystė, bet dar... 00:06:50-1
83 r. [kalba kartu su t] ai va, jei ne kojos, tai dar būčiau ir / 00:06:57-6
84 t. O tai dėl kojos kas? 00:07:00-6
85 r. Papjaustė, dabar išoperavo. Va dabar dar paeinu. Jei nesmarkiai, tai dar ir normaliai
86 paeinu. / Greičiau tai ne / 00:07:18-9
87 t. Tai Panevėžy gimėt? Tikras panevėžietis? 00:07:20-3
88 r. Tai ir tėvai mano Panevėžy gi ten gimę. 00:07:33-7
89 t. Tai retas atvejis. Tikrų miestiečių Panevėžy nedaug gi, dauguma suvažiavę iš kaimų.
90 00:07:35-3
91 r. Tai jau / ten kai jau prasidėjo / kai prisimenu, kai gamyklas pradėjo statyt, tai privažiavo gi
92 visokių. // [kosteli] 00:07:47-9
93 t. Kurioj gatvėj Panevėžy gyvenot? 00:07:47-9
94 r. Gimiau, augau iki dvylikos metų Liepų alėjoj / mmm / paskui Radastų gatvėj. / Nu dar ant
95 butą buvom, kol namą pasistatėm. Šermukšnių gatvėj. 00:08:05-5
96 t. Liepų alėja tai labai gražu. 00:08:05-5
97 r. Netoli mėsos kombinato. Tarp Varpo ir Vilties gatvių. Tam tarpe. / Tai va / trisdešimt
98 šeštas numeris / 00:08:27-4
99 t. Mokėtės Panevėžy kažką? 00:08:27-5
100 r. Nu / mokiausi / vidurinėj, ketvirtą vidurinę, ten / paskui technikuman. Pirma kariuomenė,
101 paskui jau technikumai / . 00:09:07-0

102 t. O kur tarnavot? 00:09:05-7
103 r. Vokietijoj. // 00:09:06-5
104 t. O. Ir kaip ten, Vokietijoj? 00:09:11-4
105 r. *A tai kaip čia, va kaip čia. Uždarytas va garnizonas, / aplink tvoras* [tyliai krizena –
106 juokiasi]. Parduotuvės, viskas vietoj, niekur neišeisi. Jei išeini už garnizono ribų, tai –
107 rikiuotėj. *Tai ir viskas. Nu* [krizena] / kai Chruščiovas pradėjo muryt sienas Berlyne ten /
108 nu tai dar Berlyne dar pamarširavom dar viską // 00:09:56-4
109 t. O teko dar po kariuomenės sugrižt į Vokietiją? 00:09:57-4
110 r. Neteko / čia apsidvedžiau, čia vėl / darbai, vaikas/ 00:10:08-5
111 t. Kiek metų buvo, kai vedėt? 00:10:07-7
112 r. Nee/ į senbernius netaikiau – dvidešimt trys metai / 00:10:23-0
113 t. Tai jaunas buvot. 00:10:22-5
114 r. Mmmm 00:10:22-5
115 t. Ir kiek vaikų turit? 00:10:22-5
116 r. Vieną. Sūnų /// 00:10:32-9 [tyla, nejauki tylą]
117 t. O žmoną kaip susiradot? Panevėžietė gal ir? 00:10:32-7
118 r. Trys kilometrai nuo Panevėžio, Bernatoniuos. Tai ana linų kombinate dirbo/// 00:10:55-7
119 t. Kaip supratau, gana anksti žmona mirė? 00:10:54-8
120 r. Trisdešimt // septynių metų gal / 00:11:01-2
121 t. Oho, tai tikrai jauna 00:11:01-2
122 r. // Taigi / sūnus irgi išėjo iš kėslo. Jo žmona irgi anksti mirė, dvidešimt aštuonių ar
123 dvidešimt devynių. Mirė/ medicinos sesele dirba. 00:11:20-9
124 t. Čia apie sūnaus žmoną? 00:11:21-0
125 r. Nu. / Ji dirba ligoninėj. Vėžiukas irgi. // / Anas irgi išdurnėjo. Tėvą išdūrė, išmovė. //
126 00:11:44-0
127 t. Tai kaip jis jus išdūrė? 00:11:44-0
128 r. Tai gi aš parašiau / aš gi dirbau Tauragnuose. Anas atvažiavo, kad tvarkyt namą, kad ką /
129 per notarą popierių parašiau, kad anas galėtų daryt, ką nori su tuo namu. Anas ir padarė./
130 00:12:02-8
131 t. Nu va. 00:12:09-8
132 r. [su ironija juokiasi]. 00:12:09-8
133 t. Tai jis pardavė tą namą? 00:12:09-8
134 r. Pardavė// 00:12:13-9
135 t. Tai kaip jūs sužinojot, kad namas parduotas? Iš kaimynų? Ar pats paskambino? 00:12:13-9
136 r. / Mmm / niekas neskambino. Taigi / aš pats parvažiavau gi / žiūriu, kad jau pertvarka kad
137 vyksta. Sakau: „Kas čia vyksta?“ *Sako: „Gi va nupirkom“ sako* [juokiasi] Nu/ 00:12:39-9
138 t. Ir ką jūs? 00:12:39-9
139 r. Ir ką aš. Palaksčiau, pažiūrėjau. Ale ko gi tenais ieškot /// 00:12:50-4
140 t. O su sūnum dar buvot susitikę? 00:12:49-9
141 r. Daugiau nebuvom susitikę [balsas truktelna, atrodo tarsi juoktųsi, tik nelabai ir juokinga,
142 juokas nebe lengvas]. Nuo to laiko // 00:12:59-4
143 t. Ir kiek jau metų? Nepykit, kad juokiuosi 00:12:59-6
144 r. Nu gi // po prekybos. Ka man ir pačiam juokas ima. Tai jau aštuoniolika metų.
145 t. Ir anūkės nebematot? 00:13:24-1
146 r. / Ne / aaa /// nebekreipiu dėmesio. 00:13:34-9
147 t. Tai ką darėt, kai namų nebetekot? 00:13:34-9
148 r. Tuo momentu aš dar dirbau Tauragnuose, paskui Kaukiškėse dirbau. / Tai šiaip taip,
149 turėjau kur gyvent. Jooo /// 00:14:04-4
150 t. Tai sunku buvo ir čia persikelt? 00:14:05-4
151 r. Tai kad nieko man čia persikelt nereikėjo. Aš čia gi praktiškai ir gyvenau. Kai dirbau, retai
152 ir beparvažiuodavau išvis į Panevėžį, retai parvažiuodavau. / Gal per pusė metų kartą ir
153 parvažiuodavau, tai skaityk kaip ir gyvenau beveik. // / Man tik visi perversmai tik biškį
154 sugadino / bet tų jau nebesusitvarkysi, važinėt nebevažinėsi ieškot popierių ir ką ti berasi.
155 Kad visos respublikos atsiskyrė, ką ti be ji yra, kas ti be yra. // 00:15:04-2

- 156 t. Seni laikai. 00:15:09-0
- 157 r. Uzbekijoje, Kazachstane, Sibire. /// 00:15:20-8
- 158 t. Čia kai žmona buvo gyva? 00:15:20-5
- 159 r. Ne ne, jau po, tai tada ir pasivažinėjau. / 00:15:28-4
- 160 t. O sūnus kaip? 00:15:28-4
- 161 r. O sūnus jau paaugęs buvo. Ką tenais jau. Be to // jau paaugęs, anksti pradėjo dirbti,
- 162 vakarinę tik baigė. / Šita / mokyklą. Paskui irgi mokėsi technikumė. Jam jau ten labai
- 163 problemų nebuvo. / Kiek jam kai žmona mirė buvo septyniolika. // 00:16:07-0
- 164 t. O antrą kartą vesti nenorėjot? 00:16:07-1
- 165 r. Aaa // kad nebuvo / toks gyvenimo būdas buvo. Kitoks gyvenimo būdas būtų, būtų / bet
- 166 dabar nebeužsikrausi šeimos gi vėl kokios tai. Šitaip besitrąkydamas, kur tu gali/ kurti
- 167 šeimą /// pavalkatavau po visą tarybų sąjungą ir / nieko / 00:17:00-9
- 168 t. Kelionės padėjo susitaikyt su žmonos mirtim? 00:17:04-0
- 169 r. A ką tenai. Nebuvo kada ir galvot. Visokia velniava. / Viska ten buva / žinai, kai tarybų
- 170 sąjunga, tai tarybų sąjunga. / Pasižiūrėjau, kaip žmonės ten gyvena / 00:17:22-1
- 171 t. Ir geriau gyvena? 00:17:22-1
- 172 r. Juokas / aaa/ kaime, netoli ten dirbom, miške. Važiuojam į kaimą samagono ten. Išgėrėm,
- 173 žiūrėm paršiukas laksto po krūmus, kaulai ir skūra. Aš klausiu „penit jūs jį kuom nors?“ „A
- 174 za chem evo kormit? On sam prakormitsia“ – „O kam jį penėt, jis pats prasimaitins“*
- 175 [juokiasi, jau ir vėl tikrai]. Ten būdavo susirenka visas kaimas, zarezali kabana, suvalgo
- 176 visas kaimas, kitas tada pjauna, pas kitą nueina, suvalgo. Ir taip ir vėl bulbos, silkė, tas pats
- 177 per tą patį. Tai va // visokio jūmoro ten. / Žmonės ten laisvai gyvena. Šia diena. Rusijoje. Šia
- 178 diena? // 00:18:56-4
- 179 t. O kai geriau gyvent? Kaip ten? 00:18:56-4
- 180 r. Aišku, kad geriau stabiliau gyvent. Bet kad matai – ten šiandien vienaip, rytoj – vėl kitaip
- 181 /// 00:19:20-8
- 182 t. Aš dar visada klausiu – jau vis tiek jums septyniasdešimt vieni metai. Kokį duotumėt
- 183 patarimą, ką daryt, kad gerai gyvent, kad gyvenimas būtų geras? 00:19:47-9
- 184 r. Receptas tai vienas – turėt gerą darbą. *Ir [juokiasi] dirbt*. Turėt gerą darbą. A daugiau tai
- 185 čia / nėra darbo gero, tai nėra ir // stumsiesi ir stumsiesi va taip va / 00:20:14-1
- 186 t. O ko savo gyvenime antrą kartą nebedarytumėt? Kas buvo blogai? 00:20:23-7
- 187 r. Velniai žino. *Kad daug visko būūūvo* [juokiasi, kiek droviai] 00:20:27-0
- 188 t. Tai pasakykit [juokiasi] 00:20:27-0
- 189 r. [juokiasi] *nežinau, ką čia ir pasakyt* / 00:20:41-9
- 190 t. Tai taip pat ir gyventumėt, jei antrą sykį tektų? 00:20:41-9
- 191 r. Daugumą. // Daugumą / gal tik ne tiek trąkyčiausi po svieta. O daugumą – tai beveik tą
- 192 patį. // Gal pastovesnį gyvenimą. 00:21:13-3
- 193 t. Bet dabar ir turit pastovesnį gyvenimą. 00:21:13-0
- 194 r. Dabar tai turiu. Pastovus jau/ O, direktorė atvažiavo, jos mašina ji ir atvažiavo/ /00:21:33-8
- 195 t. O kaip personalas čia? Sutariat? 00:21:35-0
- 196 r. Neblogai čia. Tos bobelės visos neblogos. / 00:21:41-7
- 197 t. Nesunku su darbuotojom? 00:21:47-3
- 198 r. O kas su jom // man tai tas pats. 00:21:59-9
- 199 t. O ką veikiat čia? Būna kokių užsiėmimų? 00:22:08-5
- 200 r. Ką aš veikiu – knygas skaitau, televizorių žiūriu ir dabar kompiuterį nupirko. Pasibovysiu
- 201 dabar dar su kompiuteriu. 00:22:30-4
- 202 t. Tai jau išmokot su kompiuteriu? Kaip žuvis naršot? 00:22:34-4
- 203 r. Tai kad praktikos mažai. // 00:22:45-1
- 204 t. Tai kas išmokė kompiuteriu? 00:22:52-9
- 205 r. Kompiuteriu tai dar anksčiau, Utenoj buvo kursai, ir paskui va čia bibliotekoj / bibliotekoj
- 206 bibliotekininkė pasakė: „Ateik“. Va čia dar pasibovyju, *man ta klaviatūra – raidžių maža*
- 207 [juokiasi]. Maža praktikos // 00:23:33-1
- 208 t. Tikintis esat? 00:23:41-5

- 209 r. Nu čia / ateina kunigas. Utenoj ir dirbau pas kleboną. Mano ten pusę klebonijos
 210 atremontuota. Parapijos namai, pas kleboną. // Nelabai toks prisirišęs prie bažnyčios. Kartas
 211 nuo karto apsilankau, iki bažnyčios nueinu, *per Velykas kokias ar Kalėdas* [juokiasi
 212 droviai]. // Čia yra tokios bobelas, tai jom kad tik ajajaj, ir radiją pasilaidžia mišias būna, ir /
 213 00:24:46-8
 214 t. Tai išklauset norit nenorit. 00:24:53-7
 215 r. Tik vienam kampe „sveika Marija“, tik kitam kampe sveika Marija“. // 00:24:57-5
 216 t. Nepikta? 00:25:04-7
 217 r. A ką čia pyksi? / 00:25:07-9
 218 t. O apie ką šnekatės su savo kambariokais? 00:25:07-9
 219 r. Kad nieko mes čia labai nepasišnekam. Jie čia vietiniai, aš nevietinis. // Vienas iš tų mano
 220 – tai su juo iš viso nėra kas šneka, jam dzin biški, stogas pavažiavęs, kitas po insulto vos
 221 prašneka // 00:25:40-8
 222 t. O su draugais palaikot ryšius? 00:25:47-3
 223 r. Iš senesnių laikų – tai ką ten. Mano draugai tokio pat amžiaus, tai ką tenai. Nebe, ką ten
 224 sustiksi. 00:26:07-4
 225 t. Tada... 00:26:11-5
 226 r. [kalba kartu] Dar va čia Utenoj turiu vieną kitą pažįstamą. A taip va / čia daugumoj, kurie
 227 gyvena tai iš apylinkių, skaityk vietiniai, iš Pakalnių, vėl iš kokios vietos. Iš miestelio yra. /
 228 00:26:43-2
 229 t. Girdėjot, aš pradžioj su ta moterim kalbėjau telefonu, kuri paralyžuota, bet vienkiemy pati
 230 sau gyvena, nevažiuoja, nes čia ubagynas, nes gėda. 00:26:57-1
 231 r. Ubagynas / ubagynas ubagynas / čia matai / ką manai, labai bagota drybsodama lovoj? Eik
 232 jau / labai jau, nesąmonė [užpyksta]. Nebe tie laikai, dabar kitaip viskas / Tarybiniais laikais
 233 tai čia matai invalidus priimdavo į globos namus // O dar seniau tai ir tikri ubagai buvo.
 234 Daba visi ponai. *Visi ponai, tik nėra kam tarbų nešiot* [juokiasi]. 00:28:27-0
 235 t. Turit gerą humoro jausmą. Gal kokį anekdotą turit savo mėgstamą? 00:28:43-0
 236 r. Tai kai aš jų nepasakoju, tai neprisimenu. Ka prisimint, tai reikia pasakot. Perskaitau
 237 kartais kokį anekdotą, tam kartui, aš rusiškų prisimenu dar / 00:28:52-8
 238 t. Tai pasakykit. 00:28:52-9
 239 r. Prieina berniukas autobusų stoty šešių metų gal. Prašo: „Dėde, duok užrūkyt“. „Toks
 240 mažas, o jau rūkai“. * „Ne, dėde, kai išgeriu, tai tada tik ir traukia“*. [juokiasi, juokiasi] //
 241 Nu – *taip nerūkai, bet kai išgeriu* [juokiasi] rusiškų dar prisimenu. 00:29:24-4
 242 t. O pats sveiką gyvenimo būdą vedat? 00:29:34-0
 243 r. *Gyvenu kaip išeina* [šypsosi] sveikas gyvenimo būdas. Nu... [miesto pavadinimas] ten tų
 244 sveikuolių susidarė grupė, tokia [moters pavardė] veda. / 00:30:01-3
 245 t. Neužsirašėt? 00:30:01-3
 246 r. Nu ne, ką jau ten. O pati tai ten tokia sveikuolė, *kiek paritus, tiek pastačius, žemutė,
 247 plati* [krizena]. Tai gal sveiko gyvenimo būdo, gal jie ten maistą ar ką – nežinau ką jie ti
 248 veikia. Gal šokius surengia, vėl visokių velnių / 00:30:35-2
 249 t. O pats ne šokėjas? 00:30:36-4
 250 r. Tai kai jaunas buvau, tai šokių ratelį sudalyvaudavau. Kažkada taip būdavo, o dabar.
 251 Pramoginių nebuvo mados šokti, ir mokytojų nebūdavo. Liaudies šokiai, valsas, nu tango
 252 dar. / O daugiau tai / 00:31:08-4
 253 t. O tai valsą dabar mokėtumėt sušokt? 00:31:08-8
 254 r. *Pargriūčiau, numindyčiau kojas turbūt* [juokiasi] bet vieną kart išmokęs, po didelės
 255 pertraukos pradžioj gal ir nesisektų, bet porą trejetą šokių ir eitų vėl. / Toks ir gyvenimėlis.
 256 00:31:47-4
 257 t. O bendrai paėmus, pabaigai jau, iš esmės paėmus – geras tas jūsų gyvenimas? laimingas
 258 esat? 00:31:54-5
 259 r. Nepykstu ant gyvenimo. Nepykstu. O ką čia. Ma jį bala. Ką čia keikt. Valdžia? Save? Dar
 260 ką? Ką jau čia sugalvosi? / Jau taip išėjo ir taip turi būt. 00:32:27-4
 261 t. Bet gal galima kažką pakeist? 00:32:35-4

262 r. Tai kad jau vėlu man ką nors pakeist. Nieką / dvidešimt metų atgal tai gal dar / gal ką
 263 susjudintum, o dabar tai jau / Dabar jau laukt tik kol – namo parveš / 00:32:52-7
 264 t. ? / [žodžių nėra] 00:32:52-7
 265 r. *Tai ten, už bažnyčios* [paaiškina savo juokelį, pats krizena] 00:32:57-9
 266 t. O bijot mirties? 00:33:03-8
 267 r. O ko jos bijot? Ko bijot? Kai prieis laikas. Tik kad neskausmingai. O taip tai // kad
 268 nereikėtų vaitot lovoj kokius metus / 00:33:22-9
 269 t. Kaip jums atrodo, kas būna po mirties? Kas nutinka? 00:33:22-8
 270 r. Kas nutinka? // Jeigu įlenda į dviejų metrų gylį – tai kas daugiau? Kas daugiau nutinka?
 271 Nieko daugiau. // Mirties aš / tokiais dalykais aš netikiu, *dar niekas negrįžo ir niekas
 272 nepapasakojo* / [krizena], kas ten yra ir kaip ti bus. Viena aišku, kad / kvapą išleidai ir
 273 viskas. 00:34:06-5
 274 t. O koks jausmas, kai va čia vat gyvenat ir miršta kažkas iš?.. 00:34:14-5
 275 r. Aš tiek jau mirčių mačiau, kad man jau nieko. Aš nuo vaikystės ir pasikorusį ne kartą
 276 nukabinau, kaimynas vienas pasikorė, padėjau nukabint. Paskui kitam / dirbau mėsos
 277 kombinate, statybos skyriuj, važiuom į lentpjūvę, ten kur metalo dirbinių gamykla. Ten
 278 buvo lentpjūvė. Tai irgi – važiuom lentų atvešt. Tai už lentų užlindęs irgi pasikoręs. /
 279 Paskui Tauragnuose va žmogus. Kartu gyveno, jo vienas kambarys, mano kitas. / Iš ryto lyg
 280 tai nuėjo/ mes buvom agurkų, bulvių prisiauginę, tai lyg tai nuėjo rūsin, galvoju. Anas,
 281 girdėjau, rūsin nušlepsėjo. Sakau, prieš darbą reikia ir man agurkų pasiimt. / Užvalgyt ką
 282 nors. Nuėjau, žiūriu – sėdi. O kurva. Su virve, kuria šiaudus rišau. Tai su ja ant vamzdžio
 283 pasikabinęs ir jau aušt pradėjęs. // 00:36:01-9
 284 t. Ir nepastebėjot, kad jis ketina? 00:36:01-7
 285 r. A jis tankiai kalbėdavo. „Reikia pasikart, reikia pasikart“. Aš jam vis sakydavau: „Aš tau
 286 pasikarsiu“. / Galvoju, pašnekėjo girtas ir mat jį bala. Jis bandęs yra, jis Utenoj dirbęs,
 287 bandęs jau kartis. Tai matyt, jei bandęs, bandys dar kartą. Jis matai Černobilly buvęs
 288 likvidatorium ten. Per avariją, likviduot. Gal jam kažkas apšvitinta buvo // 00:36:59-8
 289 t. Tai daug matėt. 00:37:06-4
 290 r. Tai Sibire miške žmonės irgi žūsta // [nuotaikos pasikeitimas, visai liūdnei, balsas tylus,
 291 lėtas].
 292 t. O tai kai čia vyksta? 00:37:16-8
 293 r. Tai jau pasižiūri, kad vienos jau nebėr. / Kitos nebėr. Tik va mano kambary du iš eilės
 294 mirė. A taip tai nepastebi kitą kartą. Atvažiuoja, išsiveža, nespėji pamatyt. / Kambary tik kai
 295 – va mano kambary kai buvo. Iš pradžių tai vienas kambary, rudenį. Pavasarį – kitas. [toks
 296 jausmas, kad pašnekovas pagaliau be kaukės, balsas tikras] 00:37:52-8
 297 t. O jūs patys pastebit, kad mirė? 00:38:03-7
 298 r. Vienas tai mano akyse, pasikėlė nuo lovos, išėjo koridoriun ir va ten kur sofa, atsisėdo ir
 299 numirė, kitas tai lovoj gulėjo gulėjo, nebevalgė. / Nu i matėsi jau, dar pūtė pūtė orą, o
 300 paskiau ir nustojo jau kvėpuot. Ramiai. // Ka čia daugumas ramiai ir numiršta. / Vienas ten –
 301 jam širdis, o kitas – tai nusilpo, po insulto buvęs. // 00:38:54-5
 302 t. O kada žmogus pasensta? 00:39:00-5
 303 r. Oj [atsidūsta], čia tai jau nepasakysi. // Nepasakysi. Kitas dar žiūrėk dar 90 metų, dar juda
 304 puikiausiai, kitas – per kapines va pereik ir pamatysi, kokio amžiaus mirė. Mirė žmonės.
 305 Daugumoj vyrai – 65, ir 60 nesulaukė. Moterys gal ilgiau – ir 70, ir 75. O vyras tai retai
 306 ilgiau išgyvena. // 00:39:51-1
 307 t. O kada buvo jūsų patys geriausi metai? Kada buvo pats gerumas? 00:39:59-0
 308 r. Pats gerumas? 00:39:59-0
 309 t. Pats gerumas. 00:39:59-0
 310 r. *Kai mokyklon ėjau* [juokiasi] Tokie laikai. A daugiau tai kas gi – įkiši nosį į darbą ir
 311 važiuoji. Jau be darbo – niekur nesidėsi. Kurgį bebuvį vis tiek dirbti turi jau. Užsiimt.
 312 Kažkokia veikla. // Kitiem išaina suderint darbą ir linksmybes. *Kitiem neišaina* [juokiasi]
 313 00:40:52-6
 314 t. Mano klausimai kaip ir baigti. Gal dar ką norėtusi pasakyt. 00:41:07-7

315 r. Kad niekas čia. Niekas labai jau neateina į galvą. Čia jau labai apie vienodumą. Pastoviai
 316 vienodai, vienodai ir vienodai. Iš ryto pavalgai. *Į lovą pavalgyt atneša* [juokiasi]. Jeigu dar
 317 paskaitai ką, dar. O taip tai toks apmusijęs ir vaikštai. Va, kaip dulkinu maišu trenktas. Nei
 318 tau ką nors galvot, nei ką / 00:41:52-8
 319 t. Tik būni ir tiek. 00:41:52-6
 320 r. Tik būni ir tiek. / Nebėr ką ir norėt. 00:41:58-5
 321 t. Tai negi jau taip ir nebeturi svajonių? Norų? Netikiu [šypsena]. 00:41:58-4
 322 r. / Biškį veiklos kad daugiau būtų. Ką čia daugiau ir prigalvosi. Veiklos kad būtų daugiau.
 323 Kažkaip tai /į koncertą kokį nueiti. Į teatrą. Dar norėtusi. O šiaip tai ką. 00:42:34-7
 324 t. Su panevėžiečiais kai pasikalbu, tai visi į teatrą norėtų nueit. 00:42:37-9
 325 r. Tai gi pats dar stačiau. 00:42:39-8
 326 t. Pats teatrą statėt? 00:42:38-5
 327 r. *Jojo* [kikena, džiaugsmingai] 00:42:38-5
 328 t. Oho. 00:42:41-0
 329 r. Dar tais laikais. Į spektaklius nueidavau, ten mano draugų buvo, ten dirbo. Teatri. Ir
 330 pažįstamų. Ir dramos teatro aktorius kai kuriuos pažinojau. / 00:43:02-5
 331 t. Prisimenat kokį spektaklį? 00:43:11-2
 332 r. Ką čia prisiminsi. Pavadinimų nelabai prisiminsi. Su Banioniu, su // paskui vėliau
 333 nebelabai nueidavau. Su žmona tankiai nueidavom /// Teatro darbuotojų pažįstamų turėjau,
 334 jau bus ten visi pensijoj, teatro vairuotojais, mechanikais dirbo. Gi pažinojai vienas kitą
 335 00:44:23-3
 336 t. Taip tikrai, jūsų kartos panevėžiečiai vienas kitą tikrai pažinojo. 00:44:45-2
 337 r. Kaimynystėj [pavardė], pusiau giminės, [pavardė], mano draugo dabar nežinau, ar jo
 338 anūkas, ar sūnus futbolą žaidžia, Andrius. Paskui / kažkada čia buvau dėl dokumentų
 339 parvažiavęs į miestą. Eini miestu, vis dar susitinki pažįstamų. Dokumentus rankiojau. Tai
 340 vieną, tai kitą žiūrėk dar susitinki /// 00:45:55-2
 341 t. Tai ką... 00:46:00-2
 342 r. Dabar tai pristatė visokių pastatų. Paskutiniu metu, seniai bebuvo. Kur tas Babilonas – jau
 343 visai neįsivaizduoju. Prie Savitiškio kažkur? 00:46:28-5
 344 t. Link Berčiūnų, linų kombinatas. 00:46:44-3
 345 r. Tai ne linų kombinatas, linų pluoštas ten buvo. // Ten paskui kur Cido [sporto arena] kur
 346 yra, Klaipėdos gatvėj. Nebuvau nuėjęs iki ten, kai vaikščiojau. Kai reikėjo ieškot zakso, tų
 347 metrikacijos, tai velnias žino – pasikeitę, buvo Lenino aikštėj, dabar reikėjo eit už
 348 prokuratūros. Reikėjo ieškot dokumentų, tai kontoros tai išsimėtę. Įdomu buvo, kai pasą
 349 keičiau iš tarybinio į lietuvišką. Su sūnum dar vaikščiojau. Užėjom – vienam kabinete parašą
 350 padeda, tada neša į kitą kabinetą štapą padėt. *Visi darbą turi* [juokiasi]. Pasikeitę.
 351 Būdavo viskas vienoj vietoj, nesunku atrast. Dabar. // 00:49:07-4
 352 t. Tai ką, [pašnekovo vardas], ačiū už pokalbį. 00:49:16-1
 353 r. *Tai rašyk ten tą disertaciją* [juokiasi, sąžiningai ir linksmai]. 00:49:17-8
 354 t. Ačiū už gerus linkėjimus [juokiasi].

ⁱ Institucinės socialinės globos problematika šiame disertaciniame tyrime tiesiogiai susijusi su pažeidžiamų asmenų priklausomybės problema. Priklausomybės ir tarpusavio priklausomumo kultūros terminus naudoja ligoninių, ilgalaikių globos namų, slaugymo įstaigų kaip organizacijų ir sistemų dinamiką nagrinėję mokslininkai (Menzie Lyth, 1960; Dartington, 2010). Priklausomybė gali būti suprantama dvejopai: kaip primityvi ar kaip brandi priklausomybė. Teoriškai išskiriama priklausomybės forma apibrėžia socialinę sąveiką, kai vienas iš veikėjų sąmoningai ar nesąmoningai perduoda galią, sprendimų priėmimo teisę kitam, tampa nuo jo infantiliai priklausomas. Brandus tarpusavio priklausomumas teoriškai apibrėžia visai kitokią socialinę sąveiką – joje net ir objektyviai priklausomas asmuo geba atsiverti bendradarbiavimui, realistiškai pripažinti savo ribas ir galimybes. Nors socialiai globojamo asmens statusas dažnai siejamas su socialine problema, vyresnio amžiaus asmens priklausomumas nuo jį/ ją globojančių asmenų nėra problema pati savaime, problema yra priklausomybės baimė ar net neapykanta šiai būsenai.

ⁱⁱ A. Sen (1993) pasiūlytas „sugebėjimo“ (ang.: *capability*) konceptas tapo teoriniu modeliu, pagal kurį buvo sukonstruotas Žmogaus Raidos indeksas. Galimumas yra apibrėžiamas kaip asmens realus arba potencialus galėjimas ką nors daryti, o tiksliau, pasiekti tam tikrą funkcionavimo lygmenį. Vienos funkcijos yra priskirtinos baziniam lygmeniui (buvimas sveikam), kitos funkcijos yra sudėtingesnės (savigarba, socialinė integracija). Šioje teorijoje akcentuojamas gyvenimo kokybės aspektas susijęs su būsenomis „būti“ ir galimybėmis „daryti“ (Cobb, 2000). Asmens gebėjimas rinktis funkcionavimo lygmenį yra šios teorijos raktas. Šios teorijos ribotumas yra tai, kad, nors ir akcentuoja asmens kaip aktyvaus veikėjo vaidmenį, nepakankamai įvertinamas vertybinis, emocinis žmogaus gyvenimo aspektai (Lane 1996).

ⁱⁱⁱ „Sergamumo kompresijos plėtrą patvirtina itin sparčiai augantis ilgaamžių gyventojų segmentas ir stebėtinai geri jų sveikatos rodikliai. Okinavoje, Japonijoje, ištyrus 100–111 metų amžiaus gyventojus, nustatyta, jog jie santykinai retai serga širdies ir kraujagyslių bei hormoninės kilmės vėžinėmis ligomis, išsiskiria tvirta kaulų struktūra, nedideliu demencijos paplitimu, liekna (KMI vidurkio sklaida – 18–22) kūno sandara. Ištyrus JAV šimtamečius (projektas „*National Centarian Awareness Project*“), teigiama, kad per pastaruosius metus pastebimai pakito jų gyvybingumas bei veiklumas – tarp dabartiniu metu gyvenančių yra daugiau tiek fiziškai, tiek protiškaite sveikų bei aktyvių šimtamečių, palyginti su jų bendraamžiais prieš du dešimtmečius (Stepukonis, Svensson, 2007:59).

^{iv} Remdamiesi mokslo darbų skaitmeninių duomenų bazių *Cinahl*, *Embase*, *Psyinfo*, *Medline* ir *Sociological abstracts* duomenimis, šios temos ištirtumą nuo 1994 iki 2008 metų nagrinėję mokslininkai (Lee et al, 2009) publikavo tyrimo rezultatus, kuriais remiantis išskyrė 18 visiškai atitinkančių šią temą mokslinių publikacijų anglų kalba apie originalius ir išsamius mokslinius tyrimus (pradinėje imtyje buvo rasti 253 įvairaus pobūdžio tekstai, turėję sąlyčio taškų su nagrinėjama gyvenimo kokybės tema). Tyrimai buvo atlikti remiantis kiekybiniais (11 tyrimų) ir kokybiniais (6 tyrimai) metodais ir derinant tarpusavyje kiekybinius ir kokybinius tyrimus (1 tyrimas).

^v PSO vyresnio amžiaus asmenų grupę apibrėžia pagal chronologinį žmogaus amžių, o kūno funkcionavimo lygmuo laikomas pagrindiniu kriterijumi. Remiantis šiuo kriterijumi, senatvė skaidoma į tris etapus (Glossary..., 2004). Ankstyvajame sename amžiuje (ang.: *early old age*), sulaukus 65–75 metų, galimas padidėjęs fizinis aktyvumas, kuris atsiranda asmeniui bandant užpildyti atsiradusį laisvą laiką (tai dažniausiai nutinka išėjus į pensiją). Vidurinysis senas amžius (ang.: *middle old age*) yra tarpsnis nuo 75 iki 85 metų. Šiame etape dauguma

žmonių įgyja nežymią fizinę negalią. O sulaukę 85-erių ir daugiau, gilios senatvės (ang.: very old age), dauguma žmonių jau yra visiškai priklausomi. Tipinėje situacijoje prognozuojama nuo aštuonerių iki dešimties metų dalinės priklausomybės ir gyvenimo priklausant nuo kitų pagalbos bei vieneri pilnos, stacionarios globos metai (Fries, 1989). Chronologiniu amžiumi grįstą vyresnio amžiaus apibrėžimą reikėtų laikyti sutartiniu apibrėžimu, pripažįstant šios kategorijos „vakarietišką kilmę“ ir adekvatumą ekonomiškai išsivysčiusių Vakarų valstybių kontekstui.

^{vi} Vakarų Europos valstybėse senatvė paprastai siejama ir su konkrečioje valstybėje numatyta pensinio amžiaus pradžia. Pensinis amžius yra kaip savaime suprantama senatvės pradžia, tačiau reikia pripažinti, jog ir šis simbolinis, sutartinis senatvės pradžios taškas yra santykinai naujas reiškinys. Kaip pastebi Gražina Rapolienė (2012), dabartinę Vakarų Europos valstybėse vartojamą „vyresnio amžiaus“ sampratą formavo nuo XIX amžiaus veikiančios pensijų sistemos. O „kiekybinis išėjimo į pensiją nuo 1950-ųjų įvertinimas rodo, kad asmenys iš darbo rinkos išstumiami 65 metų (mažai kompanijų leidžia darbuotojams likti sulaukus tokio amžiaus) (Rapolienė, 2012:78). Nagrinėjant socialinio darbo su vyresnio amžiaus socialiai globojamais asmenimis Lietuvoje praktiką, būtina atsižvelgti į LR įstatymuose numatytą „vyresnio amžiaus“ sampratą. Pagal LR įstatymus, vyresnio amžiaus žmonėmis (teisės aktuose vartojamas terminas – „senyvo amžiaus asmenys“) laikomi asmenys, kurie yra sukakę senatvės pensijos amžių, kuris dėl amžiaus iš dalies ar visiškai yra netekęs gebėjimų savarankiškai rūpintis asmeniniu (šeimos) gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime. Senatvės amžius yra 60 metų ir 8 mėnesiai moterims bei 62 metai ir 10 mėnesių vyrams (2013 metais). Senatvės pensijos amžiaus pradžia vėlinama kasmet, kol 2026 metais bus pasiekta 65 metų pensinio amžiaus riba.

^{vii} Gyventojų skaičius metų pradžioje.

	60–64	65–69	70–74	75–79	80–84	85+
2011	162617	149499	145215	117591	82674	50328
2010	160233	152885	146423	117889	80410	47289
2009	153018	160560	146043	118572	78288	44286
2008	153561	165037	145655	119238	74743	41264
2007	160597	166097	146817	117964	71622	38575
2006	168940	168363	145801	116538	68856	36381
2005	173216	170299	146912	113816	64883	35212
2004	181815	169892	148129	111065	60155	34901
2003	185587	168924	148286	105972	53199	35812
2002	184374	168828	146335	101174	46615	37447
2001	183908	166532	142366	95796	41775	38201

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

^{viii} Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė

Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė. Požymiai: lytis, gyvenamoji vietovė, amžius ir metai					
	2007	2008	2009	2010	2011
Vyrai					
Miestas					
60	15,87	16,43	16,50	16,48	17,05
65	13,27	13,70	13,72	13,79	14,33
70	10,80	11,11	11,17	11,17	11,79
75	8,45	8,67	8,64	8,72	9,26

80	6,45	6,48	6,47	6,52	7,05
85	4,86	4,74	4,77	4,68	5,25
Kaimas					
60	14,72	15,31	15,33	15,81	15,85
65	12,33	12,81	12,88	13,13	13,18
70	10,13	10,46	10,51	10,62	10,83
75	7,96	8,23	8,16	8,27	8,55
80	5,87	6,03	6,01	6,05	6,43
85	4,30	4,16	4,22	4,11	4,70
Moterys					
Miestas					
60	22,28	22,39	22,82	22,85	23,40
65	18,34	18,46	18,77	18,80	19,35
70	14,50	14,64	14,85	14,88	15,46
75	11,02	11,11	11,30	11,22	11,76
80	8,03	8,05	8,24	8,06	8,53
85	5,73	5,71	5,90	5,59	5,99
Kaimas					
60	21,00	21,28	21,43	21,60	22,02
65	17,26	17,40	17,64	17,66	18,15
70	13,56	13,69	13,93	13,80	14,43
75	10,13	10,17	10,36	10,26	10,91
80	7,05	7,11	7,21	7,09	7,82
85	4,63	4,58	4,60	4,50	5,41

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

^{ix} Vyresnio amžiaus asmenys, šeiminė padėtis.

	65-69	70-74	75-79	80-84	85+
Vyrai, niekada nevedę	2.220,	1.807,	1.085,	592,	310,
Moterys, niekada netekėjusios	4.296,	4.676,	4.729,	4.363,	3.261,
Vyrai, vedę	45.637,	40.167,	28.601,	15.795,	5.963,
Moterys, ištekėjusios	43.162,	35.606,	22.464,	10.496,	3.105,
Vyrai, išsituokę	5.360,	3.846,	1.984,	827,	266,
Moterys, išsituokusios	12.021,	9.818,	6.017,	3.188,	1.439,
Vyrai, našliai	5.063,	6.545,	7.288,	6.824,	4.875,
Moterys, našlės	30.844,	41.835,	46.516,	41.035,	32.000,

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

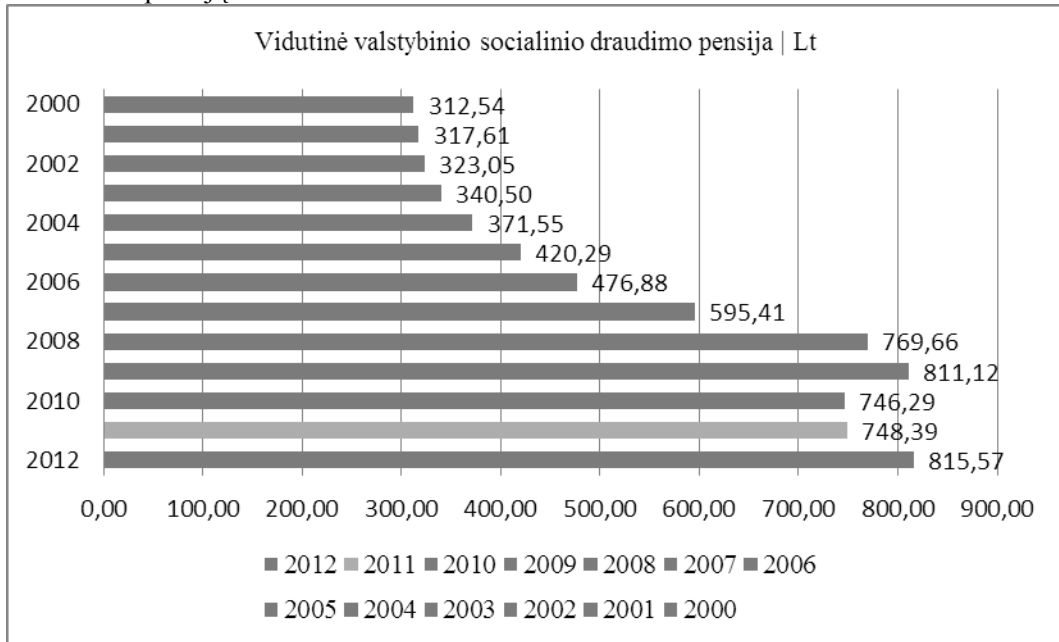
^x Vyresnio amžiaus žmonių priklausomybės rodiklis – vyresnio amžiaus žmonių (65 m. ir vyresnių) skaičiaus ir 15–64 metų žmonių skaičiaus santykis (akademinėje literatūroje pasitaiko ir kitokių amžiaus grupavimų, pvz., 60+ / 15–59 arba 65+ / 20–64).

^{xi} Grafikas Nr. 08. Prognozuojamas 65 metų ir vyresnio amžiaus žmonių skaičius, tenkantis šimtui 15–64 metų amžiaus gyventojų (proc.).

	2010	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050	2055	2060
ES (27 šalys)	25.92	28.48	31.37	34.57	38.33	42.31	45.52	48.00	50.16	51.82	52.55
Lietuva	23.28	24.41	26.58	30.42	35.20	38.76	41.79	43.74	47.25	52.73	56.65

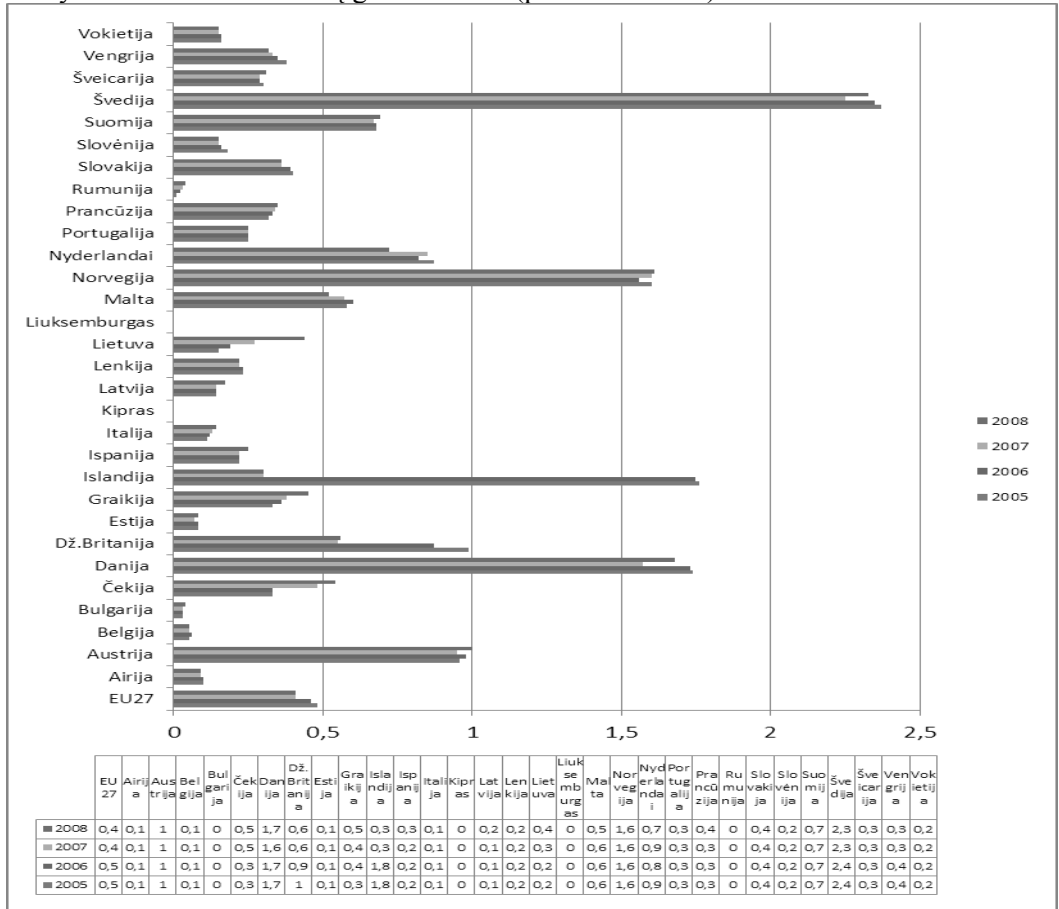
Šaltinis: Eurostat.

xii Senatvės pensijų dinamika 2000–2012 metais.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

xiii Vyresnio amžiaus asmenų globos kaštai (proc. nuo BVP)

Šaltinis: Eurostat.

^{xiv} Globos įstaigų seniems žmonėms skaičius metų pabaigoje. Požymiai: įstaigos tipas ir metai

Globos įstaigų seniems žmonėms skaičius metų pabaigoje. Požymiai: įstaigos tipas ir metai				
	2008	2009	2010	2011
Iš viso pagal įstaigos tipą	104	103	105	100
Valstybės (apskričių) globos namai	8	8	3	2
Savivaldybių globos įstaigos	56	54	57	55
Kitos globos įstaigos	5	5	3	2
Visuomeninių organizacijų, parapijų ir privatūs globos namai	35	36	42	41

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

^{xv} Gyvenimo kokybės ilgalaikės globos įstaigose standartizavimas ir atitikimas universaliems kriterijams buvo pradėtas vykdyti JAV, kai 1991 metais dauguma JAV senelių namų pradėjo diegti vadinamąjį standartizuotą klausimyną. Ši sistema susideda iš minimalių duomenų rinkinio (ang. Minimum Data Set, MDS), vadovo vartotojui, pavojaus signalų (angl. triggers), perspėjančių apie esančias problemas, klinikinio vertinimo protokolų, būklių ir rezultatų vertinimo (Spirgienė, Macijauskienė, 2008).

^{xvi} Socialinės globos suteikimo formos nustatymas

Socialinis savarankiškumas	Fizinis savarankiškumas		
	Savarankiškas	Iš dalies savarankiškas	Nesavarankiškas
Savarankiškas	Gali būti teikiamos bendrosios socialinės paslaugos	<ol style="list-style-type: none"> 1. Bendrosios socialinės paslaugos (laisvalaikio užimtumas bendruomeninėse įstaigose). 2. Socialinė priežiūra asmens namuose 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Socialinė priežiūra asmens namuose. 2. Socialinė priežiūra savarankiško gyvenimo namuose. 3. Dienos socialinė globa asmens namuose. 4. Dienos socialinė globa institucijoje. 5. Trumpalaikė socialinė globa asmens namuose. 6. Trumpalaikė socialinė globa institucijoje

Iš dalies savarankiškas	1. Bendrosios socialinės paslaugos (laisvalaikio užimtumas bendruomeninėse įstaigose). 2. Socialinė priežiūra asmens namuose	1. Bendrosios socialinės paslaugos (laisvalaikio užimtumas bendruomeninėse įstaigose). 2. Socialinė priežiūra asmens namuose. 3. Socialinė priežiūra savarankiško gyvenimo namuose. 4. Dienos socialinė globa asmens namuose. 5. Dienos socialinė globa institucijoje	1. Socialinė priežiūra savarankiško gyvenimo namuose. 2. Dienos socialinė globa asmens namuose. 3. Dienos socialinė globa institucijoje. 4. Trumpalaikė socialinė globa asmens namuose. 5. Trumpalaikė socialinė globa institucijoje. 6. Ilgalaikė socialinė globa institucijoje
Nesavarankiškas	1. Bendrosios socialinės paslaugos (laisvalaikio užimtumas bendruomeninėse įstaigose). 2. Socialinė priežiūra asmens namuose. 3. Socialinė priežiūra savarankiško gyvenimo namuose	1. Socialinė priežiūra asmens namuose. 2. Socialinė priežiūra savarankiško gyvenimo namuose. 3. Dienos socialinė globa asmens namuose. 4. Dienos socialinė globa institucijoje. 5. Trumpalaikė socialinė globa asmens namuose. 6. Trumpalaikė socialinė globa institucijoje. 7. Ilgalaikė socialinė globa institucijoje	1. Dienos socialinė globa asmens namuose. 2. Dienos socialinė globa institucijoje. 3. Trumpalaikė socialinė globa asmens namuose. 4. Trumpalaikė socialinė globa institucijoje. 5. Ilgalaikė socialinė globa institucijoje

^{xvii} Per 12 paskutinių mėnesių (iki 2013 m. kovo 1 d.) savivaldybėse pirktų ar finansuotų socialinių paslaugų vidutinės kainos

Socialinės paslaugos rūšis	Socialinių paslaugų gavėjai	Paslaugos kaina vienam asmeniui, Lt.
Socialinė priežiūra		
Socialinių įgūdžių ugdymas ir palaikymas, teikiama socialinės priežiūros centruose, kitose socialinių paslaugų įstaigose	Senyvo amžiaus ir suaugusieji asmenys su negalia	6,40 Lt/val.
Apgyvendinimas savarankiško gyvenimo namuose	Senyvo amžiaus ir suaugusieji asmenys su negalia	735 Lt/mėn.
Laikinas apnakvindinimas, teikiama laikino apgyvendinimo įstaigose	Socialinės rizikos suaugusieji ar senyvo amžiaus asmenys	39,23 Lt/parą
Intensyvi krizių įveikimo pagalba, teikiama socialinių paslaugų įstaigose	Senyvo amžiaus asmenys	31,00 Lt/parą
Socialinė globa		

Dienos socialinė globa, teikiama dienos socialinės globos centre	Senyvo amžiaus asmenys ir suaugusieji asmenys su negalia	1222 Lt/mėn.
	Senyvo amžiaus asmenys ir suaugusieji asmenys su sunkia negalia	1447 Lt/mėn.
Dienos socialinė globa, teikiama asmens namuose	Senyvo amžiaus asmenys ir suaugusieji asmenys su negalia	10,51 Lt/val.
	Senyvo amžiaus asmenys ir suaugusieji asmenys su sunkia negalia	10,68 Lt/val.
Ilgalaikė (trumpalaikė) socialinė globa, teikiama socialinės globos namuose	Senyvo amžiaus asmenys	1684 Lt/mėn.
	Senyvo amžiaus ir suaugusieji su sunkia negalia	1980 Lt/mėn.
Trumpalaikė socialinė globa, teikiama laikino gyvenimo namuose	Senyvo amžiaus asmenys	876 Lt/mėn.
Trumpalaikė socialinė globa, teikiama asmens namuose	Senyvo amžiaus asmenys ir suaugusieji asmenys su negalia	-
	Senyvo amžiaus asmenys ir suaugusieji asmenys su sunkia negalia	-

Šaltinis: Socialinių paslaugų priežiūros departamentas (2012)..

^{xviii} Gyventojų skaičius įstaigose seniems asmenims (2000-2012).

Metai	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Asmenys	4545	4737	4761	4780	4801	4994	4971	5047	5004	4476	4414	4514

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

^{xix} Gyventojai globos įstaigose seniems žmonėms metų pabaigoje.

Gyventojai globos įstaigose seniems žmonėms metų pabaigoje. Požymiai: lytis, įstaigos tipas, amžius ir metai				
	2008	2009	2010	2011
Vyrai ir moterys				
Valstybės (apskričių) globos namai				
0–29	9	7
30–49	156	160	7	..
50–59	150	162	13	2
60–64	113	106	6	1
65–69	161	160	11	6
70–74	208	191	20	7
75–79	270	205	40	18
80–84	325	323	53	34
85 ir vyresni	346	356	63	44
Savivaldybių globos įstaigos				
0–29	8	12	14	9

30–49	90	81	118	108
50–59	171	170	222	241
60–64	132	156	211	215
65–69	221	207	262	305
70–74	290	274	340	344
75–79	330	331	405	423
80–84	429	407	517	535
85 ir vyresni	499	507	613	666
Kitos globos įstaigos				
0–29	2	..
30–49	..	1	7	3
50–59	2	6	27	12
60–64	6	4	31	18
65–69	9	10	27	18
70–74	21	20	45	28
75–79	45	48	59	47
80–84	70	81	120	73
85 ir vyresni	89	94	164	116
Visuomeninių organizacijų, parapijų ir privatūs globos namai				
0–29	1	..	1	2
30–49	25	19	25	30
50–59	51	37	37	51
60–64	44	48	55	58
65–69	67	87	101	115
70–74	89	92	112	134
75–79	156	159	188	164
80–84	224	198	233	238
85 ir vyresni	240	285	327	348

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

^{xx} Atvykimo gyventi į globos įstaigą vyresnio amžiaus asmenims priežastys.

Palyginti su visu atvykusių į globos įstaigas asmenų skaičiumi, %.				
Požymiai: įstaigos tipas, atvykimo vieta ir metai				
Globos įstaigos seniems žmonėms	2008	2009	2010	2011
Atvykę asmenys, iš viso	100,0	100,0	100,0	100,0
Iš ligoninės	28,9	39,1	39,8	43,7
Iš savų, giminių ar globėjų namų	69,1	57,6	58,6	54,2

Iš kitur	2,0	3,3	1,6	2,1
----------	-----	-----	-----	-----

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

^{xxi} Socialinių paslaugų namuose gavėjai (pensinio amžiaus asmenys).

Socialinių paslaugų namuose gavėjai. Požymiai: lytis, gavėjų grupė ir metai					
Vyrai ir moterys	2007	2008	2009	2010	2011
Senyvo (pensinio) amžiaus asmenys	7 293	9 486	10 840	10 956	12 229

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

^{xxii} K. Charmaz pažymi, kad ir kitų kodavimo būdų elementai gali būti naudingi tyrimo procese. Kodavimas gali būti žodis po žodžio, kai dirbama su dokumentais ar su tokiais efemeriniais duomenimis, kaip tekstai internete (pvz., susirašinėjimas bendravimo interneto svetainėse). Taip pat kodavimo vienetai gali būti įvykis po įvykio ar segmentas po segmento. Charmaz teigimu, dauguma mokslininkų renkasi kodavimą „eilutė po eilutės“, o tai reiškia, kad pats procesas yra itin sistemingas. Nes kodas (kas yra tiesiogiai pasakoma metodo pavadinime) yra priskiriamas kiekvienai transkripcijos teksto eilutei. Tačiau, be abejo, svarbu atsižvelgti į kontekstą, nes ne kiekviena eilutė reikalauja kodo. Be to, vienoje eilutėje gali būti keli prasminiai vienetai. K. Charmaz pažymi, kad ir kitų kodavimo būdų elementai gali būti naudingi tyrimo procese.

^{xxiii} Gerundium (lot.: *gerundium*) arba veiksmožodinis daiktavardis, reiškiantis veiksmo eigą: „tempus arandi“ – „arimo laikas“ (pagal Dumčius et al. 2010:144.). Lietuvių kalboje šioje situacijoje naudotini veiksmožodiniai daiktavardžiai su priesaga -imas. Šių veiksmožodinių daiktavardžių vartojimas yra vienas iš painesnių bendrinės lietuvių kalbos vartosenos atvejų. Tai yra dėl to, kad panašūs atitikmenys kitose kalbose yra gana dažnai visai kitaip vartojami negu lietuvių kalboje ir yra naudojami rašant apie specialius ar abstrakčius dalykus. Pr. Skardžiaus (1956) teigimu, su priesaga -imas (-ymas) sudaryti daiktavardžiai yra nevienodos reikšmės. Vienais atvejais jais išreiškiamas veiksmas (pvz., gyvenimas, krovimas, nėrimas..., matymas, rašymas, statymas...), kitais pažymima veiksmo išdava, koks konkretus daiktas, pvz.: audimas „audinys, audeklas“, kirtimas „kirtis, randas; iškirstas miško plotas“ ir kt. Atsižvelgiant į šias rekomendacijas, koduojant interviu išrašus buvo siekiama naudoti veiksmožodinius daiktavardžius.

^{xxiv} Vyresnio amžiaus asmenų vienpusė priklausomybė nuo kitų vystosi ilgai, ir paprastai pirminės priežastys būna šeimos iširimas, nepriežiūra, partnerio mirtis. Šį fenomeną paaiškina disfunkcijos kaip socialinio proceso analizė, teigianti, jog priklausomybės įpročiai vystosi jau iki tampant socialinės globos institucijos gyventoju (Jack, 1998).

^{xxv} Esu labai dėkinga visiems, suteikusiems įkvėpimą ir palaikymą, pasidalinusiems neįkainojama gyvenimo patirtimi ir įžvalgomis.